TARDY LAJOS

BALUGYÁNSZKY MIHÁLY

BALUGYÁNSZKY MIHÁLY

ÍRTA

TARDY LAJOS

A JOGI TUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

1954

Lektorok

SZABÓ IMRE

ECKHART FERENC

Szerkesztő

MEDVE ZSIGMOND

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1954. VIII. 27. Példányszám: 500 Ívterjedelem: 16 (A/5) ív 10 melléklet

33233/54 — Akadémiai nyomda, Gerlóczy-u. 2. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

ELŐSZÓ

Balugyánszky Mihály alakjára az Ukrán Tudományos Akadémia kievi könyvtárában figyeltem fel, amikor a XIX. század orosz jogi reformjait tanulmányoztam. Ennek során arra a megállapításra jutottam, hogy az orosz történészek — mint egyes szovjet munkák is — Balugyánszkyt kora orosz államférfiai és vezető jogászai között az igen haladók közé sorolták és törvényszerkesztő-, valamint jogtanári munkásságát rendkívül pozitíven értékelték. Érdeklődésem megsokszorozódott, amikor megtudtam, hogy Balugyánszky Magyarországról származott át Oroszországba, Magyarországon tanult, majd tanított. A magyarországi múltjára vonatkozó közelebbi adatok azonban a Szovjetunióban nem ismeretesek.

Hazaérkezve folytattam kutatásaimat, mert elejétől kezdve tisztán láttam, hogy mind jogtörténetünk, mind pedig a magyar-orosz kapcsolatok szempontjából Balugyánszky életén és művein keresztül jelentős fejezet tárulhat fel, annál is inkább — és ez szovjet jogtörténeti szempontból sem érdektelen — mivel az oroszországi reformer Balugyánszkynak egy magyarországi jakobinus Balugyánszky az elődje. Ez pedig nyilván nem lehet közömbös Balugyánszky egész életművének megítélésénél sem.

Mindenek előtt a szakirodalmat néztem át. Meglepetéssel tapasztaltam, hogy Balugyánszky működése és életműve jóformán teljesen ismeretlen hazánkban. Balugyánszky ismeretlenségének oka nyilván abban rejlett, hogy a polgári történetírás elhanyagolt minden olyan kutatást, amely az orosz-magyar kapcsolatokat világította volna meg, mint ahogy szándékosan mellőzte azoknak az egyéniségeknek és koroknak napfényrehozatalát, akik, illetve amelyek múltunkban a haladó elemet, valamint a szláv kapcsolatokat jelentették. Közismert jelensége ez a letűnt korszakok történetírásának és ugyanezzel magyarázhatjuk azt is, hogy nemcsak Balugyánszky személyéről nem írtak, de a XVIII. századvégi haladó társadalmi megmozdulásokról, így elsősorban a magyar jakobinus mozgalomról sem jelentek meg — tendenciózus írásműveken kívül — egyéb munkák.

Mindezzel kutatómunkám kezdeti nagy nehézségeire kívántam rámutatni. Megfelelő forrásmunkák hiányában Balugyánszky magyarországi szereplését csaknem kizárólag levéltári kutatásaim alapján tudtam bemutatni. Rendkívüli segítséget jelentett azonban, amikor egy addig teljesen elzárt levéltári állag alapján a Magyar Tudományos Akadémia közzétette az 1790-es évek magyar jakobinus mozgalmának okmánytárát. Ebből az okmánygyűjteményből kiderült, hogy a magyar haladó, elsősorban plebejus értelmiségnek e megmozdulásában Balugyánszky az élenjárók között vett részt, tehát hozzátartozott az akkori magyar értelmiség elitjéhez. A jakobinus mozgalomban való részvétele adja meg a kulcsot magyarországi pályájának megértéséhez és helyes értékeléséhez, de bizonyos mértékig kivetíthetjük oroszországi pályájának legalább első évtizedére is.

Munkám ezek szerint saját levéltári kutatásomon, a Magyar Tudományos Akadémia által Benda Kálmán szerkesztésében kiadott okmánytáron és orosz-, valamint szovjet forrásmunkákon alapul.

A jegyzetanyagot mindig a megfelelő fejezet után találja meg az olvasó. Ezzel is azt akartam elérni, hogy könnyebben tudjon tájékozódni a könyvben.

Amikor Balugyánszky Mihályról írt munkámat abban a reményben bocsátom közre, hogy azzal mind a magyar-orosz kapcsolatok, mind a jogtörténet, mind pedig a magyar jakobinus mozgalom haladó hagyományainak ügyét szolgáltam, köszönetet szeretnék mondani E. A. Korovin szovjet akadémikusnak, V. V. Ivanov kievi egyetemi tanárnak, Irina Selihova kievi akadémiai könyvtárosnak, továbbá Benda Kálmánnak, a „Magyar jakobinusok iratai" szerkesztőjének, Eckhart Ferenc egyetemi tanárnak, Kemenes Jánosnak és Hidvégi Istvánnak, a Magyar-Szovjet Társaság munkatársainak, Paulinyi Oszkárnak és Vörös Antalnak, az Országos Levéltár dolgozóinak, valamint Perényi Józsefnek, a Történeti Intézet munkatársának. Fogadják valamennyien hálás köszönetemet.

Budapest, 1954 április 22-én

Tardy Lajos

I. RÉSZ

I. FEJEZET

Ha a XVII. század derekáig Magyarországon napvilágot látó jobbágyivadék — akár magyar szó, akár a Kárpátok orosz nyelve járta a zsúptetős, inséges szülői házban — szüleinek verejtékes erőfeszítése és saját tehetsége révén el is tudta végezni a rendszerint elég tudatlan, éppen csak a betűvetéshez értő falusi iskolamester két-három „osztályát", hiába ismerkedett meg a betűk csodájával, menthetetlenül visszasüllyedt dézsmát, robotot, úrdolgát szolgáltató paraszti ősei reménytelen sorsába, örömtelen életébe, hacsak rá nem szánta magát a katonai vagy papi pályára, hogy aztán előbb-utóbb végleg elszakadjon családjától, népétől, igazi hivatásától. Ez volt a sorsa Balugyánszky Andrásnak — Balugyánszky Mihály édesatyjának — is.

Balugyánszky András születésének napját nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy az 1740-es évek körül látta meg a napvilágot a zemplénmegyei Felsőolsván[1]. Ősei — ma is élő családi hagyomány szerint elszegényedett lengyelországi belorusz nemesek[2] — néhány nemzedékkel előbb vándoroltak be Lengyelországból. A Balugyánszkyak szétszóródtak az akkori Felsőmagyarország vármegyéiben[3]. Közülük a módosabbak állítólagos lengyel nemességükre hivatkozva, a falusi bocskoros nemesség primitív, a jobbágyénál csak valamivel jobb életet éltek, — míg Balugyánszky András felmenői vagy földhözragadt jobbágyok voltak, vagy pedig a jobbágyságból felfeltápászkodott papok, tanítók, istenhátamögötti, hegyvidéki erdőkben meglapuló kis falvakban.

A munkácsi szeminárium elvégzése után Balugyánszky Andrást, Jakab fiát, pappá szentelték[4]. Hosszú életű ember volt, több, mint fél évszázadon át szolgálta az egyházat[5]. Haláláig pap maradt. De milyen pap! Nem az érseki és püspöki aulák selyemreverendás, stólás, síma abbéja, nem is a korabeli magyar urak keveset papoló, poharazgató, vadászhajlandóságú lelki atyja, hanem világtól elzárt, nyomorúságos zempléni falvak — Felsőolsva,[6] majd Velejte[7] — siralmasan szegény görögszertartású lelkipásztora.

Ennek a Balugyánszky Andrásnak és feleségének, a zempléni jobbágycsaládból származó Dubinszky Máriának[8] házasságából hat gyermek származott[9]: három fiú, Mihály, János és Sándor, és három leány, akiknek nevét nem ismerjük. Mihály 1769 szeptember 26-án született Felsőolsván, mint a Balugyánszky-szülők negyedik gyermeke[10].

Balugyánszky András azért lépett a papi pályára, mert a társadalmi emelkedésnek, az anyagi és szellemi nyomorból való kiszabadulásnak más útját sem szülei, sem ő nem ismerték és nem is ismerhették. Családjából mások is papi pályára léptek, nyilván hasonló megfontolásokból — hiszen Balugyánszky Mihály papot, aki után a mi Mihályunk nevét nyerte, éppen akkortájt közösítette ki az egyházból a makovicai zsinat az egyház tekintélyét sértő elvei miatt[11]. Balugyánszky András pap lett, nyilván azért, hogy megnyissa önmaga és családja előtt az utat a szellemi emelkedés, a tudományok, a felvilágosodás felé. Ehelyett azonban a sivár, rideg szegénység jutott osztályrészéül. Valószínű, hogy unokafivérének kitaszítása hatott végzetesen papi pályafutására. Az évek múltával füstbe ment minden reménye, hogy valaha is beülhet egy jobb parochiára, mely biztosíthatja egyre szaporodó családja tisztességes eltartását és gyermekeinek felnevelését. De akkor még kitartás és tettvágy sarkallja. A felvilágosodás szellemének egy-egy sugara elhatol a szegény, sötétségben élő zempléni falvakba is és Balugyánszky András ekkor csöpögteti a tudás, de talán még inkább a tudnivágyás első elemeit két nagyobbik fiába, Mihályba és Jánosba. Nem akar belenyugodni abba, hogy az ő fiainak is csak az jusson osztályrészül, amit ő kapott a sorstól. Nem akarja, hogy tehetségesnek ígérkező két fiának élete is óhatatlanul olyan reménytelen legyen, mint az övé.

Balugyánszky Mihály első tanítója édesapja volt. Mai fogalommal élve: nála végezte el elemi iskoláit. Édesapja, ez a valaha magasabbra törő, sokat olvasó pap ebben az időben még valóban alkalmas volt arra, hogy fia jelleme kiformálódásának helyes irányt adjon. Csak amikor végleg rászakadt a nyomor és a csapások súlya alatt gyengének bizonyult,[12] akkor vált hűtlenné népéhez, önmagához és ekkor került szembe fiával ez a tehetséges, eredetileg a néppel tartó, majd később a haladás ellenségeinek szolgálatába lépő pap.

Mária Terézia uralkodása is inkább papiron, mint a gyakorlatban javított a nemesi társadalom sáncain kívüleső „alattvalók" sivár sorsán. Balugyánszky Mihály ugyan „honoratior" gyermeke volt, azonban nem gazdag, városi német „purger"-

szülők ivadéka, hanem a szegény felsőolsvai orosz pap fia. De a bécsi rendszer politikai megfontolásai néha mégis lehetővé tették, hogy azokon a réseken át, amelyek olykor a rendiség falán támadtak, a tanulás, a művelődés útja megnyíljon azok előtt a nagytehetségű plebejusifjak előtt is, akiknek eddig legjobb esetben is az volt a sorsuk, hogy papi, vagy katonai pályára lépjenek vagy a közigazgatás legalsóbb pontjain keressék meg kenyerüket.

Apja koldusparochiáján, Felsőolsván nevelkedik egészen 8 éves koráig.[13] A csehszlovákiai Felsőolsva — Vysna Olsava — ma is egyike Zemplén megye legkisebb községeinek. Még 1910 körül is csupán 62 házból állt, melyet mindössze 293 földhözragadt földműves lakott[14]. A falucska ősi nincstelenségéről eleget mond, ha idézzük egy korabeli magyar forrás[15] adatait: „Felsőolsva orosz falu Zemplén Vármegyében. Földesura Gróf Dezsőfy uraság. Lakósai görögkatolikusok... Hegyes határja három nyomásbeli, gabonát és zabot terem, erdeje bikkes, szőleje nints, rét nélkül szűkölködik..." A felsőolsvai pap valóban szegényjobbágyok nincstelen papja volt. A földbirtokosoktól parochiai földet nem kapott; „egynyolcad földért fizet Palocsay grófnőnek 3 magyar ezüstöt, Dessewfy és Favassy uraknak pedig $1\frac{1}{2}$ forintot"[16]. A plébánia — fából készült nyomorúságos épület — pedig ugyancsak szerénynek volt mondható[17].

Nélkülöző, a jómódot csak hírből ismerő szülői házban élte le Balugyánszky Mihály első nyolc esztendejét.

Apja ugyancsak súlyos megpróbáltatások közepette nevelte, majd neveltette fiait.[18] A pap háza is — akárcsak a többi — favázas, vályogfalból összetákolt, szalmafedelű épület volt. A zemplénmegyei orosz jobbágyfalvak házait semmi sem díszíti, a puszta falakon nyoma sincs festésnek. A kapu is a legegyszerűbb, léces tákolmány. És amilyen egyszerű, igénytelen a ház, olyan a ruházat is. Fehér vagy szürke darócot visel a falu aprajanagyja, vigasztalan szürkeségben pereg le az élet, a szürke, robotos hétköznapokba csak néhány elevenen élő ősi népszokás meg a lakodalmak és keresztelők hoznak egy kis színt és vidámságot.

Balugyánszky András papnak alaposan meg kellett fognia az ekeszarvát, hogy héttagú családjának mindennapi kenyeréről gondoskodhassék. Még később is — amikor Velejtére kerül, ahol kis parochiaföld jár a plébániához — hol a szolgabíró ró ki rá elviselhetetlen adót, hol pedig a hatalmaskodó földesúr, Almásy Mihály ragadja el kis földecskéjét. Egyik folyamodvá-

nyát a másik után intézi a helytartótanácshoz[19] és sokáig azt hiszi, hogy ezekkel az alázatos folyamodványokkal tud javítani helyzetén. Paraszti munkától elnehezült kézzel, de elég jó latinsággal írt kérvényeiből éles konturokkal domborodik ki a Balugyánszky-család minden baja-bánata: „alulírott azzal az alázatos kérelemmel járulok legszenteltebb felséged trónja elé, hogy mivel nem csupán az engem megillető, állásomhoz mért jövedelmem nincs meg, de még az életlehetőségekkel sem rendelkezem, s a legnagyobb és legnyomorultabb szegénységben vagyok kénytelen életemet tengetni, stb...", majd „...a legszomorúbb állapotban vagyok, melyet elviselni már aligha tudok"[20]. De míg Balugyánszky András és családja mégiscsak a honorátiorok jogállását „élvezi" és csak féligmeddig kénytelen elviselni a szolgabírák önkényeskedéseit, a földesurak jogtiprásait, addig a falu népe, a látástól vakulásig dolgozó parasztok a XVIII. századbeli Magyarország jobbágyfalvainak keserű, nehéz életét élik. Az elevenszemű kisfiú előtt kibontakoznak a jobbágytartó feudális rendszer kiáltó társadalmi és gazdasági igazságtalanságai, az uráért verejtékező, semmit magáénak nem mondó jobbágy és a dúslakodó, de nem dolgozó hatalmasok közötti mérhetetlen űr.

Balugyánszky Mihály gyermekéveiben a jobbágyság élete a lehető legsanyarúbb volt. Különösen vonatkozott ez Magyarországra, melynek mezőgazdasága éppen ezidőtájt állt át a naturál-gazdálkodásról az árutermelésre, a majorsági gazdálkodásra. Ez a majorsági gazdálkodás Magyarországon csak csekély részben alapult bérmunkán, túlnyomó részben azonban az úrbéresek robotszolgáltatásán nyugodott[21]. A földesurak jórészt csak a fennálló feudális munkarendszert állíthatták az árutermelés szolgálatába és ezt a lehető legnagyobb mértékben kihasználták. Ennek a munka- és kamatjáradékon alapuló gazdasági rendszernek lényege, „hogy egyes mezőgazdasági egységek, vagyis az egyes földesúri örökbirtokok földje urasági és paraszti földre oszlott; ez utóbbit kiosztották a parasztok között, akik... saját munkájukkal és saját felszerelésükkel művelték azt meg"[22]. Az árutermeléssel járó növekvő kizsákmányolás mellett a jobbágyföldek bekebelezése és ami ezzel együttjárt: a telekaprózódás még válságosabb helyzetbe sodorta a jobbágyság nagyrészét[23]. Tízmillió jobbágy húsába vágtak a bilincsek. Az adót ő fizette, a nemesség nem adózott. A parasztnak joga kevés volt, de annál több kötelessége. Nem volt önálló gazdasági léte, a legteljesebb mértékben a földesúr akaratától és gazdasági érdekeitől függött. A paraszt jobbágyi

kötöttségénél fogva szolgáltatásokat tartozott teljesíteni földesurának. Ezeket a szolgáltatásokat a földesurak állapítják meg, még akkor is, ha különféle jogszabályok határozzák meg a szolgáltatások mértékét vagy minőségét — hiszen a paraszt nem remélhet jogvédelmet. Földesura volt bírája is. De még a falusi bíró is a földesúr érdekeit szolgálja és sok helyen versenyre kél vele a szegény parasztság elnyomásában[24]. Vadásznia, halásznia nem volt szabad, borát nem mérhette ki, marhájának húsát nem adhatta el. Legelőjéből mind nagyobb darabot hasított ki a földesúr.[25] A paraszt földhözkötött és ha a szabad költözést egyáltalán megengedi a törvény, ezt oly feltételekhez fűzi, amelyeket a földesúr bármikor kijátszhat. Ugyanakkor pedig a nemesség minden állami terhet a jobbágyság vállára rak. „Az uraságok közönségesen a jobbágyok kára által keresik jövedelmeiknek felemelését"[26]. A jobbágy fizeti a katonai adót, ő adózik a házipénztárba, viseli a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás költségeit — minden teher reá hárul. A jobbágyságot, mint osztályt a nemesi alkotmány — akár Európa többi államainak zömében — tökéletesen kiszolgáltatta a földesúri önkénynek: teljes elnyomottság állapotában élt és semminemű valódi jogvédelemben nem részesült.

Igaz ugyan, hogy éppen Balugyánszky Mihály születése előtt két esztendővel, nevezetesen 1767-ben adta ki urbáriumát Mária Terézia, amelynek betűi — nem annyira emberszeretetből, mint inkább józan államkincstári megfontolásból — valóban a jobbágysors megjavítására irányultak. Ezt az 1767-es évet — mint azt Bronyevszkij Vlagyimir, Balugyánszky kortársa és a rendi Magyarország élesszemű és bátorhangú megfigyelője is megállapította[27] — „korszakalkotónak kellene tekinteni a parasztság sorsának megjavítása terén. Nemcsak azért, mert pontosan meghatározza az egymás iránti kötelezettséget földesúr és jobbágy között, hanem azért is mert végrevalahára a kormányzat arra méltatta ezt az osztályt, hogy egyáltalán figyelmet szentelt neki és védelmébe fogadta. Sajnálatos azonban — fűzte hozzá Bronyevszkij bizonyos túlzással — hogy ez az urbárium sohasem került tényleges használatba, mivel végrehajtása akadályokba ütközött mind a földesurak, mind pedig a jobbágyok részéről. A nemesség lelkiismeretesebb része, tekintet nélkül átmeneti jelentékeny jövedelemcsökkenésére, bár morogva, de mégis teljesítette kötelességét; a kevésbé gazdag és kisebb birtokú nemesség visszatartotta magának a föld nagyrészét, csakhogy több hasznot húzzon ki sajátmaga számára és nem adott lehetőséget a jobbágyoknak, hogy élhes-

senek is jogaikkal... A földesurak tetszésük szerint sérthetik meg a rendelkezéseket a jobbágy kötelezettségei tekintetében. Az egész rend felborult; a bíróságok megteltek kérvényekkel,[28] a jobbágyok panaszkodnak a földesurak kegyetlensége és elnyomása miatt, ezek viszont a jobbágyok lustasága és makacssága miatt, akik valóban, minthogy munkájukért ellenértéket nem kapnak, oly kevés igyekezettel és kedvvel dolgoznak, ahogy megszokták ily módon dolgozni saját maguk részére is." Ez a jogrend a nemzet gazdasági fejlődésének, termelőerőinek gúzsbakötését, leláncolását eredményezte. Az úri rendet elmaradottsága, műveletlensége, gazdasági ismereteinek tökéletes hiánya elzárta Európa haladottabb országaitól és minden újítás konok ellenségévé tette. A parasztság jogos bizalmatlansága pedig odáig fokozódott, hogy sok községben inkább megmaradtak a szokás által kialakított régi urbárium mellett és nem kérték az új bevezetését, mert attól tartottak, hogy mint az uraktól származó minden újításból, ebből is hátrányuk lesz és még nagyobb terhet kell viselniök[29].

A felsőolsvai esztendők nem múltak el nyomtalanul Balugyánszky felett. Ezek a gyermekkori benyomások végleg bevésődtek szívébe és elméjébe és mindvégig elkísérték magasra ívelő pályája során.

[1] O. lt. Tabula Septemviralis, 1786. fons 11, fasc. A, No. 588. sz. alatti kérelme adataiból következtethető.

[2] Magyar Miklós Vysna-Olsava-i (Felsőolsva) g. kat. lelkész közlése, továbbá Balugyánszky Mihály fivére egyenes leszármazottjának, Balugyánszky Béla szegedi lakosnak adatai. — V. ö. „Magyarország címeres könyve" c. munkával (40. és 65. old.). — Vysna Olsaván egyébként a Balugyánszky család számos tagja él ma is.

[3] Nevüket Balutjanskyjnak, Palotyanszkinak, Balottyanszkinak, Balutnyanskyjnak, Baludjanszkinak is írták. Pankevič Iván prágai egyetemi tanár sz. közlése szerint a család a Kárpátok északi oldalán fekvő Baluta községből ered; a „t" mássalhangzó pedig az idők folyamán „d"-vé, illetve „gy"-vé hasonult át. — A magyar sematizmusokban is váltakozó alakokban szerepel a név; leggyakrabban Balugyánszkynak írják (ezt az írásmódot használta Balugyánszky Mihály is, míg Magyarországon élt), olykor azonban Paluzsánszkynak vagy Palugyánszkynak is (pl. Magyar Almanach MDCCXCVI. évre, Bétsben, 197. old.).

[4] Dr. Pankevič Iván prágai egyetemi tanár sz. közlése. V. ö. O. lt. Tabula Septemviralis, 1787. fasc. 5, pos. 7.

[5] Pjotr Ivanovics Keppen orosz útleíró, amikor 1821—22-ben bejárta Északmagyarországot, meglátogatta Balugyánszky apját is. (L. Szvencickij: Matyeriali po isztorii vozrozsgyennoj Karpatszkoj Ruszii című (Lvov, 1905) munkája II. köt. 137. old.).

[6] O. lt. helyt. oszt. 38 664/1786. sz.

[7] O. lt. Vertr. A. 38. fasc. 375. sz. Lásd továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karának levéltára „Status personalis inclitae Facultatis Juridicae ab anno 1777" vonatkozó adatait.

[8] P. Baranov: M. A. Balugjanszkij. Moszkva, 1882. 1. old.

[9] O. lt. helyt. oszt. 33 664/1786. sz.

[10] A Vysna-Olsava-i (Felsőolsva) anyakönyvvezető közlése szerint a helybeli plébánia csak 1828 óta vezet anyakönyveket. Mind Balugyánszky Mihály leányának feljegyzései, mind az egyéb kútfők ezt a napot jelölik meg Balugyánszky Mihály születése napjának.

[11] Dr. Pankevič Iván prágai egyetemi tanár sz. közlése.

[12] O. lt. Vertr. A. 38. fasc. 375. sz., Vertr. A. 55. fasc. 93. szám.

[13] A. N. Fatyejev tanulmánya a Karpatorusszkij Szbornyik (Uzsgorod, 1931) c. gyűjteményében, 153. old. (A továbbiakban: A. N. Fatyejev).

[14] Zemplén vármegye monográfiája. 43. old. (Magyarország vármegyéi és városai sorozat, szerk. dr. Borovszky Samu).

[15] Vályi András: Magyarországnak leírása. Budán, 1799. 722. old.

[16] dr. Hadzsega Vaszilj: Proszvita testvérek tudományos gyűjteménye. Uzsgorod, 1935. 116. old.

[17] Magyar Miklós hiv. közlése.

[18] O. lt. helyt. oszt. 38 664/1786. sz.

[19] Uo.

[20] Uo.

[21] Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. Szerk. Spira György. Szántó Imre tanulmánya. Akadémiai Kiadó, 1952. 222. old.

[22] Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra, 1949. 181. old.

[23] 21. sz. alatt id. m. 252. old.

[24] Eckhart F.: A falu füstje (Jogtud. Közl. 1952. évf. 6. szám, 264. old.)

[25] Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra. 1949. 167—168. old.

[26] Széchenyi István levelezése. Tud. Akad. Kiad. 1889. I. köt., 107. old.

[27] Bronyevszkij Vlagyimir: Utazás Magyarországon. (Tardy Lajos tanulmányával). Budapest, 1947. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete kiadása, 118—119. old.

[28] Lásd Ember Győző: Mária Terézia úrbérrendezése és az államtanács. (A Magyar Történetkutató Intézet 1935. évi évkönyve, 144. old.)

[29] Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon. Bpest, 1948. 12. old.

II. FEJEZET

Balugyánszky Mihálynak inkább hasznára, mint kárára volt, hogy alapismereteit az apai háznál szerezte meg s nem valamelyik falusi iskolamester keze alatt. Még az akkori Magyarország jobbmódú vidékein is rendkívül hátramaradt a népoktatás állapota; a ruszin lakosság területén pedig „a lelkészi javadalmak hihetetlen korlátoltsága mellett alig lehetett szó a nép rendes iskoláztatásáról"[1].

Az intézményesebb jellegű népoktatás éppen ebben az időben vette kezdetét a ruszinlakosságú vidékeken. De akkor még csak Munkácson, Máramarosszigeten, Huszton, majd Técsőn, Hosszúmezőn, Visken és Ungvárott állítottak fel két-háromosztályú népiskolákat, rendszeresen javadalmazott tanítókkal. Ez az iskolahálózat 1777 után némileg kiszélesedett, de ezekben az iskolákban az ábécén kívül mindössze a számtan alapelemeire, valamint az orosz és német írásra oktatták a növendékeket. Olyan helységekbe azonban, ahol állandó tanító nem működött, mint például a még „jelentéktelennek" is alig nevezhető Felsőolsvára, a legközelebbi iskola egyik tanítója szállt ki olykor „iskolát tartani". Ez pedig a legjobb esetben is abból állt, hogy az év néhány vasárnapján és ünnepnapján megjelent az iskolamester és imádságokra, egyházi énekekre és az ábécéskönyv olvasására oktatta a falu fiatalságát.[2] Ez az ábécéskönyv — a kor egyik legnagyobb példányszámú magyar irodalmi terméke — Révai Miklós munkája volt.[3] Ennek a könyvnek bevallott célja ugyan az volt, hogy elősegítse az olvasás tudományának terjedését, de nyilván a gyermeki jellem kialakításának szándéka is vezérelte. Hogy milyenné akarta formálni a kisdiákok lelkületét, könnyen megállapítható az olvasókönyv példamondataiból. „Vagynak olyan emberek, a'kik másokkal parantsolnak, és ollyan emberek, a'kik másoknak engedelmeskedni tartoznak. Azokat, a'kik parantsolnak, szüléknek, uraságoknak, felsőségeknek, elő-járóknak nevezzük: azok pedig, akik engedelmeskednek, gyermekek, jobbágyok, vagy szolgák" — mondja a tankönyv egyik olvasmánya, nyilván nem abból a célból, hogy

a gyermekeket önállóságra, férfiasságra, gerincességre nevelje. Az ilyen „oktatás" valóban csak a legszegényebb, legkezdetlegesebb „alapismereteket" nyújtotta. Nem volt, de nem is lehetett komolyabb előismereteket megkívánó gimnáziumi tanulmányok alapja, hanem mindössze annyi tudásanyagot nyújtott, amennyire a bécsi „Studien-Hofcomission" urainak megítélése szerint az igavonó jobbágynak szüksége volt ahhoz, hogy felserdülve, használhatóbb katonája lehessen a Habsburgoknak. Márpedig Balugyánszky Mihály igen felkészülten lépte át a sátoraljaújhelyi gimnázium küszöbét, aminek legbeszédesebb bizonyítéka az, hogy első félévétől kezdve az iskola egyik legjobb tanulója.[4]

Ezt a kezdeti — talán döntőjellegű — sikert csakis édesatyja gondosságának és szeretetének, elsősorban pedig pedagógiai rátermettségének köszönhette. Az édesapa valóban mindent megtett, ami erejétől telt, annak érdekében, hogy gyermekei kikerüljenek abból a nyomorúságból, kilátástalanságból, amit a XVIII. századvégi zemplénmegyei kis falu jelentett. Bár Balugyánszky Mihály osztálytársai a sátoraljaújhelyi gimnáziumban jobbára városi elemi iskolában nevelkedett, részint házitanítók keze alól kikerült gyermekek voltak, a felsőolsvai szegénydiák az első naptól kezdve — mint arra későbbi írásaiban is önérzetesen hivatkozik — első eminens volt, az is maradt.

Az az esztendő, amikor Balugyánszky Mihály beült az ódon sátoraljaújhelyi gimnázium padjába, nemcsak számára jelentett határkövet, hanem az egész magyar közoktatásügy szempontjából is. Ebben az évben lépett életbe a Ratio Educationis királyi rendelete, mely először rendezte államilag Magyarország közoktatásügyét. A Mária Terézia uralkodásának első évtizedeiben sűrűn egymásután pusztító súlyos háborúk, különösen a hétéves háború hazai, sőt nemzetközi viszonylatban is nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburg-monarchia minden ízében recseg és ropog, hogy a feudalizmus elvei mellett makacsul kitartó birodalmi rendszer, ha nem igyekszik követni a fokozatosan polgáriasuló Európa vezető államait, ha nem állítja szekerét az államélet és művelődés haladásának útjára, menthetetlenül a pusztulás felé halad. Akár kellemes volt ez az uralkodó osztályok vezető köreinek, akár nem, fel kellett ismerniök, hogy ki kell emelni a Bécsből vezetett országok lakosságát kulturális elmaradottságából, hogy iskolák, mégpedig valódi, reális ismereteket közvetítő iskolák széles hálózatára van szükség. Ezt a reformot a bécsi egyetem körül csoportosuló „aufkläris-

ták" magyar követői, — elsősorban Úrményi és Terstyánszky — készítették elő és ők is hozták tető alá.

Balugyánszky Mihály egyéniségének, jellemének kifejlődésére, későbbi tudományos és államférfiúi profiljának kialakulására kétségtelenül jelentős hatást gyakoroltak az első iskolaévei, a sátoraljaújhelyi gimnáziumban eltöltött három esztendő. Balugyánszky András beirathatta volna fiát fényesebb, nagyobb hírnevű, fiának ragyogóbb jövőt ígérő és — mindenek felett — szegényes parochiájához közelebb eső gimnáziumba is. Eperjes, Rozsnyó, Ungvár híres gimnáziumai többé-kevésbé ugyanolyan közel, vagy még közelebb voltak Felsőolsvához, mint Sátoraljaújhely. De ezek a nagy hírnévnek örvendő gimnáziumok jezsuiták gimnáziumai voltak, azoké a jezsuitáké, akiktől Balugyánszky Andrást — legalábbis még ezekben az években — rendkívül mély szakadék választotta el. Balugyánszky András azért lett pappá, mert a szellemi felemelkedésnek ez az útja állt nyitva előtte. De nyitottszemű, aránylag felvilágosodott, műveltségre törekvő ember volt, aki fiának más életet szánt. Mi sem állt távolabb tőle, mint az a gondolat, hogy fia jellemének kiformálását a jezsuita nevelési módszer türelmetlenségére bízza. Balugyánszky András nyilván tapasztalatból alaposan ismerte e rideg, élettől elvonatkoztatott tanítási rendszert. Már csak ezért sem akarhatta, hogy a jezsuiták közismert tanítási rendszere kiölje fiából az önálló akaratot, ítélőképességet, a szabad cselekvés vágyát és az alakuló jellem függetlenségét, pedig ez volt a jezsuita oktatásnak nem is túlságosan titkolt célja. Amellett az eszközeiben oly gazdag jezsuita térítési szellem nyilván előbb-utóbb elidegenítette volna gyermekét görög ritusától is. Balugyánszky András becsületes, okos apaként cselekedett, amikor nem engedte, hogy fiába a jezsuitaszellem plántálja át az esetleg döntőjellegű alapismereteket. Csak ezzel magyarázható, hogy a jobban megközelíthető jezsuitagimnázium helyett fiát a lényegesen modernebb, felvilágosultabb, de mindössze háromosztályú[5] sátoraljaújhelyi pálosgimnáziumba iratta. Az oktatásügy teljesen egyházi kézben volt és csupán a három tanítórend: a vakbuzgó jezsuiták, az átmenetet képező kegyesrendiek és az akkori idők fogalmai szerint haladóknak minősülő pálosok között lehetett választani. Bár természetesen a pálosok is elsősorban a Habsburg- ház, a magas klérus és az arisztokrácia érdekeit tartották szem előtt, mégis jelentékenyen közelebb álltak a felvilágosodás eszméihez és tanítási rendszerüket a korszerű pedagógia szelleme hatotta át. Ugyanakkor a jezsuiták merev, az örökkévalóságra függesztett tekintetű tanrendszere

nem tűrte a tantárgyak közt sem a nemzeti jellegű, sem a természettudományos szemléletet visszatükröző anyagot. A pálosok iskolarendszeréből eredő előnyökhöz pedig az a döntő körülmény is járult, hogy épp attól kezdve, hogy Balugyánszky Mihály iskolába jutott — a Ratio Educationis életbelépett és a régihez viszonyítva új, tágabb horizontú tanrendszer szerint kezdtek tanítani az ország összes iskoláiban, igy a sátoraljaújhelyi gimnáziumban is.[6]

A Ratio Educationis életbeléptetése előtt a gimnáziumi alsóosztályokban a jezsuitáknál a vallástanon kívül a tanítás egyedüli főtárgya a latin nyelv volt.[7] A pálosoknál — eltekintve attól, hogy a pedagógia stílusa szabadabb volt, inkább igazodott a való élethez nevelő hatásában — ugyanakkor már rendszeresen tanították a számtant, hazai történelmet, földrajzot, magyar nyelvet, sőt bölcseleti alapismereteket is. A Ratio Educationis most az ország összes gimnáziuma számára a következő tantárgyakat írta elő: vallástan, helyesírás, szépírás, számtan, a matézis elemei (kettős könyvvitel), latin stilisztika és irodalom (római régiségekkel), bölcseleti alapelemek, természetrajz, Magyarország és Ausztria története, földrajz, természetjog, hazai szokásjog. Ezenkívül — mint rendkívüli tárgyak — szerepelnek még a tanrendben: a görög nyelv, a kísérleti fizika, újságolvasás, verselés, nyilvános szavalás és a hazai nyelvek elsajátítása is.[8] Az új tanterv — szinte tüntetően — hátat fordít az egész eddigi iskolai gyakorlatnak. Sutbadobja az elvont „tudományok" holt terhét, ehelyett az érzékelhető, kézzelfogható valóság birodalmába viszi a diákokat. A meddő formulák helyébe a cselekvést, a túlhaladott skolasztikus dogmák helyébe magát az életet helyezi és össze próbálja hangolni a múlt kultuszát a jelen megismerésével. A tárgyak sokrétűsége lehetővé teszi Balugyánszky Mihálynak, hogy tehetsége már a gimnázium padjaiban azon a területen bontakozhassék ki a legszabadabban, ahova hajlamai leginkább vonzzák: ezek a jogi tantárgyak, a nyelvek és a praktikusabb jellegű tudományok.[9] Ám ugyanakkor a többi tárgyban is eminens. Ha Balugyánszky Mihály egy-két évvel előbb kerül az iskola padjaiba, a Ratio Educationis életbelépése előtt, úgy ismeretei bizonyára nem tágulhattak volna ki ily széles körben és ilyen zsenge korban, hanem a „trivium" évszázados skolasztikájú, gyötrő, fegyelmező rutinjának unalmában sorvadt volna el eleven fantáziája, érdeklődése a világ jelenségeinek megismerése iránt. Ha szerényképességű, sokszor egyenesen primitív pedagógusok és gyakran gyenge tankönyvek vezetése mellett is megy végbe belső, szellemi kialakulása, de mégis ezek-

ben az években szakad el a falusi fatemplom haranglábjától: szemléletében most nyílt meg a valódi tudományok elsajátításának végtelen távlata. Érdekes, hogy Balugyánszky érdeklődését a sok színes, külsőleg csillogóbb tantárgy közül is a gyermeki szemmel színtelen és szürkének mondható tantárgyak ragadják meg legjobban. De megnyílnak a kisdiák szomjas szeme előtt a földrajzórákon távoli országok és világrészek kalandos, egyelőre bizonytalan képei, a világtörténelem kaleidoszkópjának körvonalai, a világűr csodái és az ismeretek tárházának sok-sok más, eddig elrejtett fiókjai is. A felvilágosodott abszolutizmus elveit a pedagógiai rendszerbe átültető Ratio Educationis mindenesetre elődeinél különb embertípust farag Balugyánszky Mihály kortársaiból. Változatlanul a trón és az oltár áll az oktatási redszer középpontjában, de a tananyag már jórészt megtisztult a középkori elfogultságtól és vakbuzgóságtól, a tudománytalanságtól, a minden haladás elől való elzárkózástól. És ami a legfontosabb: azok a tehetségesek, akik mint Balugyánszky Mihály, a Ratio Educationis előtt legfeljebb latin memoriterek, az egyházatyák életének besulykolásával tűnhettek volna ki, most valósággal szárnyat kapnak, szellemüket sarkantyúzza az ismeretszerzés megnyílt lehetősége és ambiciójuk mind átfogóbbá, mind tudatosabbá válik. Különösen két tanárára emlékezik még aggkorában is, mint felvilágosodott, szélesebb látókörű pedagógusokra, éspedig Sauer Ambrusra és Szuhányi Ferencre.[10] Többi tanárának, évfolyamtársainak neve ismeretlen előttünk, mert a pálosgimnázium okmányanyaga még a mult évszázad folyamán eltűnt a zempléni levéltárból.[11]

[1] Finánczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. I. köt., 249. old.

[2] U. ott I. kötet, 254. old.

[3] „ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra".

[4] O. lt. helyt. oszt. 6400/1801. sz.

[5] Zemplénmegyei lt. 56. prot. 303. p. és 15. prot. 213. p.

[6] 1776 aug. 6-án jóváhagyott és ugyanazon év aug. 22-én kelt kir. rendelettel jóváhagyott szabálykönyv.

[7] Finánczy id. m. I. köt. 110. old.

[8] Lásd Friml Aladár: Az 1777. évi Ratio Educationis. Budapest, 1913.

[9] Balugyánszky Mihály leányának, Medemnének feljegyzései. Megjelentek a „Russzkij Arhiv" 1885. évi 11. számában. A továbbiakban: Medemné.

[10] A. N. Fatyejev id. m. 154. old. Szuhányit később a kassai gimnáziumba helyezték át, ahol ismét tanította Balugyánszkyt.

[11] Tuczy János: A sátoraljaújhelyi főgimnázium története. S. A. Ujhely 1894. 75. old.

III. FEJEZET

A sátoraljaújhelyi iskola csak háromosztályos gimnázium volt; a Ratio Educationis szóhasználatával: grammatikai iskola. Aki ezt elvégezte, az a Ratio értelmében legfeljebb „kisebb városi alkalmazott, kézműves, vagy néptanító lehet" — de aki előtt más cél lebeg, annak el kell végeznie az akkor ötévfolyamú gimnázium két felső osztályát, az úgynevezett humanior-osztályokat is. Balugyánszky Mihály kitűnő tanulmányi eredményei arra indították Balugyánszky Andrást, hogy fiát beirassa a kassai gimnázium humanior-tagozatára.

A kassai gimnázium eredetileg jezsuita tanintézet volt; az 1773-ban megszüntetett jezsuita egyetemmel szerves egységben álló gimnázium. 1777-ben az új tanulmányi rend az egyetemet királyi akadémiává alakította át, a hittudományi szakot megszüntette és helyébe kétévfolyamú jogi kart hozott be, melyet a bölcsészeti karral együtt különválasztott a főgimnáziumtól. A volt jezsuita egyetem állami — és nem egyházi — akadémia lett, bárha egyes papok továbbra is tanítottak benne.

Az új tanulmányi rend a teljes ötosztályú gimnáziumokat nagygimnáziumoknak, ha pedig tankerületi főigazgatóság székhelyén működtek, archigimnáziumoknak, főgimnáziumoknak nevezte. Ezek között is külön helyet foglalnak el a győri, pozsonyi és kassai archigimnáziumok, mivel kötetlen, de mégis tényleges szervezeti egységben álltak a gimnáziumi tanulmányok befejezte után következő, a jogi és orvosi pályákra előkészítő filozófiai tanfolyamokkal. Balugyánszky András, amikor fia iskoláztatásáról döntött, nyilván már ez a távolabbi cél is vezette.

A kormány ezeket az archigimnáziumokat mintagimnáziumokká igyekezett kifejleszteni. Bár szervezetük, tanári létszámuk, tanulmányi és fegyelmi rendjük azonos volt a többi ötosztályú nagygimnáziumokéval, mégis tökéletesebb ellátottságukkal, felszereltségükkel, elsősorban pedig jóval képzettebb tanári karukkal mintául akartak szolgálni a többieknek.

A kassai gimnázium alig néhány évvel újjászervezése után

már igen nagy keresettségnek örvendett és a felvidéki mágnásokból, gazdag városi polgárokból rekrutálódó szülők lehetőleg itt akarták elhelyezni gyermekeiket. Éppen ezért rendkívül nehezen juthattak be a gimnázium falai közé azok, akik nem tartoztak a fenti két kategória egyikébe sem, — hacsak nem törekedtek a papi pályára, mely esetben a felvételnek általában nem volt akadálya. De különben a nemesember fiának volt elsőbbsége minden esetben; más csak akkor számíthatott felvételre, ha kiemelkedően jó tanulmányi eredményeket mutathatott fel. Hiszen a régi gimnáziumoknak azt a sarkalatos elvét, hogy a tudományos pályára való készülés a nemesség előjoga, a Ratio Educationis nem szüntette meg, csak némileg lazította.

Érthető tehát, hogy a kassai főgimnáziumban tanulók létszáma a kor viszonyaihoz képest rendkívül magas volt. 1780—1782 között, tehát azokban az esztendőkben, amikor Balugyánszky Mihály a gimnázium két felső osztályát látogatta, átlagosan 250 tanuló járt a gimnáziumba, tehát egy-egy osztályban mintegy 50 diák tanult.[1] A gimnázium az egykori jezsuita egyetem 1732-ben épült szűk, sötét épületében helyezkedett el, amelyet éppen az előző évben ért súlyos tűzkár, de az épületet szokatlanul gyorsan rendbehozták, sőt némileg modernizálták is. A diákok közül a rangosabbak, vagyonosak konviktusokban laktak, míg a többieket szüleik kassai családokhoz adták kosztba-kvártélyba. Hogy Balugyánszky Mihály hogyan és hol élt ezekben a kassai években, arra nincs adatunk. Lehet, hogy eminens szegénydiák létére bekerült a konviktusba és mint „servitor", házimunka és felszolgálás fejében jutott fekhelyhez és ellátáshoz, de lehet az is, hogy apja valamelyik ismerős családnál helyezte el. Bizonyos azonban, hogy a csendes mezőváros után Kassán egészen új világ bontakozott ki a serdülő diák előtt. Kassa a maga gótikus pompájában, emeletes házaival, magasbanyúló templomtornyaival, élénk városi és megyei életével minden bizonnyal erős hatást gyakorolt Balugyánszky Mihályra. Mindaz, amit eddig a sátoraljaújhelyi gimnáziumban hallott és tanult, most — legalábbis bizonyos mértékig — a valóság alakjában tárult fel előtte. A híres, többezer kötetes akadémiai könyvtár az ismétlődő tűzvészek alatt is sértetlen maradt és mi sem bizonyosabb, minthogy a betűre éhes diák sok órát töltött el a könyvespolcok között.

A város, amely II. Rákóczi Ferenc felkelése idején olyan jelentős szerepet játszott az ország történelmében, a szatmári békekötés után mind kulturális, mind gazdasági szempontból erősen aláhanyatlott. A XVIII. század közepétől kezdve azonban

a város új életre kelt, a belvárosba és a külvárosokba újabb lakosok költöznek: katonák, tisztviselők, kereskedők, iparosok, jobbágyok és zsellérek, akik új színt adnak a város képének. Amikor Balugyánszky Mihály 1780-ban Kassára került, a város fejlődése újból erős lendületet vett. A kereskedelem elevenebbé vált, a polgárság vagyonosodik, a városban megindul az építkezés. A hatalmas gótstílű dómot helyreállítják és északi tornyára ekkor építik a mai barokk tetőt. Ebben az időben épül az oszlopos városháza és a megyeháza, annak tőszomszédságában pedig a „Fekete Sas" szálló, melyről Bronyevszkij is megemlékezett kassai feljegyzéseiben. A forgalmas főutcán és a piacon eleven élet lüktet. 1781-ben a város piacán lévő régi kávéházat lerombolják és annak helyén hatalmas, új épületet emelnek, melynek földszintén az új kávéházat, emeletén pedig a kaszinót, a vigadót és a színházat helyezik el.[2] A kassai tanulóifjúságnak elég része lehetett a szórakozásban, amint az Bronyevszkij orosz utazó kassai leírásából is kitűnik. „A városi parkban szórakoztató kuglijáték, gyűrű- és egyéb hinta található. A deszkaemelvényen a táncolni akaró, akárcsak nálunk a Gutojevszk szigeten, személyenként két garast fizet minden táncért. Lombos fák, enyhe lankákkal, mindez oly csekély területen, hogy mozdulni is alig lehet, különösen vasárnap, amikor a pihenő lakosság összegyülekezik dohányozni és borozni. A bálon sok olyan szórakozást találtam, amit igen sokszor lehet az egyszerű, feszletlen érintkezéshez szokott társaságban találni".[3]

Az első humanior-osztályban Balugyánszky Mihálynak a hittan mellett a latin nyelv és irodalom (főleg Ovidius és Cicero), a bölcseleti alapelemek, a német nyelv, a földrajz, az örökös tartományok történelme, a római régiségek, a mennyiségtan, a fizika és a latin fogalmazás gyakorlása voltak a főtárgyai. A második osztály anyaga csupán annyiban különbözött ettől, hogy Ovidius és Cicero munkái helyett Horatius és Vergilius alkotásai kerültek az előtérbe.

Tanárai közül első helyen Baróti Szabó Dávidot,[4] a kiváló költőt és műfordítót, Kazinczy és Bacsányi barátját és harcostársát kell megemlíteni, aki 1777 óta tanított a kassai gimnáziumban, melynek később aligazgatója lett, mindaddig, míg József császár németesítő törekvései miatt nyugdíjazását nem kérte. Komáromi Ambrus,[5] sok latin költemény szerzője a latin nyelvre tanította Balugyánszky Mihályt. Kiss Antal a történelmet adta elő. De tanára volt Mihalóczy György is, későbbi nagyváradi tanártársa. Baróti Szabó Dávid mellett azonban Szuhányi Ferenc,[6] Morus Tamás latinnyelvű kommentátora volt a leg-

kedvesebb tanára, akiről Balugyánszky Mihály még hatvan esztendő távlatából is nagy elismeréssel és hálával emlékezett meg.[7] De aránylag magasképzettségű és lelkes tanárai buzgalmát szinte megbénította a tankönyvek és tanszerek hiánya vagy gyarló mivolta. Ürményi József, a Ratio Educationis egyik megalkotója, 1779-ben Mária Terézia megbízásából bejárja az ország legnevezetesebb tanintézeteit — így a kassait is — és megállapítja, hogy nincs könyve a gimnáziumi növendékeknek. Ennek tömérdek tollbamondás, gépies munka lett a következménye. A kormány ezért szigorúan elrendelte, hogy „a nyilvános iskolákba senki se bocsáttassék, aki az iskolakönyvek szükséges segítségének híjjával van". A szegényebb nemesember fiának majd akad pártfogója, aki beszerzi a könyveket, a nem nemes és polgári származásúakat, ha különös tehetségük nincsen, távol kell tartani az iskolától.[8] Ha pedig kezünkbe vesszük a Lakics György tollából eredő 64 oldalas természetjogi tankönyvet,[9] el sem tudjuk képzelni, hogyan tudták a 12—13 éves diákok megérteni ennek az elvont, száraz tudálékossággal megírt latin könyvnek csaknem kizárólagosan elméleti fejtegetéseit. De még kevésbé tudjuk elképzelni azt, hogy ilyen könyvek megtanulása után hogyan támadhatott kedve egyáltalán a diáknak a jogászi pályához. A tanszerek hiányára pedig élénk fényt vet a gimnázium fizikatanárának, Erőss Pálnak egyenesen a helytartóhoz intézett kérelme, melyben a fizikai tanszerek teljes hiányáról panaszkodik. „Harmadik éve foglalkozom már e tárggyal, de experimentálás nélkül nem érhetem el az óhajtott sikert." Csak a legszükségesebbeket említi: nélkülözhetetlen egy földgömb, mely fokokra osztott vaskarikával van ellátva. — Ugyanakkor azonban a gimnázium igen szép ásványgyűjteményt szerez be Berzeviczy bárótól.[10]

Balugyánszky Mihály — még ilyen mostoha viszonyok között is — kiválóan állta meg helyét a kassai gimnázium felső osztályaiban is, amit legfényesebben az bizonyít, hogy nemcsak sikeresen tette le vizsgáit, hanem, mint eminens diákot, felvették a kassai királyi akadémia filozófiai tanfolyamára is. Ezzel megnyílt az út Balugyánszky Mihály előtt a főiskolai tanulmányok, az elméleti tudás megszerzése, tehetségének kibontakozása és érvényesülése felé.

[1] Dr. Farkas Róbert: A kassai főgimnázium története. Kassa, 1896. 418. old.

[2] Dr. Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kosice. 1941. 152. old.

[3] Bronyevszkij id. m. 93. old.

[4] Vergilius Aeneisének magyarra fordítója, a magyar költői nyelv egyik megújítója, szül. 1793., megh. 1819-ben. 1777—1779-ig a kassai főgimnázium tanára. József császár uralkodása utolsó éveiben egy időre visszavonul, mert „németül nem tuda, s örült, hogy nem tuda" (Kazinczy). Kazinczyval és Bacsányival együtt a „Kassai Magyar Múzeum" megalapítója.

[5] Szül. 1742. megh. 1825. Mintegy 11 nagyobbterjedelmű latin költeménye jelent meg.

[6] Szül. 1742. megh. 1824. Főműve: „Thomas Morus, olim Angliae cancellarius, juvenem principem docet, quid facto opus sit, ut sceptro admovendus", stb. 1789-ben jelent meg Kassán.

[7] A. N. Fatyejev id. m. 154. old. és P. Baranov id. m. 1. old. „Balugyánszky azt mondotta Szuhányiról, hogy értette, miként kell az ifjak tudásvágyát felkelteni."

[8] Finászy id. m. II. köt., 354. old.

[9] Institutio elementorum juris naturalis in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum stb. Budae, 1778.

[10] Dr. Farkas Róbert id. m. 276. old.

IV. FEJEZET

Az a korszak, amely öt évvel ezelőtt, Balugyánszky Mihály gimnáziumi tanulmányainak első évében a Ratio Educationis hatálybalépésével nyílt meg, most új stádiumba lépett; Mária Terézia 1780-ban meghalt és megkezdődött József császár tízesztendős uralkodása. Amilyen nagyjelentőségű és döntő fontosságú volt Mihály szempontjából, hogy tanulmányainak kezdete egybeesett a Ratio Educationis életbelépésével, úgyannyira rányomta bélyegét tanulmányaira, jellemének, egyéniségének, célkitűzéseinek kialakulására a jozefinus korszak, az átfogó reformok és a nemzeti ellenállás korszaka, melynek hullámai rendkívül erősen csaptak be a régi gimnázium falai közé is. Míg gimnáziumi évei alatt az alig 12—13 éves diák legfeljebb itt-ott, egyes események távoli hullámzásában érezhette vagy inkább sejthette, hogy mi megy végbe az iskola falain túl, most már mögötte van a főgimnázium öt osztálya és tanulmányait az élettől sokkal kevésbé elzárt filozófiai tanfolyamon folytatja.

Ez a filozófiai tanfolyam mintegy átmenetet jelentett a középiskola és a főiskola között. Jogszabály erejénél fogva a filozófiai tanfolyam éppenolyan fakultása a királyi Akadémiának, mint a jogi kar, a valóságban azonban a jogi, orvosi, teológiai felsőoktatás előképzője. Aki pedig a filozófiai tanfolyam elvégzése után — mint Balugyánszky Mihály — a jogi pályára akart lépni, tanulmányait befejezhette akár az akadémia, akár az egyetem jogi karán. Ebben a korszakban a 14—15 éves ifjak már egyáltalán nem mentek gyermekszámba; a tizenhat éves jogvégzett fiatalemberek pedig már jurátusok lehettek, akik résztvettek mind a jogi, mind a politikai életben, amint azt Erdélyi László jurátus példáján is láthatjuk, aki tizenhat éves korában már a Martinovics-féle reformátorok társaságának tagja volt, amiért ötévi börtönre ítélték és azt ki is töltötte. A kibontakozó tehetségű és gyors felfogású diák világképe, emberré érése ezekben az években rohamléptekben teljesedik ki.

A bölcsészeti karon a logika, etika, metafizika mellett a

AUDITORES
JURIDICÆ, & PHILOSOPHICÆ
FACULTATIS
IN REGIA ACADEMIA
CASSOVIENSI

ſecundum examina, annuumque progreſſum ſuas in Claſſes diſtributi

ANNO M. DCC. LXXXVI.

Ex Museo Hungarico

Ért. 945.

AUDITORES JURIS SECUNDI ANNI.

Ex Jure Patrio.

In I. Claſſe.

D. Joannes Pápai.
Steph. Thuránſzky.
Joannes Mészáros.
Ladisl. Gyöngyösy.
Steph. Budai de Bölſe.
Joannes Szalatnai.
Nicol. Szent-Miklosy de Primócz.
Gabriël Pletrik.
Paulus Reviczky de Revisnye. e Stip. Juv.
Ladislaus Sártori.

Eminentes.

Ex ſcientia Comm. Rei Ærar. & Stylo Curiali.

In I. Claſſe.

D. Joannes Pápai.
Joan. Miſzáros.
Joan. Szalatnai.
Nicol. Szent-Miklosy de Primócz.
Ladisl. Gyöngyösy.
Steph. Budai de Bölſe.
Steph. Thuránſzky.
Paulus Reviczky de Revisnye. e Stip. Juv.
Gabriël Pletrik.
Ladisl. Sártori.

Eminentes.

Ex Hiſtoria Statuum.

In I. Claſſe.

D. Joannes Pápai.
Joannes Mészáros.
Ladisl. Gyöngyösy.
Joan. Szalatnai.
Steph. Thuránſzky.
Paulus Reviczky de Revisnye. e Stip Juv.
Steph. Budai de Bölſe.
Nicol. Szent-Miklósy de Primocz.
Ladisl. Sártori.

Eminentes.

Morbo ab Exam. impeditus fuit.
D. Gabriël Pletrik.

AUDITORES JURIS PRIMI ANNI.

Ex Jure Naturæ Publico Univerſali & Gentium.

In I. Claſſe.

D. Joſephus Januſek.
Daniël Boroſs.
Mich. Balugyánſzky.
Math. Job. de Fancsal.
Mich. Lehoczky.
Anton. Zombori.
Ladisl. Reviczky de Revis-
Joan. Reviczky de Revisnye. e Stip. Juv.
Ladisl. Aſzalai de Szendrö. e Stip. Juv.

Eminentes.

In 2da Claſſe.

D. Franc. Szent-Mariai.
Chriſtoph. Comes Sztáray. e Stip. Juv.
D. Vincent. L. B. Mesko.
Emericus Budai.

Ex Manufacturis, Artibus, & Politia.

In I. Claſſe.

D. Joſephus Januſek.
Anton. Zombori.
Daniël Boroſs.
Mich. Lehoczky.
Mich. Balugyánſzky.
Math. Job de Fancsal.
Ladisl. Aſzalai de Szendrö e Stip. Juv.
Franc. Szent-Mariai.
Vincent. L. B. Mesko.
Chriſtoph. Comes Sztáray. e Stip. Juv.
Joannes Reviczky de Revisnye. e Stip. Juv.
Ladisl. Reviczky de Revis.

Eminentes.

In 2da. Claſſe.

D. Emericus Budai.

Ex Hiſtoria Univerſali.

In I. Claſſe.

D. Daniël Boroſs.
Joſeph. Januſek.
Mich. Balugyánſzky.
Math. Job. de Fancsal.
Chriſtoph. Comes Sztáray. e Stip. Juv.
Vincent. L. B. Mesko.
Franc. Szent-Mariai.
Ant. Zombori.
Ladisl. Aſzalai de Szendrö. e Stip. Juv.
Joannes Reviczky de Revisnye. e Stip. Juv.
Mich Lehoczky.
Ladislaus Reviczky. de Revisnye.

Emin.

In 2da Claſſe.

D. Emericus Budai.

AU-

A kassai kir. akadémia 1786. évi tanulmányi értesítője

történelem a főtárgy. Ennek anyaga az első évben Magyarország oknyomozó történelme, melyet az egész első tanéven heti öt órában adtak elő, a második évben pedig a római császárság és az örökös tartományok története. A természettudományok anyaga is meglehetősen bőséges. A fizikán kívül egy egész éven át heti öt órában természetrajzot is tanítanak, de főtárgynak számítanak a mezőgazdasági ismeretek is. Mint a gimnáziumi évek során, az újságolvasás itt is feltűnik, mégpedig mint kötelező tárgy. A görög nyelv, az ékesszólási és verselési gyakorlatok, az egyetemes történet és segédtudományai a rendkívüli tárgyak sorába tartoznak.

Balugyánszky Mihály első bölcsészévéről nincsenek közelebbi adataink, attól eltekintve, hogy ezt a tanévet is valamennyi tárgyban, mint eminens végezte el.[2] Tanárai közül ki kell emelni D'Este Viktort, a természettudományok és mezőgazdasági ismeretek tanárát, Kazinczy barátját, aki Bécsben Sonnenfels köréhez tarozik,[3] továbbá Tichy Istvánt,[4] aki ugyan az építészet és hidrotechnika tanára volt, mégis a cenzúra ellen írt kitűnő munkájával szerzett országos hírt. Többi tanára — mint Bixatich András,[5] aki a történelmet adta elő és Salamon Norbert,[6] aki a logikát és metafizikát tanította — szürke, jelentéktelen pedagógus volt. Második bölcsészévéről a kassai Akadémia bölcsészeti karának egykorú értesítője ad adatokat.[7] A tanév vége felé József császár 1784 május 18-i rendeletével a tanítás nyelvéül a németet tette kötelezővé; ugyanazon évi augusztus 2-i rendeletével még azt is meghagyja, hogy különbeni állásvesztés terhe alatt minden tanár tartozik a német nyelvet elsajátítani.[8] Míg az arisztokrata vagy német polgárszülőktől származó gyermekek többé-kevésbé jól ismerték ezt a nyelvet, addig Balugyánszky csak annyit tudott németül, amennyi a grammatikai évek alatt ráragadt. És mégis: fizikából ötödik, mezőgazdasági ismeretekből tizenhatodik, metafizikából és erkölcsfilozófiából hatodik, az építészeti és hidraulikai ismeretekből ugyancsak hatodik lett, — valamenyi osztályzott tárgyból eminens. Fizikából mindössze tizenketten, mezőgazdasági ismeretekből huszan, metafizikából tizennyolcan, építészeti és hidraulikai ismeretekből tizenöten kapták összesen a százegy hallgató közül az „eminens" fokozatot és csak Balugyánszky és még három-négy évfolyamtársa kapott valamennyi tárgyból ilyen kitüntető érdemjegyet. De a legjobbak közé tartozik az alsóbb évfolyamot látogató Dayka Gábor, a későbbi költő, Kazinczy barátja is.[9] Ugyanakkor eminenstársai javarészt papok, Balugyánszkynál jónéhány évvel idő-

sebbek, akiknek hivatalból is kijár a jobb osztályzat. A felsőolsvai szegénydiák maga mögött hagyja a Felvidék legfényesebb neveit: a Sztárayak, Podmaniczkyek, Reviczkyek, Berzeviczyek, Splényiek és más arisztokrata-családok gyermekeit, akiket Mihály messze megelőzött a tanulmányi előmenetelben.

A grammatikai iskola, a gimnázium és a filozófiai tanfolyam együttvéve megadták az általános műveltséget. De azokat az ismereteket, amelyek e korban a hivatalok viselésére, a magasabb állami és tudományos szolgálatra képesítettek, csak a jogi tanfolyamon lehetett megszerezni.

Az akadémiai jogi tanfolyamok gyakorlati célokat szolgálnak; az ifjaknak állami szolgálatra való kiképzését. Ezért a Ratio értelmében az akadémiákon csak azokat a jogi tárgyakat adták elő, amelyek révén a hallgatók az államot tüzetesen megismerhetik. Ebből a célból alapos ismereteket kell szerezniök Magyarország földrajzában és történelmében, a közjogban, a béke és háború jogában, valamint a hazai jogban, az ország közigazgatási, gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi és ipari viszonyaiban. A történelmi és földrajzi ismereteket az ifjú megszerzi a gimnáziumban és a filozófiai tanfolyamon, ezért az akadémiákon csak a következő tárgyaknak volt tanszéke: a közjog és a hozzá tartozó ismeretek, a hazai jog, a közigazgatás, közgazdaság és pénzügytan, az európai államok statisztikája és az egyetemes történelem.[10] Hiányzik az akadémia tantervéből a tisztán elméleti kiképzést szolgáló római jog, valamint az egyházjog is, amelyeknek az egyetemeken tanszékeik voltak. Míg az egyetem jogi kara a magasabb tudományos képzést szolgálta, addig az akadémiáknak — így a kassai akadémiának is — csak gyakorlati célja volt: a tisztviselőképzés.[11]

Amikor Balugyánszky befejezte tanulmányait a kassai akadémia filozófiai fakultásán és eldöntötte, hogy a jogászi hivatást választja, valószínűleg a gyakorlati jogi pálya felé irányította tekintetét. A józsefi reformok értelmében az állami és megyei pályák zöme megnyílt a nem-nemesi származásúak előtt is — igaz, hogy inkább elméletben, mint gyakorlatban. Így lehetett Hajnóczy József is alispán ebben a korban. Nyilván ezért iratkozott be Balugyánszky Mihály a kassai akadémia jogi karára. De nyomban jogi tanulmányainak megkezdésekor súlyos, anyagi jellegű akadályok tornyosultak továbbtanulása elé. József császár 1785-ben rendeletileg bevezette a tandíjat azzal, hogy „a latin iskolák tanulóinak száma kevesebbíttessék". Míg a tandíj összege a gimnáziumokban félévre mindössze hat forint volt, a bölcsészkaron pedig kilenc forint, addig a jogi

karon a tandíjat az akkori pénzviszonyokhoz képest igen magas összegben, tizenöt forintban állapították meg.[12] József császár magyar tanácsosai megrettentek attól az egyébként nem túlságosan nagyszámú[13] paraszti származású értelmiségitől, akik a liberális rendelkezések következtében a felsőbb tanintézetekből kikerültek, és most mindenképpen azon voltak, hogy ezek számát — legalább a jövőre — minél tetemesebben csökkentsék. Balugyánszky apjának hat gyermekről kellett gondoskodnia, és a tizenöt forintos tandíj meghaladta erejét. Kétségbeesetten kérvényez a helytartótanácsnál[14] és részint e kérvények eredménye, részint fiainak kitűnő előmenetele mégiscsak lehetővé teszi a továbbtanulást. Mind Balugyánszky Mihály,[15] mind pedig öccse, az 1772-ben született János,[16] megkapta a királyi ösztöndíjat és a tanpénz-ösztöndíjat. Az előbbire rendszerint csak nemesi ifjak pályázhattak; polgári származásúak csak akkor, ha jeles előmenetelt tudtak felmutatni. A második típusú ösztöndíj, a „stipendium didactrale" évi száz forintot jelentett, ugyanakkor teljes tandíjmentességet és bizonyos kiváltságokat is (színielőadásokra, táncmulatságokra járhattak stb.). De ennek fejében még szigorúbb ellenőrzésnek vetették alá őket, mint a többi diákot. Pedig a Ratio Educationis szabályai amúgyis erélyesen meghagyták, hogy az igazgatónak és az általa kijelölt személyeknek „óvniok kell az ifjakat a rossz társaságtól, a tiltott könyvek olvasásától". Aki pedig valamiképpen gyanúba esett, azt egy 1779. évi rendelet értelmében szállásán meg kellett látogatni, méghozzá gyakran és megfigyelni, hogy nem tart-e gyanús összejöveteleket.[17] Mihály most már folyamatosan kapta az ösztöndíjakat, ami lehetővé tette számára, hogy teljes egészében tanulmányainak szentelje magát.

A kormányzat tandíjpolitikájával annyit mindenesetre elért, hogy míg 1785-ben Balugyánszky még száz ifjú társaságában végezte el a bölcsészet második évfolyamát, addig ez a szám 1786-ban, — tehát elsőéves joghallgató korában — tizenhatra csökkent.[18] És e tizenhat — a tanév végére mindössze tizenháromra lemorzsolódó hallgató mind nemes vagy éppenséggel arisztokrata szülők gyermeke, csak Mihály és két másik eminens-diák „nemtelen származásúak".[19] A jogi tárgyakból Balugyánszky a harmadik helyet kapja, a közigazgatási és közgazdasági ismeretekből az ötödiket, a világtörténelemből ugyancsak a harmadik helyet. Mindhárom főtantárgyból eminens.

Balugyánszky Mihály a kassai akadémián indult el a jogtudományok útján — nem közömbös tehát, milyen jogi ismereteket szerzett ott és kiktől szerezte azokat.

[1] Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai, Bp. Akadémiai Kiadó, 1952. 649. old.

[2] Baranov id. m. 4. old.

[3] Abafi L.: Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, Bpest, év nélkül, 309. old.

[4] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 1787 distr. Cassov. fons 1, pos. 35, (28. 249. sz. kimutatás.) — Szül. 1756-ban. Munkája: Philosophische Bemerkungen über das Studiumwesen in Ungarn, (Pest, 1792), melyben a sajtószabadságot kitűnő érvekkel védelmezi. „Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur" című munkájában Martinovics is megemlékezik róla. A Martinovics-ügy vizsgálata során erősen gyanúba keveredett és Németh János jogügyi igazgató Kassán ki is hallgattatta. Lásd még Tolnai Gábor: „Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése" (a MTA nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei, I. köt. 3—4. szám, 331. old.) c. munkáját.

[5] O. lt. helyt osz. litt. pol. 1786 distr. Cassov. fons 1, pos. 30.

[6] Košice-i levéltár 140/54 — 054.9 számú sz. közlése.

[7] „Auditores Juridixae et Philosophicae Facultatis in Regia Academia Cassoviensi secundum examina, annuumqe progressum suas in Classes distributi Anno MDCCLXXXV." Széchenyi könyvtár.

[8] Dr. Farkas Róbert id. m. 281. old.

[9] Szül. 1768., megh. 1796. „Kassán Szolarcsek Sándorral vetélkedett tanulásban, a mi annyira megviselte különben sem erős szervezetét", hogy az orvos hosszú időre eltiltotta a tanulástól és ezért a bölcseleti másodévet ismételnie kellett (Szinnyei id. m. II. köt., 662—663. old.)

[10] Finánczy id. m. II. 219.

[11] Dr. Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története, Bpest, 1936. 110. old.

[12] 2885/1785. helyt. rend.

[13] Az 1787. évi népszámlálás adatai szerint Magyarországon a tisztviselők és „honoratiorok" száma mindössze 3792 volt. (Heckenast Gusztáv: A polgári értelmiség Magyarországon, Revue d'Histoire Comparée, Tome VII. 1948. 57. old.)

[14] O. lt. helyt oszt. litt. pol. 38664/1786. sz.

[15] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 41060/3028/1787. sz.

[16] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. fons, 13, pos. 63. — Balugyánszky Mihálynak ettől az öccsétől, aki Eperjesen végezte a gimnáziumot (O. lt. helyt. oszt. litt. pol. Distr. Cassov. 12714/1786. sz.), származnak a mai, Magyarországon élő Balugyánszkyak.

[17] Dr. Farkas Róbert id. m. 358—359. old.

[18] „Auditores Juridicae et Philosophiae Facultatis in Regia Academia Cassoviensi secundum examina, annuumque progressum suas in Classes distributi Anno MDCCLXXXVI." Széchenyi könyvtár.

[19] Informatio de Regia Academia et Archi-Gimnasio Cassoviensi pro primo Semestri Anni 1786 in Facultate Juridica (O. lt. helyt. oszt. litt. pol. Distr. Cassov. 12714/1786. sz.). A kimutatás szerint a hallgatók közül mágnás 2, nemes 11, nemtelen 3.

V. FEJEZET

A Ratio Educationis pontosan előírta, hogy az akadémiák jogi fakultásain milyen tárgyakat kell előadni.

A közjog tanárának a közjogon kívül a nemzetközi jog és az általános államjog alapelemeit is oktatnia kellett. A Ratio óvatosan előírja, hogy „A tanárok nagyon előrelátóan és okosan használják a könyveket, ne bocsátkozzanak az országgyűlések súlyosabb kérdéseibe", hanem csak azzal foglalkozzanak, ami a hallgatóknak szükséges vagy hasznos. Magyarázzák el a magyar állam eredetét, az ország növekedését, majd ismertessék a jelenlegi kormányrendszert és igazságszolgáltatást. Heti két órában kellett foglalkozni a tárggyal, mégpedig úgy, hogy az első félévben a természetjogot és az államjogot adják elő, a másodikban pedig a magyar közjogot.[1] Mivel ezt a tárgyat addig sohasem tanították, így tankönyve sem volt. Az első közjogi tankönyv — Petrovics József pesti egyetemi tanár műve — 1790-ben jelent meg, tehát jóval Balugyánszky kassai jogi tanulmányai után. Ezt a tárgyat Kassán Novák István[2] adta elő.

A hazai jog tantárgya — melynek Fark Kristóf volt a tanára[3] — már a Ratio Educationis előtt is felölelte mind az anyagi, mind az alaki személyi jogot, dologi jogot, az öröklési jogot, valamint a büntetőjogot is. A Ratio most a hallgatók alaposabb kiképzése érdekében megreformálta a tantárgy eddigi előadását. Elrendelte, hogy elő kell adni a jogtörténetet is, abból a célból, hogy az ifjúság a törvények történetét, forrásait, hozataluk körülményeit megismerje és azokat jobban megértse.[4]

A harmadik tantárgy — a közigazgatást, közgazdaságot és pénzügytant felölelő „politico-camerális ismeretek"[5] tárgya — komoly újítást jelentett a jogtanításban. A jogi tanulmányoknak ezt az ágát Sonnenfels József bécsi egyetemi tanár alapozta meg, akinek előadásait Balugyánszky Mihály később a bécsi egyetemen hallgatta és aki minden tanáránál nagyobb hatást gyakorolt reá. Ezt a tárgyat — amelyről Balugyánszky bécsi tanulmányai kapcsán fogunk bővebben megemlékezni, — Sonnenfels munkájából[6] tanították, amelyet a magyarországi jog-

tanulók kedvéért latinra is lefordítottak. Ezt a tárgyat egy Risinger Özséb nevű paptanár[7] adta elő.

Az egyetemes történetnek Zinner János[8] volt a tanára. A Ratio nagy fontosságot tulajdonít a gimnáziumi történelemtanításnak is, de megállapítja, hogy az akadémiák joghallgatóinak ennél magasabbfokú történeti ismereteket kell szerezniök. Különösen azoknak az országoknak történelmét kell megismerni, amelyek Magyarországgal vagy a Habsburg-házzal összeköttetésben álltak. A pápai állam, Franciaország, Anglia, Svédország és Nápoly mellett Oroszország történelmét is elő kell adni, Nagy Péter uralkodásától kezdődőleg. A történelem tanárának ezenfelül kötelessége minden szombaton kollégiumot tartani és ennek során újságokból ismertetni Európa és a többi világrész legújabb eseményeit.

Ezek a tanulmányok jók lehettek arra, hogy megalapozzák Balugyánszky későbbi jogászi pályafutását, első, — bécsi — jogászi sikereit. De nem adnak, nem is adhatnak magyarázatot gondolkozásának, szemléletének jakobinussá alakulására. A magyarázatot másutt kell keresnünk.

Balugyánszky teljes hét esztendőt töltött Kassán. Mint tízesztendős kisdiák érkezett a sátoraljaújhelyi grammatikai iskolából és mint jogvégzett tizennyolc esztendős fiatalember hagyta el a kassai jogakadémiát, hogy királyi ösztöndíjjal Bécsben, a híres bécsi egyetem jogi karán fejezze be tanulmányait. Ha jogi, történelmi és filozófiai felkészültsége a kassai évek alatt nem is alakult ki véglegesen, hanem inkább a bécsi két esztendő alatt jutott betetőződéséhez, annyi bizonyos, hogy erkölcsi, jellemi és eszmei fejlődése már Kassán, tanulmányai utolsó esztendeiben jelentős állomáshoz jutott. Kassáról hozta magával a haladás, a jobbágyság megszüntetése, az emberi szabadság iránti lelkesedését. Vajjon elképzelhető-e, hogy a volt jezsuitákból és hasonlóképp szűk szellemi korlátok között mozgó világi tanerőkből álló tanári kar telítette volna meg ezeket a tantárgyakat magasan szárnyaló eszmékkel, a felvilágosodás iránti szomjúsággal, a haladás iránti lelkesedéssel? Vajjon elképzelhető-e, hogy a II. József korabeli bürokrata pedagógusok, azok, akik városuk falain túl talán sohasem jutottak, — ők csepegtették volna be a fiatalság lelkébe a szárnyra kapott emberi értelemnek országunkba szivárgó tanait?

Aligha. A tanárok az államilag engedélyezett, átcenzúrázott tankönyvek nyomán adtak elő, a hallgatók pedig felmondták a sivár tankönyvek feladott anyagát. A tanár is, a diák is megtanulta az előírt kézikönyv szövegét: többet tanítani és egye-

bet tudni nem is volt szabad. A királyi hatóságok azt a nézetet vallották, hogy az államnak nem érdeke, ha az iskolák tantermein belül új eszmék vernek gyökeret. Balugyánszky jogakadémiai tanárai szürke, jelentéktelen pedagógusok voltak, akik nem tudtak és nem is akartak önállóságot, szellemet lehelni a rendeletekkel, utasításokkal körülbástyázott diszciplinákba és mi sem állt távolabb tőlük, mint az új eszmék közvetítése. A kassai akadémia tanári kara, híven a Ratio Educationis utasításaihoz, csupán jó közhivatalnokokat kívánt a gondjaira bízott ifjakból nevelni.

Ha pedig sem tanárai, sem tanulmányai nem ébresztették fel Balugyánszkyban és iskolatársaiban a vágyat a megismerés, az emberi haladás előmozdítására, akkor hol kell keresnünk azt az erőt, amely ezeket az ifjakat a pezsdítő új eszmék, a felvilágosodás zászlóvivőivé tette? Hol kell keresnünk azt az erőt, amely az alig huszonhat hallgatót számláló, két évfolyamos jogakadémiából Balugyánszky Mihályt elvezette a jakobinus-mozgalomhoz, Sztáray Kristófot[9] az emberi egyenlőség hirdetőjévé emelte, Szentmarjay Ferencet,[10] Szolárcsik Sándort[11] és Király Józsefet[12] pedig a polgári forradalmi eszme vértanúivá avatta?

Ez az erő csak az akadémia falain kívül működhetett és hathatott.

Ezt az erőt a magyar felvilágosítás mozgalma jelentette, amelyet Kassán különösen dinamikus egyéniségek — Kazinczy Ferenc, Bacsányi János és követőik — képviseltek.

A felvilágosodás eszméi Montesquieuvel, majd főleg Rousseauval vonultak be a magyar szellemi életbe. Amikor van Swieten, Mária Terézia minisztere feloldotta a tilalmat, amelylyel a könyvcenzúrát gyakorló jezsuiták az „Esprit des Lois"-t sújtották, a magyar nemességnek a nyomtatott könyv ízére ráébredt része szomjasan vetette rá magát erre a munkára. A nemesi társadalom kapva kapott az Esprit des Lois eszméin, mert ideálja az alkotmányos, a nemességre alapított monarchia volt — természetesen a nemesi előjogoknak vagy azok nagyobb részének fenntartása mellett. József császár uralkodása alatt pedig Magyarországon is elterjedt a racionalista természetjog alkotása: a társadalmi szerződés gondolata. A felvilágosodás eszméje a tíz jozefinus esztendőben forr és érlelődik ki, ekkor hatol le a franciaországi eszmékkel kacérkodó grófoktól az előjogaikat féltő megyei nemességen keresztül a főiskolák padjaiból kikerülő ifjakig, és így készíti elő a talajt a József császár uralmának második felében kialakuló és Lipót alatt már szinte robbanásig feszülő magyar jakobinus eszmék számára.

Pestet kivéve, sehol az országban nem voltak meg a jakobinus irányban való szellemi fejlődés oly kedvező lehetőségei, mint éppen Kassán. Igaz ugyan, hogy a császári intézményekkel, hivatalokkal jócskán megrakott Kassa magasabb megyei, táblai és városi uraihoz minden közelebb állott, mint a dolgok gyökeres változásának sóvárgása. De még egy másik Kassa is létezett: Kazinczy Ferenc, Bacsányi János és követőik Kassája, mely kíváncsi, avatatlan szemektől elzárt szabadkőműves páholyokban, csendben, észrevétlenül dolgozott és nevelte az egyenjogúság, polgári szabadság ifjú zászlóvivőit. A későbbi jakobinuspernek nem kevesebb, mint öt tekintélyes résztvevője élt együtt ebben a felvidéki városban — egyesek már mint felnőtt, tekintélyes férfiak, a helyi páholyok vezetőszemélyiségei, mások, — Balugyánszky Mihály, Szolárcsik Sándor és Szentmarjay Ferenc még csak mint az akadémia jogi karának hallgatói, akik éppen akkor kerültek be ezeknek a hatalmas egyéniségeknek szellemi mágneskörébe. Kassa, ez az eredeti színekben gazdag város, most is bővében van elégedetlenkedő, forradalmi szellemű embereknek. Sokáig lelkes hívei József császár törekvéseinek, akiben az ország elmaradását okozó nemesi előjogok bátor megnyirbálóját, a nagy reformert látják, de amikor József leplezetlenül az ausztro-germanizálás útjára lép, éppen Kassáról indul ki Kazinczynak és társainak a kifelé csupán a magyar nyelv ápolását, művelését, jogainak és a felvilágosodás eszméinek kiharcolását célzó mozgalma. Kazinczy 1784 óta Kassán működik mint megyei aljegyző, majd 1786-tól — Balugyánszky utolsóelőtti kassai évétől — mint tankerületi iskolafelügyelő. Kazinczy, aki ezerfelé ágazó levelezésével és személyi kapcsolataival az egész országot fel tudta rázni, kétségkívül még nagyobb, még sokkal közvetlenebb hatást gyakorolhatott azokra, akikkel nap, mint nap együtt lehetett: az akadémia utolsóéves hallgatóira. Itt alapította meg Kazinczy Bacsányival és Baróti Szabó Dáviddal együtt szépirodalmi és tudományos folyóiratát, a Kassai Magyar Múzeumot, majd az Orpheust. Kazinczy és Bacsányi körül tömörül a haladás zászlaja alatt menetelő kassai kisnemes és plebejus értelmiség. A kassai főhivatalok árnyékában minden lehetőség megvolt arra, hogy a Kazinczy és Bacsányi körül csoportosuló aufkläristák nyugodtan találkozzanak: a főispán, Orczy Lőrincz ugyan távolról sem volt forradalmár, de maga is szívesen olvasta Voltaire munkáit, melyekben e fölényes gondolkodó a vallási türelmetlenséget, a vakbuzgó szerzeteseket, az egyházi visszaéléseket, a „czókosoknak regimentjét, Calasanci József és Loyola seregét, klastromok

henyélő fellegét" csapkodta kíméletlen szellemességgel. Az 1773-ban alapított, az „égő bokorhoz" elnevezést viselő kassai szabadkőműves páholyban adnak egymásnak találkozót a felvilágosodás eszméinek kassai követői. Mint Bacsányi életrajzírója írja:[13] „Bacsányi János ... belép a kassai szabadkőműves páholyba, mely nem csak az új eszméknek, hanem az irodalmi úttörőknek erős fellegvára volt. Az ott élő irodalmi úttörők valamennyien tagjai a páholynak".[14] Itt találkozhatott össze titokban[15] az akadémiai ifjúság forradalmi hajlandóságú elitje a felvilágosodás és az új magyar irodalom legnagyobb neveinek viselőivel, a Martinovics-per későbbi vádlottjaival: Kazinczyval[16] és Bacsányival. Azok a diákok pedig, akiknek itteni szereplését egész későbbi életútjuk bizonyítja: Szentmarjay Ferenc, Szolárcsik Sándor, Király József, Sztáray Kristóf és Balugyánszky Mihály.

Az akadémia padjaiban, Kazinczy és Bacsányi eszméinek bűvkörében kötött barátságuk tartós és maradandó volt, és az — bár a barátok tanulmányaik végeztével szerteszóródtak az országban — csak akkor tört széjjel, amikor a hóhér bárdja az öt volt kassai diák közül kettőre: Szentmarjayra és Szolárcsikra lesújtott, Király a hóhér bárdja helyett inkább az öngyilkosságot választotta, a két másik gyanúsított — Balugyánszky és Sztáray — pedig az ítéletet követő terror elől sokáig visszahúzódott minden szerepléstől.[17] A Martinovics-per országos rémületében minden gyanús iratot, levelezést[18] elégettek az érdekeltek, így a Martinovics-összeesküvést feladó, Szentmarjayt és Balugyánszkyt vádoló Bikessy András feljelentésében[19] szereplő Szentmarjay és Balugyánszky közötti levelezésnek is ez lett a sorsa.

Egyedül a két évfolyammal lejjebb járó Kukolnyik Bazillal[20] kötött barátsága élte túl a jakobinus-mozgalom felfedezését, és a két Oroszországba költözött jogtudós közötti barátság még több, mint három évtizeden keresztül, egészen Kukolnyik haláláig fennmaradt.

[1] Ratio 186. §.
[2] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 6629/1786.
[3] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 12714/1786. sz. (Conduitsliste bey der Königlichen Akademie in Kaschau u. übrigen dem Kaschauer Literär Bezirk gehörigen Gymnasien angestellet sind 1785—86).
[4] Ratio 187. §.
[5] Ratio 188. §.

[6] „Grundsätzte der Polizei-Handlungs und Finanzwissenschaften".
[7] O. lt. helyt oszt. litt. pol. fons 1, pos. 35. sz. alatta 28.249. sz. kimutatás.
[8] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 1786. distr. Cassov. fons 1. pos. 30.
[9] Auditores Juridicae ac Philosophicae stb. Anno MDCCLXXXVI.
[10] U. ott.
[11] Auditores Juridicae ac Philosophicae stb. MDCCLXXXV.
[12] U. ott.
[13] Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Bpest, 1907. 76—77. old.
[14] A kassai szabadgondolkodók köre amellett a többinél sokkal tartósabb és komolyabb is lehetett, mert a Martinovics-összeesküvés leleplezése után foganatosított első letartóztatásokkor Kassán Viczay orvosnál, Kazinczy orvosánál és barátjánál, („Pályám emlékezete" 266. old., „Magyar Remekírók" kadás, 1903.), még klub (valószínűleg a kassai páholy radikálisabb utóda) működik, (O. lt. Vertrauliche Akten. 36. fasc. 66. sz.), melynek maga gróf Török Lajos tankerületi főigazgató, Szulyovszky Menyhért, Weisz zempléni orvos, két kereskedő és sok tanár tagja volt. Amikor pedig Hajnóczyt elfogták, Szulyovszky azonnal Kassára sietett, ott a jakobinusokat összehívta és azután az iratokat megsemmisítették (Mályusz Elemér: Sándor főherceg-nádor iratai. Bpest, 1926., 181. old.)
[15] József császár a vidéki páholyok működését betiltotta, de azok egy része titokban tovább működött (P. Mitrofanov: Joseph II. Wien. 1910 II. köt. 727. old.).
[16] Kazinczynak Balugyánszkyra gyakorolt hatásáról Fatyejev is megemlékezik (lásd id. m. 155. old.).
[17] A kutatók előtt mindeddig nem volt ismeretes, hogy Szentmarjay, Szolárcsik, Király József és Balugyánszky Mihály osztály-, illetve iskolatársak voltak, sőt életrajzaik — melyek egyébként igen hiányosak — arról sem tudnak, hogy hol végezték iskoláikat. Ezek a kapcsolatok fényt derítenek a Martinovics-mozgalom egyes csoportjainak kialakulási körülményeire is.
[18] Barco tábornok 1794 szeptemberében titkos jelentést küld arról, hogy Hajnóczy elfogatása hírére a zempléni jakobinusok összes irataikat eltüzelték, így Szulyovszky, Táncsics stb. Röpiratot is köröztek Kassán: „Brüder verbrennet eure Schriften, denn es sind Commissärier ernannt euch zu untersuchen" (Benda id. m. III. köt. 55. old.). Kazinczy is elégette összes leveleit („Irodalomtörténet", 1949. 319. old.).
[19] Széchenyi-ktár kézirattára, Ms. Quart. Germ. 1071. sz. 91—99. fol.
[20] Balugyánszky jóbarátja és később oroszországi egyetemi tanártársa. Szül. 1765-ben Munkács mellett, meghalt 1821-ben Nyezsinben. A pétervári egyetemen a római jog tanára volt.

VI. FEJEZET

Balugyánszky — valamennyi tárgyból — eminens eredménnyel fejezte be kassai jogakadémiai tanulmányait. Társai közül azokra, akik a jogot nemcsak úri kedvtelésből végezték el, az országos, megyei és városi hivatalok állásai várakoztak. Az a kisszámú, mindössze 100—150 jogvégzett fiatalember, aki évről-évre elhagyta az ország jogi főiskoláit, már csak kis számánál fogva is abban a szerencsés helyzetben volt, hogy könnyen elhelyezkedhetett a közhivatalokban, annál inkább, mivel József császár duzzadó bürokráciája egyre több hivatalnokot igényelt. Balugyánszky azonban, nyilván alapos mérlegelés után, másképpen döntött.

Bár elméletileg a közpálya, a „király és az állam szolgálata" nyitvaállt a „nemtelenek" előtt is, ez a gyakorlatban vajmi kevéssé valósult meg és a kilátások — a nemesség növekvő ellenállása folytán — egyre borúsabban festettek. Az országban egyedül Hajnóczy József vitte nem-nemesként alispánig, egyébként a legtehetségesebb jobbágyivadék is csak a legritkább esetben tölthetett be tudásának megfelelő magasabb állást.

Jogvégzett ember számára az ügyvédkedés mellett a jogtanári pálya volt az egyetlen terület, melyen a nemesi származás hiánya nem jelenthetett leküzdhetetlen hátrányt.

A királyi akadémiák jogi karai a Ratio elképzelései értelmében elsősorban gyakorlati kiképzést nyújtottak és az állami és megyei hivatalok betöltésére képesítettek. Aki viszont jogtudóssá akarta magát képezni, annak el kellett végeznie az egyetem jogi fakultását is, hogy aztán tanulmányai befejeztével, néhány évi joggyakorlat, esetleg tudományos munkásság után megpályázhassa valamelyik jogakadémia tanári székét. Az egyetem jogi fakultása viszont a jogakadémiák tanári karából kapott utánpótlást.

A bécsi egyetemen már Mária Terézia uralma alatt is néhány ösztöndíjas hely állt kiváló tehetségű magyar ifjak rendelkezésére. Főleg a bécsi udvar által nagy erővel felkarolt új tantárgy, a politico-cameralis ismeretek magyar főiskolákon

bevezetendő oktatása céljából megbízták Sonnenfelset, hogy gondoskodjék a magyar ösztöndíjasok alapos kiképzéséről. Ettől az új diszciplinától Mária Terézia azt várta, hogy tetemesen hozzá fog járulni a jogászkodó magyar nemesség elavult pénzügyi és gazdasági nézeteinek, a kereskedelemtől való irtózásának eloszlatásához. Ezeknek az antifeudális, gazdasági szempontból a haladás irányával egyező sonnenfelsi eszméknek keresett magyar propagátorokat.

Már 1769-ben arról értesíti Sonnenfels a királynőt, hogy két magyar ösztöndíjas, Barics Béla[1] és Weissengruber Antal[2] befejezte nála tanulmányait. „Mivel kezdettől fogva tanszék betöltésére voltak hivatva" és ők kiválóan alkalmasak ennek a hivatásnak betöltésére, kéri Mária Teréziát, hogy küldjön bizottságot megvizsgálásukra. Azután már csak a királynőtől függ, hogy a jövő évben megkezdjék Magyarországon is a kamerális tudományok oktatását.[3] Nem csekély örömet jelenthetett Sonnenfelsnek, hogy tanítványai a magyar főiskolák katedráiról is hirdetni fogják a Habsburg-birodalom konzervatív köreiben oly ellenségesen fogadott tanait.

A magyar ösztöndíjasok vizsgája után valóban meg is történt — királyi kézirattal — a nagyszombati egyetemen a politico-cameralis tanszék felállítása.[4]

Minthogy azonban azóta a Ratio Educationis a királyi akadémiákon jogi fakultásokat szervezett, sőt azok számát időközben meg is növelték, szükségessé vált néhány újabb magyar jogtanár kiképzése, akik ezt a vezető fontosságú tárgyat majdan a magyar jogakadémiákon, később esetleg az egyetemen előadhatják.

A „politialis és cameralis tudományok" ősforrása ekkor a bécsi egyetem jogi kara volt. Itt adta elő ezt a merész újításszámba menő tárgyat Sonnenfels, e tudományág elindítója. Balugyánszky Mihály kérvényezte és meg is kapta az ösztöndíjat ahhoz, hogy tanulmányait Bécsben folytassa[5] és az 1787/88-as tanévet már a Habsburg-birodalom fővárosában, az akkor már 422 éve fennálló bécsi egyetem jogi fakultásán hallgatja.[6]

A nagy világbirodalom fővárosa, mely az évszázadok folyamán a roppant kiterjedésű habsburgi országok és tartományok oly sok tudományos, művészeti és anyagi értékét halmozta fel, ennek megfelelően gazdagon ellátott, nagytekintélyű és a különféle népek tanulnivágyó ifjaitól elözönlött egyetemmel rendelkezett. Téves lenne azonban azt hinnünk, hogy e nagyhírű egyetem jogi kara is megütötte a kor kiváló egyetemeinek mér-

tékét. Egészen a XVIII. század derekáig a bécsi jogi kar oly távol állt az élettől, hogy azok, akik tanulmányaikat ott végezték, az élő jogot oly kevéssé értették, hogy „a joghallgatók elhagyták az egyetemet anélkül, hogy betekintettek volna saját országuk jogi szükségleteibe és jogéletébe, anélkül, hogy annak rendszerét, avagy csak irodalmi termékeit is megismerték volna".[7] Az egész jogi képzés tengelyében a római jog oktatása állt, és a római jog különböző diszciplinái mellett csak az egyházjogot adták elő. Gerhard van Swietenhez, Mária Terézia mindenható miniszteréhez fűződik a bécsi egyetemi oktatás első reformja. 1753-tól kezdődőleg már öt tárgyat kellett tanítani, éspedig Németország közjogát és hűbérjogát, az egyházjogot, a büntetőjogot, a természetjogot és a jogtörténetet, végül pedig Németország történelmét.[8] Az 1774. évi egyetemi reform, melyen már érezhetők II. József későbbi elgondolásai, még több engedményt tesz a gyakorlati jogászképzés irányában. Beiktatja a kötelező tárgyak sorába az általános államjogot és a nemzetközi jogot, valamint az európai államok statisztikáját. A rendkívüli tárgyak közé pedig felvették a fontosabb békeszerződések ismertetését, a bírósági és hivatali ismereteket stb.[9] Ami pedig még az új tárgyaknál is fontosabb volt, — az uralkodó kicserélte a jogi fakultás tanári karát és az addigi, főleg jezsuitákból álló tanári testület helyeit világi jogászokkal töltötte be.

II. József egyébként az egyetemeket elsősorban a leendő tisztviselők előkészítő intézeteinek tekintette, nem pedig a tudományos képzés műhelyeinek.[10] A „túlzott" tudományos oktatást valósággal károsnak tekintette, mert ezzel a fiatal emberek minden ügyességről leszoknak és ha nem kapnak állami alkalmazást, használhatatlan emberekké kell válniok. A Habsburg-birodalom egyetemei közül csak a wieni, löweni és pesti voltak egyenjogúak, a többieket mindössze hároméves tanulmányi idejű lyceumokká alakították át. Az olyan tudományszakokat pedig, amelyeket hivatali szolgálat számára fölöslegesnek tekintett, törölte az oktatás rendjéből.[11]

1787-ben — éppen abban az esztendőben, amikor Balugyánszky bécsi egyetemi tanulmányait megkezdte — II. József újabb újításokat vezetett be, amennyiben a minimálisra korlátozta az egyházjog tanítását, ugyanakkor pedig az egész monarchiára kiterjedő, egységes racionalista nevelési rendszer szellemében bevezette a magyar közjog és magyar államtörténet előadását, az eddigi ötévi tanulmányi időt pedig négy évre szállította le.

Balugyánszkynak azért mégsem kell négy évet a bécsi egye-

temen töltenie. Igazolja kassai vizsgaeredményeit és ezért csak azokat a tárgyakat kell hallgatnia — mindössze két éven keresztül — amelyek nem szerepeltek az akadémiai jogi oktatás tanrendjében, kivéve természetesen a politikai és kamerális tudományokat, jövendő tudományos pályájának alaptárgyát.

A természetjogot és büntetőjogot Zeiller tanárnál, a német jogtörténetet Fölschnél, a római jogot Hupka professzornál, az egyházjogot Pehemnél, az osztrák magánjogot Scheidlernél, a politikai tudományokat pedig az egyetem leghíresebb professzoránál, József császár bizalmasánál: Sonnenfelsnél hallgatta.[12]

Tanárai közül Pehem és Zeiller,[13] de elsősorban Sonnenfels gyakorolt maradandó hatást Balugyánszkyra.[14] Amikor 1845-ben — ötvenhat esztendővel egyetemi tanulmányai után — teplitzi nyaralásából hazatértében Bécset is útbaejti, meglátogatja a régi Alma Matert. Felkeresi régi tantermeit, meghatottan mutatja leányának, Medemnének, Sonnenfels arcképét és arról beszélt, „mennyit köszönhet ennek a nagy közigazgatási jogásznak".[15]

Sonnenfels hatása szembeszökő Balugyánszky Mihály valamennyi alkotásán — a pesti egyetemen készített disszertációjától[16] kezdve késői törvényelőkészítő munkásságáig. Ezért érdemes megemlékezni Sonnenfels Józsefről és tanairól.

Sonnenfels[17] kora legérdekesebb és legszínesebb egyéniségei közé tartozott, akinek tevékenysége nem múlt el nyomtalanul Mária Terézia és József uralkodásának évtizedei felett. Amellett, hogy 1763-tól a bécsi egyetemen a „Polizey und Kameralwissenschaft" tanára volt, hatalmas szerepet játszott a közéletben, cenzora volt a színházaknak, titkára a képzőművészeti akadémiának és javarészt az ő érdeme, hogy a Habsburg-birodalomban a halálbüntetést és kínvallatást eltörölték. A legnagyobb hatást azonban a „politialis és cameralis" tudományok megalapozásával és kidolgozásával gyakorolta, melyek a kor szóhasználata és gyakorlata szerint magukban foglalták a politiát (Polizeiwissenschaft), mely elsősorban közigazgatási, közrendészeti és népjóléti elveket tárgyalt, a politikai gazdaságtant (Handlungswissenschaft) és a pénzügytant (Finanzwissenschaft).

Sonnenfels tanai sajátságos keverékét nyújtják a merőben reakciós és a múlttal szakító, felvilágosult eszméknek.

Az ú. n. felvilágosult abszolutizmus folytatni és befejezni próbálja a nyugateurópai fejlődéstől némileg elmaradt Közép- és Keleteurópában a monarchiának azt a történelmi szerepét, hogy felszámolja az egyház igényét az állam feletti hatalmi

túlsúlyra, megtörje a feudális főnemességnek a saját birtokain való korlátlan uralmát és adómentességét, és e feudális korlátok lebontásával a polgárság gazdagodását elősegítve megnövelhesse az állam pénzbevételeit, fokozhassa hatalmi helyzetét, főleg a mindent felemésztő állandó hadsereg költségeinek fedezése céljából. Az abszolút monarchia e cél érdekében helyenként igen messzemenően igénybe veszi a burzsoázia politikai és gazdasági, valamint a burzsoázia törekvéseit kifejező értelmiség ideológiai segítségét az egyházi hatalom túlkapásaival, visszaéléseivel, valamint a főnemesség feudális előítéleteivel és önzésével szemben, és mindezeket szívesen szembeállítja a nemnemes születésű polgár szorgalmával és tehetségével. Az abszolút monarchiának ez a haladást elősegítő szerepe azonban végetér azon a ponton és abban a pillanatban, amikor az egyház és főnemesség visszaéléseit ostorozó társadalomkritika túllép ezen a kereten és mindennemű feudális kiváltságnak — és ezzel együtt magának a monarchiának — a jogosultságát, minden visszaéléstől függetlenül is, kétségbe vonja. Innen származik a felvilágosult abszolutizmus ideológusainak jellegzetes felemás helyzete, egyrészt a haladást bizonyos határokon belül szolgáló, az egyházat és a főnemességet kritizáló, az ipart és földművelő tevékenységet értékelő, babonákat és előítéleteket ostorozó, a társadalom eredetét és célját racionálisan magyarázó gondolatmenete, másrészt a társadalmat organizmusként felfogó, az alattvalók engedelmességét előíró, a politikai vitákat, népgyűléseket, társadalmi és osztályharcot, elsősorban természetesen a felkelést és forradalmakat elítélő, az uralkodó patriarkális jóságát, közérdekkel való azonosulását, alattvalói javáról való gondoskodását hangsúlyozó reakciós elméletei között. Jellemző tétele ezeknek a rendszereknek, hogy a társadalmi szerződésnek magában haladó, sőt forradalmi elméletéből indulnak ki, azonban Hobbes bevált és egészen a francia forradalomig divatos receptjét követve a társadalmi szerződés kötelező erejéből az abszolút uralkodói hatalom elleni mindenféle ellenállás tilos voltát vezetik le. Az ilyen fél-feudális, fél-polgári „felvilágosodás" relatív értékét fejezi ki az ifjú Marx-nak az a megjegyzése, hogy még mindig jobb, ha a porosz Landrecht Wolff Christian filozófiai iskolájának nyomait viseli magán, mint ha az ótestamentumét vagy a teológiáét viselné, de azért nem harcolt kevesebb lendülettel az ilyen filozófiai álláspontok maradványai ellen.

Ennek a háttérnek az ismeretében kell szemügyre vennünk Sonnenfels és kortársai államtudományát.

Sonnenfels az államot a polgárok egyesülésének tartja, amely

abból a célból jött létre, hogy közös erőfeszítéssel mindenki megtalálja boldogulását. A korai államban azonban ugyanolyan szava volt a bölcsnek, mint a balgának, a gazdagnak, mint a nincstelennek. Hogy ezt a helytelen állapotot felszámolják, létrehozták az arisztokratikus államformát, ahol azonban a különérdekek mögött a köz érdekei háttérbe szorultak, ezért a patriarkális rend mintájára egy bölcs és igazságos emberre ruházták az összes hatalmat. Éppen ezért az államhatalomnak mindenhatónak kell lennie, így a polgárok legfontosabb, alapvető kötelessége: az engedelmesség. Viszont az engedelmesség fejében a polgárok hozzájutnak az állam végcéljához: az élet biztonságához és kényelméhez, tehát a jóléthez. A jólétet minden polgár biztosíthatja a maga számára, ha rendesen dolgozik. Azoknak az elveknek összessége, amelyek az általános jólét szabályaival foglalkoznak: az államtudomány.

A legfőbb alapelv: a polgári társadalom gyarapítása. Minden rendszabálynál csak azt kell mérlegelni, vajjon előnyös-e az a lakosságra nézve vagy sem. A népszaporodás növekedésével nő az állam belső biztonsága, de a fennálló rend szilárdsága is. Merkantilista elgondolásai mellett a népszaporodás kérdésének pozitív beállítása, a „populacionisztika" foglalja el elméletében a főhelyet. Minél nagyobb a népesség, annál fokozottabb a szükséglet, annál több a kereseti forrás és a közteherviselő — az államnak tehát a lakosság száma növekedésére kell törekednie. Ebben az álszent korban szokatlan bátorsággal emel szót a magányos anyák mellett, akik számára ingyenes szülőotthonokat követel és minden újszülöttért tíz rénusi tallért, „az állam részére adott ajándékuk fejében".[18]

A belső és külső biztonság egyaránt megköveteli az állam erejének megismerését. Ezért van szükség a statisztikára.[19] Az állam jogosult mindenhová betekinteni és ezért a polgárok egyesületeit, társaságait ellenőrizni, szükség esetén feloszlatni.

A polgár ugyanakkor számíthat az uralkodó méltányosságára, hogy cselekvéseit csak olyankor és olyan mértékben korlátozza, amikor azt államérdekek írják elő. A polgári szabadságot a törvények korlátain belül szabad csak érvényesíteni. Ezért a törvényeket közérthető módon, egyszerűen és világosan kell megfogalmazni.

A munka nemcsak jog, hanem egyben kötelesség is. A munkakerülőket meg kell büntetni, viszont az államnak kell megakadályozni, hogy többen tanuljanak, mint amennyi tanult főre a társadalomnak szüksége van.

Kereskedelmi tanai szerint az a cél, hogy minél több ember

jusson biztos megélhetéshez és ezért feltétlenül alá kell vetni a magánérdekeket a közérdeknek. Rendkívül fontosnak tartja a kivitelt és megállapítja, hogy a kereskedelmi mérleg passzívuma nem feltétlenül egyértelmű azzal, hogy a külkereskedelem helytelen irányba fejlődött. A mezőgazdaságban a kis gazdaságokat pártolja és a nagybirtokok felosztását hirdeti. A meg nem művelt földeket vegye az állam saját tulajdonába. A közjólét szempontjából fontosnak tartja azt is, hogy elsősorban a belföldi nyersanyagokat használják fel.

A munkás keresete annyi legyen évi jövedelmének átlagában, hogy abból egész éven át eltarthassa magát és családját. Az ünnepnapok elmaradt keresetét tehát a munkanapokon kell pótolni. Ezért az állam lehetőleg szorítsa le az ünnepek számát.

Az ügyvédek ne magánvállalkozók legyenek, hanem az állam által fizetett igazságügyi hivatalnokok. A nyugdíjhoz való jog minden dolgozó embert megillet és nem függhet a uralkodói kegytől.[20]

Sonnenfels nagy hatást gyakorolt Balugyánszkyra mint tudós, de talán még nagyobbat mint ember.

[1] Szül. 1742., megh. 1813-ban. 1777—1804-ig a budai, ill. pesti egyetemen a történelem, majd a statisztika tanára. Szoros kapcsolatot tartott fenn a jakobinusokkal, elsősorban Hajnóczyval és Szentmarjayval; Németh János jogügyi igazgató egyenesen a mozgalomban való részvétellel gyanúsította. 1775 óta — valószínűleg Sonnenfels hatására — tevékeny szabadkőműves. Ő volt Balugyánszky doktori disszertációjának hivatalos bírálója (Lásd 117. old.).

[2] Betegsége miatt nem foglalhatta el tanszékét, felépülése után pedig a pénzügyi közigazgatásban helyezkedett el.

[3] Staatsrat 1769/1431. sz.

[4] Eckhart Ferenc id. m. 79. old.

[5] O. lt. canc. oszt. 8084/1788. sz., továbbá az Eötvös Loránd egyetem budapesti jogi karának irattára 8009/803. sz. irat, melyben „Balugyánszky Mich., Jurist in Wien", egyedül szerepel, mint első osztályba sorolt ösztöndíjas, — a többi, 2., 3. és 4. osztályba soroltak jóval csekélyebb ösztöndíjakat kaptak.

[6] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 1789 fons 1, pos. 267. és 270. „Erstes Semestralbericht über die Didaktralstipendisten für das Jahr 1788/89", című kimutatás az udvarhoz, mely felsorolja mind a négy osztályba (100, 80, 60 és 20 forintos) sorolt ösztöndíjasokat. A legmagasabb — első — ösztöndíjosztályba sorolt száz diák között első helyen szerepel Balugyánszky Mihály, „Jurist 2 ann., Viennae, Eminens". Kövi Sándor, mint másodéves jogász, ugyancsak az első ösztöndíjosztályban szerepel, hasonlóképpen Öz Pál, harmadéves, Pesten tanuló joghallgató és

Szolárcsek Sándor, akiről a kimutatás azt is közli, hogy „auss allen Gegenständen durch alle 3 Jahrgängen Eminent. Ausgetretener Kleriker, dessen Vater als Salzeinnehmer hat wenig Vermögen". Verhovszky Sámuel is „Eminent, sein mittelloser Vater ist unvermögend". Balugyánszkyn kívül még hárman kaptak bécsi ösztöndíjat: Gittl Ignác orvostanhallgató, Gegenbauer István és Osswald János bölcsészek, utóbbiakat azonban már csak a II. ösztöndíjosztályba sorolták.

[7] Rudolf Kink: Die Rechtslehre an der Wiener Universität. Wien. 1853. 43. old.

[8] Rudolf Kink: Geschichte der Kaiserl. Universität zu Wien. Wien, 1854., 463—469. old.

[9] U. ott, 519—523. old.

[10] 1782 nov. 25-i legfelső elhatározás 3. §-a: Nem kell a fiatalembereknek semmi olyant tanítani, amit később ritkán vagy egyáltalán nem használhatnak, vagy alkalmazhatnak az állam javára, mert az egyetemeken a lényeges tanulmányok csak az állami tisztviselők kiképzésére szolgálnak, nem pedig tudósok nevelésére (G. Wolf: Az osztrák közoktatásügy II. József császár korában c. műve. Wien, 1880. 40—41. old.)

[11] Mitrofanov id. m. II. 808. old.

[12] R. Kink id. m. 608. old.

[13] Baranov id. m. 2. old. — Bővebb adatok klérusellenes működésükről a „Die Freimaurerei Österreich-Ungars" (Wien, 1897) c. szabadkőműves-ellenes munka 102—103. oldalán.

[14] A. N. Fatyejev id. m. 158. old.

[15] Medemné id. m. 422. old.

[16] Lásd 117—125. old.

[17] Szül. 1732. megh. 1817-ben. A tanszéki aufklärizmus és az antiklerikalizmus egyik legmarkánsabb alakja, aki rendkívül erős hatást gyakorolt a bécsi magyar aufkläristákra, akikkel szoros kapcsolatot tartott fenn, mint a sok magyar tagot számláló „Zur wahren Eintracht", majd az 1785. évi részleges betiltás után a hasonló összetételű „Zur Wahrheit" elnevezésű páholy vezetője. Különösen Bessenyei művei tükrözik vissza erősen Sonnenfels nézeteit. Kazinczy többször is meglátogatta és lelkesen emlékezik meg személyéről.

[18] W. Müller: Josef v. Sonnenfels. Wien, 1882. 112. old.

[19] Ez a tudomány — mely távolról sem fedi a statisztaka mai fogalmát — akkor nyert polgárjogot az egyetemeken és Achenwall „Staatsverfassung der europäischen Reiche im Grundrisse" c. munkáján alapult. Nem az állammal általában, hanem az egyes államokkal foglalkozik. Vizsgálja a tényleges állapot forrásait, az alkotmány- és kormányformák változásait, az államterület növekedését és csökkenését, az egyes országok berendezkedésének előnyeit és hátrányait stb.

[20] W. Müller id. m. 111. old.

VII. FEJEZET

Sonnenfels a feudális előjogok és az egyház hatalmának kíméletlen ostorozója volt. Az állampolgárok egyenjogúságát hirdette, szerinte csak a tehetség és a munka lehet a felemelkedés, az előrejutás egyedüli alapja.[1] Baráti körét, munkatársait, — ő maga is származás tekintetében igen távol állt az uralkodó osztályoktól nagyrészt a népből kiemelkedő, gyakran általa felfedezett, nem egyszerűen csak felkapaszkodni vágyó tehetségekből válogatta össze. Ezeket azután felelős hivatali állásokban helyezte el, támogatta az uralkodónál és Balugyánszky Mihályon kívül nem egy pártfogoltját indította el magasra ívelő pályáján. Jellemző aprósággal világítja meg Kazinczy Ferenc Sonnenfels eziránvú tevékenységét. „Ratschkyt a szegénység a bécsi mészárosok szolgálatjába kényszeríté lépni s igen csekély fizetés mellett. Azok egy kérelmet nyujtának be ... s a kérelem a Polizey professzorához küldeték. Ki tevé fel a kérelmet? kérdé Sonnenfels ... Az udvari consiliárius látni akará s Ratschky megjelent. Uram, monda Sonnenfels, a kérelem lelket mutat, akarsz-e tanulni? te fiatal vagy, sokra mehetsz. Ratschky elébe terjeszté, hogy ő szegény szülék gyermeke. — Pénz lesz, monda Sonnenfels, de tanulni kell. — Az nekem öröm, felele Ratschky, s a mészárosok embere referendárius leve a cseh kancelláriánál".[2] Ratschkyt Sonnenfels, mint kiváló tanítványait általában, páholyába is bevezette, ahol a bécsi mészárosok egykori „embere" az osztrák felvilágosodás legradikálisabb egyéniségei egyikévé fejlődött, akit Martinovics 1794 augusztus 28-i vallomásában a kilenc legveszélyesebb bécsi forradalmár között nevez meg.[3]

Ez a Sonnenfels, aki a nagybirtokok felosztását hirdeti, aki a szerzetesrendek feloszlatását követeli, egyben a legélénkebb publicista és a leghatásosabb szónok is, akár egyetemi tanszékén, akár baráti körében, akár pedig lapjában — a „Der Mann ohne Vorurteile"-ben — fejti ki nézeteit. Nem csodálhatjuk, ha Balugyánszky — a többi Bécsben tanuló vagy ott szolgáló magyar ifjúhoz hasonlóan — Sonnenfels csodálói sorába szegő-

dött. Kazinczy és Bacsányi Kassája után csak a Balugyánszkyt és más tehetséges egyetemi hallgatókat is befogadó sonnenfelsi társaság Bécse válhatott a huszadik évébe lépő fiatalember lelkesedésének tárgyává. A társaságnak Kazinczy is tagja,[4] aki mellett még Gyárfás Károly magyar testőr, Pákey Lajos kolozsvári tanár, Kassay Mihály kolozsvári orvos — mind Balugyánszky későbbi tagtársai az Erdélyi Nyelvművelő Társaságban, az erdélyi és partiumi szabadkőművességnek Aranka György vezetése alatt álló tudományos egyesülésében — a nevezetesebb magyar résztvevők. A bécsi irodalmi, művészeti és tudományos világot Blumauer és Ratschky költők, Zeiller és Pehem professzorok és több kiváló tudós mellett Mozart és Haydn[5] képviselte. Érdekes alakja még e társaságnak Este Viktor, Balugyánszky volt kassai tanára és Krail Antal pesti egyetemi tanár is.[6] A bécsi orosz kolóniát több jelentős személy képviseli, akik közül Balugyánszky a később világhírűvé vált Pallasz Pjotr Szemjonovics orosz tudóssal köt tartós barátságot.[7]

Sonnenfels nem jutott el a polgári forradalmár magaslatáig — néhány évvel később pedig, a nagy francia forradalom után, teljesen visszahúzódik a politikától, csak a művészeti életben hallatja a szavát[8] — de ebben az időben még közel áll a harcos humanistához. Személye gyűlöletes volt a feudális rend hívei és a klerikális körök előtt. Katedráiról hirdetett elvei hintették el a magot nem egy magyar jakobinus elméjében, mint arra Szabó Sároy Sámuel ügyvéd, Laczkovics János védője is rámutatott védőiratában.[9] Martinovics vallomásaiban részletesen megemlékezett Sonnenfels-szel való kapcsolatairól, akit Lipót király megbízásából figyelt meg,[10] mint jakobinusgyanús személyt. Bármennyire a jozefinus rendszer oszlopa volt is Sonnenfels, a haladás eszméitől lángoló fiatalság szemében ő volt a korhadt, pusztulásra ítélt régi világ elavult eszméinek és tekintélyeinek nagyműveltségű, egyetemes szellemű, harcos rombolója.

De Balugyánszky Mihály nemcsak a híres, beérkezett emberek társaságában kereste és találta meg a baráti kötelékek tartós szálait. Két olyan barátságáról tudunk, mely az évtizedek hosszú során át is töretlenül fennmaradt. Egyik Bécsben kötött barátsága Vuchetich Mátyás[11] nevéhez fűződik, aki évfolyamtársa volt a bécsi egyetem jogi karán. Vuchtetich Mátyás bécsi tanulmányai befejezése után a pesti egyetemen letette szigorlatait, majd később a kassai akadémia jogi karán lett tanár, ahonnan 1808-ban került a pesti egyetem büntetőjogi tanszékére. Vuchetich és Balugyánszky tartós és terjedelmes levélváltásából csak

egyetlen nagyobb levél maradt reánk,[12] de ez is élénken tanúskodik a két egykori bécsi magyar joghallgató közötti barátság időtálló, tartalmas voltáról. A másik jóbarát, aki Balugyánszky életében később sorsdöntő szerephez jutott: Orlay János,[13] akkor orvostanhallgató, később Sándor cár udvari orvosa, majd valóságos államtanácsos, az odesszai főiskola igazgatója, aki egészen 1829-ben bekövetkezett haláláig Balugyánszky hűséges jóbarátja maradt. Együtt látogatják a sonnenfelsi társaságot, a testőrifjak irodalmi körét és csaknem egyszerre fejezik be bécsi tanulmányaikat. De míg Balugyánszky türelmetlenül várja az első alkalmat, hogy elhelyezkedjen a magyar tudományos oktatásban, addig Orlay János — mivel Magyarországon nem tudott megfelelő állást találni[14] — már 1791-ben kivándorol az orosz birodalomba, ahol leteszi a még hátralévő vizsgákat és 1793-ban már a szentpétervári kórház alorvosa és az orvosi kollégium titkárának segédje. Állandóan leveleznek, figyelemmel kísérik egymás életpályájának alakulását és amikor Balugyánszky Mihály életútja válságba jut, vagy végleg elakadni látszik, a régi barát, aki a távoli Oroszországban hatalmas pályát futott be, sokezer mérföld távolságból felkelti Sándor cár és tanácsadóinak érdeklődését, mozgásba hozza a diplomácia rúgóit, hogy jóbarátját a mellőztetésből, kilátástalanságból, a ferenccsászári reakció posványából biztos révbe segíthesse.

Balugyánszky bécsi tanulmányai közvetlenül befejezés előtt álltak. Félévi és évzáró vizsgáit — úgy, mint eddig — tanárainak egyenesen magasztaló dicséretei mellett, kitüntetéssel tette le.[15] Nemcsak a kötelező és rendkívüli tantárgyakban ért el kiváló eredményt, hanem tökéletesítette magát nyelvismereteiben is, amennyiben kitűnően elsajátította a németen kívül az angol, francia és olasz nyelvet is. Ugyanakkor a tanárai részéről is kiemelt vasszorgalmával elmélyedt a filozófiai és jogi irodalom tanulmányozásában és megalapozta később híressé vált olvasottságát. Grotius, Adam Smith, Pufendorf, Leibniz, Christian Wolff[16] mellett rendkívül sokat foglalkozott a klasszikusokkal, a korabeli szak- és tudományos irodalommal, de a felvilágosodás irodalmával is.[17] Ugyanakkor a szépirodalmat és a zenét sem hanyagolja el az erőstestalkatú, igen jó megjelenésű és derűslelkületű ifjú, aki maga is elismerten tehetséges fuvolajátékos volt.[18]

Balugyánszky — mint Zeiller és Pehem tanárok megállapították — „makacs szorgalmához különlegesen előrehaladott jogi ismeretek járulnak", Sonnenfels pedig kidomborítja rend-

kívül logikus, ugyanakkor erős képzelőerővel rendelkező jogászi gondolkodását és választékos kifejezésmódját.[19] Mindazt, amit ebben a korban a főiskolai képzés csak nyújthatott, Balugyánszky maradéktalanul magába szívta. Igaz ugyan, hogy a jozefinus egyetem értékéről rendkívül eltérő módon vélekedtek a bírálók.[20] Ahhoz azonban, hogy továbbképezhesse magát, megfelelő anyagi körülményeket kellett elérnie és szellemi fejlődést biztosító tudományos pozicióra kellett törekednie. Ilyen az országban vajmi kevés akadt és azokat is csak erős túlzással lehet olyanoknak nevezni, melyek biztosítanák az anyagi függetlenséget és a tudományos munka akadálytalanságát. A főiskolai tanárok szegénységre voltak kárhoztatva és ez József császár sajátságos tudománypolitikájának volt a következménye. Ugyanakkor, amikor a jogtanárok a reformok következtében túl voltak halmozva munkával, »József császár a legkisebb fizetésért a legjobb professzorokra kívánt szert tenni. Sőt egyenesen előnyösnek tartotta, ha félig az éhségnek teszi ki őket, mert azt tartotta: a szükség majd rászorítja őket arra, hogy szorgalmasabban dolgozzanak«.[21] De bármily sanyarú kenyérrel kecsegtetett is a jogtanári pálya, Balugyánszky Mihály többre becsülte azt a legragyogóbb hivatali karriernél is és tekintetét csakis erre a távoli reményképre szegezte.[22] Az egyetem és az akadémiai jogi karok csekély létszámú tanári karában nem lehetett üresedésre számítani. Az egyetem jogi fakultásán összesen hat tanszéket rendszeresítettek, az akadémiákon pedig mindössze négyet-négyet. Ezeket a helyeket pedig elsősorban komoly közhivatalnoki multtal, vagy már bizonyos tudományos hírnévvel rendelkező személyekkel töltötték be. Ide rendkívül nehéz volt bejutni; már pedig egyébként legfeljebb alárendelt közigazgatási, vagy kamarai állásra számíthatott volna Mihály, ahonnan vagy végleg lezárul a tudományos előrejutás útja, vagy pedig hosszú évekig, esetleg évtizedekig tartó várakozásra kényszerül.

Ebben a kilátástalannak mondható helyzetben rendelte el József császár a nagyváradi akadémia jogi karának felállítását.

[1] W. Müller id. m. 32. old.
[2] Kazinczy Ferenc munkái (Magyar Remekírók, 7. köt., 241. old.).
[3] Benda id. m. II. köt. 133. old.
[4] Abafi id. m. IV. köt. 304. old.
[5] U. ott 302. old.

[6] U. ott, 309. old.

[7] Abafi id. m. 304. old. — Szül. 1741., megh. 1811. Híres orosz természetvizsgáló, útleíró, etnográfus, orvos és zoológus. Balugyánszkyhoz és Orlayhoz fűződő kapcsolatait illetően lásd Orlay 1803 febr.-i levelét Balugyánszkyhoz (139—141. old.).

[8] W. Müller id. m. 42. old.

[9] Benda id. m. II. köt. 468. old.

[10] U. ott II. köt. 37. old.

[11] Szül. 1767., megh. 1824. — Gimnáziumi tanulmányait Vácott, a bölcsészetet a nagyszombati, a jogot részben a pozsonyi akadémián, részben pedig a bécsi egyetemen végezte. 1789 júl. 6-án ő is résztvesz a pesti egyetemen a nagyváradi akadémia hazai jogi tanszékének pályázatán (bpesti jogi kari irattár 810/1789. sz.), de sikertelenül. 1790 augusztus 1-én avatták doktorrá a pesti egyetemen. Először a kassai jogakadémián kapott katedrát, majd a pesti egyetem büntetőjogtanára lett. Élete főműve az „Insitutiones iuris criminalis Hungarici" c. mű, amelylyel a hazai büntetőjog tudományos művelését megindította.

[12] Lásd 217—218. old.

[13] Szül. 1770., megh. 1829. — Bécsi tanulmányai után Lipót király engedélyével Oroszországba utazott, ahol letette az ott megkívánt vizsgákat és kórházi alorvosként működött. 1794-ben orosz államköltségen ismét Bécsbe ment, hogy gyógyszertani ismereteket is szerezzen és egészen 1797-ig Bécsben tartózkodott. Itt a két jóbarát ismét találkozott és akkor fogant meg bennük a jakobinus-mozgalom felszámolása után mellőzött Balugyánszky oroszországi kivándorlásának gondolata.

[14] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 21 657/1790. sz.

[15] O. lt. canc. oszt. 6400/1801. sz.

[16] Fatyejev id. m., 158. sz.

[17] U. ott.

[18] Baranov id. m. 40. old.

[19] O. lt. canc. oszt. 8.600/1789. sz.

[20] Mirabeau szerint a katolicizmus még mindig elnyomja a tudományokat és egész Ausztriában csak három nagy személyiséget lehet felfedezni a főiskolák katedráin: Jacquint, Stollt és Sonnenfelset. A professzorokat a kari igazgatók kicsinyes ellenőrzése teljesen gúzsbaköti, a hallgatók pedig rendkívül csekély igyekezetet árulnak el. Magának Sonnenfelsnek is csak mindössze 63 hallgatója volt. A császárnak az a parancsa, hogy a professzorok, göttingai kollégáikhoz hasonlóan, könyveket írjanak, nem volt elegendő ahhoz, hogy a bécsi egyetem színvonalát emelje. „A császári parancsra írt könyvek kétségtelenül kimagasló művek lesznek majd" — fűzte hozzá Mirabeau, leplezetlen iróniával. (Mirabeau: De la Monarchie Prussienne. VII. köt. 223. old.)

[21] Mitrofanov id. m. II. köt., 809. old.

[22] E korszak tudományos dolgozóinak helyzetére jellemző fényt vet Hoffmann Lipót Alajosnak, a pesti egyetem nem ok nélkül rosszemlékű tanárának 1789 november 27-i levele Gotthardi pesti rendőrfőnökhöz, melyben még ő is a következőket írja: „... az egyetemi élet, mely mellett az embernek, anélkül, hogy bármi rosszat követett volna is el, ínséget és szomorúságot kell tűrnie és a javulás legcsekélyebb kilátása nélkül meg kell savanyodnia, minden tudományos munka iránti vágyamat elnyomta. Öt év óta teljesen tisztában vagyok azzal, hogy az egyetemi tanári élet igen sok szempontból a lehető leghálátlanabb munka egy tevékeny férfi számára... Minden erőmből azt kell

kívánnom, hogy ebből a gyűlöletes állapotból mielőbb kilábaljak és valamely más állásba kerüljek, ahol legalább becsületes emberhez méltóan, nélkülözésektől mentesen élhetnék és bosszúságok elszenvedése helyett kedvvel és örömmel dolgozhatnék", stb. (Bécsi csász. kir. belügym. lt. Polizey-Acten; közli Mitrofanov id. m. 835. old.).

VIII. FEJEZET

Ebben az időben Magyarországon a pesti egyetem mellett négy főiskola részesítette az ifjúságot a felsőfokú képzésben: a kassai, pozsonyi, zágrábi és nagyváradi akadémia. Míg azonban a három első intézmény kétfakultásos (bölcsészeti és jogi) főiskola volt, addig a nagyváradi akadémia csupán filozófiai karral rendelkezett. A tiszántúli jogtanuló ifjúság kénytelen volt a távolfekvő pesti egyetemet vagy a kassai akadémiát felkeresni, ami egyrészt sokszor legyőzhetetlen anyagi akadályokkal járt, másrészt a kiterjedt országrész nemessége is sérelmesnek tartotta, hogy — ellentétben az ország többi vidékével — nélkülözni kénytelen a jogi főiskolát. A nagyváradi akadémia csonkasága arra késztette az érdekelt megyéket, hogy évről-évre sürgessék a kormányzatnál az akadémia második fakultásának megnyitását. Az ismételt kérések és panaszok végül is meghallgatásra találtak és így 1788 június 3-án József császár elrendelte a jogi kar felállítását a nagyváradi királyi akadémián.[1] A rendelet előírja, hogy „a jogi facultás a nagyváradi akadémiánál akkép hozassék be, hogy a legközelebbi 1788/89. tanévben azon tantárgyak, melyek a fennálló rendszer értelmében az akadémiákon lévő tanfolyam első évében előírvák, ú. m. a természeti, állam- és nemzetközi jog és úgy a régibb, mint az újabb államtörténet, a többi tantárgyak ellenben csak a reá következő tanévben taníttassanak. Az első évfolyamra szükséges tanárok, t. i. a természeti jog és a történelem számára a Ratio Educationis értelmében f. évi július 31-én a pesti egyetemen tartandó pályázat útján, valláskülönbségre és a polgári állapotra való tekintet nélkül[2] egyelőre évi 500 ft fizetéssel fognak kiszemeltetni: *a második évfolyam* számára megkívántató további két tanár alkalmazása iránt a jövő tanévben fog kellő intézkedés tétetni; ezután pedig, ha a másik két tanár is ki lesz nevezve, az érdem fogja eldönteni, hogy közülük melyik jusson a magasabb 600 és 700 forintnyi fizetés élvezetébe. Ehhez képest úgy ezen jogi tanfolyam felállítása, mint a megtartandó pályázat azonnal közhírré teendő avég-

ből, hogy ne csak a tanuló ifjúságnak és a szülőknek, akik fiaik jövendőjét szívükön hordják ... az említett tanfolyam megnyitása ideje korán tudomásukra juttattassék; hanem, hogy az ezen tanári állomásra jelentkezők a pályázat iránt magukat kellőleg tájékoztathassák és a mondott július 31-re a pályázatnál megjelenhessenek".[3]

Balugyánszky Mihálynak — aki a pályázat hirdetésekor mindössze második szemeszterét fejezte be a bécsi egyetemen — attól a naptól kezdve, hogy tudomást szerzett a pályázatról, a jövő évben betöltésre kerülő nagyváradi tanszék vált tudományos és emberi becsvágyának döntő célpontjává. Még javában hallgatja a jogot a bécsi egyetemen, amikor a nagyváradi akadémia alakuló jogi karán már betöltik az első évben előadásra kerülő tantárgyak katedráit. A pesti egyetemen megtartott pályázat eredményéhez képest két igen jónevű jogtanár foglalta el a váradi tanszékeket. Az államtörténet és statisztika katedráját Brassói Miller Jakab Ferdinánd kapta meg aki eddig az egyetemes és magyar történelmet adta elő és akihez Balugyánszkyt tanárkodása első évtizedében meleg baráti kapcsolatok fűzték.[4] A természeti és nemzetközi jog tanszéke Mihalóczy Györgyé lett, aki mögött szintén komoly, tizenkét esztendős tanári működés állt.[5]

Balugyánszky nem csekély önbizalmát — mely elsősorban felkészültségén, de Sonnenfels és egyéb pártfogók támogatásának biztos tudatán is alapult — mutatja, hogy komoly reményeket fűzött a nagyváradi akadémia politikai tanszékéhez. Az elsőnek kinevezett tanárok — Miller és Mihalóczy — régi, neves tudósok voltak. Egy-egy tanári kinevezés sok és kitartó kísérletezésre, évek hosszú során át megismételt pályázati próbálkozásokra, sokszor évtizedes munkára tette föl a koronát. Még az elismert tudósok is csak jónéhány pályázati rangsorolás után juthattak el a régóta áhított tanszékhez.

A helytartótanács a politikai tudományok nagyváradi tanszékének betöltésével kapcsolatos pályázatot 1789 július 6-ára tűzte ki.[6]

A jogakadémiai tanszékek betöltésének az volt a rendje, hogy a felsőbb hatóság felszólítására a pesti egyetem jogi kara tett javaslatot a kinevezésre, a pályázat és az annak alapján végbement vizsga eredménye szerint. A vizsga a helytartótanács által jóváhagyott írásbeli tételek feldolgozásával vette kezdetét. Ezen a zárthelyi vizsgán a pesti jogi kar tanárai, minden néven nevezendő szabálytalanság kiküszöbölése céljából, személyesen, egymást felváltva őrködtek, majd utána kari ülést

tartottak, amelyen az érdekelt akadémia igazgatója — ebben az esetben tehát Tokody György — is résztvett. Itt megvizsgálták a pályázók előadó- és magyarázó készségét. A szaktanárok javaslatainak figyelembevételével döntöttek az írásbeli dolgozatok minősítése felől és megállapították a jelöltek sorrendjét.

Az egyetemnek ez a gyámkodása az akadémiák fölött a Ratio Educationisból következett. Az akadémiák, mint az „egyetem leányai", közvetve a pesti jogi kar ellenőrzése alatt állottak. A pesti egyetem tekintélye pedig József uralkodása alatt már csak azért is megnőtt, mivel a Habsburg-birodalom összes egyetemei közül egyedül a bécsi, löweni és a pesti tartották meg jellegüket, míg a többieket — beleértve a híres prágai, innsbrucki stb. egyetemeket — három évfolyamos liceumokká szervezték át.[7]

Elérkezett a jelöltek által annyira várt júliusi határnap. A pesti egyetemen más jelentkezők mellett Szerdahelyi Antal, Radocsay János, Wuchetich Mátyás és Weissengruber Károly jelentek meg, hogy versenyezzenek a két nagyváradi katedráért. Csak éppen Balugyánszky Mihály nem mutatkozott...

Mint az Demién Antalnak, a pesti jogi kar dékánjának jelentéséből[8] kitűnik, a pályázat — mely Weissengruber Károly jelölésével végződött — a következőképpen zajlott le:

„1. A Kar a pályázó nevét és szükséges adatait előírásszerűen feljegyezte, amint az a mellékelt táblázatból kitűnik;

2. A Kar az igazgatóhelyettes dékán jelenlétében a politikai tudományok tanárával fent megjelölt napon, reggel hét órakor tollbamondotta pályázónak az írásban kidolgozandó tételeket, amelyek az ugyancsak ide mellékelt másolatban szerepelnek;[9]

3. Jelölt a neki tollbamondott tételeket néhány tanár állandó jelenlétében kidolgozta, majd munkáját a jelenlévő tanárnak átadta, aki az átadás időpontját arra azonnal feljegyezte;

4. Következő napon, július 11-én a Kar, a dékán és a fentnevezett igazgató elnöklete alatt előhívatta a pályázót és dolgozatait szóban előadatta vele, ilymódon mind tudását, mind pedig előadásmódját a legpontosabban megvizsgálta.

5. Miután a Kar a pályázó előadásmódját és előadó készségét pontosan és gondosan mérlegelte, a jogi kar bátorkodik őt a nagyváradi akadémia politikai tanszékére a következő okból ajánlani:

a) mivel írásbeli dolgozatában meggyőző bizonyítékát adta e tárgykörben való jártasságának, különösen pedig szóbeli előadása tűnt ki világosságával, pontosságával és szabatosságával;

b) mivel tudásáról a négy évvel ezelőtt a pozsonyi politikai tanszékre való pályázat alkalmával is hasonló tanúbizonyságot tett;

c) mivel 13 éven keresztül a szakirodalom terén kiváló érdemeket gyűjtött, — és

d) mivel a wieni főiskolán a jogtudományok többi ágazata mellett Sonnenfels udvari tanácsos vezetése alatt olyan előmenetellel hallgatta a politikai tudományokat, hogy két éven keresztül ösztöndíjban részesült, amelyeket csak azok nyernek el, akik ebben a szakban különleges eredményt értek el.

Pest, 1789 július 11

Demién Antal
a jogi Kar dékánja"

Ez a komoly tudományos múlttal és szolgálati idővel rendelkező érettkorú jelölt, a 43 esztendős Weissengruber Károly ilyen sikeresen lefolyt versenyvizsga után, a pesti jogi kar egyhangú ajánlásának birtokában jogosan érezhette sajátjának a nagyváradi akadémia politikai tanszékét. Írásbeli dolgozata kitűnően sikerült, mellette szólnak régebbi pályázatai, szakirodalmi múlttal is rendelkezik — mint ösztöndíjas, Bécsben hallgatta Sonnenfelset — a helytartótanács pedig a pesti egyetem ajánlását[10] kedvező javaslattal terjeszti fel[11] a magyar kancellárián keresztül az uralkodóhoz, aki rendszerint a javaslat értelmében tölti be a tanszékeket.

Most azonban másképp történt.

1789 május 28-án — tehát még jóval a pályázat időpontja előtt — Balugyánszky Mihály bécsi egyetemi hallgató kérelmet terjeszt elő,[12] melyben előadja, hogy meg szeretné pályázni a nagyváradi akadémia jogi karának politikai tanszékét, azonban anyagi eszközök híjján nem tud Bécsből Pestre utazni, hogy ott résztvehessen a „concursus"-on. Ezért azt kéri, hogy a pályázati kérdésekre helyben — tehát Bécsben — válaszolhasson.

Az akta a Studien-Hofcomission-on megy keresztül. A bizottság „Sonnenfels udvari tanácsos javaslatához képest"[13] indokoltnak tartja Balugyánszky kérelmének kedvező elintézését, azzal, hogy Sonnenfels majd „Strenge Prüfung"-oknak fogja alávetni Balugyánszkyt és a katedrára esetleg még pályázni szándékozó egyéb jogászokat.

József császár — aki olyankor, amikor a háborúk vagy utazásai nem szólítják el székvárosából, személyesen foglal-

kozik a legkiválóbb tanulók előmenetelével[14] — a hadrakelt sereggel a délvidéken tartózkodik. Távollétében a kancellár kedvezően dönti el Balugyánszky kérelmét.

És a döntés értelmében ugyanakkor, amikor a pesti egyetem jogi karán javában folyik a nagyváradi politikai tanszék betöltésének versenyvizsgája, a résztvevők és azok cenzorainak tudta nélkül ugyanazon a napon Bécsben is lezajlik a párhuzamos pályázati vizsga, melynek eredményét közvetlenül az uralkodónak jelenti Sonnenfels.[15]

Jelentésében Sonnenfels előadja, hogy a politikai tudományok nagyváradi tanszékére pályázó „Rosenmann Istvánt[16] és Palutyánszky Mihályt Pehem és Zeiller egyetemi tanárok jelenlétében szigorú vizsgának vetette alá és ennek tárgyául olyan részeket választott, amelyekből fenti vizsgázóknak az alaptételekre vonatkozó ismeretei alaposságát, ezen tételek kifejtésének és bizonyításának helyességét, továbbá előadásukat és kifejezőkészségüket meg lehetett ítélni". Mindkettőnek képességéről és alkalmazhatóságáról rendkívül előnyös bizonyítványt ad, kiváltképpen azonban „Palutyánszky Mihályt dicséri, akinek előadásából szigorúbb logikai rendszerezettség, gazdagabb tartalmú fogalomalkotás és eredetibb kifejezésmód tűnik ki és aki annál is inkább kitűnő tanárrá fogja magát képezni, mivel természetes adottságai makacs szorgalommal párosulnak és németül is folyékonyan, néhány magyarosságtól eltekintve, nyelvileg helyesen ad elő".[17]

Sonnenfels legkedvesebb tanítványai érdekében mindig szívesen közbenjárt a császárnál. És az alig húszéves Balugyánszky tanári kinevezésénél erre feltétlenül szükség is volt.

Augusztus 17-én Balugyánszky Mihály „magas udvari dekrétummal"[18] megkapja kinevezését.

1789 augusztus 19-én a magyar udvari kancellár még arról értesíti a helytartótanácsot,[19] hogy „a nagyváradi akadémián 500 ft rendszeres fizetéssel felállított politikai tanszékre Balugyánszky Mihály neveztetik ki; Balugyánszky azonban e feladatát egyelőre csupán lektori minőségben láthatja el; a rendes tanári címet azonban csak a doktori méltóság elnyerése után nyerheti el,[20] melyet szigorlatok letétele útján kell megszereznie". A helytartótanács a nagyváradi tankerületi igazgatóhoz intézett leiratában pedig ezen kívül még azt is közli, hogy „a politikai tudományok most kinevezett lektora Bécsben tartózkodik és minden kétséget kizáróan Legfelsőbb Helyről értesítést kapott kineveztetéséről. A tankerületi igazgató úr jelentse azt a napot, amikor nevezett hivatalba lép, hogy neve-

zett illetménye folyósítható legyen. Egyébként pedig a tankerületi igazgató úr sarkallja a lektort a jogtudományi doktori méltóság elnyerésére".

Ezzel Balugyánszky Mihály merész álma megvalósult: húsz éves korára tanszéket kapott a nagyváradi akadémia jogi karán. De még egy, immár nem döntő, de azért elég jelentős akadályt kellett elhárítania az útból, hogy ténylegesen elfoglalhassa nagyváradi tanszékét. Nem volt pénze ahhoz, hogy Bécsből Nagyváradra utazhassék... Augusztus 19-én kérvénnyel fordul a kancelláriához[21] előleg kiutalása iránt. A kérésnek a kancellária eleget tesz[22] és felhívja a helytartótanácsot, hogy a bécsi állampénztár által Balugyánszky Mihály utiköltségére előlegezett 50 forint összeget — mely a magyar tanulmányi alapot terheli — a magyar állampénztárnál fizettesse be...

[1] „Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten" 1788 június 21-i 49. száma.

[2] Ezek a liberális hangzatú feltételek azonban sohasem valósultak meg. A nagyváradi akadémiára csak katolikus vallású személyeket neveztek ki jogtanárnak — még a görögkatolikus is ritkaságszámba ment! — és csak nemesembereket. Balugyánszky Mihály tanártársai is mind nemesek voltak.

[3] Bozóky Alajos: A nagyváradi királyi akadámia százados múltja. Bpest, 1889. 3—4. old.

[4] Szül. 1749., megh. 1823. — A gimnáziumot Budán, a jogot a nagyszombati és bécsi egyetemen végezte. 1773-ban a pozsonyi érseki könyvtár őre lett, 1776-tól a nagyváradi gimnáziumban, majd az akadémia bölcsészeti karán történelemtanár. 1788 júl. 30-án az akkor megnyílt nagyváradi jogi karon az államtörténet és statisztika tanárává nevezték ki. 1803-ban a Széchenyi Ferenc által alapított könyv- és éremgyűjtemény vezetője lett, majd 1808-ban a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója. Hatalmas irodalmi működést fejtett ki, nagy része volt a Nemzeti Múzeum kifejlesztésében. Hosszú ideig jelentős levelezésben állt Kazinczy Ferenccel is.

[5] Szül. 1749. megh. 1801. — Gimnáziumi tanulmányait Kassán, Ungvárott, Tokajban, Miskolcon, Székesfehérvárott, Veszprémben és Kanizsán, a jogot Nagyszombaton és Bécsben végezte. Sokáig a bécsi udvari könyvtárban működött, majd a kassai gimnáziumhoz nevezték ki, ahol Baróti Szabó Dáviddal benső baráti viszonyban állt. 1780-ban került a nagyváradi gimnáziumhoz. Tankönyvei kéziratban maradtak fenn, néhány költeménye nyomtatásban is megjelent.

[6] 1789 febr. 25-i 6591. sz. helyt. rend.

[7] Mitrofanov id. m. II. köt. 808. old.

[8] Eötvös Lóránd egyetem jogi karának irattára, 1789. fasc. és O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 1789. fons 13, pos. 23.

[9] A politikai tudományokból: »Milyen előnyöket nyújt az államnak egy jólszervezett statisztikai összeírás, valamint annak egyes rovatai?«

A kereskedelmi ismeretekből: »Különböző korok és azokban élt írók véleményei a szabad kereskedelemről és a szabadság korlátairól. Milyen alapelvek mellett kell itt eljárni?« A pénzügyi ismeretekből: »Miként lehet bebizonyítani, hogy a fogyasztási adó jelenti a legkisebb megterhelést az adóalany számára.«

A kérdéseket Gyurkovics Ferenc, a politikai tudományok pesti tanára tűzte ki a vizsgázók elé (O. lt. helyt. oszt. litt. pol. fons 13, pos. 23).

[10] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. fons 13, pos. 24. — A pesti egyetem rektora, Chiolich Maximilian 1789. júl. 14-én javasolja a helytartótanácsnak Weissengruber kinevezését.

[11] O. lt. canc. oszt. 8837/1789. sz. „Weissengruber Károly pécsi grammatikatanár... a stylus curialisban ugyan még elég gyenge, de ebbe majd belegyakorolja magát. A kinevezésre egyébként annyival is inkább méltó, mivel képzett, jellemes ember, aki 1785-ben a pozsonyi politikai tanszékkel kapcsolatos pályázaton első helyen végzett". Sürgősnek jelzi a kinevezést, „nehogy a tanulóifjúság a politikai tudományok tanára nélkül maradjon."

[12] O. lt. canc. oszt. 6573/1789. sz.

[13] U. ott.

[14] Mitrofanov id. m. II. köt. 101. old.

[15] O. lt. canc. oszt. 8600/1789. sz.

[16] Balugyánszky bécsi évfolyamtársa; később bécsi udvari ágens. Több jogi munka szerzője, melyek közül a legnevezetesebb: „Staatsrecht des Königreichs Hungarn" (Wien, 1792). Ez a munka — melynek Ballagi Géza szerint Ürményi József és Lakits György voltak az igaz szerzői — a pozitív magyar közjogi kérdéseket a rousseaui társadalmi szerződés racionalista magyarázatával fejti ki.

[17] „... rühmt aber vorzüglich Michael Palutyanszky, aus dessen Vortrage strengere logische Ordnung, reichhaltigerer Begriff und eigenthümlichere Ausdrücke hervorleuchten und der sich um so mehr zum vortrefflichen Lehrer bilden werde, da er mit natürlichen Fähigkeiten einen hartnäckigen Fleiss verbinde, auch im Deutschen einen geläufigen und bis auf einigen Nationalismen sprachrichtigen Vortrag habe",

[18] Lásd O. lt. canc. oszt. 6573/1789. és 8837/1789. sz,

[19] O. lt. canc. oszt. 32 996/3343/1789. sz.

[20] Bár kinevezése értelmében csak lektori minőségben foglalta el tanszékét, valójában már a következő években rendes tanári minőségben adott elő (Status personarum rem literariam in Regno Hungariae anno 1792/3 procurantium, Budae, 1793. 24. old.: Michael Balugyánszky, prof. politicarum scientiarum et styli curialis).

[21] O. lt. canc. oszt. 10 110/1789. sz.

[22] O. lt. canc. oszt. 33 357/3426/1789. sz. — „Dem neu ernannten Lektor der politischen Wissenschaften an der Grosswardeiner Akademie Michael Balutyanszky ist zur Bestreitung der Reisekosten dahin bey dem hiesigen Tax Amte ein Vorschuss von 50 Fl. auf Rechnung des Hung. Studien Fonds angewiesen worden; die Königl. Statthalterey hat daher wegen dessen Ersatz das Nöthige bey dem heimatl. Königl. Zahlamte zu verfügen. Wien, den 19-ten August, 789. Carl Graf Pálffy m. p."

IX. FEJEZET

Augusztus huszonkettedikén kapta kézhez Balugyánszky az útiköltségeire engedélyezett 50 forint összegű fizetési előleget. Az utazás több okból is sürgős volt számára. A tanév az ország összes főiskoláin szeptember elsejével kezdődik. 50 forint nagy összeg — több, mint Balugyánszky egyhavi akadémiai tanári fizetése — de az ilyen, csak dús erszényű nagyuraknál szokásos „szédítő iramú" utazás taksáját nem a tudományok művelőinek jövedelméhez szabták. A pénz kiutalása jónéhány napot vett igénybe; a császárváros egész pénzügyi bürokráciáját a váltakozó sikerrel folyó, céltalan török háború adminisztrálása kötötte le. A tanév megnyitása után meg kell tartani székfoglaló előadását is és ha megkésve érkezik működési helyére, akkor újdonsült tanártársa, Szerdahelyi Antal, a hazai jog és a büntetőjog tanára előbb foglalja el katedráját és ezzel megszerzi előtte a rangidősséget, ami a tanári hierarchiában nem egy kedvező következménnyel jár, a pótlékok és előmeneteli lehetőségek tekintetében egyaránt.

A delizsánszjáratok minden hétfőn reggel nyolc órakor indulnak Bécsből és szerdán délelőtt érkeznek Budára. A meglehetősen otromba, nehéz alkotmányokat postaállomásonként váltott négy ló vontatja. Óránként 6—8 kilométeres sebességgel haladnak és csak nappal közlekednek. Balugyánszkynak bőséges alkalma nyílik a megfigyelésre. Az éjjelt Győrben töltik az utasok, akiknek a Bécs—Buda közötti 36 mérföldnyi út egymaga mintegy tizenöt forintjába kerül. Tekintélyes összeg ez a szerencsétlen törökháború időszakában, amikor amúgyis minden élelem és más fontos árucikk ára kétszeresére-háromszorosára szökött.

A Bécs-budai járaton kívül ekkor még csak a Buda—Temesvár—Nagyszeben útvonalon közlekedik a delizsánsz. Ezt a lehetőséget veszi igénybe Balugyánszky, — Temesvártól pedig a „gyorsparasztnak" nevezett intézmény szállítja Nagyváradra.

A fárasztó és hosszadalmas utazás menetrendszerűen lebonyolódott és a fiatal professzor éppen jókor érkezett meg Nagy-

Az egykori nagyváradi jogakadémia épülete

váradra ahhoz, hogy a tanév ünnepélyes megnyitásán megjelenhessen és meghallgassa Brassói Miller Jakab Ferdinánd professzor ünnepi beszédét.[1] Az akadémia nagytermében összegyűlt főiskolai hallgatók, valamint a megyei és városi vendégek előtt tartott terjedelmes és fellengős latin szónoklatában Miller kifejtette, hogy „nem lehet eléggé csodálni kegyes császárunk és királyunk lelki nagyságát, aki akkor, amikor Horvátország határain a háború lángjai csaptak fel, Romániában elkeseredett harcok dúlnak, a Szerémség az ellenséges megszállást nyögi, a temesi bánságot pedig tűzzel-vassal pusztítják", ugyanakkor egyik iskolát a másik után alapítja, a nagyváradi akadémián pedig tanszéket rendszeresített a politikai tudományoknak és a hazai jognak is. Hosszasan méltatja a két utóbbi tárgy, elsősorban a politikai tudományok rendkívüli fontosságát, majd bemutatta a két új professzort: Balugyánszky Mihályt és Szerdahelyi Antalt.

Az ünnepélyes tanévmegnyitó után azonban csak a gimnáziumi oktatás kezdődött meg; a filozófiai és jogi kari előadások csak néhány nappal később indultak meg.

Balugyánszky szeptember 12-én tartotta meg székfoglaló előadását,[2] Szerdahelyi Antal pedig különböző okok miatt csak október 5-én. Balugyánszky előadásának szövegét és közelebbi tartalmát nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a természetjog tételeivel foglalkozott, különös tekintettel Hugo Grotiusnak az ember eszes és társas természetével foglalkozó tanítására.[3]

A hallgatóság feszült figyelemmel hallgatta az új professzor bemutatkozását, mely nagy feltűnést keltett és komoly sikert aratott.[4] „Azok a szigorúan racionalista elvek, melyeken következtetései nyugodtak, maguk után vonták azt, hogy egyhangúan önálló gondolkodónak és meggyőződése szilárd harcosának ismerték el".[5] Balugyánszky tanszéke tulajdonképpen három tantárgy tanítását egyesítette magában, nevezetesen a politikai ismereteket, a kereskedelmi (ú. n. kamerális) ismereteket és a „tiszti ügyirályt", vagyis a hivatali levelezést. A politikai tudományokat az első-, a kamarai tudományokat és a tiszti írásmódot a második félévben kellett előadnia. A politikai és kamarai tudományokat Sonnenfels kézikönyve alapján tanította. A tiszti írásmódra nézve az 1790. évi 17808. számú helytartótanácsi rendelet úgy intézkedett, hogy a tanár az országos gyakorlatnak és szokásoknak megfelelő kéziratból adjon elő. József halála után a német kancelláriai stílus már csak mint rendkívüli, nem kötelező tárgy szerepel. A rendelet a nemzeti szellemnek akart kedvében járni azzal az intézkedéssel, hogy magyarnyelvű kérvények

fogalmazásával és latin periratok magyarra fordításával a magyar stílusban is gyakorlatot szerezzenek a hallgatók. Balugyánszkynak összesen tizenkét hallgatója van, 1790-ben már tizenhét, 1792-ben tizenkilenc, 1794-ben huszonhat, — akadémiai társága utolsó évében pedig hallgatóinak száma már harmincháromra emelkedik.

Első hónapjai teljesen a tanítás újszerű élményének jegyében zajlanak le; nagyon is gyors volt az átmenet a diákpadból a tanári katedrára és idő kellett ahhoz, míg a tehetségen és szorgalmon alapuló tudás mellé a tanári rutint is megszerezte. De az első tanév végén már kibontakozik mind hatalmas arányú szellemi befogadóképessége, mind pedig Kassán megkezdett és Bécsben folytatott politikai jellegű tevékenysége.

Néhány hónap múlva már megérkezik a helytartótanács rangsort megállapító rendelete.[6] A leirat a szeniori tisztséget és az azzal járó évi száz forint összegű pótlékot Mihalóczy professzornak juttatja, mivel „mind ismeretei, mind pedig alkalmazhatósága, valamint erkölcsi tulajdonságai tekintetében előnyben részesítendő Millerrel szemben", aki ilyképp kénytelen beérni a proszeniorátussal. „A harmadik hely Balugyánszky Mihályt, a politikai tudományok lektorát illeti; nemcsak azért, mert a hazai jog lektorát, Szerdahelyi Antalt megelőzve kapta kinevezését, hanem azért is, mert tanszékét is előbb foglalta el".[7]

Már az első tanévben kitűnik, hogy az alig húszéves Balugyánszky Mihály nem válik olyan „kincstári típusú" professzorrá, aki tanári hivatásában csak hivatali kötelességet teljesít. Diákjainak sokat nyújt, de sokat is követel meg tőlük. Ez egész tanári pályája során osztályzásaiban is visszatükröződött és már az első vizsgaeredményekben is megmutatkozott. Irtózott az olcsó népszerűség keresésétől, különösen pedig attól, hogy a befolyásos, nagyvagyonú szülők gyermekeit tekintet nélkül tudásukra és szorgalmukra előnyben részesítse — ami pedig e kor főiskolai tanárainál nem volt éppen ritka jelenség. Az 1789—1790-es tanév eredményeit ismertető felterjesztés[8] is arról tanúskodik, hogy míg Szerdahelyi professzor négy hallgatót minősít eminensnek, Miller és Mihalóczy pedig ugyancsak bőven osztogatják a kitűnőt, addig Balugyánszky egyetlen egy diákot sem tüntet ki ezzel a valóban kivételes tudást és szorgalmat feltételező jeggyel. Ugyanakkor Balugyánszky nemcsak lelkiismeretes tanárnak bizonyult, hanem alapos és elmélyült tudományos kutatónak is, amire egyébként bőséges alkalma kínálkozott.

Az akadémiai könyvtár nyújtotta számára a továbbtanulás egyik legjobb lehetőségét. Fatyejev szerint a fiatal tudós egé-

szen hihetetlen mennyiségű ismeretanyagot emésztett meg példátlanul rövid idő alatt, ami azt mutatja, hogy későbbi jellegzetes tulajdonságai — a rendkívüli emlékezőtehetség és a különleges munkabírás — már ekkor is megnyilvánultak. Fatyejev szerint[9] a nagyváradi évek alakították ki Balugyánszky egyik legérdekesebb és legfontosabb tudományos vonását: azt a mindent átfogó enciklopédikus ismeretbőségét, amivel később Oroszországban a „tudományok kútja" jelzőjét érdemelte ki.

Tanári tevékenységében nem elégedett meg soha azzal a tudásanyaggal, melyet különböző főiskoláin szerzett, hanem szüntelenül azon fáradozott, hogy fejlessze szellemét és kiszélesítse ismereteit, — írja Baranov Balugyánszky nagyváradi tanárkodásáról.[10] „Mélyrehatóan figyelte az embereket, életviszonyaikat és azt a célt tűzte maga elé, hogy az általa kifejtett ismeretágakat úgy adja elő, hogy azok hallgatóira ne holt betűként és hideg elmélet formájában hassanak, hanem az élet frisseségével és természetességével. Éberen figyelte mindazokat a kérdéseket, melyek az államélet belső és külső szervezéséhez kapcsolódtak és szüntelenül tágította szellemi látókörét. A természet nemcsak rendkívüli tehetséggel, hanem ezzel együtt szinte csodálatos emlékezőtehetséggel is ellátta és mindaz, amit akárcsak egyetlen egyszer hallott, látott, vagy olvasott, azt — saját és embertársai hasznára — véglegesen magába szívta".

Balugyánszky Mihály azonban nem az a fajta tudós és ember, aki beéri a „néma barátok", a könyvek társaságával. Ha nem is került az ország szellemi középpontjába, Pestre, mégis — Kassához hasonlóan — aránylag élénk szellemi életet élő, felvilágosult, harcos szellemű embereket nem nélkülöző város lett működésének szinterévé. Politikai fejlődését, a felvilágosodás műhelyeibe való bekapcsolódását kassai, majd bécsi körének köszönhette. Örökké érdeklődő társas szelleme most is barátok után kutat és azokat rövidesen meg is találja.

Nagyváradon él a tudós Pray György történész is.[11] Már a hetvenes években jár, de történészmunkásságát töretlen kedvvel és erővel folytatja. Nagyvárad gyakori vendége, majd mint főispáni titkár, állandó lakosa Szentjobi Szabó László, a lelkes, fiatal forradalmár.[12] A város jogászai, főleg Rudinszky és Virág ügyvédek, a két Szlávy és a két Kazinczy fivér baráti társaságot alkotnak, amelyben nap mint nap megbeszélik az eseményeket. Az utóbbiak társasága az évek folyamán mind szorosabb baráti kötelékké fonódik és néhány év múlva már Biharmegye radikális szellemi központjaként látjuk majd őket viszont. Közeli pusztájáról be-berándul az öreg Bessenyei is[13] és szívesen elbe-

szélget a fiatal tanárral, aki még néhány hónappal ezelőtt a bécsi testőrifjak körét látogatta. Tanártársai között is akad néhány valóban tudós szellem. Közöttük elsősorban Keresztúry József[14] bölcsészkari tanárt becsüli nagyra, akinek sorsa iránt még évtizedek múltán is őszinte érdeklődést tanúsított. De tartós baráti szálak fűzték Mihalóczy György és Miller Jakab tanártársaihoz is.

Az újonnan szövődő baráti kötelékek mellett azonban tovább szilárdulnak a bécsi páholyokban kialakult kapcsolatok is. Aranka György, Pákey Lajos tanár és Kassay Mihály orvos Bécsből hazatérve, a nagyszebeni páholy támogatásával egy erdélyi tudományos társaság létrehozását tűzték ki célul. Erdélyben már régóta próbálkoztak egy tudományos szövetkezés előkészítésével, de a fáradozások addig nem vezettek sikerre. Aranka György — Kazinczyhoz hasonlóan — hatalmas arányú szervezőmunkát folytat, fáradhatatlanul levelez, agitál, míg végre az erdélyi országgyűlés tagjai is megértették, mennyire szükséges ez az új intézmény az erdélyi magyar nyelv, kultúra és szellem fejlesztésére és törvénycikkbe foglalták a társaság megalakítását. Míg azonban az országgyűléstől csak lanyha erkölcsi támogatást kap, addig a nagyszebeniek lelkesen támogatják abban, hogy egy kéziratkiadó és nyelvmívelő társulat alakíttassék, az előbbi „a régi okmányok, történeti munkák összegyűjtésére, az utóbbi a magyar nyelv kipallérozására". Mindkettőnek azonban a főcélja a felvilágosodás szellemének terjesztése[15] — bár a társaság vezető egyéniségének, Aranka Györgynek radikalizmusa és bátorsága meg sem közelíti Kazinczyék jakobinus lendületét. Annyi azonban bizonyos, hogy erőfeszítéseinek köszönhető, hogy megszületett az erdélyi „Nyelvművelő Társulat" és „Kéziratkiadó Társulat", a XVIII. századi Erdély legeredményesebb tudományos kezdeményezése.[16]

Az új tudományos társaságnak szüksége volt Balugyánszkyra és Balugyánszkynak is a társaságra. A résztvevők eléggé megismerték Bécsben egymás munkáját, politikai meggyőződését és emberi értékeit, 1791-ben az elsők között hívták meg Balugyánszkyt a társaságba és Balugyánszky örömmel tett eleget a meghívásnak.[17]

[1] Miller J. F.: Opera Omnia, t. IV. (a Széchenyi-ktár kézirattárában).
[2] U. ott.
[3] Fatyejev id. m. 159. old. — A szerző sajnos nem jelöli meg for-

rását, csak megemlíti, hogy már ebben az előadásban is megmutatkozott a későbbi államférfi jellegzetes gondolkozása és abban „a leendő magnum opus" csíráit már fel lehetett fedezni.

[4] Baranov id. m. 3. old.

[5] U. ott.

[6] Régebben a rangsort az egyes tárgyak hierarchiája szerint állapították meg; ebben az időben már a tanszék elfoglalásának időpontja volt a döntő.

[7] O. lt. helyt. oszt. 37 753/1789. sz.

[8] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 21 684/1790. sz.

[9] Fatyejev id. m. 159. old.

[10] Baranov id. m. 3. old.

[11] Szül. 1723., megh. 1801. A legtermékenyebb történészek egyike, a „halotti beszéd" felfedezője. Országgyűlési működését a bécsi udvar súlyos gyanakvással kísérte.

[12] Horváth Jenő: Váradi freskó, Nagyvárad története. Bpest, Cserépfalvi-kiadó, év nélkül, 109.old.

[13] 1785-ben telepedett meg a Nagyváradhoz közelfekvő Pusztakovácsiban.

[14] Szül 1785., megh. 1825. — Később a pesti egyetem tanára, néhány nagyobb történeti munka szerzője.

[15] Lásd Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai (Bpest, Magyar Történelmi Társulat kiad. 802—803. old.).

[16] Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Cluj, 1936. 252. old.

[17] Fatyejev id. m. 159. old., Baranov id. m. 3. old.

X. FEJEZET

1790 február 20-án meghalt József császár és halálával lezárul egy korszak, melynek elvetélt kezdeményezéseiben a központosított abszolutizmus mellett a feudalizmus hatalmának csökkentésére irányuló első intézkedéseknek, a polgári fejlődés utáni első tapogatódzásoknak, az emberi jogok kiterjesztésének akkor forradalmian ható próbálkozásai zsúfolódtak össze. II. Józsefnek kétségtelenül javítószándékú, nem egyszer a haladás irányába mutató intézkedései és reformjai a lázasiramú, de aprólékos részleteiben elmerülő tízéves kormányzásban összesűrűsödve olykor a forradalmi gyorsaság illúzióját keltették a magyar aufkläristákban. Ezek a kormányzati tények azonban sajátságos egyvelegben olvadtak össze a legreakciósabban nemzetlenítő, germanizáló törekvésekkel és végülis ezek az utóbbi intézkedések gyakorolták a döntő, végleges hatást az ország lakosságának zömére, még a jobbágytársadalomra is, bár II. József éppen a jobbágyságnak kívánt elsősorban „korszakos jelentőségű ajándékot nyújtani".[1] Méginkább maga ellen bőszítette József a kiváltságos osztályokat, amikor a rendi alkotmányt borította ki sarkaiból és mind erősebben fenyegette minden nemes legféltettebb tulajdonát, a nemesi előjogokat és ugyanakkor erőteljesen megnyirbálta az egyház világi hatalmát és a szerzetesrendek vagyonát.

József halálakor Magyarországon két egyformán fontos probléma várt megoldásra: a nemzeti függetlenség és a polgári átalakulás. Az Ausztriától való függés, a nemzeti önállóság problémái egy évszázad után váratlan erővel jelentkeznek. Ugyanekkor a felvilágosodás mozgalmának nyomán elevenen él a polgári átalakulás kérdése is. A feudalizmus már évek óta mély válságban van Magyarországon is, de azok az osztályok, amelyek a válságból kivezető utat megmutathatnák, még nem fejlődtek ki. A francia forradalom lángja azonban Magyarországra is bevilágít és fellelkesíti a kétkedőket is. Felrázza és harcbaviszi a társadalom valamennyi osztályának legjobbjait a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért. Ahogy Révai József írta: „A

francia forradalomnak az európai népeket hívó szavára Magyarországnak is választ kellett adnia. A XVIII. század végén és a XIX. század első éveiben az ország legjobbjainak ez a válasz volt a fő problémája".[2]

Magyarország válasza azonban korántsem egységes és határozott. Nálunk nincsen olyan osztály, mely egészében fel tudná vetni a gyarmatként kezelt és feudális Magyarország minden problémáját. Az egyes osztályok a problémáknak és a feladatoknak más-más oldalát látják meg és vagy *csak* a gyarmati, vagy *csak* a feudális viszonyok felszámolásáért küzdenek.

Biharmegyében 1790 elején a köznemesség mozgalmának zászlajára *csak* a függetlenséget írja fel és szinte azt a benyomást kelti, hogy ennek biztosítására akár fegyverrel is készek az osztrák házzal szembeszállni. A polgári átalakulás gondolata egészen háttérbe szorult, sőt — mert ebben is csak a bécsi császár praktikáját látták — a fejlődésnek ez a vonala egyenesen gyűlöletessé vált.

József császár még haldoklott, amikor 1790 február 4-én összehívás nélkül egybegyűltek Nagyváradon Biharmegye rendjei. A máskor oly csendes akadémiai városra szinte rá sem lehet ismerni. A nemzeti viseletbe öltözött, kardcsörtető bihari nemesek Haller királyi biztost jóformán nem is fogadják. Domokos Lajos volt debreceni főbíró veszi kezébe a hatalmat. A kinevezett megyei tisztviselőket egyszerűen megfosztják hatalmuktól és helyükbe újakat választanak. A vármegye a szigorú rendeletek ellenére magyarul adja ki rendelkezéseit és csak magyarul vagy latinul levelez. Február 10-én már híre jár, hogy a nemesség éjjelenként fegyvergyakorlatokat tart. A február 16-án érkező császári leiratot, mely a február 4-én tartott közgyűlés határozatait módosítja, a Páris patak hídján ünnepélyesen elégetik. Gróf Teleki Sámuelnek, az új főispánnak senki sem ad szállást Váradon és amikor a városházán akarja felütni rezidenciáját, a főbíró az összes kályhákat széthordatja.

Amikor pedig József halálos ágyán, néhány kivételével, összes rendeletét visszavonta, még határozottabban nyilvánulnak meg a nemesi vármegye érzelmei. A statisztikai összeírás ívei máglyára kerülnek, majd Péchy Imre alispán indítványára a református templom előtt a Körös partján égetik el József császár összes rendeleteit is, a földmérőket pedig azonnali hatállyal kiutasítják a megye területéről...

A bihari köznemesi társadalom diadalmámorában minden nyomát el akarja tüntetni a császár intézkedéseinek, még azoknak a reformoknak nyomát is hamuval szeretné beszórni, ame-

lyeket a császár éppen az ő érdekében hozott, a feudálisokkal, az arisztokráciával és a főpapsággal szemben, a vallási gyűlölködés ellen, a kereskedelem megindulása, a vagyonosodás, a burzsoá-fejlődés érdekében.

Egyedül a plebejus értelmiség — amelynek a későbbiek során fontos szerep jut a jakobinus-mozgalom szervezésében — volt az, amely, noha felismerte II. József intézkedéseinek elnemzetlenítő hatását, mégis az ő uralkodásában látta a polgári reformok megindítóját. II. József mérsékelten nemes- és egyházellenes politikáját többé-kevésbé túlbecsülték és azt hitték, hogy az uralkodó komolyan elszánta magát a feudalizmus teljes felszámolására; különben is, mivel polgári törekvéseikben sem a nemességre, sem a kisszámú polgárságra nem számíthattak, ezért felülről jövő reformokkal szerették volna a demokrácia szekerének kerekét megmozgatni. Ezek a plebejus értelmiségiek, ha látták is a császár germanizáló politikájának ártalmas voltát, mégis mérlegük serpenyője a felülről diktált reformok felé billent, mert a francia forradalom példaképe ekkor még nem tudatosodott, nem érlelődött meg eléggé bennük.

Ennek a plebejus értelmiségnek volt tagja, több más váradi demokratával együtt, Balugyánszky Mihály.

Míg a bihari nemesség visszaszerzett jogainak, a Werbőczy-jogrendszer visszaállításának győzelmi ünnepét üli, a Szentkorona visszaérkeztének hírére pedig Nagyváradon készül a diadalkapu — megmozdul Bihar megye jobbágysága is. Március és április folyamán forradalmi iratok járnak kézről-kézre a nép között, melyeket szívesen terjesztenek a falusi jegyzők is, akik a francia forradalmi eszmék hatása alatt a nemesség ellen izgatnak.[3] És az egész forrongó ország legforrongóbb megyéjének e túlfűtött hangulatában, a robbanásig feszült bihari márciusban Biharmegye rendjei közgyűlésre ülnek össze.[4] A nemesség Habsburg-ellenessége mind erősebb reakciós elemekkel párosul. Az egészséges nemzeti visszahatás fája Biharban rossz gyümölcsöket kezd érlelni.

Rendkívüli esemény szerepel a tárgysorozaton.

A nagyváradi akadémián egy Balugyánszky Mihály nevű professzor a haza törvényeit és a keresztény vallás tételeit sértő tanokat ad elő! A professzor tanait a megye olyan veszedelmesnek ítéli, hogy március 15-én tartott közgyűlésének határozatait sürgős intézkedés megtétele céljából alig néhány nap múlva már felküldi a helytartótanácshoz.

Felterjesztéséhez Biharmegye arról értesíti a Helytartótanácsot, hogy „a nagyváradi Akadémián a haza törvényeivel és

a keresztény vallással ellentétes tanokat hirdetnek. Az ifjúságra nézve ily veszedelmes tanok kivizsgálására azonnal bizottságot küldtünk ki, amelynek jelentését mellékeljük azzal a hozzáadással, hogy a tanárok a továbbiakban ilyen tételeket ne taníthassanak, hanem hozzák azokat összhangba az ország törvényeivel és a keresztény vallás tanaival".[5]

A helytartósághoz intézett panasz mellékleteként felterjesztett jegyzék tartalmazza azokat a tanokat, amelyeket „a vármegye közönsége" veszedelmeseknek ítél.[6]

Ilyen veszedelmes tannak minősítik Biharmegye rendjei Balugyánszkynak azt a megállapítását, hogy a statisztika, a férfiak, házak stb. összeírása az ország erejének ismerete szempontjából feltétlenül szükséges. Helytelenítik azt a tételt is, hogy minden férfiember hadköteles 18. életévétől 40 esztendős koráig, kivéve a papokat, valamint a „nobilium et honoratiorum manufacturantium" legidősebb fiait, valamint a közalkalmazottakat. A katonaszökevényeket vagyonuk elkobzásával kell büntetni. A törvényt végrehajtókat nem szabad jutalmazni (csak a törvényszegőket kell büntetni). Meg kell akadályozni a rendkívül nagy vagyonok felhalmozását, mivel azok túlságosan nagy hatalmat biztosítanak egyesek számára. Mélyen a polgárok szívébe kell vésni a törvényeket. A pápának és az egyháziaknak világi ügyekben semmi hatalmuk ne legyen. A kolostorok és papnöveldék számát korlátok közé kell szorítani. Tagadja, hogy Mózes a tízparancsolatot az Istentől kapta. Az uralkodó az elődje által adott kiváltságokat visszavonhatja. A törvények áthágóira pénzbüntetést is ki kell szabni, stb., stb.

Ezek azok a vérlázító, felforgató tételek, melyek miatt Biharmegye nemesi társadalma Balugyánszky megrendszabályozását kívánja a helytartótanácstól.

Biharmegye nemesi társadalmát meglegyintette ugyan az események szele és túlnyomó zöme ádáz Habsburg-ellenesnek, sőt demokratának érezte magát, azonban az ő „demokráciájuk" csak felfelé volt érvényes, az arisztokrácia, a főpapság ellenében. Lefelé, a jogokat nélkülöző tömegek vonatkozásában, az ország gazdasági fellendülése érdekében teendő legkisebb engedményektől, a harmadrangú nemesi előjogok feladásától is visszariadtak, sőt azoknak még csak a hallatától is megborzongtak. A statisztikai adatfelvételnek, a nemesi földek felmérésének, a mértéktelen vagyonszerzés korlátozásának, az egyház világi hatalma visszaszorításának, a magukat túlélt kiváltságok eltörlésének hangoztatása ideges félelmet váltott ki a bihari máglyát rakó nemesekből, akik úgy vélték, hogy csak a nemzet közjogi

követeléseit lehet befogni a haladás szekerébe, de a polgáriasodásra, a feudális társadalom lebontására irányuló legszerényebb követelések felett nyomtalanul fog elzúgni a történelem szele. Igaz, hogy Biharmegye már 1790. évi feliratában a nemzet — értsd: a kiváltságos osztályok — részére követelte a szuverén jogokat. A király törvénytelen rendeleteivel szemben kifejtett ellenállás azonban csak a régi törvényekhez való ragaszkodást jelentette és egyáltalán nem volt forradalminak tekinthető.

Balugyánszky Mihály súlyosan sérelmezett tételei sem voltak forradalmi tartalmú vagy forradalmi hangú tételek. Mint a többi későbbi jakobinus, úgy ő is ekkor még csak bizonyos, a haladás irányába mutató minimális követelésekre szorítkozott. De még ezek is elegendők voltak ahhoz, hogy a bihari rendek fenyegető rosszalását és felháborodását vonja magára.

A közgyűlés megbízta Domokos Lajos, Miskolczy Farkas, Zaffiry László és Szilágyi Sámuel táblabírákat, hogy hallgassák ki Balugyánszky Mihályt az általa hirdetett felforgató tételek ügyében és sürgősen tegyék meg jelentésüket.[7]

A „bihari inkvizitorok" már két nappal a közgyűlés után összeülnek, hogy megállapítsák, „ellentétesek-e az ország alkotmányával és részben a keresztény vallással is azok a tantételek, amelyeket a nagyváradi akadémián Dominus Michael Balugyánszky Politicae professor ad elő". Jelentik a megye nemesi közönségének,[8] hogy Balugyánszky Mihály professzort Tokody György tankerületi prodirector jelenlétében kihallgatták. A megvádolt professzor előadta, hogy „nem ismeri el valamennyi tételt a magáénak abban a formában, amint azokat a megyének jelentették". Balugyánszky kijelentette, hogy azok közül többet ugyan általánosságban valóban tanít, „de ezek teljesen megfelelnek a józan észnek, a politika tudományának tárgyköréhez tartoznak, igen sok könyvben előfordulnak és ha erre az országra nézve nem is mindenben, de más országokra vonatkozólag valamennyi politikát tanuló hallgató számára szükségesek". Más tételekkel kapcsolatban pedig előadja, hogy azokat is kifejtette hallgatói előtt, de a felsőbb tanügyi hatóságok rendeletére. Hozzáteszi, hogy ezeknek előadása történelmi szempontból is kívánatos volt. Azt, hogy a tízparancsolatot Mózes nem az Istentől kapta, „ily szavakkal nem találták meg jegyzeteiben, hanem ekként: a régiek magukat az isteneket tették meg törvényhozókká és emeltek nekik oltárokat; ezért ha valaki új törvényeket akart hozni, vagy azt mondta, hogy azokat az Istentől nyerte, mint Mózes, vagy pedig valami oltáron találta, avagy ihlet útján kapta, mint Mohamed Gabrieltől; ez az oka annak, hogy a népek

olyannyira ragaszkodtak régi törvényeikhez. Most azonban az emberek már tudják, hogy nem az istenek adják a törvényeket".

A bizottság tagjait Balugyánszky óvatos, de azért mégis önérzetes válaszai egyáltalán nem elégítik ki. „A bizottság tagjai — mint a Mózesről az igazságnak kevésbé megfelelően és kevéssé vallásosan mondottakat — nem tették magukévá és ellenkező érzéseiknek kifejezést is adtak, de úgy ezekben, mint az előzőkben az ítéletet a nemesi közönségre bízták". A jegyzőkönyv végén aztán mégiscsak rábírták Balugyánszkyt, hogy legalább a mózesi tízparancsolat kérdésében tegyen engedményt. A professzor végülis kijelentette, „hogy amit jegyzeteiben Mózesről írt, nem oly értelemben írta, mint hogyha Mózes könyveinek isteni eredetét tagadásba kívánta volna venni".

Ez a meghátrálás azonban már nem segített, mert a vármegye mégiscsak felterjesztette a helytartótanácshoz Balugyánszky elleni panaszát.

[1] Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. Berlász Jenő tanulmánya, 421. old.

[2] Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. (Bpest, Szikra. 10. old.).

[3] Bihar vármegye (Magyarország vármegyéi és városai sorozat). Bpest., év nélkül. Reiszig Ede: Bihar vármegye története, 553. old.

[4] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 1790, fons 14, pos. 20.

[5] Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum! Relatum nobis est in hodierna nostra congregatione, quod in Academia hujate legibus patriae et religioni Christianae contraria per professores tradantur principia. Pro investigatione huius iuventuti tam noxiae doctrinae illico deputationem exmisimus, cuius relationem hicce advolutam Excelso Consilio Regio Locumtenentiali ea cum interpellatione submittimus, ut in toto regno universis scholis eas efficaces facere dignetur dispositiones ne talia principia amplius per professores doceantur, verum eiusmodi scientiae constitutionali regni systemati et patriae legibus Christianaeque doctrinae conformentur. — Datum ex generali congregatione nostra 15-a Martii 790. in oppido Várad-Olaszi celebrata. (O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 10.850/1790 sz.)

[6] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. fons 14, pos. $21\frac{1}{2}$.

[7] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. fons 14, pos. 20.

[8] Infrascripti, ad investigandum per inclitam universitatem exmissi, an propositiones hic sub A) adnexae, quae inclitae universitati tamquam legibus regni constitutionalibus, in parte vero etiam religioni contrariae denuntiatae sunt, per D. Michaelem Balugyánszky in Academia Varadiensi Politiae professorem in praelectionibus publicis ita doceantur? an re in scriptis eius contineantur? inclitae universitatis humillime referimus: Quod nos die hodierna praefatum dominum professorem in praesentia domini studiorum prodirectoris Georgii Tokodi super iisdem pro-

positionibus audientes, sequentia comperimus. 1. Eundem non omnes iisdem formalibus, quibus inclitae universitati exhibitae sunt, pro suis agnoscere. 2. Quasdam earum in genere et in abstracto consideratus, hoc est sine applicatione ad hoc vel illud regnum, quae iam non ad Politiam vel Politicam, sed ad ius publicum pertinet, tales esse, ut innocenter atque utiliter doceri potuerint, imo debuerint tanquam principia et quaestiones, quae sanum sensum admittunt pertinentque aut Politiam, aut ad Politicam, et in omnibus bonis libris obviae sunt quarumque cognitio, si non per omnia respectu huius, respectu saltem aliorum regnorum necessaria est politicis, ut exempli gratia de optima regiminis forma. de connumeratione animarum et viribus status cognoscendis, de nimia nonnulorum civium aut potentia, aut exemptione. 3. Quaedam vero, ut de his, qui in Hungaria militare tenentur, de poena emigrantium de lingua Germanica, de potestate ecclesiasticorum in civilibus, de sublatione conventuum, et seminariorum, de revocatione privilegiorum per praedesseres concessorum legibus et constitutionibus regni contrarias esse quidem per praefatum professorem, prout ultro coram nobis confessus est, discipulis traditas, sed eo excusari, quod ex ordinationibus et patentalibus desumptas, quae semper hoc fine secum per superiores communicabantur sub praeterito systemate ex praescripto instructionis suae a directione studiorum sibi datae, tradere aut saltem historice enarrare debuerit. Quod cum amplius infectum fieri nequeat et pro praeterito dissimulari possit, intuitu propositionum ad hanc 3-am classem, prout etiam 1-am et 2-m pertinentium, dictata eius non persolvimus, cum ad hoc nec subpetierit. — 4. Propositionem 11-am: Negat Moysem decalogum a Deo accepisse — totidem verbis in dictatis eiusdem praelectionibus non invenimus, sed paragraphum sequentem: „Unde antiqui deos ipsos elegerunt pro legislatore et ipsis altaria erexerunt, hinc factum, ut si aliquis voluerit leges renovare, vel dicit a Deo accepisse, ut Moyses, vel in altari aliquo invenisse, vel inspiratione accepisse, ut Mahumet a Gabriele finxit suas leges accepisse, unde tantum effectum produxit; unde factum est, ut populi suas leges tantopere tuiti sint; iam moderno tempore omnes persuasi sunt, quod dii leges non ferant etc. — Quibus velut de Moyse minus vere et parum religiose dictis nos equidem non subscribimus, verum potius dissensum nostrum ex interno animi sensu et convictione palam testamur, judicium tamen sicut de his, ita etiam de praedecentibus inclitae universitati relinquimus, hoc addito, quod dominus professor coram nobis declaraverit se, quod de Moyse dixit, non eo sensu dixisse, quasi divinationem librorum Moysis dubiam reddere voluerit, eam enim se credere et profiteri. — In oppido Várad-Olaszi, die 17-a Martii, 790. Ludovicus Domokos m. pr., deputatus assessor, Volfgangus Miskolczy de Roglaticza m. pr., deputatus assessor, Ladislaus Zaffiri, m. pr., deputatus assessor, Samuel Zylagyi m. pr., deputatus assessor.

XI. FEJEZET

A vizsgálóbizottság jelentését Biharmegye szokatlan gyorsasággal terjesztette fel a helytartótanácshoz. A megye panasza 1790 április 2-án érkezett meg és — eltérően az általános gyakorlattól — az ügy már a legközelebbi, április hó nyolcadik napjára kitűzött helytartótanácsi ülés napirendjére került. Feltűnő jelenség volt ez, mert az ügyeket szinte kivétel nélkül hosszú ideig fektették, mielőtt felvették volna a tárgysorozatra.

Még ritkább, egészen kivételes eseményszámba ment azonban az, hogy míg a helytartótanács még a jóval kevésbé jelentős, elvi súllyal alig vagy egyáltalán nem rendelkező ügyeket is érdemi elintézés végett csaknem minden egyes esetben felterjesztette a magyar kancelláriához és a maga részéről legfeljebb véleményezésre szorítkozott, addig most hirtelen szakított ezzel a jellegzetesen a Habsburg-monarchia ügyintézésére való, felelősségtologató eljárással és azonnali döntést hozott!

Ennek a rendhagyó gyakorlatnak mélyenfekvő okai voltak és azoknak lényege a helytartótanács ülésén felvett jegyzőkönyv szóhangzatából is nyomban szembetűnik.

A súlyos áldozatokat követelő és magyar szempontból teljesen céltalan török háború mind kaotikusabb állapotokat teremtett az országban és a helyzet egyre veszedelmesebbé vált a gyengülő Habsburg-monarchiára. Mind több nemes tanúsított komoly ellenállást gabonakészletének lefoglalásával szemben és a katonai biztosok rekvirálásai nyomán egész megyékre kiterjedő nyugtalanság támadt. A déli végeken harcoló hadseregekhez társzekerek ezrei szállították az élelmet és a takarmányt, és a parasztok ahelyett, hogy földjeiken tevékenykedhettek volna, a fejetlen irányítás zűrzavarában ide-oda tévelyegtek szekereikkel. A feloszlás képét mutató országban mindehhez még az is járult, hogy a porosz király ügynökei is mind sűrűbben tűntek fel az országban, akik a nemességet nyílt lázadásra biztatták. Egyes vármegyék hangja már leplezetlenül fenyegetővé kezdett válni

és ezek között is kitűnt Biharmegye félreérthetetlenül erélyes hangnemével. Hosszú évszázadok után úgy látszott, hogy a Habsburgok helyzete végkép tarthatatlanná válik és az ország végrevalahára visszakaphatja igazi önállóságát. A magyar köznemesi tábor gyorsan reagált a francia eseményekre és ötletesen kiválogatta magának abból mindazt, amit önmaga számára kedvezőnek és előnyösnek talált és úgy a Rousseau-féle társadalmi szerződést, mint a francia nemzetgyűlés több más alapelvét át akarta ültetni a hazai viszonyokra, anélkül azonban, hogy társadalmi alapjait ki akarta volna szélesíteni. Még a legradikálisabb köznemesi reformtervezetek is csak Magyarországnak, mint önálló birodalomnak kormányzását követelik, de a jobbágyság és polgárság sorsának rendezését nem tartják időszerűnek. A történészek nem hiába ismerik el egyhangúan az új uralkodónak, Lipótnak kivételes diplomáciai képességgel párosuló ravaszságát és furfangját, melynek már toscanai nagyherceg korában is számtalan tanújelét adta. Uralkodása első napjaitól kezdve felismerte, hogy a nemesség szabadságelveit csak a királlyal és az arisztokráciával szemben, de nem a jobbágyság és a polgárság javára akarja érvényesíteni, ám felismerte azt is, hogy a francia forradalmi események egyre hatalmasabbá tették és a nemesség szemében egyre félelmetesebbé növelték a demokratikus erők táborát. Lipót és tanácsadói felismerték, hogy a nemesi társadalom, némi engedmények árán, százszorta inkább kiegyezik a Habsburg-monarchiával, semhogy tapodtat is engedjen jogaiból és bebocsássa a politikai nemzet sáncai közé az ország kirekesztett milliós tömegeit. Ezért nyomban trónralépése után kiadta az utasítást kormányszékeinek a „szelek kifogására". És a helytartótanács urai, akik maguk is látják az ország kétirányú polarizálódását — a függetlenségi tábor országossá váló mozgalmát és a francia forradalom híveinek gyarapodását — a háborgó ország morajlásától megrémülve szakítanak szokásos merev, lassú ügyintézésükkel és sietve meghozzák döntésüket.

A helytartótanács 1790 április 8-i ülésén br. Podmaniczky József elnököl.[1] Balugyánszky ügyének Lakics György Zsigmond[2] az előadója.

A helytartótanács mindenben magáévá teszi Biharmegye felterjesztését és ehhez képest két irányban intézkedik.

Latinnyelvű körrendeletet bocsát ki az ország összes tankerületi igazgatójához és az egyetem tanácsához a következő szöveggel: „Valamennyi tankerületi igazgatóhoz és a királyi egyetem tanácsához. Hiteltérdemlően tudomására jutott a helytartótanácsnak, hogy a felső iskolák tanárai nyilvánosan oly

tételeket tanítanak, amelyek az ország alkotmányának és törvényeinek, sőt magának a keresztény vallásnak ellentmondanak. Ezért nyomatékosan, kikerülhetetlen büntetés terhe mellett figyelmeztetni kell minden tanárt, különösen pedig a jogi és politikai tudományok tanárait, hogy előadásaikban az ország alkotmányához és törvényeihez pontosan alkalmazkodjanak és semmit se adjanak elő, ami a keresztény vallás elveivel nem egyeztethető össze, tételeiket pedig úgy adják elő, hogy az azokból meríthető tan egy részében se kerüljön összeütközésbe Magyarország törvényeivel, hanem hozzák összeköttetésbe az általános tételeket az ország különleges jogaival".[3]

A helytartótanács ugyancsak latin nyelven válaszol a Balugyánszky tanítása ellen panaszt emelő Bihar megyének.[4]

A leirat — melynek szövege csaknem azonos a tankerületi igazgatóknak megküldött előbbi körrendelettel — „értesíti Biharmegye nemességét a tanároknak adott utasításról, ne tanítsanak olyasmit, ami ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel, vagy éppenséggel a keresztény vallással".

A latinnyelvű kiadmányok eredetije, a helytartótanács jegyzőkönyve azonban nem latin, hanem német nyelven készült. A tankerületi igazgatókhoz és a biharmegyei rendekhez írt leiratok ennek hűséges latin fordításai, melyekből csak a jegyzőkönyvnek az ügy politikumát jellemző utolsó fordulata maradt ki: „... und auch dem Comitate zu seiner Genugthuung und Beruhigung über die getroffene Verfügung die gehörige Ansicht zu ertheilen ...".[5]

Ezzel a Balugyánszky Mihály jogtanításában felfedezett országháborító tanok ügye is nyugvópontra jutott.

A megye felterjesztésében nem kívánta Balugyánszky személyes büntetőjogi felelősségrevonását, hanem csak tantételeinek megrendszabályozását kérte. Tokody György, az akadémia igazgatója[6] egykori másodalispáni tekintélyével legalább annyit el tudott érni a megyei közgyűlésen, hogy a bihari nemesek megelégedtek a Balugyánszky által hirdetett tanok elítélésével. Persze a helytartótanács hivatalból is kezdeményezhetett volna eljárást Balugyánszky Mihály ellen, de ezt Sztáray Kristóf helytartótanácsi tisztviselő, Balugyánszky Mihály egykori kassai osztálytársa és barátja, aki később maga is a jakobinus-szervezkedés gyanújába keveredett, megakadályozta.

Balugyánszky Mihály, bár tanszékét megtarthatta és voltaképpen joghátrány nélkül került ki az országos hullámokat kiváltó ügyből, mégis nehéz helyzetbe került a szenvedélyektől izzó bihari fővárosban. Azonban a megye közgyűlése az ország-

gyűlés összeülése után sokkal nagyobb horderejű dolgokkal kezdett foglalkozni, mint a nagyváradi politikatanár tantételeivel és végülis napirendre tértek az egész megyét, sőt az egész ország értelmiségét foglalkoztató ügy felett.

Annál maradandóbb nyomokat hagyott, annál komolyabb indulatokat váltott ki azonban az ügy Balugyánszky Mihályból és nagyváradi elvbarátaiból.

[1] O. lt. helyt. oszt. prot. dep. litt. pol. 1790. évi 14. ülés.

[2] Szül. 1739, megh. 1815. — Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. Néhány évig az innsbrucki egyetemen adta elő az egyházjogot, majd visszakerül Magyarországra és a nagyszombati egyetemen tanít. 1773-ban az egyetem első világi rektora. 1784-ben a helytartótanács tanulmányi bizottságának ülnökévé nevezik ki, 1789-től az egyetemi nyomda igazgatója és könyvcenzor, majd 1797-től helytartótanácsi tanácsos. Több egyházjogi és közjogi munka szerzője; legérdekesebb és kevésbbé ismert munkája Szuvorov orosz hadvezérről írt életrajza, melyet 1951-ben Dr. Vajda Pál ismertetett „Szuvorov" c. munkájában.

[3] Cunctis superioribus regiis studiorum directoribus et magistratui Universitatis, ut professores altiorum scientiarum nihil tradant, quod systemati et legibus regni, aut plane ipsi religioni adversatur. — E consilio 8-ae Aprilis 1790. — Omnibus studiorum directoribus et magistratui Regiae Universitatis. — Fidedigne relatum est Consilio Huic locumtenentiali Regio, quod professores altiorum scentiarum diversas tales propositiones publice tradant, quae systemati et legibus regni imo ipsi Christianae religioni adversantur. — Quare professores singuli serio ac districtim cum comminatione gravissimae animadversionis, qua illi in casu, quo rei hoc in passu comperti fuerint, inevitabiliter incursuri sunt, indilate admonendi, praecipue vero professores iuris et politicarum scientiarum eo inviandi erunt, ut publicis praelectionibus suis doctrinae eorum obiecta systemati et legibus regni accurate conforment, nec quidquam tradant, quod cum principiis religionis Christianae quoquomodo non cohaeret, et generales a se propositas theses, ne auditoribus suis, easdem erronee aplicandi ansam praebeant, omni tempore ea ratione determinent, ut doctrina eorum in nulla parte systemati legibusque regni huius adversetur, verum potius quam accuratissimam coniunctionem generalium positionum cum municipalibus juribus et systemate regni clare et diserte proponat. (O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 10.850/1790 sz.) — Érdekes, hogy erről a magyar tantörténeti munkákban már közölt rendeletről mindezideig nem volt ismeretes, hogy annak kiadására Balugyánszky esete szolgáltatta az okot. Így pl. Eckhart Ferenc többször idézett nagyszabású és alapos monografiája (205. old.) leközli a pesti egyetemhez is leérkezett körrendelet szövegét, mint a II. Lipóttal reakciósabbra fordult oktatásügyi politika egyik megnyilvánulását, azonban sem Balugyánszky nevét, sem ezzel az üggyel kapcsolatos szerepét nem említi meg.

[4] Comitatui Bihariensi de data professoribus inviatione, ne quidquam tradant, quod systemati et legibus regni, vel plane ipsi religioni adversatur.

[5] O. lt. helyt. oszt. prot. dep. litt. pol. 1790. évi 14. ülés.

[6] Szül. 1741. megh. 1818. — A nagyváradi tankerületnek aligazgatója, majd 1793-tól főigazgatója. Főigazgatói jelentéseiben mindenkor nagy elismeréssel nyilatkozott Balugyánszkyról és nyilván nagy része van abban, hogy az ügy Balugyánszkyra nézve komolyabb következmények nélkül zajlott le.

XII. FEJEZET

1790 júniusában összeül az országgyűlés és a biharmegyei politikai élet érdeklődése az országgyűlési események felé koncentrálódik. A szenvedélytől lángoló megyei közélet minden figyelmét a budai események kötik le, ahol a labdaházbeli eskü mintájára a követek esküt tettek, hogy a kormánytól hivatalt, kitüntetést nem fogadnak el. Az egész ország — társadalmi osztályonként más-más előjellel — rengeteget vár az országgyűléstől, mely a legradikálisabb, a teljes önállóság és függetlenség jelszavaival harcbamenő követelések jegyében folytatja tárgyalásait.

Balugyánszky Mihály változatlanul előad a nagyváradi akadémia politikai tanszékén. Huszonegy éves korára átesett a politikai küzdelmek tűzkeresztségén és a nemesi vármegye részéről elszenvedett támadások tanulságait levonta magában. Nem érkezett még el a feudalizmus elleni nyílt állásfoglalások időpontja. Tanulnia kell, sokat és alaposan, hogy annak idején tudásának teljes vértezetében szolgálhassa a haladás ügyét. Az őt ért támadás csak még jobban közelhozta egymáshoz a váradi demokratákat és Nagyvárad városának „a nemesség uralma és elnyomása" ellen 1790 végén benyújtott folyamodványa[1] is csak megerősíthette azt a hitüket, hogy gondolataikban, eszméikben nem állnak egyedül.

Balugyánszky Mihály azonban mégis azt a tervet forgatja a fejében, hogy máris végleg búcsút mondjon Nagyváradnak. Érzi, hogy figyelő szemek és fülek veszik körül magánéletében és előadásaiban egyaránt és tudja, hogy minden szavát gondosan mérlegre kell tennie, nehogy a megye urai mégegyszer megtámadhassák a katedrájáról elhangzó tanokat. A bihari nemesség vezetői benne látják az új eszméknek — melyeknek követésével nem egyszer maguk is kérkedtek — helyi zászlóvivőjét. De nemcsak ezért akar Balugyánszky megválni Bihartól. Nagyvárad az akkori közlekedési lehetőségek mellett rendkívül távolesik az ország szellemi és politikai mozgalmainak központjaitól, Pesttől, Pozsonytól és Kassától. Balugyánszky Mihály nagyon is

megszokta tanulmányainak hosszú esztendei alatt, hogy ott éljen, ahol a legelevenebben pezseg a politikai és szellemi élet és az új és még újabb áramlatoktól mind földrajzilag, mind eszmeileg távolfekvő Nagyváradon a száműzöttség érzése vett rajta erőt. A váradi haladószellemű értelmiség is csak lépésről lépésre fogadta be a messziről érkezett új professzort, akiről eleinte csak annyit tudtak, hogy Kassán Kazinczy és Bacsányi társaságában is megfordult, Bécsben pedig Sonnenfels legkedvesebb tanítványai közé tartozott. Ez a kezdeti tartózkodás lassan rokonszenvvé, majd pedig igaz barátsággá alakult át, hogy a szervezkedés időpontjában a forradalmi elvbarátság kötelékévé nemesedjék. A bihari rendek és a helytartótanács komor figyelmeztetése után azonban Balugyánszky egy-két évig azzal a gondolattal foglalkozik, hogy tanári pályáját tudományos és politikai szempontból egyaránt alkalmasabb helyen folytassa. Elhatározásában még az sem ingatja meg, hogy — hála pártfogójának, Tokody György tankerületi igazgatónak — eredeti lektori minőségéből már a második év végére bekerül a rendes tanárok állományába és a tankerületi jelentésben,[2] valamint a hivatalos sematizmusban[3] már mint „professor Scientiarum Politico-camerialium" szerepel, bár a doktorátust még nem szerezte meg, ami pedig kinevezésében a rendes tanári állás elnyerésének előfeltételeként szerepelt. Csaknem két évi tervezgetés után Balugyánszkynak egyenesen kapóra jön, amikor hivatalos tudomást szerez arról, hogy a pozsonyi akadémia politikai tanszékére pályázatot hirdetnek. A más állásra kiszemelt Clemens Ferdinánd professzor helyének betöltésére 1792 szeptember 21-én tartják meg a pályázatot a pesti egyetemen.[4]

Pozsony tudományos és társadalmi életének élénkségét valóban nem lehet összehasonlítani a gyorsan fejlődő külföldi eseményeknek még a hírei elől is elzárt, tiszántúli Nagyváradtól. Pozsonyban székel az országos főhivatalok tekintélyes része, lendületes társasélet zajlik, a francia forradalmi sajtó termékei és a gombamód szaporodó röpiratok mindenki kezén megfordulnak. És ami a legfontosabb, kitűnő közlekedési lehetőségeivel bármikor módot ad rövidebb-hosszabb pesti vagy bécsi tartózkodásra, amire Nagyváradon igen ritkán nyílik lehetőség, bár Balugyánszky a nagyobb szünidőket rendszerint felhasználja arra, hogy pesti elvbarátait időnként felkeresse.

A pozsonyi akadémia tanári állásai tekintélyben megközelítik a pesti egyetem tanszékeit[5] és ezért is, másrészt földrajzi fekvésénél és urbánusjellegű társaséleténé fogva az ország különböző főiskoláiról igen sok pályázó jelentkezik. Balugyánszky

Mihály latinyelvű kérelmét[6] arra alapozza, hogy „három esztendeje fáradozik a nagyváradi ifjúság tudományos nevelésén, éspedig nem eredménytelenül, amit előljáróinak bizonyítványa is tanúsít". Előadja, hogy „rendelkezik a politikai tudományok tanításához megkövetelt komoly nyelvismeretekkel és megszokta, hogy a külföldi szerzők által írt és a tanulmányokhoz szükséges anyagokat idegen nyelvről lefordítsa. Ha tehát egy népesebb és tudományos támogatást nyújtani tudó városba kerülne, mint aminő Pozsony, ez a kegy még nagyobb buzgalomra serkentené, másrészt pedig lehetővé tenné tehetségének továbbfejlesztését". Rendkívül érdekes kérelmének második fő indoka: „Bár tévesen vélik egyesek a váradi éghajlatot az egészségre ártalmasnak, mégis kérelmezőnek szervezetét kedvezőtlenül befolyásolja, amit állandó főfájása is bizonyít, amiben azóta szenved, amióta őfelsége legmagasabb kegyéből Váradon tartózkodik. Nyerjen tehát más is lehetőséget ennek kipróbálására; ő pedig legalázatosabban kéri pozsonyi kinevezését".[7] Folyamodványának befejező részében Balugyánszky azzal támasztja alá kérését, hogy „e súlyos érvre tekintettel" hajlandó a nagyváradi akadémián élvezett harmadik helyéről is lemondani a pozsonyi tanszék kedvéért.

Aligha tévedünk, amikor kétségbe vonjuk Balugyánszky súlyos fejfájásainak őszinteségét. Még tizenegy évig tanított a nagyváradi akadémián és mind ez idő alatt, mind pedig Oroszországban töltött negyvennégy éve alatt példás egészségnek örvendett.[8] „Fejfájása" nyilvánvaló ürügy volt; egyszerűen közelebb kívánt kerülni a demokratikus értelmiség gyülekezőhelyeihez és távolabb a maradiságukban gyűlölködővé vált, sekélyes bihari reakciósoktól. Egyaránt érthető lépés volt ez mind emberi, mind politikai, mind pedig tudományos továbbképzési szempontból és nem csodálható, hogy valódi indokainak kifejtése helyett másterészetű, bár nem túlságosan meggyőzően ható érvekhez folyamodott. De ha főfájásának nem is tulajdonítunk túlságos jelentőséget, annál inkább egyetértünk azzal az argumentumával, hogy „egy népesebb és tudományos támogatást nyújtani tudó város, mint Pozsony" csak jó hatást gyakorolhatott volna fejlődésére, Nagyvárad kipróbálására pedig „nyerjen más is lehetőséget".

A helytartótanács a pesti egyetem tanácsának javaslata alapján Petrasovich Andrást, második helyen pedig Gyurits Andrást terjeszti fel a Kancelláriához.[9] Balugyánszky Mihályt képességei elismerése mellett azért nem hozza javaslatba, „quia tamen ... supplicans Balugyánszky de peritia linguae Hunga-

ricae, cujus ob adjunctam huic cathedrae styli curialis in Regno Hungariae Doctionem ignarus, Professor politicae esse non potest".[10]

Az ürügy mondvacsináltsága kézenfekvő; néhány bekezdéssel előbb az egyetem felterjesztése maga is megemlékezik arról, hogy Balugyánszky Mihály eddig is tanította a politikát és a „tiszti írásmódot" a nagyváradi akadémián, tehát aligha képzelhető el, miért ne adhatná elő ugyanezt a tárgyat a pozsonyi akadémián. Az elutasítás oka természetesen másutt rejlik. Balugyánszky radikalizmusának híre, a bihari rendek két év előtti, országos port felvert panaszának emléke elevenen élt a pesti egyetem egyes tanáraiban és a helytartótanács tanulmányi bizottságának tagjaiban. Nem szabad Balugyánszkyt Pozsonyba engedni, ahol amúgyis túlságosan sok szabadgondolkodó elem mételyezi a levegőt. Maradjon csak az eldugott, tiszántúli város akadémiáján; ott kevés kárt tehet és vigyázni is könnyebb rá!

Balugyánszky Mihály nem kapta meg a pozsonyi katedrát és a pályázat végül is eredménytelen maradt. A javaslatba hozott személyek nyilván nem feleltek meg a tudományos kívánalmaknak, ezért a kancellária nem tölti be az állást egyik jelölttel sem, hanem Clemens Ferdinándot állásában — egyelőre egy évi tartamra — visszatartani rendelte.[11]

Balugyánszky Mihály kénytelen továbbra is az „ártalmas váradi éghajlatot" elszenvedni. És rövidesen tanúi leszünk annak, hogy e mostoha körülmények mennyire meggyorsítják politikai fejlődésének iramát és elvezetik a jakobinus mozgalom szervezetébe.

[1] Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai, Bpest, 1926, 242. old.

[2] O. lt. helyt. oszt., litt. pol. 28.147/1790 sz.

[3] Status personarum rem literariam in Regno Hungariae anno 1792/3 procurantium. Budae, 1793, 24. old.

[4] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 22.080/1792 sz.

[5] Ortvay Tivadar: Száz év egy hazai főiskola életéből. (A pozsonyi akadémiának 1784—1884-ig való fennállása alkalmából.) Bpest, 1884. 206. és 242. old.

[6] Sacratissima sua Majestas clementer concursum ad 21-am Septembris pro cathedra scientiarum politicarum Posoniensi incidere dignata est. — Infrascriptus qua publicus earundem scientiarum professor dum se ab obligatione concurrendi specimine iam dato liberum censet, rogat humillime, ut sibi hac occasione translatio pro eodem docendo studio Posonium benigno-gratiose concedatur. — Nam 1-o a tribus annis, quibus

docentis munus in Academia Regia Varadiensi sustinet, se non vanam in imbuenda litteris juventute operam impendisse testes apellare audet suos superiores: cum enim linguarum, quas scientiae politicae supponunt, non ignarus sit, omnia sua studia ad transferendum in suos usus, quidquid praeclari ab aliis proditum est, conferebat; si igitur in frequentiori et ab auxiliis literariis uberiori loco, ut Posonium est, sibi esse licuerit, non inani aliter spe, sibi per hanc gratiam tum incitamentum ad maiores conatus, cum oportunam suas facultates excolendi occasionem data fuisse. —2-o. Quamquam in errore cubent ii, qui putant auram Varadiensem in genere adversam valetudini esse, sibi tamen suaeque corporis constitutioni minus favere, probarunt frequentes capitis dolores, quibus ab eo tempore exponitur, quo Varadini ex gratia et clementia Sacratissimae Suae Maiestatis est. Posse itaque alium experiri eandem auram, sibi in testimonium publicae gratiae aliam benigno-gratiose destinari humillime petit. —3-o. Haec ratio infrascripto tam gravis est, ut licet in facultate juridica Mvaradinensi tertio ordine locum ex gratia Suae Maiestatis Sacratissimae obtineat, se tamen alteri cessurum hoc beneficium polliceatur, dummodo Posoniensi cathedra potiri licuerit. — Celsitudinis Vestrae Regiae ex Excelsi Consilii obsequentissimus servus Michael Balugyánszky, in Academia Regia Mvaradiensi scientiarum politicarum professor. — Signata in feriis automnalibus S. A. Ujhelini, die 17-a Septembris 1792.

[7] Szó szerint azonos indokolással, a levegő egészségtelenségére és állandó főfájására való tekintettel kérte Martinovics is egy esztendővel előbb áthelyeztetését a lembergi egyetemről a pesti egyetemre (Várady Zsigmond: Martinovics Ignác, Bpest, 1909, — 24. old.)

[8] Baranov id. m. 40. old.; Medemné id. m. 430. old.

[9] O. lt. canc. oszt. 12.544/1792. sz.

[10] „... mivel azonban Balugyánszky nem említi magyar nyelvtudását, amely nélkül pedig a vele egybekötött tiszti írásmód-tanszéket be nem töltheti, a politikai tudományok tanszékére sem nevezhető ki".

[11] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 24.566/1792 sz.

XIII. FEJEZET

Az országgyűlés régóta nem hallott szavakkal kelt az ország függetlenségének védelmére. A köznemesség valamennyi szónoka egyetértett az önálló magyar hadsereg, a külön magyar bel- és külpolitika követelésében. Programjuk függetlenségi volt, de feudális. Az elnyomott osztályok felé egy szavuk sem hangzott el és a legmérsékeltebb reformok felvetésétől is tartózkodtak. Igaz, hogy velük egyidőben megszólaltak a városok képviselői is és alig hallhatóan tolmácsolták a polgárság vágyait, szavuk azonban meg sem hallatszott az országgyűlésen. A magyarországi polgárság számban sokkal kisebb és gyengébb volt, semhogy saját erejére támaszkodva harcba mehetett volna a polgári átalakulásért. 1736-ban a 38 szabad királyi városnak összesen 270 000 lakosa volt, de ebből is legfeljebb ha 80 000 űzött polgári foglalkozást. A többi városba költözött nemes, hivatalnok vagy zsellér-ember volt.[1] A városok csaknem mind nemesi vezetés alatt álltak, így önálló kezdeményezéshez jóformán lehetőségük sem volt.

A köznemesség taktikusabb vezetői ugyan az első időben keresték a kapcsolatot a polgársággal, mint ahogy a parasztságot is igyekeztek megnyerni, de nem azért, hogy érdekeiket is képviseljék. A nemzeti függetlenségért való harc haladó vonásai összekeveredtek náluk a feudális maradisággal, a parasztság és a polgárság követeléseivel szemben tanúsított siket értetlenséggel. Amikor pedig nyilvánvalóvá lett, hogy saját erejükből is megállhatnak az uralkodóval szemben, a nemesi mozgalom nyíltan szakított a plebejus elemekkel való szövetkezésnek még a gondolatától is.

A nagy eiszántsággal indult nemesi támadás kompromisszummal végződött. Miután az új uralkodó, II. Lipót, elismerte az ország alkotmányos és rendi jogait, s ezenfelül a köznemesség vezető szerepét, a nemesség letette a fegyvert, megbékült az uralkodóval anélkül, hogy az ország függetlenségére vonatkozó követeléseiből akár csak egyetlen egy is teljesült volna.

Közben ugyanis a francia forradalom egyre jobban radika-

lizálódó eseményei meghökkentették és gondolkodásra késztették őket. Addig, amíg az arisztokraták és főpapok hatalmának megtöréséért folyt a harc, addig tetszett a forradalom a magyar köznemességnek is. Amikor azonban azt látták, hogy a forradalom éle a feudális berendezkedések és a kiváltságos osztályok mindegyike ellen fordul, megrettentek és a polgári forradalomtól való félelem az uralkodóval való megegyezésre bírta őket.

Az 1790 tavaszán még ádáz ellenfelek — a köznemesség és az uralkodó — hamar megértették érdekeik azonosságát a feudalizmus védelmében és szövetségre léptek egymással. A rendek felhagytak a nemzeti függetlenség követelésével, az uralkodó viszont nem támogatta ellenük a polgári törekvéseket. A feudalizmus védelmére foganatosított egyre szigorúbb rendőri intézkedéseket már a legnagyobb egyetértésben hozzák az uralkodó és a rendek, és amikor 1792 tavaszán Lipót király váratlan halála után fia, Ferenc lép a trónra, a korábbi ellenzéki magatartásnak szinte irmagját sem találjuk a nemesség körében, és még azok is, akik korábban felvilágosult és haladó gondolkodásukról voltak ismeretesek, meghátráltak, elhallgattak.

Az uralkodó és a nemesség vállvetett együttműködése ekkor már arra irányult, hogy minél biztosabban konzerválhassák a régit és gátat vessenek a francia forradalomnak, de annak a törekvésnek is, hogy a feudalizmus ellen lázadó hazai polgári és paraszti elemek törekvéseiknek hangot adhassanak.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az 1790-es nemesi mozgalom csődbe került és tőle haladást várni már nem lehet, előtérbe lép a demokratikus értelmiség, hogy a polgári fejlődés zászlaját a magasba emelje.

A demokratikus értelmiség mozgalma II. József alatt kapott erőre, ideológiája pedig II. Lipót rövid uralkodása alatt izmosodott meg. 1790—91-ben csaknem félezer politikai röpirat jelent meg, — több, mint 1848-ban.[2] Ezekben a röpiratokban a polgári és deklasszálódott nemesi származású értelmiség megkezdte a feudális ideológia és a nemesi kiváltságok elleni harcot.[3]

Ez a demokratikus értelmiség, amelynek a későbbiekben oly fontos szerep jut a jakobinus-mozgalom szervezésében, korántsem volt egységes réteg. Tagjai között egyaránt találunk nemesi származásúakat, polgárgyermekeket és plebejusivadékokat. Ennél a demokrata értelmiségnél is összekeveredtek a haladó és konzervatív elemek, de mozgalmukban a haladás irányával egyező eszmék a túlnyomóak; egyedül a nemzeti függetlenség felől táplált közönyös nézeteik voltak azok, amelyek jogo-

san válthatják ki az utókor negatív értékelését. Éppen vegyes összetétele következtében ennek a demokrata értelmiségnek állásfoglalása, világnézete és politikája nem lehetett egységes. Egyben azonban egyetértettek: a polgári átalakulás szükségességében, mivel a feudális berendezkedés súlya egyformán nehezedett valamennyiükre.

Ennek a demokratikus értelmiségnek főként a plebejus része kezdetben az uralkodó mellett állt. Különösen II. Józsefben bíztak és a nemességgel szemben tőle várták a polgári reformok megindítását.

II. Józsefben azonban csalódniok kellett. A nemesség túlságos hatalmának megtöréséhez József szívesen fogadta az értelmiségi elemek támogatását, de a polgári átalakulás megvalósításához már nem volt hajlandó segédkezet nyújtani. Amikor pedig halálos ágyán néhány kivétellel visszavonta rendelkezéseit, ismét nyeregbe ültette a nemességet. Utóda, II Lipót is ezen az úton haladt tovább. Látszatra ugyan felvilágosult politikát folytatott, de csak külszín szerint, valójában uralma a feudális berendezkedés megerősítését és körülbástyázását szolgálta.

Az uralkodóból kiábrándult demokraták 1790—91-ben a köznemesi mozgalomba vetették bizalmukat. Azt hitték, hogy a nemesség harca a haladás ügyét is szolgálja. Megtévesztette őket a mozgalom arisztokrata- és klérus elleni éle és nem vették észre, hogy a köznemesség csak addig a pontig kívánja a haladást, amíg ez a saját céljait szolgálja, de abban a pillanatban, amikor a hatalmat kezébe kapja, szembefordul a polgári törekvésekkel.

A köznemesség kompromisszuma az uralkodóval azonban hamar kijózanította őket. Ferenc király trónraléptekor már látták, hogy a feudalizmus elleni harcot sem az uralkodótól, sem a köznemességtől nem várhatják. Közülük azok, akik töretlenül képviselték a polgári haladás gondolatát, akkor ébrednek rá arra, hogy nekik maguknak kell a fejlődés irányát kézbevenniök az addig szövetségesnek vélt uralkodóval és a nemességgel szemben.

1793 elejére tehát az értelmiség mindkét illúziója összeomlott. A köznemesség kompromisszuma az uralkodóval szétzúzta a nemesi mozgalomba vetett hitüket. Ferenc egyre erősödő reakciója pedig végkép megszüntette az uralkodóba vetett bizalmukat. A kormány, mely eddig felvilágosultságával és liberalizmusával hivalkodott, nyíltan is a reakció útjára lépett. Egyre erélyesebb rendszabályokat léptettek életbe, hogy meggátolják a forradalmi eszméknek az országba való behatolását. Megszigorították a cenzúrát, napirenden voltak a könyvelkob-

zások, és fokozódott a gyanúsak elleni rendőri tevékenység. Ahogy Batsányi János írta 1793 őszén Aranka Györgynek, Erdélybe: „Itt mindenütt kémek ólálkodnak, s a józan gondolkozású emberre hamar rámondják, hogy jakobinus".[4] A II. József alatt hozott közigazgatási nevelési vívmányokat, engedményeket sorban mind visszavonják, és míg a nem-nemeseket mindenütt mellőzik, a korábban hallgatásra ítélt reakciós személyek mindenfelé ismét pozíciókhoz jutnak.

Mindez a demokrata értelmiség tagjait egyre közelebb hozza egymáshoz, politikai meggyőződésük mindinkább balra tolódik. A balratolódás élesztője, fokozódó elhatározottságuk formálója a hazai viszonyokból táplálkozó elkeseredettségük, másrészt pedig a francia forradalomból merített lelkesedésük. Sűrűn összejárnak, s a rendőri besúgók hétről-hétre jelentik, hogy a szabadkőműves páholyok összejövetelein, az olvasókörök ártatlannak tetsző megbeszélésein hogyan találkoznak, miről beszélnek, mit olvasnak. Később még inkább bújniok kell a világ elől: magánlakásokban gyűlnek össze és a ház körül ólálkodó rendőrspicli borzongva hallgatja a Marseillaise-nek az ablakon kiszűrődő foszlányait.[5] Pesten, Budán, de az ország többi nagyobb városában, így Nagyváradon is valóságos demokratikus centrumok alakulnak. Tagjaik vegyesen jogászok, tanárok, orvosok, tisztviselők, egyetemi vagy főiskolai hallgatók. Közösen járatják a forradalom hivatalos lapját, a Moniteur-t és a franciául nem tudóknak lefordítják a fontosabb cikkeket. Kézről-kézre jár köztük a francia felvilágosodás és a francia forradalom irodalma, Montesquieu, Rousseau, majd d'Holbach materialista filozófiája és Paine egyházellenes munkája. Állandó figyelemmel kísérik a Franciaország elleni intervenciós háború eseményeit és minden alkalmat megragadnak, hogy a forradalom iránti rokonszenvükkel tüntessenek. Amikor az első francia hadifoglyok megérkeznek a Dunán Vácra, látásukra a messzi Zemplénből is leutaznak és a tőlük kapott kokárdákat később is ereklyeként őrzik. Barcsay Ábrahám, az író pedig az ingét is odaadja az egyik hadifogolynak.[6]

Az értelmiségiek fejlődésének fontos szakasza ez, nemcsak azért, mert egységessé kovácsolódnak, hanem azért is, mert ideológiailag ekkor fornak ki. Ekkor válnak republikánussá és ekkor alakul ki bennük a magyarországi polgári átalakulás megvalósításának útja.

A nagyváradi demokraták köre Balugyánszky mellett elsősorban ügyvédekből, jurátusokból, hivatalnokokból és néhány polgárból állt.

Összejöveteleiket leggyakrabban Szlávy György főszolgabíró lakásán tartották, és itt megtárgyalták a nemzetközi és hazai politika legújabb eseményeit. Amint az az ellenük később elrendelt vizsgálatok irataiból kiderült, olvasták a materialista és ateista irodalmat és közösen vitatták meg érveiket. Virág László nagyváradi ügyvéd, egy ácsmester fia, ilyen összejövetelek után azt magyarázta ügyfeleinek, hogy mindaz, amit az egyház tanít, hazugság, papok találmánya és csak azért hirdetik, hogy a hiszékeny népet minél jobban hatalmukban tarthassák. Nem is lesz addig itt rendesebb világ, amíg a papokat és az arisztokratákat el nem zavarják, ahogy ezt a franciák is tették. Rudinszky ügyvéd pedig a kávéházban magyarázta fennhangon a jelenlévőknek, hogy a királyok mind huncutok és hogy a nép érdekét nem a franciák elleni háború, hanem az uralkodó elleni küzdelem szolgálná.[7]

Szlávy János, a fiatal jurátus, Balugyánszky egyik legközelebbi barátja „Egy francia fogságba esett magyar katona feljegyzései" címen röpiratot írt, melyben megcáfolja a köztársaságról terjesztett rémhíreket és lelkes hangon ismerteti a forradalom vívmányait, melyeket nálunk is ideje volna megvalósítani.[8]

Nem sokkal később már azt jelentik, hogy Váradon és környékén a Marseillaise dallamára írt forradalmi magyar verseket terjesztenek és hogy Kazinczy Miklós — Balugyánszky másik bizalmas barátja — időről-időre eltűnik Váradról, mintha hivatalos ügyei volnának vidéken, pedig ilyenkor a falvak népét lázítja.[9] A nagyváradi városi jegyző nyíltan szidja a papokat és a nemeseket.[10] És mintha csak e titkos jelentéseket valószínűsítené, reggelenként a püspöki palota lépcsőjén vagy a megyei előkelőségek házai előtt fenyegető röpcédulákat találnak, melyek a franciákra hivatkoznak és akasztófát ígérnek.[11]

Persze Pesten, az ország szívében, még ennél is előrehaladottabb, merészebb a tervezgetés. Itt már az ország új alkotmányának tervén dolgoznak és arra az időre készülnek, amikor külön magyar minisztérium lesz, a nemzeti közszükségleteket pedig majd az egyházi és kamarai javak lefoglalásából létesített nemzeti alapból fedezik, az országgyűlésre az adófizető tömegek is elküldhetik a maguk képviselőit és a függetlenné vált országra az önálló magyar hadsereg vigyáz. Már a felhívást is elkészítik, mely a néphez szól és amelyet — úgy remélték — a francia seregek diadalmas előnyomulására hamarosan közreadhatnak. Ez már forradalmi hangot üt meg: „A világ első népe, a francia, kérlelhetetlen háborút visel a királyok, a papok és arisztokraták

ellen. Ereje, erényei, elvei ki fogják vívni a diadalt, mely néhány év alatt az összes nemzeteket, melyek eddig barmok módjára elnyomottak voltak, a szabadság és egyenlőség részesévé fogja avatni. Magyarország új alkotmányának terve is a nemzet jövő boldogságának és dicsőségének a biztosítékait foglalja magában. Senki se féljen, mert a zsarnokok és papok tehetetlenek, ha a nép nem tart velük. Minden nép, mely szabad akar lenni és összetart, szabad lesz".[12]

Az ország szívéből ilyen felhívások jutnak el mindenfelé. Csoda-e, hogy Balugyánszky ezekben a sorsalakító időkben fel akarja cserélni a mozgalom perifériális központját, Nagyváradot a készülő nagy események színhelyével, Pesttel?

[1] Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A bécsi magyar történetkutató intézet évkönyve, 1931. 227. old.
[2] Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bpest. 1888, 283. old.
[3] Kató István bevezető tanulmánya a „Tépjétek le a sötétség bilincseit" c. (Budapest, 1950) munkában.
[4] Benda Kálmán id. m. I. köt. kézirata.
[5] U. ott.
[6] Fraknói Vilmos: Martinovics és társai. Századok. 1879. 41. old.
[7] Lásd Benda Kálmán: Magyar jakobinusok III. köt., 39, 40, 51, 53, 77, 118, 171, 183, 192. és 212. old.
[8] Benda Kálmán id. m. I. köt. kézirata.
[9] U. ott II. köt. 698, III. köt. 25. és 308. old.
[10] Dr. Várady Zsigmond: Martinovics Ignác, Bpest, 1909. 30. old.
[11] Benda Kálmán id. m. III. köt. 26. old.
[12] U. ott, I. köt. kézirata.

XIV. FEJEZET

Balugyánszky ezidőtájt mind gyakrabban utazik fel pesti barátaihoz.[1] Az utazás körülményes és költséges, de Balugyánszky nem sajnálja sem idejét, sem pénzét, bár az osztrák forint értékének csökkenése miatt az anyagi gondok sem kerülik el. Ezek a látogatások elsősorban barátjának és egykori osztálytársának, Szentmarjay Ferencnek szólnak. Szentmarjay lakása a magyar jakobinusok egyik, főleg jogászokból álló csoportjának találkozóhelyéül szolgál,[2] melynek többek között Őz Pál budai ügyvéd,[3] Hirgeist Ferenc jurátus,[4] Szulyovszky Menyhért, a zempléni radikálisok vezére[5] és Balugyánszky Mihály is tagjai. De az egyes csoportok résztvevői szoros kapcsolatot tartanak egymással és sűrűn megfordulnak a többi jakobinus összejöveteleken is. Szentmarjay nem egyszer látható Abaffy házánál, ahol Hajnóczy mellett főleg a radikálishajlandóságú pesti egyetemi tanárok — Gyurkovics, Koppi, Krail, Barits — jönnek össze.[6] Balugyánszky valószínűleg itt ismerkedett meg Szentmarjay révén Gyurkovics Ferenccel, aki a politikai tudományok professzora volt a pesti egyetemen. A pesti egyetem tanárainak tekintélyes része lelkesedett a francia, de még inkább a magyar forradalmi mozgalomért. Abaffy állandó vendége, Koppi, Barics és Gyurkovics professzorok Robespierre és a francia forradalmárok fegyvereire ürítik poharaikat. Gyurkovics a pesti jogászfiatalságot is igyekszik belevonni a mozgalomba. Olvasókabinetet[7] alapít, melyben az ifjúság az új röpiratokat olvassa, majd meghallgatja a tanárnak hozzájuk fűzött magyarázatait.[8] Ez a jogászifjúság már az egyetem padjaiban a forradalmi eszmék hatása alá kerül, amit a később vád alá helyezett fiatal jogászok nagy száma[9] is bizonyít. Pest egyetemi, irodalmi és politikai élete ellenállhatatlan vonzást gyakorol Balugyánszkyra. És amikor 1793 december 9-én meghal Gyurkovics Ferenc egyetemi tanár[10] és halálával megüresedik a pesti egyetemen a politikai tudományok tanszéke, Balugyánszky elhatározza, hogy döntő erőfeszítéseket tesz a katedra megszerzése érdekében.

A tanszék betöltésénél mellőzik a formális, vizsgával egybe-

kötött concursust, ehelyett „a pályázók érdemeit, eredményeit és kivívott hírnevét veszik figyelembe".[11] Ezért Balugyánszky most nem szorítkozik olyan rövid beadványra, mint az 1792. évi pozsonyi pályázat alkalmával, hanem hosszasabban, részletesebben fejti ki érveit és nézeteit.

Kérelmében[12] önérzetesen, mai szemmel tekintve olykor egyenesen a kérkedés hangján pillant vissza múltjára. „Miután a kassai királyi akadémián valamennyi tanévemet — ugyanúgy, mint addigi iskolai éveimet — olyan eredménnyel végeztem el, hogy a legjobbak között is első voltam, jogi tanulmányaim elmélyítése céljából a bécsi egyetemet látogattam". Bécsi egyetemi éveiről szólva ügyesen beleszövi folyamodványába a Sonnenfelstől élvezett pártfogást is. Sonnenfels még mindig bőségesen elegendő volt ahhoz, hogy esetleges közbenjárása súlyt adjon Balugyánszky kérelmének. „Tanulmányaimat olyan buzgalommal folytattam, hogy az egyetem által rendezett versenyvizsgán az, aki Őfelsége országaiban e tudományok atyjának és szerzőjének megtisztelő címét viseli,[13] nemkülönben az egyetemi tanács és a Studien-Hofcommission méltónak ítélt arra, hogy e tudományokat a nagyváradi királyi akadémián az ifjúságnak előadjam."

A továbbiakban előadja, hogy kineveztetése idejében a német nyelv minden állami állás elnyerésének szükséges előfeltétele volt. Ezért rendes órái mellett a német nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak tanítását is vállalta. Hivatkozik arra, hogy az ifjúsággal a politikai tudományokat megszerettette, aminek eredményeképpen hallgatói kitűnő előmenetelt mutattak fel. Ennek bizonyítására felajánlja „az akadémia igazgatójának, valamint sok más kitűnő férfiúnak" tanúságtételét.

Annak érdekében, hogy az ifjúság az előadásokból a lehető legtöbbet meríthessen, mindenkor fontos feladatának tekintette, hogy mindazt, ami kiváló szerzők tollából politikai tárgyú könyvekben szétszórva megjelent, rövid és velős összegezésben az ifjúsággal megismertesse. „Hogy ezt megtehessem, hivatásomat mintegy előre megsejtve, még bécsi tartózkodásom ideje alatt Európa ismertebb nyelveit önszorgalomból elsajátítottam; így a németet, olaszt, franciát és angolt". Ha tehát a fejlődésre még kedvezőbb alkalmat nyerne, nem hiú az a remény, hogy a hazai ifjúság nevelésében még nagyobb érdemeket tudna szerezni.

A Ratio Educationis még teljes egészében megtartotta érvényét és Balugyánszky jól tudja, hogy a rendelkezések értelmében a szolgálati évek száma döntő súllyal eshet latba a tanszék

odaítélésénél, de nem javítja esélyeit az a körülmény sem, hogy a Ratio előírásai, sőt nagyváradi tanári kinevezésének záradéka is megkívánták a doktori diploma megszerzését. Ezért igyekszik e két ellene szóló körülményt érveivel erőtlenné tenni. „Amennyiben rövid szolgálati időm vagy doktori képesítésem hiánya kedvezőtlenül befolyásolná kérelmem megítélését, legyen szabad Fenséged és a nagyméltóságú Helytartótanács figyelmébe ajánlanom azt a körülményt, hogy öt év is elegendő volt ahhoz, hogy képességeimről bizonyságot tehessek. Amennyiben pedig a Pestre utazások és a szigorlatok költségeit Őfelsége kegyes jóvoltából élvezett szerény fizetésemből fedezni tudtam volna, úgy ezt az okiratot minden bizonnyal megszereztem volna." Okfejtésében hozzáfűzi, hogy így is megtett minden tőle telhetőt, amennyiben egy szigorlatot már letett, nevezetesen a természet-, általános állam- és nemzetközi jogból, valamint az egyházjogból.[14] Folyamodványa végén ígéretet tesz arra, hogy „amennyiben Őfelsége legkegyesebb jóságából a kért állást elnyeri, úgy a többi szigorlatot még állásának elfoglalása előtt leteszi".

Merész kérés volt Balugyánszky kérése — talán Sonnenfels egykor mindenható jóakaratában bízott, talán a tanári kar radikálisabb tagjainak támogatásában, esetleg a régi barátok — Szentmarjay, Sztáray, Vuchetich és mások — biztatták azzal, hogy hathatós szószólókat szereznek ügyének. Lehet az is, hogy Nagyváradon általánosan elismert tudományos hírét becsülte túl. A pesti egyetem tanszékein tekintélyes, idős tanárok — Petrovics József, Demién Antal, Barics Béla, Stur József — adtak elő; az alig huszonöt esztendős nagyváradi akadémiai tanár kísérlete eleve kevés reménnyel kecsegtetett.

Esélyei még csekélyebbek voltak, ha azt vesszük szemügyre, kik pályáztak rajta kívül Gyurkovics Ferenc megüresedett katedrájára. Reviczky József, a tiszántúli kerületi tábla ülnöke, egy 1790-ben megjelent országoshírű tankönyv szerzője,[15] Sax Mihály, a pécsi akadémia politikatanára, aki mögött már tizenhét szolgálati év áll,[16] Lehnau Ferenc és Markovics Pál, akik szintén hosszabb ideje tanítanak a zágrábi akadémián, továbbá Svabel János, Perlaky István, Clemens Ferdinánd, Rosty Antal és Rosty Ferenc tanárok a pályázók.[17]

Balugyánszky Mihály kérelméhez mellékeli Tokody Györgynek, a nagyváradi tankerületi főigazgatónak bizonyítványát is.[18] Tokody főigazgató ebben elmondja, hogy Balugyánszky Mihály arra kérte, adjon bizonyítványt buzgalmáról és arról, milyen iparkodással és hozzáértéssel neveli az ottani ifjúságot. Balugyánszky négy és fél esztendeje bírja a tanszéket; mindvégig

rendkívüli szorgalmat árult el. Buzgalmának és hivatottságának élénk bizonyítékai azok az ifjak, akik, miután kikerültek a keze alól, mint kiváló jogászok működnek a hivatali életben. Kifogásolhatatlan erkölcsi élete, valamint az ifjúság irányában tanúsított helyes magatartása csak fokozták a buzgalmáról és szorgalmáról alkotott jóvéleményt. Balugyánszky Mihály kérelmét mindez indokok alapján melegen pártolja.

Tokody György — ugyanúgy, mint 1790-ben, amikor a felbőszült biharmegyei rendek ellen kellett megvédelmeznie Balugyánszkyt — ismét megtette a magáét, de ez a meleghangú pártolás sem tudott változtatni a tanszék odaítélésének előrelátható sorsán. 1794 április 14-én ül össze a pesti egyetem tanácsa, hogy megtegye javaslatát a tanszék betöltése tárgyában.[19] Balugyánszkyval kapcsolatban is leszögezi a tanács, hogy „omni commendatione dignos existimat Facultas Juridica",[20] — de első helyen Sax Mihályt, második helyen Lehnau Ferencet, harmadik helyen pedig Markovics Pált jelöli . . . A felterjesztés a tanárpályázók kérelmétől külön tárgyalja Reviczky József folyamodványát, melyet rendkívül kedvező hangon ismertet.

Hasonló álláspontot foglal el a helytartótanács is,[21] míg a magyar udvari kancellária már egyenlő helyen jelöli a hivatásos pedagógus Sax Mihályt és a gyakorlati szakember Reviczky Józsefet.[22]

Az uralkodó végül is 1794 június 26-án Reviczkyt nevezte ki a pesti egyetem politikai tanszékére az összes jogtanárpályázó mellőzésével.[23]

Ezzel Balugyánszky Mihálynak a pesti egyetemmel kapcsolatos tervei végleg zátonyra futottak.[24] Nem kapta meg a pesti katedrát, nem cserélhette fel Nagyváradot, a jakobinusmozgalom vidéki mellékszínhelyét a forradalmi értelmiség szervezkedésének gócpontjával, Pesttel.

Ha a pályázat sikerül, Balugyánszky, mint a pesti egyetem tanára minden bizonnyal bekerült volna a szervezkedés vezérkarába. Így be kellett érnie a vidéki forradalmár bátor, cselekvést és helytállást megkövetelő, de mindenesetre kisebb jelentőségű szerepével.

[1] Medemné id. m. 423. old.

[2] Benda Kálmán id. m. 66. old. — A volt zempléni diákok forradalmi szelleméről lásd még Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora (M. Tud. Akad. kiadása, 1915) c. mű 478—479. old.

[3] Szül. 1766, kivégezték Szolarcsikkal együtt 1795 június 3-án. — Mint diák, ugyancsak királyi ösztöndíjas volt és neve többször szerepel együtt Balugyánszkyval az ország legjobb tanulói között. Szintén Szentmarjay szervezte be a Szabadság és Egyenlőség Társaságába.

[4] Szül. 1774., megh. 1804, — Szintén Szentmarjay vette fel a Szabadság és Egyenlőség Társaságába. Hét évnél tovább raboskodott.

[5] Zempléni birtokos és táblabíró. Szentmarjay szervezte be. Hat esztendőt töltött fogságban.

[6] O. lt. Vertr. A. 47. fasc., Szolarcsik periratai, 4. sz. melléklet. — V. ö. Benda id. m. 166. old. és Eckhardt Sándor id. m. 147. old.

[7] Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bpest, 1942, 156. old.

[8] U. ott.

[9] O. lt. Törzs a. 1795. — Bujanovics, Hirgeist, Szmetánovics, Szlávy János, Nemessányi András, Erdélyi László, Pruzsinszky József, Szilla Miklós „juristák" vagy „patvaristák" voltak.

[10] Baráti viszonyban állt Martinoviccsal. Elgondolása szerint a felségjogokat kétkamarás országgyűlésnek kellene gyakorolnia, melyek közül az egyik a nemesség, a másik a nem-nemes osztályok képviselőit foglalja magában. Martinovics vallomása szerint az ő halála esetén Gyurkovicsnak kellett volna átvennie a „Reformátorok Társaságának" vezetését.

[11] O. lt. conc. oszt. 6.978/1794. sz.

[12] Infrascriptus humillime suplicat, ut vacans in Universitate Pestana Scientiarum politicarum et Styli Curialis Cathedra sibi gratiose conferatur; ex sequentibus motivis: Ea procul dubio Intentio Suae Majestatis Sacratissimae in conferendo Doctoris munere est, ut Viri morum probitate et ingenio conspicui ad istud Reipublicae maxime necessarium officium promoveantur. Quin modestia immemor arroganter utcumque de se jactare velit, audebit tamen conscientia teste retroactae reminisci vitae, qua constantem probavit animum, nil ut in altero deesse pateretur, ad aliud excolendum omnia studia conferre conaret. — Nam finitis in Academia Regia Cassoviensi eum cum progressu studiis ut per omnes scholas constanter primas inter Eminentes obtineret partes, non sine singulari industria in Universitate quoque Viennensi, quum ad complendas cunctas Iuris disciplinas adiverat, versatus est; facto et enim coram eadem Universitate ex politicis disciplinis concursu Judicio tum illius, qui Auctor, parensque in ditionibus Suae Majestatis Sacratissimae harum scientiarum dici meruit, tum senatus Academici, quam etiam Inclytae Studiorum Commissionis dignus habitus fuerat, qui has scientias in Academia Regia M. Varadiensi Juventuti proponeret.

Post aditum officii, cum ea aetate notitio linguae Germanicae ad omnia Reipublicae munera requireretur, praeter horas consuetas etiam extraordinarias linguae Germanicae tenebat; quod extraordinarium industriae studium postea quum mutata rerum facie non necessarium videretur, tam constantem in imbuenda politicis principiis Juventute navavit operam, ut difficillimis illis Reipublicae temporibus a proponendis veritatibus politicis non deterreretur, aprobationemque Superiorum tulerit. Quae autem sequentibus annis praestitit, et profectus Juventutis et testimonium Superioris Regii Studiorum Directoris, sicut etiam plurimorum dignitate conspicuorum Virorum probare potest. — Ut enim uberiorem Juventus ex Praelectionibus suis capiat fructum, ea, que sparsim in libris politicis ab Auctoribus celeberrimis prodita fuere, in succum et sanguinem redacta Juventuti proponere inter praecipuas officii sui partes esse

existimabat. Quem in finem quasi praesagicus futuri sui status, praecipuas Europae linguas ut Germanicam, Italicam, Gallicam, et Anglicam propria industria Viennae condidicerat. Si itaque oportunior de perficiendi occasio suppeditaretur, non vanum de se policetur spem, ampla de patriae educanda Juventute merita positurum.—Quodsi aut brevitas servitii, aut defectus doctoralis ornamenti inter impedimenta suplicantis collocanda esse viderentur; humillime Reflexioni Serenitatis Vestrae, et Excelsi Consilli submittit, 5 annos tantum temporis spatium videri, ut documentum Capacitatis praestare possint. Quodsi per stipendium, moderatum, quo Clementia Suae Majestatis Sacratissimae fruitur, itinera Pestinum et expensas pro obtinendo Juris gradu facere potuisset, nunquam intermisisset, hoc meriti genus sibi deesse; fecit tamen quod licuit. Unum ex Jure Nature publico et Gentium: ex Jure Ecclesiastico rigorosum examen; reliqua ante aditum munerisa, si illud Gratia, et Clementia Suae Majestatis Sacratissimae sibi collatum fuerit, praestiturus. — Humillimus servus Michael Balugyanszky, Scientiarum politicarum, et Styli Curialis in Academia Regia Professor. (O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 6023/1794. sz.)

[13] T. i. Sonnenfels.

[14] A második doktori szigorlat tárgya a római jog és a büntetőjog volt, a harmadik szigorlaté pedig a magyar magánjog és a politikai tudományok (Bpesti Eötvös Lóránd egyetem jogi karának irattára, 1787 aug. 31-i kari ülés prot.)

[15] Szül. 1750, megh. 1815. — Tevékeny részt vett az 1791. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat kidolgozásában. Főműve az „Introductio ad politicam regni Hungariae" c. mű, mely sajátos keveréke a régihez való ragaszkodásnak és a felvilágosodási eszméknek. Izdenczy államtanácsos szerint „Reviczky írásaiban elárulja, hogy nem tetszik neki a monarchikus kormányforma és a királyt csak árnyékká akarja tenni, aki semmit sem rendelhet el, ami nincs a törvényekben" (Eckhart Ferenc id. m. 220. old.)

[16] Szül. 1750., megh. 1824. — Reviczky távozása után 1806-ban végül is ő kapta meg a politikai tudományok tanszékét a pesti egyetemen.

[17] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 6.023/1794 sz.

[18] U. ott.

[19] Bpesti Eötvös Lóránd egyetem jogi karának irattára, 1794. fasc.

[20] „... minden ajánlásra méltónak találja a jogi kar".

[21] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 15.043/1794 sz.

[22] U. ott.

[23] O. lt. canc. oszt. 6.978/1794. sz.

[24] Tévesen közli Baranov (id. m. 3. old.), és nyilván az ő nyomán Fatyejev (id. m. 161. old.), hogy Balugyánszky a pesti egyetemen tanszéket kapott; az 1794. évi pályázat balsikere után Balugyánszky többé kísérletet sem tett arra, hogy nagyváradi katedráját más hazai főiskola katedrájával cserélje fel, — amire egyébként a jakobinus-mozgalom felszámolása után nem is lehetett reménye.

XV. FEJEZET

1794 elején a demokrata értelmiség a szervezkedés útjára lépett. A szervezkedés kezdeményezője Martinovics Ignác volt, a lembergi egyetem egykori kémia-professzora, aki személyében maradéktalanul végigfutotta a korabeli demokrata értelmiség illúziókkal teli pályáját. Előbb II. József, majd Lipót híve, aki önmaga is felülről várta a polgári reformokat, míg Ferenc reakciós rendszere végleg ki nem ábrándította elképzeléseiből. Pedig Lipótban még annyira bízott, hogy titkos politikai, rendőri szerepre is vállalkozott.

Martinovics szervezkedése már kimondottan a forradalom megvalósítását célozza. A mozgalmához csatlakozó értelmiségiek — az ország legönzetlenebb és leghaladóbb elemei — az elvont álmodozások területéről a cselekvésre térnek át.

Martinovics két titkos szervezetet hozott létre, mindegyiket más-más céllal. Az első, a Reformátorok Társasága, a nemesi reformereket, a Szabadság és Egyenlőség Társasága pedig a radikális polgárokat, honoratiorokat tömörítette. A két szervezet egyben a köznemesség és a radikális polgárság szövetségét is példázta, hiszen Martinovicsék tisztában voltak azzal, hogy csak a polgári erőkre hagyatkozva forradalmukat nem valósíthatják meg.[1]

Míg azonban a Szabadság és Egyenlőség Társaságának tagjai egyúttal a Reformátorok Társaságának tagjai is voltak, a reformátoroknak nem volt szabad tudniok a másik szervezetről. A Reformátorok Társaságának programja a nemesi reformizmus törekvéseinek megfelelően elsősorban a nemzeti függetlenség megvalósítását tűzte ki célul. Kátéjukban rendkívül éles szavakkal bélyegezték meg az ausztriai kormány gyarmatosító politikáját és kizsákmányoló kormányzását. Céljuk a nemesi köztársaság megvalósítása volt és ennek érdekében lengyel példára szent felkelésre szólították fel az ország lakosságát.

A Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja, vagy ahogy nevezték: „Az ember és polgár oktató könyvetskéje" tartalmazta a radikálisok programját.

Támadásuk széles síkban bontakozik ki a kátéban az „Emberiség hármas ostora", a király, a nemesség és a papság ellen. Itt már nem tesznek különbséget nemes és főnemes, pap és főpap között. Céljuk minden kiváltságos osztály megdöntése és a polgári köztársaság jakobinus formájának megvalósítása.

Programjuk leglényegesebb része az, amely a parasztsággal való szövetkezéssel és a fennálló rend elleni „felzendüléssel" foglalkozik. Megragadó erővel írják le a „feudális szisztéma jármában" sínylődő parasztnak sorsát, aki ura szemében egyenlő értékű a barommal, amely az ekét húzza. Rousseau nyomdokán haladnak, amikor kinyilvánítják az elnyomottak jogát a forradalomra, mert — olvassuk — az emberek természeti jussai megnémulhatnak ugyan egy időre, de mihelyt alkalom mutatkozik arra, hogy a nép láncait összetörje, köteles szabadságáért felzendülni. A parasztság konkrét követeléseit azonban nem öntötték formába. Általában foglalkoztak felszabadításuk szükségességével, de abban a tekintetben, hogy a felszabadult parasztnak milyen jogokat és lehetőségeket adnának, elképzeléseik meglehetősen ködösek voltak.

Balugyánszky a Szabadság és Egyenlőség Társaságának lett a tagja.[2]

Szlávy János Laczkovics Jánoshoz intézett, 1794 július 21-i levelében büszkén jelenti, hogy Balugyánszky Mihályt és Kazinczy Miklóst beszervezte a társaságba.[3] Lehet, hogy csak ekkor vált Balugyánszky forma szerint is a szervezkedés tagjává, de valójában már régóta szoros kapcsolatban állt a mozgalom vezetőivel. Bikessy augusztus 19-i feljelentésének Szentmarjay baráti körével foglalkozó részében[4] határozottan állítja, hogy Öz Pál, Hirgeist, Szulyovszky Menyhért és Sztáray Mihály mellett Szentmarjay Balugyánszkyval a legszorosabb összeköttetést tartotta fenn. Juricskay László váradi vallásalapítványi ügyész bizalmas jelentése rendkívül terhelő adatokat közöl Balugyánszkyról.[5] Elmondja, hogy Paitzkoffer gyakran fordul meg Váradon és ilyenkor főleg Dudek Jakab orvossal, Rupp órással és Schöner Ferenc volt bíróval érintkezik. Amikor Paitzkoffer elfogatásának híre megérkezett, fentnevezettek nagyon meg voltak ijedve. Szemtanútól tudja, hogy amikor Paitzkoffer meghallotta, hogy Szlávy Györgyöt elfogták, „elsápadt és reggelre semmit sem evett a levesen kívül". A Bárányhoz címzett vendégfogadó tulajdonosa beszélte el neki, hogy Paitzkoffer „libros secretos et prohibitos frequenter Varadinum attulisse et distraxisse." Ehhez a társasághoz tartozik Kazinczy Dienes is. Paitzkoffer társaságban dicsekedett Laczkoviccsal és Szentmarjayval való barátságá-

val is. Egymásközti beszélgetéseikben fentnevezettek többször megemlékeztek Balugyánszky váradi akadémiai professzorról is, aki „magnum Jakobinum esse asseveraverint" s aki „prout reipsa professor hic publice et mordicitus propugnat principis Gallica, qui Baronem Josephum Vécsey ad sequenda sua principia perduxit, et est suspectus de totius illius juventutis, quam erudire debet, seductione et corruptione."[6] Ha pedig figyelembe vesszük, hogy Balugyánszky kassai mentora, Kazinczy Ferenc 1794 tavaszán hosszú heteken keresztül tartózkodott „gyógykezeltetés" okából,[7] valójában pedig szervezési célokból[8] Nagyváradon, úgy Balugyánszky szerepének fonalai világosan elénktűnnek. Kazinczy még idejében megsemmisítette a titkos társaság és a katekizmus bihari terjesztésével kapcsolatos levelezését[9] és a titkos rendőrügynöki jelentések sem állnak rendelkezésünkre. De maga az a tény, hogy a Martinovics összeesküvés felderítésére alakított udvari vizsgálóbizottságnak a magyarországi titkos társaságok tagjairól összeállított bizalmas kimutatása[10] elég súlyosnak találta Balugyánszky működését ahhoz, hogy a mindössze 45 nevet magában foglaló lajstromba felvegye, világosan mutatja, hogy a bécsi kormányzat a hozzá beérkező titkos jelentések alapján joggal állapíthatta meg, hogy Balugyánszky a magyarországi jakobinusok prominens tagjai közé tartozik.

A jakobinus mozgalom leleplezésekor országszerte elégették a kompromittáló levelezéseket, feljegyzéseket. Balugyánszky jakobinus tevékenységéről csak úgy tudunk további képet alkotni magunknak, ha szemügyre vesszük a per vizsgálati és tárgyalási anyagának vele kapcsolatos adatait.

Saurau gróf osztrák rendőrminiszter 1794 tavaszán szerzett tudomást arról, hogy Bécsben a reakciós uralommal elégedetlen és a francia forradalom eszméivel rokonszenvező demokraták kisebb csoportja szervezkedésbe kezdett. Miután titkos ügynökei révén minden lépésükről értesül, 1794 július 23-án a bécsi rendőrséggel elfogatta a jakobinusok egy csoportját, köztük az akkor Bécsben tartózkodó Martinovics Ignácot. A szervezkedés felgöngyölítésére az uralkodó július 25-én udvari vizsgálóbizottságot alakított. Martinovics augusztus 13-i részletes vallomásában felfedte a vezetése alatt álló titkos társaságok szervezkedését, ismertette azok céljait és megnevezte a társaságok igazgatóit, akiket három nappal később a nádor már el is fogatott. Alig három nappal Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay elfogatása után Budán a katonai főparancsnokságon jelentkezik Bikessy András helytartótanácsi gyakornok azzal, hogy vallomást kíván tenni az elfogott Szentmarjayról. A vallomásáról felvett jegyző-

könyvet Barco tábornok, katonai főparancsnok Wallis grófnoz, a Haditanács elnökéhez terjesztette fel és kiemelte, hogy az fontos adatokat tartalmaz az összeesküvéssel kapcsolatban. Már ez az első bizalmas feljelentés is foglalkozik Balugyánszky szerepével, akit azzal vádol, hogy Szentmarjay bizalmas baráti köréhez tartozik. Jelentéséhez Barco tábornok csatolja a magyar „forradalmi kiáltvány" német fordítását és elmondja, hogy annak példányait Szlávy János jurátus Nagyváradra vitte és ott terjesztette.

Laczkovics 1794 szeptember 2-i vallomásában beismeri, hogy unokaöccse, Szlávy János közölte vele Balugyánszky és Kazinczy Miklós beszervezését.[11]

Szentmarjay, Laczkovicsra hivatkozva, szintén elismeri vallomásában Balugyánszky beszervezését,[12] de egy szóval sem említi, hogy Balugyánszkyhoz régi barátság szálai fűzik és vele állandó levelezésben áll.

A titkos társaságok igazgatóinak vallomásai és a beérkezett bizalmas jelentések alapján az udvari vizsgálóbizottság 1794 szeptember 17-én összefoglaló jelentést nyújtott be az uralkodóhoz, melyben megállapítja, hogy leleplezte az összeesküvést és fényt derített a „magyar alkotmány aláásásának és az egész ausztriai monarchia megdöntésének irtózatos tervére".[13] Leszögezi, hogy az összeesküvők száma — tekintettel arra, hogy a titkos társaságokat szerencsére sikerült idejekorán felfedezni — nem túlságosan nagy, amint az L) alatt mellékelt névjegyzék bizonyítja, mégis a leghathatósabb módját az összeesküvés felszámolásának abban látja, ha a bíróság a névjegyzékben megnevezett felforgató személyeket a lehető leggyorsabban elítéli.

Az L) jelzetű lajstrom[14] a vallomások és titkos jelentések alapján gyanúsítható személyek névsorát közli, mégpedig abban a rendben, ahogy a szervezkedés Martinovicstól a négy igazgatón keresztül sugárszerűen terjedt tovább. Az udvari vizsgálóbizottsági jelentés nyilván egybevetette Bikessy András és Juricskay László bizalmas feljelentését Laczkovics és Szentmarjay terhelő vallomásaival, valamint a Nagyváradon szorgalmasan működő titkos rendőrügynökök jelentéseivel. Ugyanakkor a kassai akadémia másik két egykori hallgatóját, Szentmarjayt és Szolárcsikot a szervezkedés egy másik láncszemébe scrolja.

A vizsgálóbizottság jelentését az uralkodó véleményezés céljából megküldte a nádornak. A nádor javaslata után Ferenc elrendeli a felségsértési per megindítását. A magyar kancellária 1794 október 30-án leiratot intéz Ürményi József személy-

nökhöz, a királyi tábla elnökéhez,[15] mely már részletes utasításokat tartalmaz az eljárás lefolytatására.

1794 november 25-én állítja össze Németh János jogügyi igazgató az elfogatandók névsorát.[16] Ebben a Bihar megyei jakobinusokat Balugyánszky Mihály és Kazinczy Miklós képviseli.

1794 december 3-án tartja az ítélőtábla perfelvételi ülését. Megkezdődnek a kihallgatások és Balugyánszky szerepe már december 16-án szóbakerül. A bíróság felteszi a kérdést Szentmarjay Ferenchez: honnan tudja, hogy Szlávy János beszervezte a mozgalomba Balugyánszkyt és Kazinczyt?[17] Szentmarjay most is csak a kérdésre válaszol és nem fedi fel közelebbi kapcsolatait Balugyánszkyval.[18] Ugyanaznap Laczkovics is bevallja, hogy Váradon Balugyánszky Mihály is részese a mozgalomnak.[19]

Mindezek alapján Sándor Lipót főherceg-nádor utasította a magyarországi katonai főparancsnokságot, hogy küldjön le Nagyváradra egy tisztet megfelelő létszámú legénységgel Balugyánszky professzor és Kazinczy Miklós megyei esküdt elfogatására.[20]

A katonaság le is ment Nagyváradra, de az elfogatásból mégsem lett semmi. Kazinczy Miklós ugyanis bennlakott a megyeházán bátyjánál, a megye főjegyzőjénél. A dragonyostiszt, aki szigorú utasítást kapott minden feltűnés elkerülésére, nem mert a megyeházára behatolni, mivel jogosan tartott a megye nemességének felzúdulásától és ezért utasítást kért a katonai főparancsnok helyettesétől, Kavanagh altábornagytól további eljárására vonatkozólag. Jelenti, hogy „Balugyánszkyt akár azonnal is letartóztathatná",[21] de ugyanakkor utal a másik elfogatandó személy helyzetének kényes voltára. A főparancsnok a nádorhoz fordul, ez meg a jogügyi igazgatótól kér tanácsot.

A kérdés valóban fogasnak bizonyult. Biharmegyével nem volt tanácsos ujjat húzni: ha meg Balugyánszkyt egyedül fogják el, Kazinczy nyilván megsejti, hogy mi készül ellene is és megszökik. Közben az idő jócskán telt-múlt, a börtönnek berendezett budai ferences-zárda pedig már amúgyis zsúfolásig megtelt foglyokkal. Németh János, a királyi ügyigazgató ezért azt ajánlotta, várjanak néhány hetet és akkor se katonasággal, hanem megyei karhatalommal hajtsák végre az elfogatást.[22] Időközben a királyi tábla kihallgatta Szlávyt, Balugyánszky tanítványát, majd barátját Balugyánszkyra vonatkozóan. Szlávy, hogy barátját mentse, meghazudtolta önmagát; igaz ugyan, hogy azt írta beszervezte a professzort — mondotta — de nem írt

igazat.[23] A királyi tábla pedig, minthogy a letartóztatások időközben már megtörténtek és mivel valóságosan megrettent az elfogatások nagy mérvétől,[24] ebbe a vallomásba kapaszkodva úgy döntött, hogy Balugyánszky ellen — akárcsak Delivuk, Mihalkovics, Tarjány, Széts és Pichler esetében, akik ellen Németh János ugyancsak elfogatóparancsot adott — nem emel vádat.[25]

Sonnenfels közbenjárása is nyilván megtette a magáét, mert Ürményi elfogadta Szlávy János vérszegény mentővallomását és az 1795 március 2-i táblai teljes ülésen Balugyánszkyt a vád és következményei alól teljes mértékben mentesíti. A királyi jogügyi igazgató a felségsértés és hűtlenség tényálladékát a jakobinus mozgalommal kapcsolatban a két mozgalmi káté valamelyikének ismeretében, lemásolásában és továbbadásában állapította meg. A rendőrségi nyomozások, majd a bírósági kihallgatások során már csak arra törekedett, hogy ezt a tényállást, a perrendtartási gyakorlatnak megfelelően, két tanú bizonyítsa. Ahol megvolt ez a két tanú, ott nem riadt vissza semmilyen rabulisztikától, hogy a felségsértés tényálladékát összehozza. Viszont azokkal az esetekkel, amelyekben két tanú nem volt előállítható, nem sokat törődött és a nyomozást is igen hamar abbahagyatta. „Így aztán a jakobinus-szervezkedés nem egy szála felfejtetlenül maradt, s többen, — akikről pedig nemcsak valószínű, de egyes esetekben biztosra vehető, hogy kapcsolatban álltak a mozgalommal — bíróság elé sem kerültek" — írja a „Magyar Jakobinusok iratai" II. kötetének előszavában[26] Benda Kálmán — és ez elsősorban Balugyánszky Mihályra áll. Balugyánszky Mihály ilyképpen nemcsak a vádlottak padját kerülte el a szerencsés véletlen, a nemesi vármegye megsértésétől óvakodó bürokratikus huza-vona és a bírái előtt álló jóbarát nagylelkű gesztusa következtében, hanem katedráját is megtarthatta, mert az ítéletek után nem akarták az ország felzaklatott közvéleményét újabb intézkedésekkel felkavarni, és a vád alól mentesített személyeket egytől-egyig meghagyták állásaikban. De ha néhány szerencsés társához hasonlóan Balugyánszky sértetlenül vészelte is át a jakobinus mozgalom véres felszámolását — magyarországi tudományos és politikai emelkedésének egyszersmindenkorra vége szakadt.

Verzeichniss

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Az udvari vizsgálóbizottság kimutatása a magyarországi titkostársaságok tagjairól

Fassio Francisci Szentmarjai die 16a Decembris 1794
per Deputatum Excepta.

Praeter illos, quos Coram Viennensi Comissione jam nominavit, quos adhuc Sibi in Societatem assumptos?

Illucz nominasse non Sio, et illos etiam, quos Vienna nominavi, Item illos, qui meo Canali Suscepti sunt, religiose Et Scripturae non tantum dicti Suscepti esse, non vero Et poetica Scientia.

Unde Sibi, per Examen Stylari Satisfactum, et Sátzintz Suscepisse?

Latinitatis dicit Exhibendo Stylum suum Literas, in quibus Scriptum sunt, Sattisfactum et Sátzintz meg Sátzolodtak, hoc Latinitatis idem esse affirmans, quod Suscepti sint, Scripturae Sanctae Notitiam, de még a Processualis actatkat velek nem közlötem.

Unde putat V. Comitem Spiritus per Hajnotzium in Societatem assumptos fuisse.

Hajnotzium tantum Sanctum, unum Deum, eundem amicum esse Dominum Hajnotzyanum?

Secretarius Fodor ubi Exercitia Sigua Societatis?

Budae in Hospitio gradum vitae Exercitia Signum Societatis Reformatum.

Dixit, quod Cantionale Magyarianum Sibi in Germanicum versum, unde hoc Sit?

Dicto, quod Scholastici mihi dixerit, versorem Cantionis hujus Sibi fuisse.

Ejusdem

Szentmarjay Ferenc 1794 december 16-i kihallgatásának jegyzőkönyve

[1] Benda Kálmán: A magyar jakobinusok kátéja. Irodalomtörténet, 1950.

[2] Benda tévesen állapítja meg, hogy Balugyánszky a Reformátorok Társaságának volt a tagja. V. ö. O. lt. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai, 4. sz. melléklet.

[3] Benda Kálmán: Magyar jakobinusok, II. köt. 292. és 690. old.

[4] Uott, 66. old.

[5] O. lt., Vertr. Akten, A. 38. fasc. 463. sz.

[6] „... az itteni politika-tanárt, név szerint Balugyánszkit nagy jakobinusnak nevezték; amint ez valóban nyilvánosan és kihívóan hirdeti a francia elveket és aki Vécsey József bárót is rávette ezen elvek követésére és avval is gyanúsítják, hogy az egész ifjúságot, melyet nevelnie kellene, félrevezeti és megrontja".

[7] Kazinczy Ferenc levelzése, II. köt. 342. old.

[8] Mályusz E. id. m. 802. old.

[9] Uott.

[10] O. lt. Vertr. A. 49. fasc.

[11] „Mein Neveu Szlávy hat mir zwar nicht deutlich geschrieben, dass er die zwei Individuen Palugyánszky und Kazinczi für die Gesellschaft angeworben habe, jedoch erinnere ich mich, dass er von diesen beiden Individuen einmal in einem Schreiben Erwähnung gemacht, obwohl ich nicht ganz gewiss bin, ob es Kazinczi oder ein anderer war" (Laczkovics 1794 szept. 2-i vallomásából).

[12] „Dieser Szlawy hat weiter den Professor in Grosswartein namentlich Balutyanszky... für eben diese Gesellschaft angeworben." (Szentmarjay 1794 szept. 1-i vallomásából).

[13] „... den fürchterlichen Plan in sein volles Licht zu setzen, welcher nichts weniger, als die Untergrabung der ungarischen Staatsverfassung und den Umsturz der österreichischen Monarchie zum Zwecke hatte". (Széchenyi kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz., 60—65. fol.)

[14] Verzeichniss der der Reiche nach die geheimen Gesellschaften der Freiheit und Gleichheit und der Reformirten eingeweiheten Glieder... II. Laczkowicz. Dieser machte zum Mitglied und Verbreiter seinen Neveu Szlavy, Johann, juratus. Dieser warb an *g)* Palugyánszky; *h)* Kazinczy. (O. lt. Vertr. A. 49. fasc.)

[15] Szül. 1741., megh. 1825. — 1774—1780 között kancelláriai referens és e minőségében a Ratio Educationis kidolgozója. Sonnenfels bizalmas híve és barátja volt.

[16] „Consignatio complicum criminis laesae majestatis reorum." A megyénkénti felsorolásban „in comitatu Biharienst: Palugyánszky, professor M. Varadini".

[17] „Unde scit, per Joannem Szlavi Palugyánszky et Kazintzy susceptos esse?"

[18] „Latzkovits mihi dixit, exhibendo Szlavianas literas, in quibus scriptum fuit: „Pallugyánszky és Kázintzy meg házasodtak", hoc Latzkovits idem esse asserens, quod suscepti sint scriptum praeterea fuerat, „de még a processualis actákat vélek nem közlöttem". Laczkovics és Szlávy, mindketten szabadkőművesek, levelezésükben a régi szabadkőműves szimbolikus nyelvet használják: „Palugyánszky és Kazintzy megházasodtak = beléptek a társaságba. „Leánykérőben sokan vagynak" = sokan készülnek belépni a társaságba stb.

[19] O. lt. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics J. periratai 5. sz. mell.

[20] Benda Kálmán id. m. III. köt. 122. old.

[21] U. ott.

[22] U. ott, 124. old.

[23] „Quia tamen (t. i. Szlávy) in fassione sua no 17 declaravit se memoratum Palugyánszky in Societatem non assumpsisse, fassio haec coram Regio Iudicio plus valuit, quam praeallata epistola, et Palugyánszky non tantum ab incaptivatione, sed et suspicione liberatus est". (A kir. tábla 1795. március 2-i teljes ülésének jegyzőkönyvéből. — O. lt. Vertr. A. 42. fasc. 473—480 fol.)

[24] Benda id. m. II. köt. 8. old.

[25] U. ott, III. köt., 202/5 jkv.

[26] U. ott, 6. old. — Maga Zichy országbíró is úgy nyilatkozott dec. 9-én, „ dass es gut sei, wenn es (t. i. a per) bald vollendet werde und dass... wenn Beispiel statuiret werde, man die Mitschuldigen abschrenken werde, mithin ihrem verschiedenen Bedenlichkeiten unterliegende Arretierung unterblieben könnte... (O. lt. Vertr. A. 34, fasc. 185. sz.) Sőt a nádor is azt írja a december 15-i jelentésében az uralkodóhoz a foganatosított letartóztatásokról, hogy „Mir ist sehr lieb, es gethan zu haben, da das Uebel weit gegangen war und dieser etwas gewaltsame, aber nothwendige Schritt diejenigen, welche noch an der Sache Antheil gehabt, von weiteren Versuchen abhalten wird".

XVI. FEJEZET

1795 május 11-én hagyja jóvá az uralkodó az első halálos ítéleteket és kilenc nappal később, május 20-án a budai Generális-kaszálón — a mai Vérmezőn — hóhér pallosa alatt porbahull Martinovics és a négy igazgató feje. Az egész országra az iszonyat és megdöbbenés jeges némasága borul. Mindenki, akinek csak a legcsekélyebb köze is volt a mozgalomhoz vagy annak szereplőihez, lázas sietséggel igyekszik megsemmisíteni az áruló nyomokat — levelezéseket, feljegyzéseket, tiltott, forradalmi könyveket. Kisnemesi udvarházakban, forradalomért lelkesülő polgárok boltíves városi kvártélyain kékesfekete korommal száll az ég felé a kandallókból vagy kályhákból az elhamvasztott írások és nyomtatványok füstje. Az értelmiség színe-javának köze volt a magyar jakobinusok szervezkedéséhez és a kegyetlen megtorlás hatása alatt mindenki láthatatlanná szeretne lenni, vagy kicsinnyé, egészen kicsinnyé összezsugorodni. A gazdagok, mint a republikánus hajlandóságú Fekete János gróf, Voltaire magyar barátja, külföldi „tanulmányutakra" utaznak, a szegényebbek bezárkóznak házaikba, hivatalaikba, megszűnik a társasélet — Németh János kopói könnyen utolérik a gyanúsakat. A felvilágosodás eszméi hosszú, igen hosszú időre téli álomra vannak ítélve, a fiatal, tettre feszülő férfiak lángoló lelkesedése fanyar beletörődéssé vagy hamu alatti lassú égéssé csendesedik, ami csak akkor kap olykor szilajabb erőre, amikor Napoleon egy-egy nagyobb hadisikerének érkezik híre. A Habsburg-dinasztiában mérhetetlen gyanakvás lesz úrrá és még az olyan hűséges embereiket is eltávolítják és nyugdíjba küldik, mint Ürményi József személynököt, Zichy Károly országbírót és Haller József helytartótanácsost. A magyar ügyeket Bécsben ismét osztrák politikusok intézik, kivéve Izdenczy József bárót, aki magyargyűlöletben messze túltesz az osztrák államtanácsosokon is.

Az új kormányzat teljesen visszatér az abszolutizmushoz, de nem ahhoz, amelyet József honosított meg és amely a rendiség megreformálására és megjavítására törekedett, hanem a megkövesedett, minden haladástól görcsösen elzárkózó, mozdu-

latlan egyeduralomhoz. A társadalmi mozgalmaknak, a rendiség sáncain kívüleső osztályok felemelkedésének megakadályozásában egyetért a dinasztia, arisztokrácia és főpapság és a legjelentéktelenebb reformok egyszerű emlegetése is gyűlölettel vegyes félelmet vált ki bennük.

A szellem minden lehetséges megmozdulását eleve gúzsbakötik és különösen a művelődést szorítják elviselhetetlen korlátok közé. Az oktatás egyetlen célja, hogy a tanuló majdan eleget tehessen hivatali és szakmai kötelességeinek. Aki pedig nem készül hivatali vagy tudományos pályára, annak nincs is szüksége a betűvetés elsajátítására, a falusi népiskola egyszerűen felesleges, mert az újságolvasás csak elveszi a paraszt idejét a gazdálkodástól. A középiskolák csökkentésének terve is lényeges pontja a nádor 1795 május 6-án Bécsbe küldött, szélsőségesen reakciós kormányzati tervének, mely az egyetem és a főiskolák eddiginél is szigorúbb ellenőrzését is magában foglalta.

A rendőri besúgók uralma, a mindenható cenzúra, a politikai törekvések tökéletes elnyomása fagyos, riadt közhangulatot teremt Nagyváradon is. Balugyánszky Mihály hosszú hónapokon keresztül a kétség és félelem napjait éli és ez csak részben enyészik el akkor, amikor megtudja, hogy a királyi tábla megszüntette ellene a vizsgálatot. Nyilván önmaga sem tudta, hogy milyen közel állt a börtönhöz, hiszen Bikessy bizalmas feljelentéséről aligha értesülhetett és sokáig legfeljebb csak sejthette, hogy a titokzatos küldetéssel Váradra érkezett dragonyosszakasz jövetelének célja az ő és Kazinczy Miklós elfogatása volt. A sokatígérő mozgalom elbukása mellett különös iszonyattal tölthette el, hogy a halálraítéltek közül hathoz, a valóban kivégzettek közül pedig négyhez meghitt barátság vagy a kassai akadémiai évek során kibontakozott fiatalos rajongás szálai fűzték.

Balugyánszkyt meghagyták katedráján, mint ahogy a véres megtorlás után, abban a biztos tudatban, hogy az elrettentés megtette várt hatását, meghagyták állásaikban a többi volt gyanusítottat is. De a titkosrendőrség, mint ‚megbízhatatlant", szigorú megfigyelés alá veszi és ez a megfigyelés még Oroszországba távozása után is tovább tart.[1] Mindez eleve kizárja régi terveinek megvalósítását és kilenc éven keresztül, egészen Oroszországba utazásáig, 1804-ig még csak kísérletet sem tesz arra, hogy átkerüljön a pesti egyetemre vagy valamely más akadémiára. De ennek most már amúgy sem volna sok értelme. Az események hatása alatt a megyei nemesség az uralkodó és az arisztokrácia összefogásának láttára ismét közeledni kezd a pol-

gári értelmiséghez és a Martinovics-mozgalomban erősen kompromittált Balugyánszky mellé most éppen azok állnak, akik alig néhány évvel ezelőtt, 1790-ben még a kormányzattól kérték Balugyánszky megrendszabályozását. A megyei kisebb nemesség lassan-lassan az arisztokrácia és a főpapság elleni nemzeti közhangulat megszemélyesítőit kezdi látni az egykori jakobinusokban. Balugyánszky csendben meghúzódik a nagyváradi akadémián és az egész 1795-ös esztendőt tanítással és tanulással tölti. Nem ismerjük ebben az időszakban írt leveleit és nem tudjuk, hogy mik voltak elgondolásai és tervei. Ebben az időben az egész országban elnémultak a haladás, a polgárosodás központjai és Balugyánszky semmivel sem volt távolabb a nemrég még világot rengető eszmék gyújtópontjától Váradon, mintha akár Pesten vagy Pozsonyban lett volna. Az alig huszonhatodik évében járó professzor, akit barátja és összeesküvőtársa, a halálraítélt, de kegyelmet kapott Szlávy János akkor még alighanem helyesen elsősorban elméleti embernek jellemzett,[2] vajmi kevéssé reménykedhetett abban, hogy pályáján előrejuthat. Nem csodálható, hogy az idejét eddig lekötő politikai tervezgetések, összejövetelek helyett teljesen a tudományos ismeretek szerzésére és nyelvtanulásra veti magát[3] és ezek az évek jelentik tudóssá érésének legfontosabb időszakát. Tanulása részben közvetlenül gyakorlati célt is szolgál: a helytartótanács legújabb rendelete[4] megsürgeti az előző évi 6256/1795. számú helytartótanácsi utasítás végrehajtását és kötelezően előírja a főiskolai jogtanárok számára a jogi doktorátus megszerzését. Balugyánszky az akkori tanulmányi rend által megkívánt doktori szigorlatokból csak az elsőt tette le és e rendelet értelmében záros határidőn belül a római jogból, a büntetőjogból, valamint a magyar magánjogból és a politikai tudományokból is köteles szigorlatozni.[5]

Mindig komoly szellemi és lelki megpróbáltatást jelent a vizsgáztatáshoz szokott tanár számára, ha önmagának is vizsgáznia kell. A legkisebb hiba, félsiker alkalmas arra, hogy tanári tekintélyét akár évekre összezúzza. Amellett Balugyánszky okkal számíthatott arra is, hogy politikai szereplésének emléke még erősen él a tanügyek felsőbb intézőiben és ezért tökéletesen fel kellett készülnie. De nemcsak őt érinti kellemetlenül ez a helytartótanácsi rendelet, hanem tanártársait is, mint az Mihalóczy György tanárnak, a nagyváradi jogi kar szeniorjának az akadémiai igazgatóhoz intézett kérvényéből[6] kiderül.

Mihalóczy kérvényében megállapítja, hogy „a doktori diplomának valóban igen sok előnye van, mert megszerzése a cím

után vágyódó embereket a tudományok teljes megismerésére sarkallja és általános műveltséggel rendelkező embereket teremt, akiknek együtteséből ki lehet választani a legmegfelelőbb személyeket, bármily állami hivatal ellátására". Az is illendő, hogy akik másokat oktatnak, előbb maguk is adják saját tudásuk bizonyítékait. Mindezeknek sarkallniok kell a fiatalokat, akiknek „minden vetésük még zölden áll", de ő már öreg. Amikor Kassán tanított, nyomban letette az első szigorlatot, de hogy-hogy nem, húsz év alatt tökéletesen megfeledkezett a további szigorlatokról. De nem is volt oka arra, hogy a doktori diploma megszerzésére gondoljon, mert Magyarország királyi akadémiáin mindkét kar tanárai doktori fokozat nélkül is nem csekély dicsőséggel és eredménnyel tanították az előírt tudományokat immár 1776 óta és királyi paranccsal sohasem kényszeritették őket a doktori fokozat elérésére, sőt azóta, hogy 1788-ban felállították a nagyváradi akadémián is a jogi fakultást, felsőbb helyen egyedül azt rendelték el, hogy a politikának tanára, Balugyánszky Mihály, akit közvetlenül az egyetem padjaiból neveztek ki az akadémiához, egy éven belül tegye le az egyetemen a szigorlatokat, — míg a többi tanár számára semmi feltételt nem szabtak az illetékesek.

Tokody György főigazgató pártolóan terjeszti fel az öreg tanár próbálkozását, mely csak arra jó, hogy felhívja a figyelmet Balugyánszky mulasztására, aki valóban nem tette le a szigorlatokat, amire pedig kinevezési okirata értelmében már régen köteles lett volna. A tankerületi főigazgató felhívja a tanári kar figyelmét, hogy sürgősen készüljenek fel a szigorlatokra és jelenti a helytartótanácsnak,[7] hogy a tanári kar tagjai még hány szigorlattal vannak hátralékban.[8]

A helytartótanács 1796 június 28-i ülésén foglalkozik a nagyváradi tanárok szigorlatainak ügyével.[9] Döntésében kimondja, hogy a doktorátus kötelező megszerzésének elrendelése nem újkeletű és nem is rendkívüli intézkedés, hanem a dolgok természetéből és a tanári állás méltóságából következik. Éppen ezért a nagyváradi akadémia összes tanárának, akár letettek már bizonyos szigorlatokat, akár nem, egyaránt le kell tenniök az előírt szigorlatokat, illetve azokat, amelyek még hátra vannak, és az előírt időn belül meg kell szerezniök a doktori fokozatot. Amint valaki a szigorlatokat leteszi és a doktori fokozatot elnyeri, erről azonnal jelentést kell tenni a Helytartótanácshoz. Egyben elutasítja Mihalóczy Györgyöt kérelmével, neki is le kell tennie a szigorlatokat.

A doktorátusnak és általában a szigorlatoknak ebben a korban egészen más volt a súlya és a jelentősége, mint száz évvel

később. Jellemző adat erre, hogy például 1781-ben öt, 1782-ben mindössze egy, 1783-ban négy, 1784-ben tizenegy, 1785-ben tizenhárom jogászt avattak doktorrá és ezeknek túlnyomó zöme is osztrák vagy morva volt.[10] Ez a szám a kilencvenes évek közepére is alig emelkedett, mert még a régi, tekintélyes jogtanárok is húzódoztak a szigorlatok letételétől, a vezető fontosságú bírói méltóságok és egyéb jogászi állások pedig egyáltalában nem voltak doktorátushoz kötve.

1797 január 22-én Tokody György főigazgató újabb jelentést küld fel a helytartótanácshoz, melyben közli az előző felterjesztése óta mutatkozó haladást.[11] Felterjesztéséből megtudjuk, hogy az érdekelt tanárok az elmúlt őszi szünidőben kivétel nélkül felutaztak Pestre és a tanév kezdetére jelentették eredményeiket. „Balugyánszky Mihály, a politikai tudományok tanára, aki az első szigorlatot már régebben letette, a mostani szünidőben a római jogból és büntetőjogból szigorlatozott sikeresen és már csak a magyar magánjogból és a politikából leteendő szigorlata van hátra, melyekre bejelentése szerint a következő szünidőben fog sor kerülni".[12] Mihalóczy György és Miller Ferdinánd tanárok az első szigorlatot letették, „de mert az őszi szünidő nem elég a megkívánt többi szigorlat letételéhez, tanév közben pedig a nagy távolság miatt a tanárok nem jelenhetnek meg Pesten vizsgázni, járuljon hozzá a királyi fenség és a helytartótanács, hogy utóbb nevezettek a kitűzött határidőn túl szerezhessék meg a doktori fokozatot . . ."

A helytartótanács 1797 február 15-i ülésén újból foglalkozik a nagyváradi jogtanárok szigorlatozásával.[13] A helytartótanács tudomásul veszi, hogy „Balugyánszky Mihály, a politikai tudományok tanára ígéretének és kötelezettségének a következő őszi szünidő alatt fog eleget tenni".[14] Ami azonban a másik két tanár, Mihalóczy és Miller ama kérését illeti, hogy az előírt időn túl tehessék le szigorlataikat, kérelmüknek nem ad helyt és figyelmezteti őket, hogy tartsák magukat az előíráshoz.

Balugyánszky harmadik szigorlatát valóban még 1797 őszén, mégpedig szeptember első felében tette le, mert e hónap folyamán Trattner Mátyás pesti nyomdájában napvilágot látnak azok a tételek, melyeket Balugyánszky Mihálynak nyilvánosan meg kell védenie,[15] szeptember 15-én készíti el zárthelyi doktori disszertációját,[16] másnap, szeptember 16-án pedig a jogtudományok doktorává avatják.[17]

[1] Staatsarchiv, Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Polizeihofstelle. Nr. 1451/1807.

[2] Szlávy János 1794. július 21-i levele Laczkovics Jánoshoz (Benda id. m. II. köt. 690. old.).

[3] Fatyejev id. m. 160. old.

[4] O. lt. helyt oszt. litt. pol. 15 906/1796. sz.

[5] O. lt. helyt. oszt. litt pol. fons. 9, pos. 40/2.

[6] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. fons. 9. pos. 40/1.

[7] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 13 425/1796. sz.

[8] „Dominus Michael Balutyanszky, cui ius patrium, civile Romanum et criminale residum est".

[9] O. lt. helyt. oszt. prot. dep. litt. pol. 1796. évi jún. 26-i ülés.

[10] Eckhart Ferenc id. m. 172. old.

[11] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 2856/1797. sz.

[12] „Dominus Michael Balugyanszky professor scientiarum politicarum primo examine iam antea facto, his feriis alterum tentamen ex iuri civili et criminali praestitit, restat huic tertium examen e iure patrio et politia subeundum, quod se futuris autumni feriis finiturum asseruit",

[13] O. lt. helyt. oszt. prot. dep. litt. pol. 1797. évi febr. 15-i ülés.

[14] U. ott.

[15] Positiones ex universa jurisprudentia atque scientiis politicis quas consensu inclitae facultatis juridicae in Regia ac Celeberrima Universit. Pestiensi pro summis in iure honoribus privilegisque doctoralibus, legitime consequendis publice propugnandas suscepit Michael Balugyanszky, Anno MDCCXCVII. Mense Sept. — Pestini, Typis Matthiae Trattner.

[16] Dissertatio inauguralis De Promptuariis, conscripta a Michaele Balugyanszky, praesentata 13. mensis Septembris Anno 1797 (kézirat).

[17] Eötvös Lóránt egyetem jogi karának irattára, „status personalis inclytae Facultatis Juridicae ab anno 1777 (Anno 1797, die 16a Septembris".

XVII. FEJEZET

Balugyánszky Mihálynak magyarországi pályája folyamán írt tudományos munkái közül mindössze kettő maradt az utókorra; doktori vitatételei és doktori disszertációja — utóbbi csupán kéziratban. Önmagukban nem volnának elegendők ahhoz, hogy szerzőjük iránt felkeltsék az érdeklődést; minthogy azonban személyisége, ifjúsága, a Martinovics-összeesküvéssel és annak főszereplőivel való kapcsolata, jogtanári működése és pályájának második, oroszországi szakasza nagyon is érdekessé teszik személyét a jogtörténet és a magyar-orosz kapcsolatok történetének kutatója előtt, ezeknek a szempontoknak a fényében érdemes néhány pillantást vetnünk erre a két írásművére is.

A doktori fokozat elnyerésének módját a pesti egyetemen Mária Terézia 1775. évi szigorlati rendtartása szabályozta. Ennek előírása szerint a doktorjelöltnek három szigorlat letétele után magaválasztotta tárgyból doktori értekezést kellett benyújtania és közzé kellett tennie doktori vitatételeit. A doktori értekezés elfogadása és a vitatételeknek nyilvános vitában való megvédése után történhetett meg a doktorráavatás.[1] A megvédendő tételeket bevett szokás szerint a hivatalosan előírt tankönyvek vagy előadási jegyzetek ama tételei közül választották ki, melyeken alapvető voltuk vagy világnézeti jelentőségük miatt némi hangsúly volt, vagy amelyek körül a megelőző évtizedekben viták zajlottak; mire azonban doktori „vitatétel" lett belőlük, addigra már többé-kevésbé közhelyekké is váltak. A vitatételek tárgyi összeállítása éppen a Balugyánszky Mihály doktori vitáját megelőző években, valószínűleg az 1795—96. években kelt királyi rendeletekkel[2] szenvedett változást abban az irányban, hogy a német jog és a hűbéri jog helyébe a magyar jog lépett. A vita ezek szerint a következő tárgyakat ölelte fel: a jogtudományok közül a természetjogot (ma jogelmélet), az általános közjogot, a nemzetközi jogot és a büntetőjogot (mind a négyet Martini kötelezőleg előírt tankönyvei alapján), továbbá a római jogot, egyházjogot és magyar jogot, az államtudományok (politika) sorában pedig a politiát (a gyakorlati államkormányzat tudománya), a

politikai gazdaságtant és a pénzügytant (mind a hármat Sonnenfels tankönyve alapján).

Martini és Sonnenfels tankönyvei, melyekből a legtöbb, valamennyire is vitás tétel származik, voltak a XVIII. század közepétől egészen a XIX. század közepéig az egész osztrák és magyar jogi oktatás ideológiai gerince. Martini természetjogi tanítása az alapjául szolgáló Wolff Christian-féle filozófiával és természetjoggal együtt a klasszikus európai természetjogi iskoláknak a felvilágosult abszolút monarchia szükségleteihez idomított változatát jelentették. A klasszikus természetjogi iskola a felemelkedő korai polgárság jogi ideológiai fegyverzetét adta a feudális társadalomnak megfelelő skolasztikus természetjoggal szemben azáltal, hogy a társadalom és a jog intézményeit nem teológiai és tekintélyi, hanem racionális alapokból, társadalmi szerződésből magyarázta és így kiindulópontja lett a burzsoá demokrácia ideológiai megalapozásának. De már Hobbes megtalálta azt a ravaszul ellentmondó formulát, hogy a társadalmi szerződés kötelező erejéből az abszolút monarchia igazolását és az ellenállási jog tagadását vezette le és így haladó filozófiája és ismeretelmélete mellett sikerült egy súlyosan feudális-reakciós államelméletet felállítania. Ezen a nyomon indultak el a természetjog XVIII. századi német művelői, Wolff és Martini, midőn a társadalmi szerződésből kiindulva annak kötelező erejéből vezették le a monarchia igazolását, az ellenállási jog tagadását, a vallásosságnak államkormányzati eszközökkel való elősegítését, a földműveléssel, iparral és kereskedéssel foglalkozó lakosság mindennemű politizálásának az elítélését.

Sonnenfels tankönyve[4] ideológiai szempontból főleg Martini természetjogán, közgazdasági szempontból pedig a XVII. század ú. n. kameralisztikai irodalmán és a XVIII. század merkantilista, fiziokrata és — bizonyos részben — szabadelvű politikai gazdaságtani irodalmán épült fel. Ezeknek alapján állította össze a középeurópai felvilágosult abszolutizmus gyámkodó, de embervédő, a burzsoáziát és annak gazdasági tevékenységét pártfogoló, de a társadalom hierarchikus szervezetét megőrző, az egyház társadalmi hatalmát megtörni vagy az államnak alárendelni akaró, de a polgárok jámbor vallásosságát fenntartani kívánó államkormányzati és gazdaságpolitikai elveit.

Régebben, egészen az 1775. évi szigorlati rendtartásig[5] az volt szokásban, hogy több doktorjelölt együtt tette közzé egy professzor előadásaiból kiválasztott közös vitatételeit, amelyeket rendszerint maga a professzor jelölt ki. Az ilyen nyomtatványok éppen tartalmuk önállótlansága miatt könyvészetileg is a pro-

fesszor neve alatt szerepelnek. Az 1775-ös rendtartás után jött szokásba, hogy minden egyes doktorjelölt külön teszi közzé a maga neve alatt az összes előírt tárgyból összeválogatott vitatételeit. A tételek továbbra is a legszorosabban igazodtak a tankönyvek álláspontjaihoz, azonban nem a tankönyvek mondatait adták vissza közvetlenül, hanem a szóbanforgó „vitás" kérdésekben a tankönyv álláspontját foglalták röviden össze. Minthogy azonban a különböző doktorjelöltek azonos tárgyú vitatételei szövegezésükben alig térnek el egymástól, sőt néha szórólszóra egyeznek, nyilvánvaló, hogy vagy használatban volt ezeknek a kivonatos tételeknek valamilyen szokásos vagy egyenesen jóváhagyott gyűjteménye, vagy pedig szokásszerűen kialakultak ezek a tételek úgy, hogy azokat a doktorjelöltek egymástól vették át.

Mindamellett mégsem lehet azt állítani, hogy ezek a doktori vitatételek nem viselik magukon szerzőjük egyéniségének bélyegét. Az összes jog- és államtudományokból mintegy 200—300 szokásos tétel állt rendelkezésre; ezek közül 50—70 jutott egy-egy doktori műre, közöttük 20—30 olyan, amely úgyszólván minden vagy nagyon sok doktori műben előfordult. A szerző tehát azzal, hogy a kétszáz lehetséges tétel közül melyekből állítja össze a saját hetven tételét és az, hogy az állandóan ismétlődő húsz-harminc tétel közül nem hagy-e ki néhányat, sokat elárul önmagáról. Így például a kánonjogi doktorátust tevő papi szerzők vigyáztak arra, hogy az államnak az egyházzal szemben való jogait hangsúlyozó jozefinus tételek közül a legélesebbeket ne sorolják fel;[6] az abban az időben gyakran Pesten doktoráló osztrák, stájer, krajnai stb. doktorjelöltek szívesen felveszik azt az abszolutista tételt, hogy az alattvalóknak az uralkodó igazságtalan cselekedeteivel szemben nincs ellenállási joguk,[7] ezzel szemben a magyar nemesi közjog szellemében felnőtt magyarországi doktorjelöltek körében ez a tétel olyannyira népszerűtlen volt, hogy azokban az esztendőkben mindössze kettőnél fordul elő, azok közül is az egyik horvát.[8] Az ellenállási jog elméletét, mely ekkor már maradéktalanul benne van a francia monarchiát alapjaiban megrendítő forradalom és az annak nyomán haladó magyar jakobinizmus ideológiai fegyvertárában, ugyanakkor még teljességgel annak régi, középkori, feudális, Ausztriában már alig ismert, Magyarországon még élő értelmében veszi igénybe a II. József reformjaival szemben fellépő magyar nemesi reakció is. Az osztrákoknál megtaláljuk a felvilágosult abszolutizmusnak azt a tételét, hogy a papság, nemesség és más privilegizáltak adómentessége a közjó kárára van,[9] míg a magyar

doktorjelöltek ezt gondosan kerülik. Ilyen értelemben nem érdektelen Balugyánszky Mihály tételeit is sorravenni, vajjon mit mondanak nekünk szerzőjükről.

Balugyánszky Mihály latin nyelven megírt vitatételei 1797 szeptemberében jelentek meg „Vitatételek az összes jogtudományokból és politikai tudományokból" címen.[10] Ebben öt tétel szól a természetjogról: 1. vannak objektív érvényű természeti erkölcsi törvények; 2. ezek megismerési elvét az istentől alapított dolgok céljában találjuk; 3. az ember kötelességei az isten tiszteletére vonatkozó, önmagával szembeni és másokkal szembeni kötelességekre oszlanak; 4. isten helyes tiszteletével ellenkeznek az ateizmus, politeizmus, bálványimádás és epikureizmus álláspontjai; 5. az öngyilkosságot a természetjog tiltja. E tételek közül az első és utolsó csaknem minden doktori műben szerepel,[11] a második és harmadik ellenben meglehetősen ritka,[12] a negyedik pedig másnál elő sem fordul, nyilván azért, mert nehéz filozófiai és teológiai vonatkozású tételeknek számították. A szerzőről ennek alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy nem riad vissza a nehezebb, filozófiai tételektől és vagy feltétlenül elutasítja az ateizmus álláspontját vagy oka van rá, hogy ezzel a váddal szemben tisztázza magát. Az emlékezetes nagyváradi „inkvizíciós" ügy ismeretében állíthatjuk, hogy a második változatnál kell az igazságot keresnünk.

Az általános közjogról ugyancsak öt tétel szól (1. az állam a biztonság céljából közös közhatalom alatt egyesült családfők együttese; 2. az állam lényegéhez tartozik a felségjog, melyet semmiféle egyéb kötelék vagy kiváltság nem érvényteleníthet; 3. a felségjogok törvényhozási, felügyeleti és végrehajtó hatalomból állnak; 4. ezekből következik az államnak az a joga, hogy eljárjon a polgári társaságot érintő egyházi ügyekben [ius circa sacra], mely a szükséghez képest a felülvizsgálat és a tilalmazás jogában áll; 5. a felségjogból következik az alattvalók engedelmességi kötelessége, melynél fogva az államhatalom velük szemben elkövethet ugyan jogsértést, de nekik ezzel szemben ellenállási joguk nincs). E tételek közül az első négy a doktori vitatételek között gyakori,[13] az utolsó azonban, mint már említettük, a magyar doktorandusok körében alig fordult elő.[14] Aki mégis felvette őket, az vagy szembenáll a magyar nemzeti ellenállás szellemével, vagy oka van rá, hogy ebben a kérdésben állampolgári lojalitását hangsúlyozza.

A nemzetközi jogból ugyancsak öt a tételek száma (1. a nemzetközi jog a természetjognak a nemzetek közötti ügyekre való alkalmazása; 2. az államok, minthogy a nemzetközi jogban

a természeti állapot érvényesül, egymással egyenlők és egymástól függetlenek; 3. a szövetségek összeütközése esetén az időben korábbi az erősebb érvényű; 4. sem az egyensúly megőrzése, sem a valláskülönbség nem ok a háborúra, csak valami másként el nem hárítható jogsérelem; 5. a háború mind a két oldalon nem lehet igazságos). Mind az öt ismert tétele a klasszikus természetjogi nemzetközi jognak és világnézetileg itt teljesen semmitmondóak: az utolsó három csaknem állandóan ismétlődik minden doktori műben,[15] az első kettő Balugyánszkynak az elvi és filozófiai definíciók iránti előszeretetét erősíti meg. Érdemes még megemlíteni, hogy a tételek között feltűnően sűrűn ismétlődik a nemzetközi jognak egy korabeli, de a későbbi haladó burzsoá-liberális felfogás által hatályon kívül helyezett rideg és embertelen tétele, mely szerint az államnak joga van a közjó érdekében ártatlan polgárát is más államnak kiszolgáltatnia, ha az azt kéri.[16] Balugyánszkynál ezt a tételt nem találjuk, ami önmagában nem sokat mond, hiszen még vagy 100—200 lehetséges tétel is hiányzik, de a továbbiakkal összevetve valamit ez is elárul.

A római magánjogból vett hat tétel (1. a szokásnak törvényrontó ereje van; 2. a hitelezők kijátszása céljából történő rabszolgafelszabadítás semmis; 3. a gyámrendelésre megbízást adni vagy azt határidőhöz vagy feltételhez kötni nem lehet; 4. a haszonélvezőt a dolog rendes polgári gyümölcsei illetik meg, de a rabszolganő gyermeke és a talált kincs nem; 5. eladott, de át nem adott egyedi dolog veszélye a vevőt terheli; 6. az új jog szerint bizonytalan személyek is lehetnek örökösök, ha valami módon bizonyossá tehetők); világnézetileg szintén teljesen jellegtelen s közülük az első öt doktori művekben állandóan ismétlődik.

Érdekesebbek a büntetőjogi tételek (1. a büntetés célja a javítás és példaadás, nem pedig a megtorlás; 2. a büntető joghatóság nem évül el; 3. letartóztatásnak csak szökés veszélye esetén van helye és akkor is csak őrizet és nem büntetés céljából, — szökési veszély esetén azonban az ún. szent helyekről is elvihetők a gyanúsítottak; 4. a kínvallatás az igazság kiderítésére nem alkalmas módszer). A második tétel az akkori büntetőjogi dogmatika egyik természetjogra alapozott tétele, a többiek ellenében a XVIII. században Beccaria által elindított büntetőjogi reformmozgalom tételei, melyek lényeges hatást gyakoroltak a Martini—Sonnenfels-féle jogi tankönyvekre is. Másoknál is gyakran szerepelnek ugyan ilyen tételek,[17] azonban itt csaknem együtt találjuk mindegyiket és ezek az elvi követelmények tel-

jességgel dominálnak a jogi dogmatika és a tételes jog felett. Balugyánszky kategórikusan állítja a kínvallatás helytelenségét, míg a többi doktori mű azt csupán fenntartással vallja („többnyire nem alkalmas eszköz . . .")[18] Ha ehhez hozzávesszük, hogy a politika később tárgyalandó tételei közül kettő (5. a büntető eljárásnak olyannak kell lenni, hogy az ártatlanok elítélését lehetetlenné tegye; 6. a büntetésnek megállapítását a törvényhozónak a bűncselekmények indítóokaira kell alapítania) szintén a büntetőjogi reform tárgykörében mozog, akkor határozottan levonhatjuk azt a következtetést, hogy a vitatételek szerzője olyan valaki, akinek a büntetőtörvények reformja és humanizálása nagyon a szívén fekszik.

Hasonlóképpen nem érdektelenek az egyházjog tételei sem. (1. a Krisztus által alapított egyházi hatalom teljességgel más jellegű, mint a többi, polgári társaság; 2. a püspöki joghatóság egyenesen Krisztusból származik, úgy azonban, hogy a püspökök között a pápa elsőséget élvezzen; 3. miként az egyház hatalma független az államétól, úgy az államé sincs az egyházénak alávetve; 4. ezért nincs az egyháznak világi dolgokban sem közvetlen, sem közvetett joga; 5. így az egyházi személyek személyes és anyagi kiváltságai is a fejedelmek adományából és nem isteni jogból származnak; 6. az állam felségjogából következik az is, hogy házassági érvénytelenségi okokat megállapíthasson; 7. a tized nem isteni jog, hanem emberi jog alapján jár a papoknak). Ezek a tételek — melyekhez hozzávehetjük azt a büntetőjogi tételt is, amely szerint az ún. szent helyek nem lehetnek akadályai a hatóságok indokolt eljárásának — mind a jozefinizmus egyházpolitikai tételei, melyek az egyház hatalmát kizárólag vallási térre kívánták szorítani és minden egyéb nem szorosan vallási (vagyoni, iskolaügyi, közéleti stb.) vonatkozásban az államnak szorosan alárendelni. Ez a politika érvényben maradt Ferenc király idejében is, csak a forradalmi éleit faragták le. Aki tehát elhárította magától az ateizmus vagy vallási indifferentizmus gyanúját, az azután nyugodtan hirdethetett az államnak az egyház feletti jogairól szóló erőteljes tételeket, bármennyire kárhoztatta is ezeket az egyház. Így Balugyánszky tételei is visszajárnak az összes korabeli doktori művekben,[19] sőt néha ezeknél erősebbet is találunk, pl. azt, hogy a püspöki joghatóság közvetlenül Krisztustól származik;[20] vagy pl. az, hogy a római pápát hitbeli kérdésekben sem illeti meg csalhatatlanság,[21] hanem csak az egyetemes zsinatot. Balugyánszky a jelek szerint tartózkodik a legélesebb fogalmazásoktól, de a többi hasonló írásműnél nagyobb teljességben és határozottsággal képviseli az egy-

ház világi igényeivel szembeforduló és az egyházat az állam hatalma alá vető jozefinus egyházi politika tételeit. Egyben itt is megmutatja a többinél ritkán előforduló első tétel felvételével, hogy szívesen vállalja az elméletibb, filozófiaibb tételeket is.

A magyar jogból felvett öt tétel (1. a magyar nemesek, ha különös jogaikban különböznek is, egyféle szabadság előjogával és egyféle jogi eljárással élnek; 2. a címeres levelek — a királyi adománylevelekkel ellentétben — magukban nem nemesítő hatásúak, ha a nemességről kifejezetten nem emlékeznek meg; 3. az adománylevél hatálya, ha nem tartalmazza az utriusque sexus záradékot, nem terjed ki egyenlően mindkét nemű leszármazókra; 4. az örökbevallás [fassio, nemesi birtok elidegenítése] még ha királyi megerősítést is kap, akkor is hatályon kívül helyezhető jogsérelem [ősiségi jogok figyelmen kívül hagyása, alakiságok be nem tartása címén]; 5. a megidézett köteles az idézésnek akkor is eleget tenni, ha azt hibásan és illetéktelenül eljáró, de törvényesen megalakult bíróság bocsátotta ki) az akkori magyar nemesi jog szokványos és a vitatételek között gyakran szereplő szabályait tartalmazza és sem világnézetileg, sem személyileg nem mond szerzőjükről semmi jellegzeteset.

Az államtudományok elseje, a politika (akkori szóval politia, amiből a mai politika gyakorlati államkormányzati része és a statisztika lett) hat tétellel szerepel (1. a politikai tudományok megismerési elve a polgári társadalom gyarapodása; 2. az erkölcsök kimüvelésének legfőbb eszközei a vallás, a nevelés és a tudomány; 3. amennyire jó a törvények kiválóságáról való közvélemény, annyira károsak a törvények értelméről folytatott szőrszálhasogató viták; 4. a polgárok vagyonossága és kiváltságai magukban nem károsak, de az államnak vigyáznia kell, hogy egy családnak vagy egy rendnek a gyarapodása ne veszélyeztesse a közjót; 5. a polgári szabadság mindannak a lehetőségében áll, amit a törvény nem tilt, ezért a törvényeknek világosaknak és rövideknek kell lenniök, a büntető eljárásnak pedig olyannak, hogy ártatlanok elítélését lehetetlenné tegye; 6. a büntetések megállapítását a törvényhozónak a bűncselekmény indítóokaira kell alapítania). Ezek a tételek jellegzetes termékei a felvilágosult, de gyámkodó abszolutizmus Sonnenfels-féle ideológiájának. Itt is látszik azonban, hogy az a doktorjelölt, aki ezeket kiválasztotta, elsősorban a felvilágosult abszolutizmus elvi tételei iránt érdeklődik, míg kartársai körében ugyanebben az időben ugyanebből a tárgykörből legnagyobb népszerűségnek az olyanfajta humánus, de lapos tételek örvendenek, hogy a leányanyák

részére szülőotthonokat kell létesíteni és nem igaz, hogy az ilyenek felállítása az erkölcstelenségre buzdító hatású lenne.[22] Mond valamit az is, hogy a második tételben a vallás, nevelés és tudomány még egy vonalban szerepelnek, holott az elkövetkező, egyre reakciósabbá váló években mind gyakoribb lesz majd az a tétel, mely egyedül a vallásnak emeli ki az állam szempontjából való fontosságát.[23] Feltűnő a negyedik tétel, mely az elérhető doktori művek egyikében sem szerepel és ha összevetjük a következőkben sorrakerülő latifundium-ellenes tétellel, szerzőnknek a kiváltságosok világával szembeni határozott állásfoglalásáról tesz tanúságot. Az ötödik tételt bizonyára a törvényszerkesztés iránti érdeklődése választtatta vele, az ötödik tétel vége és a hatodik tétel pedig a humánus büntetőjogi reformkövetelmények iránti, már említett érdeklődését erősíti meg. Végül nem érdektelen az sem, hogy nem veszi fel azt az ekkortájban — a francia forradalom és a Martinovics-összeesküvés visszahatásaképpen — nagyon sokat forgó tételt,[24] mely — a túlzott cenzúra elítélése mellett — a teljes sajtószabadság veszedelmes voltát vallja és a mérsékelt cenzúra fontosságát hangoztatja.

A politikai gazdaságtant hét tétel képviseli: (1. a gazdasági élet alapja a mezőgazdaság és ennek a többtermelés irányában való tökéletesedése; 2. a közbirtokokat és a nagy latifundiumokat kis telkekre elosztva, magánosoknak kell juttatni; 3. azokat az iparokat kell pártolni, melyek itthoni nyersanyaggal dolgoznak, ezek között is azokat, melyek több munkáskezet foglalkoztatnak; 4. a külföldi áruk behozatalának megtiltását sokan aggályosnak tartják, de ha a hazai ipar elég fejlett és a honi vásárlóerő elég nagy, akkor nem veszélyes; 5. a külkereskedelemben leginkább a készgyártmányok kivitelére kell törekedni, de kiviteli prémiumokat nem szabad minden válogatás nélkül osztogatni; 6. a pénzverésnél nemcsak a külső értéknek a belsővel való egyezésére, hanem az arany és ezüst értékének az arányára is ügyelni kell; 7. a normális pénzforgalom megzavarásából az uzsora elharapózása és a kereskedelmi forgalom megakadása következik, amin semmiféle állami közbelépés nem segít, csak a normális pénzforgalom helyreállítása). E tételek a merkantilista, fiziokrata és szabadelvű gazdasági elméleteknek azt az egyvelegét rögzítik, amelyet a Sonnenfels-féle tankönyv képvisel és amely jellegzetes terméke a burzsoá fejlődést elősegíteni próbáló, de a feudalizmust felszámolni nem tudó középeurópai felvilágosult abszolutizmusnak. Balugyánszky a jelek szerint itt is keresi a nehezebb, elvibb tételeket; feltűnő tétel csak egy van, a

POSITIONES

EX

UNIVERSA JURISPRUDENTIA

ATQVE

SCIENTIIS POLITICIS

QVAS

CONSENSU INCLYTAE FACULTATIS JURIDICAE

IN REGIA, AC CELEBERRIMA

UNIVERSIT. PESTIENSI

PRO

SUMMIS IN JURE HONORIBUS, PRIVILEGIISQVE

DOCTORALIBUS

LEGITIME CONSEQUENDIS

PUBLICE PROPUGNANDAS

SUSCEPIT

MICHAEL BALUGYANSZKY

Anno MDCCXCVII. Menſe Sept.

PESTINI,

Typis MATTHIAE TRATTNER.

Balugyánszky kinyomtatott doktori vitatételeinek címlapja

latifundium-ellenes tétel, de ez aztán annál feltűnőbb, mert rajta kívül csak két osztrák doktorjelölt vette fel[25] azokban az években. Szabadelvű behatást mutató tétel egy van, az utolsó, holott Balugyánszky disszertációjának tanúsága szerint ismerte Adam Smith művét és az előírt tételek rendszere ismert, bár nagyon ritkán használt a fenti tételen kívül más szabadelvű jellegű tételt is, pl. azt, hogy az államnak nem hivatása, hogy magának gyárakat állítson fel, vagy azt, hogy az iparosok vagy alkalmazottaik társulásai kártékony hatásúak.[26] Ezek azonban nemcsak a korabeli magyar viszonyoktól és a felvilágosult abszolutizmus gyakorlatától estek távol, de feltehető, hogy kapitalista ridegségükben távolestek Balugyánszkynak sok helyütt érezhető embervédő, humánus, „szegényemberpárti" felfogásától is.

A pénzügyi tételek száma négy (1. a közjövedelmek mértékét az állam hasznos közszükségletei adják, nem kell tehát olyan módszerekhez folyamodni, melyek e cél elérésére nem szükségesek, hanem a jövedelmek biztonságára és tartósságára kell törekedni; 2. örökérvényű pénzügyi rendszert nem lehet felállítani; 3. az egyes tartományok között olyan arányban kell a bevételeket elosztani, amilyen arányban azok pénzügyi mérlege egymással áll; 4. a legjobb adónem az, amely az ingatlanokat terheli meg azok osztályozása alapján, túlzás azonban a fiziokratáknak az az elve, mely a földadót javasolja egyedüli adóként). E tételek ugyanazt a közgazdasági elméletet tükrözik, mint a politikai gazdaságtan tételei és a harmadik kivételével eléggé szokásosak. Nagyon lehetséges, hogy az egyes tartományok közötti bevételelosztásról szóló harmadik tétel éle a nemesi Magyarország ellen irányul, mely a XVIII. századi osztrák kormányzatot sokszor ingerelte azzal, hogy a nemesi vagyon megadóztatásának ellenszegült, de az ország gyarmati kizsákmányolását és a bevételekből való rossz részesedését felpanaszolta. Ugyanezt súlyosabban fogalmazná meg egy másik tétel, amely az osztrák doktorjelölteknél fordul elő,[27] ez arról szól, hogy a papság, nemesség és más kiváltságos rendek adómentessége ártalmas a közjóra. Ez nagyon beleillene Balugyánszky tételei közé, ha azonban figyelembe vesszük, hogy a francia forradalom és a Martinovics-összeesküvés hatására mennyire megtörtént már ekkorra a monarchia és a nemesség összezárkózása, nem fogunk csodálkozni, hogy Balugyánszky megmarad a kiváltságos rendek és latifundiumok hatásának elvi, gazdaságtani elemzésénél és óvakodik a nemesség konkrét és féltett közjogi és adózási kiváltságait kárhoztatni.

Foglaljuk össze ezek után Balugyánszky Mihály vitatételeit és vizsgáljuk meg, hogy tudományos szempontból nem éppen

önálló, rendszerükben sokszor sablonos voltuk ellenére is mit mondanak szerzőjük személyéről és világnézetéről. Azt, hogy aki ezeket összeállította, kedveli a filozófiai meghatározásokat és az elvi, programatikus állásfoglalásokat; súlyt fektet arra, hogy lojalitását kétségbe ne lehessen vonni; viszont ha nem is a legélesebben, de határozottan vallja a jozefinus politikának a főtételeit, így az államhatalomnak az egyháztól való függetlenségét és az állam felügyeleti jogát az egyház világi, nem vallási vonatkozású aktivitása felett; erősen érdeklődik a törvényalkotási, különösen az emberjogokat respektáló, humánus büntetőjogi és eljárási reformok iránt; végül — bizonyos óvatossággal bár —, de határozott idegenkedést mutat a nemesi előítéletek és előjogok magyarországi rendszerével szemben. Lényegében tehát tételei visszatükrözik korának haladó vonásait.

Mielőtt feltennők azt a kérdést, hogy ez a vázlatos kép hogyan viszonylik az általunk máshonnan is ismert Balugyánszky Mihályhoz, röviden rátérünk a doktorátussal kapcsolatos másik írásművére, a csak kéziratban meglévő disszertációra.

[1] Eckhart F. id. m. 102—103. old.

[2] U. ott 231. old.

[3] Martini, C. A.: De lege naturali positiones, Viennae, 1767. és további kiadások; ua.: Positiones de jure civitatis, Viennae, 1768. és további kiadások; ua.: De lege naturali exercitationes sex, Viennae, 1770 és további kiadások.

[4] Sonnenfels, J.: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz, Wien. 1765—67. és további kiadások. Magyarország számára latinul „Principia politiae, commercii et rei aerariae" címen Pozsonyban 1807—1808. években jelent meg, nyilván azonban már korábban is közkézen forogtak műveiből latin kivonatok magyarországi egyetemi használatra.

[5] Eckhart F. id. m. 177. old.

[6] Bernakovits: Propositiones ex jure naturali, publico universali, nec non ex universo jure ecclesiastico ... 1798.

[7] Koderitsch: Assertiones ex universa jurisprudentia atque scientiis policitis ... 1790.; Mally: Sätze aus der sämmtlichen Rechtsgelehrsamkeit wie auch aus den politischen Wissenschaften ... 1790.; Zoppolatti: Sätze aus der Sämmtlichen Rechtswissenschaften .... 1790.; Christan: Sätze aus der Sämmtlichen Rechtsgelehrsamkeit, wie auch aus der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft ... 1790.

[8] Bedekovich: Tentamen publicum ex jure naturali publico universali et gentium ... 1785.; Bognár: Positiones ex universa jurisprudentia et scientiis politicis ... 1798.

[9] Mally id. m.

[10] Positiones ex universa jurisprudentia atque scientiis politicis quas consensu inclytae facultatis juridicae in regia ac celeberrima Universit. Pestiensi pro summus in jure honoribus, privilegiisque doctoralibus legitime consequendis publice propugnandas suscepit Michael Balugyanszky anno MDCCXCVII. Mense Sept. Pestini, Typis Matthiae Trattnern. 16. p.

[11] Podobnik: Positiones ex universo iure ... 1785.: Bedekovich id. m.; Pancera: Positiones ex iurisprudentia ... 1786.; Koderitsch id. m.; Mally id. m.; Homann: Sätze aus allen Theilen der Rechtswissenschaft, wie auch aus der Polizey-, Handlung- und Finanzwissenschaft ... 1790.; Thomann: Sätze aus der Sämmtlichen Rechtsgelehrsamkeit, wie auch aus der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft ... 1790.; Zoppolatti id. m.; Christan id. m.; Hofer: Sätze aus der Sämmtlichen Rechtsgelehrsamkeit, und den politischen Wissenschaften ... 1790.; Dellefont: Sätze aus der Sämmtlichen Rechtsgelehrsamkeit, wie auch aus den Politischen Wissenschaften ... 1790.; Nagy: Sätze aus allen Rechtstheilen wie auch aus den politischen Wissenschaften ... 1791.; Gotzigh: Positiones ex universa jurisprudentia atque scientiis politicis ... 1798.; Hajnik: Positiones ex universa jurisprudentia atque scientis politicis ... 1798.; Barnakovits id. m.; Cseh: Positiones ex jure naturali publico universa jurisprudentia et scientiis politicis ... 1812.; Lipthay: Assertiones ex universa jurisprudentia et scientiis politicis ... 1804.; Farkas: Positiones ex universa jurisprudentia et scientiis politicis ... 1812.; Lipthay: Assertiones ex universa jurisprudentia atque scientiis politicis ... 1814.; Ujfalussy: Positiones ex universa jurisprudentia atque scientiis politicis ... 1815.; Dereskey: Positiones ex universo iure naturali publico unversali et gentium ... 1816; Kósa: Assertiones ex universo jure et scientiis politicis ... 1817.

[12] Bedekovich id. m.; Hajnik id. m.

[13] Végh: Positiones ex iurisprudentia naturali civitatum universa ... 1779.; Illésházy: Positiones ex iurisprudentia naturali civitatum ... 1779.; Podobnik id. m.; Bedekovich id. m..; Nagy id. m.

[14] L. fentebb a 8. sz. alatti jegyzetet.

[15] Végh id. m.; Illésházy id. m.: Bedekovich id. m.; Pancera id. m.; Koderitsch id. m.; Mally id. m.; Thomas id. m.; Zoppolatti id. m.; Gotzigh id. m.; Péchy id. m.; Hajnik id. m.; Cseh id. m.; Rachovetz: Positiones ex jure publico universali et gentium ... 1803.; Schaetzel id. m.; Kósa id. m.

[16] Végh id. m.; Illésházy id. m.; Podobnik id. m.; Bedekovich id. m.; Thomas id. m.

[17] Mally id. m.; Thomas id. m.; Zoppolatti id. m.; Gotzigh id. m.; Péchy id. m.; Hajnik id. m.; Lackovich: Assertiones ex universo jure et scientiis politicis ... 1813.: Stoffer: Assertiones ex universo jure et scientiis politicis ... 1816.; Grusz: Assertiones ex universa jurisprudentia et scientiis politicis ... 1816.

[18] Podobnik id. m.; Bedekovich id. m.; Mally id m.; Thomas id. m.

[19] Podobnik id. m.; Pancera id. m.; Koderitsch id. m.; Mally id. m.; Thomann id. m.; Zoppolatti id. m.; Hofer id. m.; Nagy id. m.; Péchy id. m.; Bognár id. m.; Hajnik id. m.; Schaetzel id. m.; Farkas id. m.; Stoffer id. m.; Grusz id. m.; Kósa id. m.

[20] Pancera id. m.; Koderitsch id. m.; Ujfalussy id. m.; Stoffer id. m.; Kósa id. m.

[21] Thoman id. m.; Gotzigh id. m.; Bognár id. m.; Ujfalusy id. m.

[22] Koderitsch id. m.; Mally id. m.; Christan id. m.; Hofer id. m.; Nagy id. m.; Lipthay id. m.

[23] Schaetzel id m.; Farkas id. m.; Ujfalussy id. m.; Stoffer id. m.
[24] Hofer id m.; Péchy id. m.; Bognár id m.; Farkas id. m.
[25] Thomann id. m.; Hofer id. m.
[26] Bognár id. m.
[27] Mally id. m.; Hofer id. m.

XVIII. FEJEZET

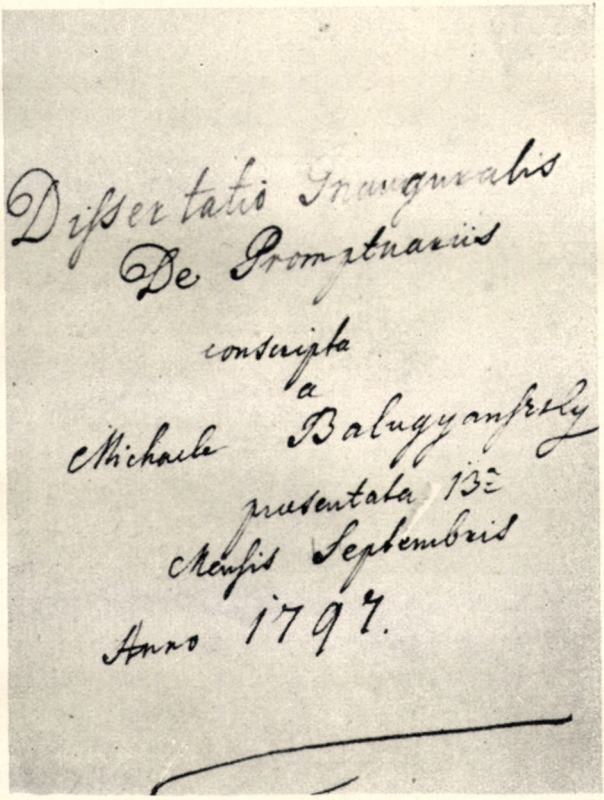
Balugyánszky Mihály a búzaraktárakról szóló rövid latinnyelvű disszertációját[1] 1797 szeptemberében nyújtotta be Barics Bélához, a statisztika professzorához, aki a politika tárgyának oktatását csupán helyettesítette: a disszertáció nem túl terjedelmes, nyomtatásban alig volna több tíz oldalnál. Tudnunk kell azonban, hogy a XVIII. században még nem állott fenn a doktori disszertációval szemben az önálló tudományos kutatásnak az az elvi követelménye, mely később a XIX. század egyetemén kialakult. Egészen a XVIII. század közepéig előfordult, hogy disszertációként több doktorjelölt közösen kiadta a professzor előadásának valamely fejezetét és az ilyen nyomtatványok, éppen úgy, mint a közös vitatételek, könyvészetileg szintén a professzor neve alatt szerepeltek. Az 1775. évi szigorlati rendtartás után ez a gyakorlat megszűnt és a disszertációk valamivel önállóbbak lettek, de azért Balugyánszky Mihály disszertációját nem szabad úgy mérlegre tennünk, mint elejétől végig az önállóság igényével megírt művet, hanem inkább csak közvetett adalékként kell tekintenünk egyénisége, kiválasztási szempontjai, olvasmányai tekintetében. Az a tudományos személyiség, akinek tanításait ez a disszertáció lerögzíti, ily módon nem Barics volt, hanem Sonnenfels, akit erre két dolog is predesztinált: egyik az, hogy ő volt Balugyánszky Mihály mestere és pártfogója bécsi egyetemi évei alatt, másrészt az, hogy ő volt a politikából előírt egyetemi tankönyv szerzője, mely három kötetben tárgyalta az államkormányzatot (Polizey), a politikai gazdaságtant (Handlung) és a pénzügytant (Finanz).[2] Az első kérdés, amit felvethetünk az, hogy mit árul el maga a tárgyválasztás. Sonnenfels tankönyve, amint arra már utaltunk, a felvilágosult abszolutizmus tipikus terméke: racionálisan magyarázza a társadalom keletkezését és funkcióit, kritizálja a klérus és a főnemesség bizonyos kiváltságait, főleg pedig a kiváltságokkal való visszaéléseiket, ugyanakkor azonban igazolja a monarchiát és az egész társadalmi tagozódást s a földművelést, ipart és kereskedést pártoló nézetei mögött mindig ott van az állami bevételek gyarapítására irá-

nyuló mellék-, sőt főgondolat. A francia forradalom után tudatossá vált reakció és az egyházzal és főnemességgel való kapcsolatot újra szorosabbra fono monarchia számára azonban a forradalom előtti felvilágosodott abszolutizmusnak még egy ilyen műve is túlságosan bírálgató jellegűnek tűnhetett fel. Kötelező ereje és érvénye ugyan megmaradt, hiszen „legmerészebb" tételeit is lehetett teljesen lojálisan és reakciósan értelmezni, pl. azt, hogy a felvilágosodás áldásait nem szabad a néptől távoltartani[3] és az arisztokraták jobban tennék, ha nyilvános iskolában neveltetnék gyermekeiket és nem zárkóznának el a néptől,[4] hogy az esett leányok megszégyenítő nyilvános templomi penitenciáját el kell törölni[5] és meg kell akadályozni, hogy a földesurak haszontalan vadászszenvedélye a parasztok vetéseit tönkretegye.[6] Olyan valakinek azonban, aki két izben is megégette magát, mert a fennálló renddel ujjat mert húzni, oka volt reá, hogy még ezekből a hivatalosan elfogadott tételekből is olyan témát válasszon, melynek semmi világnézeti és politikai vonatkozása nincsen. Így eshetett a választása a Sonnenfels-féle tankönyv egyik politikai gazdaságtani gondolatmenetére, mely részben a politikai gazdaságtant tárgyaló második kötetben, részben az államkormányzatot tárgyaló első kötetben foglal helyet és az igazságos élelmiszerárak és a megfelelő élelmiszerellátás biztosításáról és ennek elérését szolgáló búzaraktárak felállításáról szól.[7] A disszertáció saját szövegezésben, beosztásban és gondolatmenetben, de tekintélyes részben Sonnenfels megfelelő fejezeteivel való tartalmi egyezésben fejti ki a gabonaraktárak jelentőségéről szóló elmefuttatását, mely a következő:

A társadalmi együttlét egyik legfőbb jótéteménye az élet kényelme, melynek biztosítása a polgári állam egyik fontos feladata. Mi történik azonban, ha a nemzeti vagyonosodásnak egyik oldalon való gyarapodása mellett a másik oldalon a kenyér és élelmiszerek fellépő hiánya miatt népnyomor áll elő? A gyáros elkezd a termelés növelése helyett készleteket gyűjteni, a nyersanyagok megdrágulnak, a bérek emelkednek s a munkás mégsem tudja szükségleteit kielégíteni, a termelés megszűnik kifizetővé lenni, a fogyasztás csökken, a külkereskedelem lehetetlenné válik, az állam minden bevételét elveszti. De nem kisebb bajt okoz a túlzott árubőség is. A dolgozó nép ellustul, munkájáért prémiumot vagy nagyobb bért igényel, a visszafejlődő ipar kevés vagy selejtes árut termel, a földművesnek nincs haszna termékeiből, amelyeket inkább elpusztít, mintsem áron alul adja el és így nem kell más, mint valamilyen természeti csapás, s az árubőség ismét éhínségbe megy át. Mindeme bajok oka az árucik-

keknek, különösen a földművelés termékeinek a változó és nem igazságos ára. Az igazságos ár kialakítására kell tehát az uralkodónak törekednie. Hogyan alakítható azonban ez ki? Tételes törvénnyel nem, mert ezt puszta államhatalmi szóval elrendelni nem lehet. Minthogy azonban az árak alakulása az áruk megfelelő mennyiségén és azok megfelelő fogyasztásán múlik, az uralkodónak az eladók és vásárlók közötti helyes arány kialakítására kell törekednie. Minthogy az áruk elértéktelenedése a fogyasztók csekély számából ered, első feladata az uralkodónak az, hogy növelje és az egész ország területén helyesen ossza el azt a réteget, amely a föld termékeinek a vásárlója, vagyis a különböző gyári, ipari és kereskedelmi intézményekből élőket, valamint a másodfogyasztókat, amilyenek a hadsereg stb. Ha azonban a termés bősége oly nagy, hogy a belföldi fogyasztók azt legjobb elosztás mellett sem tudják felvenni, a veszélyes árletörés ellensúlyaképpen felvetődik a gabonakivitel engedélyezésének kérdése. Ettől azonban a népeik jólétét féltő uralkodók visszariadtak, mert attól tartottak, hogy a nyereség a kereskedőket arra fogja csábítani, hogy a népellátáshoz szükséges gabonát is kivigyék és ezáltal veszélyes éhínséget idézzenek elő. Az eddigi tanulságok azonban, elsősorban Anglia példája, mely 1751-ben megengedte a szabad gabonakivitelt, Forbonnais és Adam Smith tanúsága szerint azt mutatja, hogy a szabad gabonakivitel nem idéz elő éhinséget, mert a kivitel lehetősége a megművelt terület növelésére indítja a földművest. Mindamellett előfordulhat, hogy különleges okok miatt mégis áruhiány támad. Szükségszerűen áll ez elő az ország termékenységének esetén, amit gyári termékek előállításával és kivitelével lehet ellensúlyozni. Másik ok lehet valamilyen természeti csapás nyomán támadt áruhiánynak a kereskedő kapzsisága által való kihasználása. Ezért az uralkodónak gondoskodnia kell arról, hogy az éhínség elhárításához és az igazságos ár kialakításához szükséges gabonamennyiség mindig rendelkezésre álljon. Ezt a célt szolgálják a raktárak. Ismerték ezt már a legrégibb népek is, kiváltképpen az egyiptomiak, akik híresek voltak arról, hogy a jó termések feleslegét raktárakba gyűjtötték, a rossz terméső évek idejére. Ezt a rendszert nagyon dícsérik, de a megvalósítás módjára nézve eltérők a vélemények. Van olyan nézet, amely szerint az ország összes 6 holdon felüli földművelőit egyetlen királyi felügyelet alatt álló nagy földművesszövetkezetbe kell tömöríteni, amelyre minden raktárnak és élelmiszernek a gondja hárulna. Ez az apparátus azonban a saját súlya alatt roppanna össze, nem is beszélve az ilyen szövetkezet

által létrehozott monopólium veszedelmes voltáról. Mások szerint az államnak kellene a raktárakat felállítania és kezelnie. Itt azonban az épületek felállítása és a tisztviselők fizetése növelné meg a gabona árát és itt is fennállana a monopóliumnak visszaélésre csábító kísértése. A legmegfelelőbb raktározási rendszernek a Du Hamel javaslatában foglalt látszik, aki szerint sok kis magánraktárt kell készletükkel együtt nyilvántartásba venni s ennek szükség esetén való nyilvánosságra hozatala mind a valóságos, még inkább az üzérek által előidézett mesterséges élelemhiányt orvosolná. Ezenfelül a kisbirtokosokat, közösségeket, testületeket, városokat, rendházakat is arra kellene buzdítani, hogy minél több ilyen kis magánraktárt létesítsenek. Bár az összes javaslatok között ez látszik a legmegfelelőbbnek, mégis nehézséget okoz az, hogy az államnak nincs eszköze ahhoz, hogy magánosokat ilyen raktárak felállítására bírjon, ha ezek felállítása önmagában nem nyereséges, mert a kereskedelem természeténél fogva csak a jelen haszonra néz. Du Hamel javaslata tehát csak úgy vihető keresztül, ha jó utak, hajózható folyók, mérsékelt vámok, szabad külföldi kivitel az üzleti számítás állandóságát biztosítja a kereskedelem számára. Avégből pedig, hogy a kivitel korlátlansága ne okozzon éhínséget, ki kell mondani, hogy a kivitel csak addig szabad, míg az árak a belföldi piacon mérsékeltek; amint ellenben egy bizonyos mértéket meghaladnak, a gabonakivitelt meg kell tiltani. A raktározás biztosítása végett pedig a sok kis magánraktáron kívül kisebb állami kisegítő raktárakat is fel kell állítani és ezekben kisegítő tartalékként tartományonként vagy megyénként el kell helyezni az illető területi egység egyévi szükségletének megfelelő mennyiséget, ha pedig a magánraktárak száma bőséges, ennek felét. A raktározás működésmódja ezek szerint úgy alakulna, hogy kiindul egy bizonyos középárból, pl. 3 forintból és a raktárkülönbözetre számít bizonyos összeget, pl. 1 forintot. A raktározás alapjául szolgáló vételár tehát $2\frac{1}{2}$ forint volna, az eladási ár pedig $3\frac{1}{2}$ forint. Amíg az ár a két érték között mozog, a raktár nem csinál semmit; amint az ár a $2\frac{1}{2}$ forint alá esik, a raktár elkezdi ezen az áron a gabonát felvásárolni és ezzel a további áresést megakadályozza. Ha pedig az ár a $3\frac{1}{2}$ forint fölé emelkedik, a raktár kinyit és elkezdi a maga készletét $3\frac{1}{2}$ forintért árulni és ezzel a további drágulást akadályozza meg. Az egyforintos különbözet pedig bőven elegendő a tisztviselők fizetésére és a raktárak fenntartására. Bő esztendőben a raktárak is külföldre szállíthatják feleslegüket az elérhető áron, a belső forgalomban azonban minden nyerészkedéstől tartózkodniok kell s

Balugyánszky doktori disszertációjának kéziratos címlapja

feladatuk csak az árletörés és az éhínség megakadályozása kell hogy legyen.

Eddig a disszertáció gondolatmenete. Mindebből megtaláljuk Sonnenfels tankönyvében magának a problémának, a raktárak kérdésének a felvetését, gabonakivitel megengedésének a javaslatát, attól a feltételtől függően, hogy a gabona belpiaci ára nem túl magas-e, vagyis nincs-e gabonahiány; Sonnenfels is elveti az állami raktárak gondolatát és idézi Du Hamel javaslatát, mint a kérdés legjobb megoldását és ő is ugyanígy, bár sommásabban írja le a raktárak intervenciós vásárlását és eladását a középártól felfelé vagy lefelé való kilengés esetén. Viszont minden jel szerint Balugyánszky egyéni fogalmazása az élelmiszerhiány és árubőség körforgásának a részletezett leírása, a magánraktárak Du Hamel javasolta rendszeréről adott kritikája és a kérdés megoldására hivatott áthidaló javaslata a magánraktárak rendszerét kiegészítő kisegítő állami raktárakról.

Sonnenfels Sgondolatmenete éppen úgy, mint Balugyánszky disszertációja, a merkantilista, fiziokrata és szabadelvű gazdasági elméleteknek egészben hasonló arányú keveredését mutatja. Merkantilista jellegű az állam állandó szabályozó és rendező, ipart telepítő, külkereskedelmet tiltó vagy engedélyező szerepének a hangsúlyozása, fiziokrata elem a mezőgazdaság kulcshelyzetének a kiemelése, végül szabadelvű az a gondolatkör, mely a kiviteli tilalmak megszüntetését veti fel, kártékonynak ítéli az állam közvetlen gazdasági tevékenységét és nem befolyásolható természeti törvényként kezeli a kereskedelem nyereszkedési vágyát. Sonnenfels és az ő nyomán Balugyánszky idézeteiből nyilvánvaló, hogy egyaránt ismerik a merkantilista Forbonnais-t,[8] a fiziokrata Mirabeau-t,[9] a fiziokratákhoz közel álló Du Hamel-t[10] és a szabadelvű Adam Smith-et.[11] Bizonyos értelemben úgy tűnik fel, mintha Sonnenfels szabadelvűbb, „modernebb" volna, mint tanítványa, Balugyánszky, mert az előbbi elveti az állami raktárakat, Balugyánszky viszont, ha kisegítő szerepben is, de végül is állami raktárak felállítását javasolja. Mindennek azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítani nem lehet, mindenekelőtt, mert az egész disszertáció, bár egyáltalán nem érdektelen, nagymértékben vázlatos, sőt mondhatnánk hevenyészett benyomást tesz és semmiképpen sem jelenti egy összefüggő, átgondolt elméletnek a kifejtését. Különösen homályos a gondolatmenetnek az a része, mely miután Du Hamel javaslatát azzal bírálta, hogy a kereskedelmet, ha ebből haszna nincs, nehéz raktárak felállítására szorítani, a probléma megoldására a közlekedés és a forgalom minél nagyobb mértékű elő-

segítését javasolja, ami bizonyosan jó ellenszer az elégtelen forgalom miatt előálló árubőség, illetve áruhiány megszüntetésére, de kétségtelenül nem felelet arra, hogy mi fogja a kereskedőket — akár élénk és pezsgő forgalom mellett is — az országos készletgazdálkodáshoz elegendő magánraktár felállítására ösztönözni. Persze, végeredményben sem Sonnenfels, sem Du Hamel, sem Balugyánszky javaslata nem oldhatja meg a kérdést, mert a kérdés nem egyévi gabonaszükséglet tárolásának a kérdése, hanem a kapitalista termelés anarchiájának a kérdése, amelynek sem okaira, sem gyógyszereire nem lehet választ adni, amíg a termelőeszközök magántulajdonának a következményeit és a profitra való termelés belső természetét nem ismerjük. Ne csodálkozzunk tehát, hogy erre a kérdésre a feleletet, mely még ötven esztendeig váratott magára,[12] 1797-ben nem tudta megoldani senki, így Balugyánszky sem. Balugyánszky disszertációja éppen ezért hagy kielégítetlenül bennünket, mert bizonyos értelemben szélesebb alapon veti fel a kérdést, mint mintaképei, viszont megoldása nem lépi túl az azok által megadott kereteket. Sonnenfels és Du Hamel ugyanis azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy miként lehet megakadályozni az egészen kritikus éhínséget, illetve gabonaáresést, a javaslatuk a legszűkebb keretben valóban használhat valamit. Balugyánszkyt ellenben mintha elragadná a tolla, midőn az élelmiszerhiány és árubőség ellentétes, mondhatjuk dialektikus helyzeteinek a gazdasági életre gyakorolt hatását leírja és mintha tudatosan a kapitalizmus időszakonként visszatérő kríziseinek a körforgását vázolná, ha sokszor primitív és helyenként téves formában is. Ez persze valójában nem lehet így, hiszen a korabeli gazdaságelmélet a válságok időszakosságának felismeréséig nem jutott el s a nagy válságoknak elsősorban a pénzpolitikai, monetáris oldalát látta. Érdemes tahát felvetni a kérdést, honnan van ez az elevenség, drámaiság és valószerűség Balugyánszky leírásaiban. „Mit használ akkor az emberi kényelem és kultúra, ha azt egyre növekvő nélkülözés kíséri és a nyomában járó nincstelenség, ami egyaránt sújtja és kínozza az ipart, a földművelést és kereskedelmet, a meggyötört és megélhetését féltő népet pedig a kétségbeesésbe és forráddalomba kergeti?" „A kenyér és szükséges élelmiszerek hiányát az egész nép általános rémülete kíséri. A pénzt az élelmiszerek beszerzésére fordítják... a megélhetését féltő ipari vállalkozó tőkéjét nem a termelés növelésére... hanem szükségletei biztosítására költi... Földre terítve hever mindkét termelési ág, a nyomorral küzdő emberek kétségbeesnek, a segítési képességében kimerült állam minden bevételét

elveszti és az a veszély fenyegeti, hogy a külső ellenség könnyű zsákmányává válik". „Az áru túl nagy halmozódása következtében pedig ... a nép kihívó és rest lesz és hogy munkára legyen kapható, prémiumot vagyis nagyobb bért igényel; a munkások, akiket nélkülözés idején a munkanélküliség ítélt tétlenségre, most a bőség miatt szédülnek meg és lenézik a munkát ... A termékeknek nincs megfelelő igazságos ára, a földművesnek nincs semmi haszna, nincs mi szorgalomra ösztökélje, terményei eladásából nem képes megélni, sem adót fizetni, sem a jövőre bármit is tartalékolni. Szorgalma nincs hasznára, hanem romlására. Hogy a veszedelmes bőségtől szabaduljon, termését inkább elpusztítja, semminthogy eladja." Az elmélet nyugateurópai, de a képek, melyeket felidéz, nem azok: nem tőzsdén játszó kispolgárok, beruházásaikat féltő, kalkulálni nem tudó kistőkés parasztok válságos helyzeteinek képei ezek, hanem az állandó elnyomorodás állapotába került félgyarmati parasztság képei. Balugyánszky szemei előtt szülőfaluja, a zempléni jobbágyfalu lebeghetett: ott láthatott gyorsan elnyomorodó, az éhínség idején kétségbeeső, a jó kereset rövid korszakai alatt magukat könnyen elbízó parasztokat, kiket hol az élelemhiány, hol a bőség ítél tétlenségre, s hol azért jutnak nyomorba, mert nincs mit enniök, hol azért, mert nincs ára a terménynek; s ezt a szemléletmódot érdekesen egészíti ki az, hogy Balugyánszkynál hiányzik kora gazdaságtanának, s benne nem utolsó sorban mesterének, Sonnenfelsnek a kereskedő-kultusza,[13] mellyel a kereskedő cselekvésmódját a gazdasági élet törvényszerű és közhasznú cselekvési módjának ítélték. Balugyánszkynál csak az üzérkedésről, a kereskedő nyereséghajhászásáról van szó és bármennyire törvényszerűnek veszi ő is azt, hogy a dolgozóknak ettől szenvedniök kell, sohasem kétséges, hogy Balugyánszky nem a kereskedőnek fogja a pártját. A kérdés megoldásáig persze nem jut és nem juthat el: amit javasol, kishatókörű konkrét megoldás és egyáltalán nem tisztázza, hogy az állam segítségül hívásával a fejlődés kerekét visszafelé akarja-e forgatni a merkantilizmus felé, vagy előre, a kapitalizmuson is túlmutató kizsákmányolásmentes társadalom felé. Csak éppen felveti a kérdést, „mi történik akkor, ha egyfelől a nemzeti vagyon gyarapszik, másfelől akkora a népnyomor, hogy orvoslására alig találunk hatásos gyógyszert" és megérezhetjük, hogy állásfoglalásainak hangszerelésében a szegényekkel való szolidaritás, a kiáltó társadalmi egyenlőtlenségen való felingerlődés, a kiuzsorázott parasztok ivadékának indulatai ütnek át a gazdaságtani gondolatmenet száraz, tárgyilagos keretein.

Miben lehetett hát Balugyánszky világnézeti fejlődését doktorátusának pillanatában összefoglalni egyrészt annak alapján, amit róla más forrásból tudunk, másrészt azokból a hozzávetésekből és nagyon közvetve, de mégis érezhető jeladásokból, melyekkel disszertációjában és vitatételeiben felfedi magát?

Balugyánszky a középeurópai felvilágosodott abszolutizmus levegőjében kapta meg a maga első kiformálódását. Később ezen túlhaladt és a francia forradalom éveiben belekerült a magyarországi haladó mozgalmak sodrába. A reakciónak a francia forradalomra való visszahatása kétszer is — egyszer könnyebben, másodszor ijesztőbben — figyelmeztette, hogy a fennálló rend, a monarchia, a nemesség, az egyház nem tréfálnak azzal, akit egyszer ellenségüknek ismernek fel. Doktori műveiben sok finom jelét érezhetjük annak, hogy a figyelmeztetések óvatosságot és megriadást idéztek elő benne. Főleg egy ponton feltétlen ez a visszahúzódás: a monarchia felé maradéktalan, még csak hátsógondolatot sem sejtető lojalitást mutat. Ezen nincs is mit csodálkozni. Hiszen a doktorátussal visszakerült ifjúkori olvasmányainak atmoszférájába, melyek az arisztokrácia és az egyház bőséges bírálata mellett gyermeki hódolattal vették körül az uralkodót és a szülői gondoskodásnak olyan példaképeit rajzolták olvasóik elé, mint a nagy Terézia és a felvilágosodásnak olyan ékességeit, mint II. Frigyes, II. József és II. Katalin. És nem is vitás, hogy a XVIII. században Közép- és Kelet-Európában még valóban fenn is állott a monarchiának az a történeti szerepe, ahogy a burzsoáziát támogatva és arra támaszkodva igyekezzék megtörni a főnemesség és az egyház kiváltságos helyzetét. De bármilyen igyekezettel idézte is vissza Balugyánszky ifjúkorának monarchia-tisztelő hangnemét abban a reményben, hogy ezen az áron ifjúságának felvilágosult reformjavaslatait is magáévá teheti, 1797-ben egészen más volt a helyzet Európaszerte, mint 10—15 évvel ezelőtt. Eljött a francia forradalom, megdöntötte a legrégibb európai monarchiát, végigfutotta a maga pályáját az alkotmányosságtól a jakobinus demokráciáig s onnan vissza a polgári reakció felé, a megrémült burzsoázia már visszahökölt saját merészségétől és kereste a visszavonulás útját és a szövetséget a reakció erőivel. Ebben a helyzetben a középeurópai monarchiák is egyszerre gátat szabtak a felvilágosodás programjának, megálltak az egyház és arisztokrácia kiváltságainak a nyirbálásában és már előrevetette árnyékát a „trón és oltár" szövetsége, melynek jegyében majd 1815-től az összes európai monarchiák összefognak a forradalom rémének a letörésére. Egyetlen ország volt még Európában, ahol a történeti

monarchia haladó szerepe még nem merült ki teljesen és ahol egy ifjú, akkor még haladásra, reformokra, látszólag felvilágosodott kormányzásra törekvő uralkodó ült a trónon: I. Sándor Oroszországa. Bármilyen váratlan tehát, de nem egészen véletlen, hogy Balugyánszky Mihály számára, aki előtt a reformeri pálya itthon bezárult, Oroszországból jött később az a fordulat, amely pályájának új irányt adott.

[1] Dissertatio inauguralis De Promptuariis conscripta a Michaele Balugyanszky praesentata 13 mensis Septembris anno 1797.

[2] Sonnenfels: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz, Wien. 1786—87., 5. kiad., 3. köt.

[3] Sonnenfels id. m. I. 100—103. old.

[4] U. ott I. 89—91. old.

[5] U. ott I. 271—274. old.

[6] U. ott II. 57—59. old.

[7] U. ott I. 367—380. old., II. 66—81. old.

[8] Forbonnais: Element de Commerce. Id. Sonnenfels id. m. II. köt.

[9] Du Hamel: Traité de la manière de conserver les grains. Id. Sonnenfels id. m. 377. old.

[10] Mirabeau: L' ami des hommes. I. Sonenfels id. m. 81. old.

[11] Smith: Unterforschung über die Nationalreichthümer. Id. Sonnenfels id. m. III. 298. old.

[12] A Kommunista Kiáltvány 1848-ban jelent meg.

[13] Sonnenfels: Betrachtungen über den Vorzug des Handelsmannes und die ihm gebührende Achtung. Gesammelte Schriften. 1765., I. köt. 337—355. old.

XIX. FEJEZET

Mire Balugyánszky Mihály letette harmadik szigorlatát, elkészítette felavatási értekezést, megvédte a kitűzött tételeket, majd azt követőleg Kelemen Imre dékán kezéből átvette doktori diplomáját,[1] letelt az őszi szünidő és a nagyváradi akadémián megkezdődött az új tanév.

Balugyánszky Mihály, a jogtudományok doktora[2] rövid pesti tartózkodás után visszautazik Nagyváradra és megkezdi előadásait. Pesti barátaiból keveset láthatott viszont; vagy a hóhér bárdja végzett velük vagy morvaországi és tiroli börtönökben sínylődtek vagy pedig visszahúzódva, magányukba zárkózva igyekeztek elterelni magukról a titkosrendőrség figyelő tekintetét. Szinte örült, hogy távozhatott Pestről, ahol minden az elmúlt évek elbukott nagy terveire és a jelen sivár valóságára emlékeztette. Jólesett visszautazni a provinciális, de az idők múlásával megszokottá, sőt meghitté vált Nagyváradra. Itt is fájóan érzi a baráti kör megfogyatkozását — Szentjóbi Szabó László, Szlávy János és Szlávy György a spielbergi börtönben raboskodtak — de a tanártársak, a megmaradt barátok együttese, a tanítás öröme sokat felejttetett. A mozdulatlan, merev ferenc-császári uralom már első évtizedében is mind politikai, mind társadalmi téren nem csak megállást, hanem szinte mérhetetlen visszaesést is jelent. Mig más népeknél ezek az esztendők a lökésszerű fejlődés rohanó eseményeit foglalják magukba, addig Ferenc négyévtizedes uralkodásának hosszú korszakában a Habsburg-monarchia népei a teljesen időszerűtlenné vált abszolutizmus utójátékát élik végig. Mig Európa országainak zömében többé-kevésbé homogén társadalmi osztályok már félretolták az abszolút királyságot és átvehették a kormányzás feladatát, addig Ferenc uralma végzetes kerékkötőjévé vált ennek a természetes folyamatnak és Magyarországot ismét hosszú időre letérítette az egyetemes európai fejlődés útjáról.

Minden ügyet végső soron az uralkodó mellett működő, senkinek sem felelős „szürke eminenciásokból" álló titkos kabinet intéz, a titkosrendőrség által szolgáltatott adatok alapján. A

kormány már 1798-ban letárgyalta József nádorral, hogy a titkosrendőrség irodáit, minden feltűnés elkerülésével, Magyarországon is fel kell állítani. Ezt követően a bécsi udvari rendőrhatóság Németh János királyi jogügyi igazgató közvetítésével fiókokat létesít az ország valamennyi nagyobb városában. A titkosrendőrség tudósitói főleg a németajkú városi és állami hivatalnokok soraiból kerülnek ki, akik a legveszedelmesebb színekben mutatják be jelentéseikben a magyarországi életet, csakhogy minél nélkülözhetetlenebbekké tegyék személyüket és jelentéseiket.

A friss politikai, társadalmi és irodalmi széljáráshoz szokott Balugyánszky Mihály számára ebben a nyomasztó, mozdulatlan világban hiányzik az éltető elem.[3] Kutatja, keresi a kiutat a zsákutcából és újból felveszi a kapcsolatot Orlay Jánossal is, aki az orosz kormány ösztöndíjával ismét két esztendőt tölt a bécsi egyetemen.[4] De az eredményre még hosszú évekig várnia kell. Az a hat esztendő, melyet még a tizennyolcadik századvég reménytelenül reakciós Magyarországán kell töltenie, mozgalmas, munkában és sikerekben gazdag életének legszíntelenebb korszaka, melynek forrásaink csak kisjelentőségű mérföldköveit tudják nyújtani.

1799-ben a súlyosan megbetegedett Miller Jakab Ferdinánd tantárgyát, a statisztikát és az európai államok történetét is Balugyánszky vette át.[5] Ez Tokody György tankerületi főigazgatónak a helytartótanácshoz intézett felterjesztéséből[6] tűnik ki, melyben felszólította Balugyánszkyt a nyilvános megvitatásra szánt tételek[7] elkészítésére. „Balugyánszky azzal mentette magát, hogy ő, mint aki csupán helyettesít e tárgyban, ezidőszerint nem tudja a tételeket összeállítani, mert ez akadályozná saját tárgya kötelezettségeinek ellátásában, — azonban minden törekvése arra irányul, hogy az ifjúság ezen a téren is megkapja mindazt, ami szükséges".[8] Hozzáfűzi Tokody, hogy Balugyánszky ígéretének és a személyéről alkotott véleménynek minden bizonnyal meg fog felelni.

1800-ban Miller Jakab Ferdinánd szembaja annyira súlyosbodott, hogy végleg búcsút kellett mondania a tanári pályának. Távozásával megürült mind a kerületi könyvcenzori, mind pedig az akadémiai proszeniori tisztség — mindkettő tekintélyes mellékjövedelemmel járt.[9] A felszabadult proszeniori állásra — a szeniorátust, mint korban és szolgálati években egyaránt legérdemesebb, Mihalóczy György töltötte be — Balugyánszky Mihály[10] és Szerdahelyi Antal[11] adták be pályázatukat, utóbbi a könyvcenzori állásra is.

Azt, hogy Balugyánszky Mihály nem pályázott a könyvcenzori tisztségre és kérelmét a proszeniori állásra korlátozta, helytelenség volna túlzott szerénységgel magyarázni. A fiatal Balugyánszkyt nem jellemezte az a rendkívüli, emelkedett szerénység, amely a későbbi évtizedek Balugyánszkyjának egyik legrokonszenvesebb vonásává vált. Sőt: beadványainak — főleg a jakobinus összeesküvés előtti években írt folyamodványainak — hangja szinte túlzottan öntudatos, olykor egyenesen kérkedő. Most sem a középszer keresése vagy a tudós szerénysége tartja vissza a cenzori tisztség megpályázásától — a napoleoni háborúkban mind értéktelenebbé váló pénzből egyre nehezebben élnek meg a tanárok[12] és a jövedelem fokozására igen nagy szükség van — , hanem azért, mert jól tudja: hiába húnynak szemet jakobinus múltja felett a városban és a megyében — a kérvényt a helytartótanács véleményezi és a kancellária dönti el, ahol igen sok jó emlékezőtehetséggel megáldott hivatalnok dolgozik . . .

Kérelmében Balugyánszky — életrajzának szokásos leírása után — buzgalmát, szorgalmát, a főigazgatónak és a közvéleménynek róla alkotott jóvéleményét ecseteli. „Ha hallgatóim közül jónéhány, éleselméjűsége és tehetsége folytán elnyerte a doktori fokozatot, ez azt is mutatja, hogy újabban saját tárgyam mellett a statisztikának és az európai államok történetének tanításában is teljes jártasságra tettem szert. Ez is azt bizonyítja, hogy aligha múlnak felül igyekezetben és buzgóságban". Mindezeket a tanulóifjúság általános előmenetele és tudásának, kiemelkedő eredményeinek bizonyítékai is alátámasztják. Előadja, hogy Miller professzor távozása óta a könyvtár vezetése is teljes egészében reá hárul.

Folyamodványának befejező részében az éveken át mellőzött ember hangja tör ki a sorok közül: „Igen nehéz volna a szívem és fájó sebet éreznék, elveszteném kedvemet továbbképzésemhez, ha méltatlannak bizonyulnék az állás betöltésére". Utolsó mondatában oldalvágást mér a másik proszenior-jelöltre, Szerdahelyi professzorra, aki folyamodványában egyebek mellett nagyszámú családjára is utal. „Tanártársam érvelését nem teszi erősebbé az, hogy házas állapotára és gyermekeire hivatkozik, mivel senki sem láthatja előre, nem fogom-e én is ezt az állapotot hamarosan betölteni".

Úgy látszik, Balugyánszky ekkor már erősen foglalkozott a családalapítás gondolatával, bár csak két évvel később, 1803-ban valósította meg ezt a tervét.

A helytartótanács 1801 június 2-i felterjesztéséhez képest a kancellária a Miller által betöltött tisztségeket megosztja a két

kérelmező között.[13] A fokozott politikai megbízhatóságot igénylő cenzori tisztséget Szerdahelyi Antalnak ítéli oda, míg a tudományos munka elismerését jelentő proszeniori állást Balugyánszky Mihály kapja meg.[14]

Alig néhány héttel később, 1801 július 27-én meghalt Balugyánszky rangidős tanártársa, Mihalóczy György a jogbölcsészet tanára és halálával ideiglenesen Balugyánszkyra hárul a nagyváradi akadémia négy tanszéke közül háromnak az ellátása.[15] Balugyánszky az új tanárok kinevezéséig — ami a lassú, bürokratikus ügyintézés és kevés rátermett jelentkező korszakában tekintélyes időt vett mindig igénybe — három tárgy tanítását látja el, de rendkívüli munkájának anyagi ellenértékét is szeretné látni. Először a Miller távozásával megürült történeti és statisztikai tanszék helyettesítéséért kér remunerációt,[16] — ezt Tokody javaslatára aránylag rövid időn belül meg is kapja. Tokody ismét kiemeli Balugyánszky tudományos előadásmódját, tehetségét és hallgatóinak kiváló előmenetelét. A nemzetközi jogi és jogbölcsészeti katedrán végzett helyettesítésének díjazása iránt augusztus 31-én adja be kérvényét,[17] mely ugyancsak kedvező elintézést nyer. A három tanszék együttes betöltésével Balugyánszky jövedelme ideiglenesen megközelíti a pesti egyetem tanárainak fizetését. A tanárok életkörülményeire, társadalmi helyzetére élénk fényt vet a nagyváradi akadémia mindkét tanára által a helytartótanácshoz intézett 1801 július 27-i kérvény.[18] Ezt a szokatlanul határozotthangú felterjesztést Balugyánszky Mihály proszenior szerkesztette, úgyis, mint az akadémia rangban legidősebb tanára, — Mihalóczy szenior már halálos beteg volt és két nappal később meg is halt — úgy is, mint a két fakultás elismert szellemi vezetője. Ebben a folyamodványban előadja a tanári kar legsúlyosabb sérelmeit és azok sürgős orvoslását kéri. Fizetésük nemcsak a külföldi példákhoz, hanem a hazai hivatalnokok fizetéséhez viszonyítva is alacsony „és összehasonlítva az egyetemi kollégák jövedelmével, aránytalan, az élelmezésre, a ruházatra és a tanári állás betöltéséhez szükséges más dolgokra pedig elégtelen".[19] Majd kifejti, hogy „nincs egyetlen állami állás, ahol az előléptetés ne volna meg: mert ha ott kezdetben csekély is a fizetés, mégis a törekvés előtt nyitva az út a magasabb ranghoz és fizetéshez. Egyedül előttünk van ez a remény elzárva!"[20] Külföldi példákra hivatkozva állítja, hogy ott az ifjúság nevelésében megöregedett, érdemes férfiakat kitüntetik, magasabb javadalomban részesítik és tisztes, nyugodt öregkort élveznek. Ugyanakkor nálunk az egyetemi tanári rangon kívül semmi más jutalom nincs, ezt pedig oly sok

tanár közül alig egy-kettő érheti el; a többiek, ha még oly tehetségesek is, elsenyvednek vagy megfogyatkozott erővel nyugdíjukból tengetik életüket.

Igen nagy a különbség az egyetemi tanárok és az ő fizetésük között. Indokolt ott a nagyobb fizetés az egyetemi rang és a fővárosban való lakás miatt; de hogy az akadémiai tanárok közül egyetlen egy sem éri el az egyetemi tanárok fizetésének a felét sem, azt már nem lehet méltányosnak mondani, legfeljebb, ha az ő munkájukat semmire sem értékelik, — holott gyakran amazokénál nagyobbszámú ifjúságot ugyanazokból a tárgyakból és azonos tankönyvek alapján oktatnak.

Amikor az ötszáz forint összegű fizetést megállapították, mások voltak az árak és azóta sok minden megváltozott. A nevelés legjobb módszere a jó példa. „De itt? A több gyermekkel megáldott apa, amikor a negyedévre 125 forintot kap, nem tudja, vajjon azt gyermekei éhségének csillapítására, vagy szakadt ruhájának pótlására, avagy szegénységből fakadó adósságának törlesztésére fordítsa — vagy pedig vessen el magától minden vágyat és csak mechanikusan, mintegy ösztönösen végezze feladatát?"[21] A legnehezebb sors a betegekre és kiöregedettekre vár, akiknek annak feléből vagy harmadából kell élniök, aminek teljes összege is kevés a megélhetéshez, „pedig ma már nem lehet úgy élni, mint amikor még Diogenes lámpával járt az emberek között".

A személyi jellegű panaszok után a felterjesztés rátér a közügyekre is. „Soha és seholsem virágzottak a tudományok és művészetek támogatás nélkül, amelyre rászorulnak és amely felkarolja őket".[22] A nagyváradi akadémia mindezeket nélkülözi. A könyvtár és szertár bővült ugyan néhány művel, de hol vannak a mi tudományos műveink? A tudomány nem juthat így előre, ezért aztán ismeretlenek maradunk a művelt világ előtt és sem a hazára nem sugárzik több dicsőség a legkiválóbb tehetségek révén, sem a mesterségek, az ipar és a művészetek nem kapnak támogatást a tudományoktól. És miként tanítsanak a tanárok, ha az elemi dolgokon túl nem bocsátkozhatnak fejtegetésekbe?!

Ezután saját személyi sérelmére tér át a Balugyánszky szerkesztette panaszirat. A helyettes tanári állásokat megszüntették, így kénytelenek maguk a tanárok helyettesíteni. „Ennek a terhe a politikai tudományok tanárára esett, aki — miután azt már két éven át viselte — meggyengült tüdővel, orvosi rendeletre azt többé nem viheti".[23]

A tantermeket nem fűtik. A rendszeres tankönyvek hiánya

szinte általános. Nincs sem a hazai jogból, sem az egyetemes, sem az oknyomozó történelemből, sem a politikai tudományokból megfelelő kézikönyv; ez rendkívül megnehezíti mind a tanulást, mind pedig a tanítást.

A nagyváradi tanárok felterjesztésére a helytartótanács augusztus 11-én válaszol, méghozzá rendkívül kemény, olykor egyenesen kíméletlen hangon, mely mélyen megalázó a tanárokra és rávilágít arra a semmibevevésre, mellyel a habsburgi birodalom országaiban a tudomány embereit kezelték. „A nagyváradi tanároknak július 27-i folyamodására a helytartótanácsnak az a válasza, hogy „mivel abban olyan dolgok is foglaltatnak, amelyek nemcsak a király kegyes rendelkezéseit, hanem az újonnan bevezetett tanulmányi rendszert és fizetéseket, továbbá a tanulmányi alapot is érintik, amelyekhez a tanároknak semmi közük sincs és mivel a többi állásokkal való összehasonlítások szántszándékkal a tanári állás lealacsonyítására irányulnak és mivel több olyan panaszt is felsorolnak, melyek okai magukban a tanárokban keresendők és mivel oly kérdéseket vetnek fel, amelyek nem annyira az igazság és méltányosság elérésére törekednek, mint inkább arra, hogy a magasabb fórumokat kioktassák — mintha ott nem tudnák, mit és hogyan kell cselekedni —, ezért a Helytartótanács elrendeli, hogy az Akadémia tanári értekezletére meg kell hívni a többi nagyváradi iskola tanárait is és ott nyilvánosan ki kell jelenteni, hogy a szóbanforgó kérvényt meggondolatlanul és megfontolatlanul, saját állásuk meg nem becsülésével, a tanulmányi rendszer rovására, vakmerő túlzásokkal szerkesztették és ezért komoly és súlyos bírálatot érdemelnek. Akik a tanári állást annyira lealacsonyítónak, nyomorúságosnak és megvetettnek érzik, vegyék mindnyájan tudomásul, hogy állásukról le is mondhatnak és helyüket átengedhetik az arra vágyóknak, akik hajlandók lesznek azt hűségesen ellátni".[24]

Mihalóczy professzort augusztus 4-én temették el és sírjánál — mint Miller Ferdinánd Jakab írja visszaemlékezéseiben[25] — „Balugyánszky Mihály tartott megható gyászbeszédet", mely Miller szerint nyomtatásban is megjelent.[26]

Miller távozása és Mihalóczy halála megnyitotta az utat Balugyánszky előtt a nagyváradi főiskola dékáni — akkori elnevezése szerint szeniori — széke felé. Új tanártársai — Faber Antal[27] és Kovács Imre[28] — kevesebb szolgálati évvel rendelkeztek és új emberek voltak Nagyváradon. A Martinovics-per óta hat esztendő pergett le, a spielbergi és kufsteini kazamaták életben maradt rabjai is fokozatosan hazatértek, — a császári önkény-

uralom elég szilárdnak érezte magát ahhoz, hogy szoros keretek közé zárva bár, de visszabocsássa az életbe azokat, akiknek több-kevesebb részük volt a forradalmi mozgalomban. Már Kazinczy is kiszabadult, ismét megjelenhetik Nagyváradon és Balugyánszky úgy látja, hogy ha a pesti egyetem felé talán örökre el is zárult az útja, mégis megkísérelheti a nagyváradi szeniorátus megpályázását.

1802 január 18-án Balugyánszky Mihály beadja folyamodványát a nagyváradi királyi akadémia szeniori állásának elnyerése tárgyában.[29] Kérelme nagyjából azonos a proszeniorátus iránti kérelmében foglaltakkal és ahhoz csak azt fűzi hozzá, hogy „az előző tisztség odaítélése óta igyekezetét még tovább fokozta". A proszeniorátust Szerdahelyi Antal kéri a maga számára. Tokody mindkét folyamodó kérelmének teljesítését javasolja és megállapítja, hogy „mindketten a legodaadóbb módon fáradoznak az ifjúság nevelése terén". 1802 február 16-án a helytartótanács felterjesztést intéz az uralkodóhoz a betöltendő nagyváradi akadémiai állások tárgyában.[30] A helytartótanács felterjesztésében megállapítja, hogy a két tanár „a legeredményesebben fáradozik az ifjúság nevelése terén". A kancellária elfogadja a helytartótanács véleményét és Balugyánszky Mihály megkapja a nagyváradi akadémia szeniori tisztségét,[31] vagyis mindkét kar első tanári helyét.

[1] „D. Michael Balugyánszky Hungarus, ex Velejte Comitatu Zempliniensi, Religionis Catholicae, annorum 29, in Regia Academia Magno-Varadiensi Scientiarum Politico-Cameralium et Styli Curialis Professor pub. Ord. Juris Universi Doctor creatus est, Promotore Emerico Kelemen J. U. D. Juris Hungaricae Professor pub. Ord. et Incl. Facultatis Juridicae pro tempore Decano" (Eötvös Lóránt Tudományegyetem jogi karának irattára, „Status personalis inclitae Facultatis Juridicae ab anno 1777"). Balugyánszky velejtei illetősége annak tulajdonítható, hogy atyját főhatósága időközben Velejtére helyezte át. — Lásd még O. lt. canc. oszt. 10 943/1797. sz. kiadmányt, melyből kitűnik, hogy az 1796/97-es tanévben Balugyánszkyn kívül csak Wagner Vilmos, Sáfár Imre és Mihalóczy György kapott doktori oklevelet.

[2] Az 1798. évi sematizmusban már mint doktor szerepel.

[3] Bécsben a titkostársaságokat tartották a jakobinuseszmék fő terjesztőinek és ezért a tanároknak is a következő szövegű esküt kellett letenniük: „Esküszöm, hogy semminő titkos társulatba — sem a császári-királyi örökös tartományok határain belül, sem azokon kívül — nem csábíttattam el és ilyenbe a jövőben sem fogok belépni". (Eötvös Loránt Tudományegyetem jogi karának irattára, 1802. fasc.)

[4] 1797 végén távozott Bécsből. Visszatérte után rövidesen a cár háziorvosa lett. Pályafutására még visszatérünk.

[5] Bozóky id. m. 75. old.

[6] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 22 116/1800. sz.

[7] Ferenc császár elrendelte, hogy a szokott félévi vizsgákon kívül, amelyeket a tanárok „magánfalak között" szokniak tartani, tartsanak nyilvános vitákat és nyilvános védelmezéseket és vizsgákat, amint az Mária Terézia alatt volt és ott vitassanak meg olyan tételeket, amelyeket a helytartótanács jóváhagyott. (Eckhart F. id. m. 231. old).

[8] „Reflexisse me dominum Michaelem Balugyánszky scientiárum politicarum isthic professorem, qua tamen professoris historiae statuum domini Ferdinandi Miller Supplentem, quo theses suas staticas iuventuti scholasticae decursu 2-i huius semestris proponendas antequam praelectiones ordineretur, mihi exhibere velit, abhinc altiori discussioni et ratificationi in obsequum benignae resolutionis regiae per me praesentandas. Qui tamen se eo excusaverat, quo is, qua solum supplens ex materiis obiecti huius, obstantibus suae propriae cathedrae obligationibus, in antecessum semet praeparare, aut theses concinnare, mihi exhibere non potuerit conatum interim se omnem adhibere velle, ut iuventus in hac etiam—scientia districtim erudiatur, quod etiam promissioni suae et expectationi de eo praeconceptae haud difformiter fecit et praestitit (O. lt. helyt. oszt litt. pol. 22 116/1800. sz.).

[9] Lásd pl. Eckhardt F. id. m. 134. és 175. old., valamint O. lt. canc. oszt. 2643/1802. sz.

[10] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 3877/1802. sz. és canc. oszt. 2643/1802. sz.

[11] Uo.

[12] A pesti egyetem tanárai is állandóan panaszkodtak jövedelmük elégtelensége miatt. Lásd Eckhart F. id. m. 175. old.

[13] O. lt. canc. oszt. 6400/1801. sz.

[14] O. lt. helyt. oszt. litt. pol 14 987/1801. sz.

[15] Bozóky tévesen írja (id. m. 81. old.), hogy Mihalóczyt Szerdahelyi helyettesítette; v. ö. O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 21 371/1801. sz.

[16] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 9961/1801. sz.

[17] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 2137/1801. sz.

[18] O. lt. helyt oszt. litt pol. 16 561/1801. sz.

[19] „... et intuitu collegarum nostrorum in Universitate inproportionatum et victui, hospitio rebusqe statui professorum comparendis insufficiens est."

[20] „Nobis solis ea praeerepta esse videtur esse spes."

[21] „At quid? Onustus prolibus pater, qui 125 fl-os trimestri percipit, anxius utrum famen sedare liberorum, an laceros vestire, debitave ex egestate contracta solvere, aut rebus futuris prospicere oporteat, adjecta cupidine, mechanice, quadam impulsione solum munere fungitur".

[22] „Nunquam ullibi scientiae et artes floruere sine subsidis, quibus illae egent foventurque".

[23] „Onus igitur in professorem scientiarum politicarum redicit, qui cum a duobus annis idem ferat, debilitato pectore, ex praescripto medicorum amplius sustinere nequit."

[24] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 16 561/1801. sz.

[25] Miller Jakab: Opera Omnia, tom. IV. 171. lap. (Orsz. Széchényi-könyvtár kézirattárában.)

[26] Címe: „Memoria Georgii Mihalóczy, J. V. Doctoris, in Regia M. Varadiensi Academia Juris Naturae, Publici Universalis et Gentium

professoris P. O. A Facultatis Juridicae Senioris habita a Michaele Balugyánszky J. V. Doctore, in eadem Academia Scientiarum Politicarum et Styli Curialis Professore P. O. dum iusta funebria solenni ritu persolverentur die IV. Aug. MDCCCI. (Debricini), — Sajnos, e munka egyetlen példányát sem sikerült megtalálnom; a debreceni kollégium sem rendelkezik vele.

[27] Szül. 1772., megh. 1874. — Gimnáziumi és jogi tanulmányait Pozsonyban és Pesten végezte. 1794-ben a győri költészeti tanszékre pályázott, ahová ki is nevezték. 1801-ben megkapta a Miller Ferdinánd Jakab távozásával megüresedett nagyváradi statisztikai és történeti tanszéket, melyet 1804-ben felcserélt a pozsonyi jogakadémia hasonló katedrájával, ahol egészen 1841-ig tanított. 1809—1813 között szerkesztette az Ephemerides Posonienses c. lapot. Statisztikai és bányajogi munkái mellett több latinnyelvű verses mű szerzője, melyek közül kiemelkedik önéletrajza.

[28] Szül. 1774., megh. 1824. — Öt éven át adta elő a nagyváradi akadémián a hazai jogot. 1807-ben ő is a pozsonyi akadémiára került, ahol egészen haláláig tanított.

[29] O. lt. canc. oszt. 2643/1802. sz.

[30] O. lt. helyt. oszt. litt pol. 3877/1802. sz.

[31] O. lt. canc. oszt. 2643/1802. sz. — Lásd id. sematismus 1803. évfolyamának 24. old.: „Michael Balugyánszky, U. J. Doctor, Scient. Polit. et Styli Curialis professor publicus ordinarius et facultatis juridicae senior".

XX. FEJEZET

Balugyánszky Mihály 1796-tól 1803-ig a vidéki magyar főiskolák tanárainak eseménytelen, egyhangú életét éli. Ezeket a lassúritmusú, monoton éveket csak nagyritkán szakítja meg egy-egy váratlan, külső esemény — elsősorban Orlay János pétervári levelei, amelyek csak a századforduló után válnak gyakoribbakká, valamint a régi baráti kör megmaradt tagjainak híradásai. A megújuló napoleoni háborúk eseményei csak távoli rezgések formájában érnek el az ország keleti vidékeire, melyek így közvetlenül nem is ismerkednek meg az egész Európa felett elzúgó történelmi viharral. A valójában rendkívüli arányú tanulmányokat takaró kényszerű tétlenség esztendőinek csendes, patriarkálisnak látszó pergését Faber Antal professzor, Balugyánszky Mihály nagyváradi tanártársának verses önéletrajza[1] érzékelteti. Emlékirataiban némi bepillantást nyerünk Balugyánszky életmódjába, környezetébe, társadalmi helyzetébe, a nagyváradi akadémia légkörébe is.

Faber Antal 1801 áprilisában foglalta el a nagyváradi akadémián a Brassói Miller Jakab Ferdinánd távozásával megüresedett statisztikai és történeti tanszéket. Addig a győri akadémia bölcsészeti karán adta elő a költészetet. Lelkes, színes szavakkal írja le Nagyváradra érkezését és első benyomásait. „A városba érkezve bámulattal szemléltem a csodálatos székesegyházat és a mellette épült nagyszerű püspöki palotát. Elsőnek a grammatikusok szeniorát, Kapyt látogattam meg, akivel együtt felkerestem a nemeslelkű Tokodyt, akit valóban méltán ékesít ez a jelző. Szívesen fogadott bennünket, ugyanaznap ebédre is meghívott és megbeszéltük a tanszék elfoglalásának időpontját. Ezután felkerestem Vass Jánost, Tokody helyettesét. Éleseszű ember, aki azelőtt a logikát adta elő és akit méltán sorolnak a jónevű költők közé.

Ezt követően meglátogattam a híresebb kollégákat. Szerdahelyi Werbőczynek volt mérsékelt tisztelője; nem tartotta valami csodás lénynek, de nem is kárhoztatta, hanem munkájának előnyös oldalait egybevetette annak gyengéivel és hibáival. Steindl,

a megbékélt, mérsékelt idősebb ember megtestesülése az euklidesi törvényeket kutatgatta. Jó névnek örvendett a városban Mihalóczy, de alig, hogy megismertem, meghalt. Németh — mind tekintetre és magatartására, mind pedig arckifejezésére nézve szelíd, kedves ember — az egyházi dogmákat adta elő rendkívüli ékesszólással. Miller nagytudományú és nagyfelkészültségü férfiú volt, aki bőbeszédű előadásával gyönyörködtette az ifjúságot, ami azonban gyakran ment a méltóság és a tanszék rovására. Vargát az elmélet tette híres fizikussá, Keresztury pedig a történettudományban emelkedett ki és főleg a történelmi események időrendjének rendszerbefoglalásával vált ki.

A nagyváradi akadémia igazi ékessége azonban Balugyánszky volt. Igazi tehetség, élénk kedély, aki egyaránt kiválóan jártas volt a nyelvekben, a történettudományokban, de kitűnt mint szónok és mint statisztikus is. Balugyánszky helyettesített tanszékemen megérkezésem előtt; mindenkivel igen jól megfért, kellemes társalgó volt, akit szívesen láttak vendégül a nagyváradi családok."[2]

Faber rövid jellemzéseiben Balugyánszky kapta a legelismerőbb megállapításokat és az a néhány hiányosan megrajzolt emberi kontúr, ami ebből a szűkszavú leírásból kibontakozik, már maga is arra mutat, hogy a harmincas éveinek java felé közelítő Balugyánszky tudását, képzettségét tanártársai is felismerték és méltányolták. Emberi kvalitásaira pedig rendkívül jellemző fényt vet Fabernek az a megállapítása, hogy „mindenkivel megfért"; az egymással örökösen civódó, perlekedő nagyváradi tanárok[3] kis társadalmában ő az egyetlen, aki senki ellen nem tör és akit senki sem támad, hanem — ha olykor némi irigységgel is — egyhangúan elismerik valamennyiök felett álló szellemét és felkészültségét.

Faber leírja, milyen szállást tartottak, milyen körülmények között laktak és éltek Nagyváradon ő és nőtlen tanártársai, köztük Balugyánszky. Faber és Balugyánszky a püspöki gondnok házában vettek ki kétszobás lakást teljes ellátással. „Nagyvárad városának külön ismertetőjele, hogy a legtöbb asztal roskadozik a finom ételektől; bőséges volt az étkezés, mégis ily bőség mellett is csak mértékletesen volt szabad táplálkoznunk, tanári hivatásunk és egyéb okok miatt". Lelkes szavakkal emlékezik meg a szüreti mulatságokról, melyekre az akadémia tanári kara is kivonult. „A szüret több napig tartott és vidám nótaszóval, lakomázással és a falu sok más örömei közepette telt el, amikor a vidám zenére táncra kerekedtek még a tanárok is, kivéve azokat, akik nem voltak járatosak a tánc tudományában . . ." Balugyánszky

bizonyára nem tartozott ezek sorába, mert leánya feljegyzései és egyéb források[4] tanúsága szerint még késő öregkorában is szívesen eljárta jókedvű társaságban egyik-másik kedves magyar táncát.

Balugyánszky Mihály azonban nem tartozott azok közé, akik magasan szárnyaló terveiket, vágyaikat, eszményeiket végkép fel tudják adni a viszonylagos provinciális jólét, patriarkális nyugalom, bukolikus örömök kedvéért. Ez a hét év a kényszerű várakozás, a lassú, de annál alaposabb felkészülés szakasza volt. 1801 március 23-án trónralépett I. Sándor cár és trónralépésével az orosz birodalomban új, nagy reformokban megnyilatkozó irányzat vette kezdetét. I. Sándor szükségesnek tartotta, hogy az állam rendjében bizonyos reformokat hajtson végre, hogy ezzel elejét vegye a forradalmi hangulatnak. Még mint trónörökös azt írta volt nevelőjének, a köztársasági érzelmű Laharpe-nak, hogy uralkodásának célja „szabadságot ajándékozni az országnak és ily módon megakadályozni, hogy országa a jövőben esztelen emberek játékszerévé váljék".[5]

I. Sándor röviddel trónralépése után visszaengedte a száműzetésből és fogságból az atyja által elítélt nemeseket, megszüntette a külföldi könyvek behozatalának tilalmát, megengedte a külföldi utazásokat és rendeletet adott ki a kínvallatás és a titkosrendőrség megszüntetéséről. Az 1801 december 12-i cári ukáz megengedte a kereskedőknek, a városi polgároknak és az állami parasztoknak, hogy „puszta földeket vásárolhassanak", egy ezt követő ukáz pedig, amely a „szabad földművelőkről" rendelkezett, megengedte a földesuraknak, hogy jobbágyaikat felszabadítsák. Az oroszországi változásokkal egyidejűleg mind sűrűbbé válik a levélváltás a két jóbarát — Orlay János, a cár háziorvosa és Balugyánszky Mihály között.

Abban az időben, amikor I. Sándor vette kezébe a külpolitika vezetését, a francia forradalmi háborúkat már a napoleoni hadjáratok váltották fel. Új koalíció alakult Franciaország ellen, amelyben Oroszország, Ausztria, Anglia és Svédország vettek részt.

Oroszországról addig alig és akkor is meglehetősen ellenséges hangnemben írtak a Habsburg-birodalomban megjelenő lapok. A bécsi udvarnak Szuvorovval szemben tanúsított galád politikája miatt Pál cár 1800-ban felmondta az osztrák szövetséget és a kiéleződött helyzetben az újságok rendkívül barátságtalan beszámolókat voltak kénytelenek közölni Oroszországról. Az új külpolitikai helyzet azonban gyökeresen megváltoztatta ezt az állapotot és a magyar lapok példátlanul lelkes hangon,

terjedelmes cikkekben méltatták az oroszországi reformokat, így a kulturálisokat is és ezeken keresztül öntöttek lelket a reformok után sóvárgó művelt magyar közvéleménybe.

A magyar lapok között Kultsár István kitűnő, haladószellemű orgánuma, a Magyar Kurir járt elől az oroszországi reformok ismertetésében. Balugyánszky, akiről összes forrásaink megállapítják, hogy valósággal szomjasan vetette rá magát az időszaki sajtótermékekre,[6] az apáinak nyelvén beszélő hatalmas orosz nép roppantarányú, szinte forradalminak nevezhető kulturális fejlődését látta maga előtt kibontakozni a Magyar Kurir hasábjain keresztül. A dohos, reakciós ferenccsászári birodalomban valósággal a pezsdítő tavaszi szél hullámaiként hatottak az orosz birodalom nagyszerű, merészen ható reformjai.

Az orosz kulturális reform eseményeiről a Magyar Kurir szinte minden egyes számában közöl valamit.

1803. évi első számából megtudjuk, hogy „I. Sándor orosz császár, a tudományoknak és Tudósoknak nagy pártfogója és elővivője, egy olly főiskolát állít most fel Petersburgban, melly az oda való régtől virágzó tudós férfiakból álló Akadémiával szoros egyességben fog lenni".[7]

Az ötödik szám hírül adja, hogy „a mult esztendő vége felé állított szép mesterségeket gyarapító Akadémiának esztendei jövedelmét 60 000 rubelről 140 000-ig szaporította meg Sándor császár".[8]

A hetedik szám nyilván felkeltette Balugyánszky érdeklődését. „A tudományok jobb lábra leendő állítódhatások végett ki jött Császári rendelések szerént nem tsak Petersburgban, Dorpatban és Moskauban, hanem Kasanban 's még más két fő városokban is állanak fel Orosz Universitások: Collegiumok vagy oskolák pedig minden városokban, helységekben 's falukban".[9]

A huszonhatodik szám fontos oktatásügyi reformokról tudósítja a magyar olvasóközönséget. „Néhány hónapokkal ezelőtt egy olly válogatott tudós férfiakból álló commissiot nevezett ki I. Sándor Császár, mely az Orosz Birodalomban lévő főbb és alsóbb rangú Oskolák jobb karba 's állapotba leendő helyheztetéséről hosszas foglalatossági után igen szép planumot készített 's terjesztett Ö Orosz Császári Felsége eleibe. Ezt a planumot helybe hagyta a Felség és Novosilzef Kamarás urra, azon Comissio tudós előlülőjére bízta annak további eszközlését. Hat főiskola lésszen, úgymint a Moskaui, Wilnai, a Dorpati, St. Petersburgi, a Kasani és a Charkofi".[10]

És amikor ezek a tudósítások már amúgyis teljesen felcsigázták a zemplénmegyei orosz parasztivadékból nagyváradi

professzorrá lett Balugyánszky képzeletét, a langyos nagyváradi tavasz egyhangúságába villámként hasít bele az időközben cári udvari tanácsossá kinevezett Orlay János által, Novoszilcev gróf, a cár legbizalmasabb tanácsadójának megbízásából írt hivatalos meghívás, mely Balugyánszky számára felkínálja az újonnan szervezett pétervári pedagógiai főiskola tanári székét...

A cári meghívás országos feltűnést keltett és a meghívólevelet a magyarországi sajtó is nagy érdeklődéssel kommentálta.[11] A levél fényt vet a Balugyánszky és Orlay között Bécsben kialakult bensőséges baráti kapcsolatra és arra a hatalmas kulturális fellendülésre, mely I. Sándor uralkodásának első felét jellemzi.

„Nagyhírnevű és tudós Férfiú!

A számtalan intézkedés közül, melyek Császárunk Őfelsége emlékét halhatatlanná teszik, a legnagyobb figyelmet azok érdemlik, amelyek a tudományok fejlesztését célozzák Oroszországban. Minden kormányzóságban főgimnázium, minden kerületben gimnázium létesül. A három főiskolai jellegű püspöki szeminárium és a három eddigi egyetem, t. i. a moszkvai, a vilnai és dorpati egyetem mellett sok férfiú tudományos kiképzésére alkalmas újabbak is létesülnek Pétervárott, Kievben, Charkovban, Kazánban, Usztyugban és Tobolszkban. Az egyes karokon működő tanárok olyan előnyöket élveznek Oroszországban, mint sehol másutt a világon, éppen azért nem is lehet csodálkozni azon, hogy az orosz tanszékek elnyeréséért oly sok német, angol és francia tudós versenyez.

A sok tudós pályázó kapcsán Reád gondoltam, nagyhírű férfiú, akiről jól tudom, hogy a politikai tudományok tudósa vagy és az orosz nyelvben sem vagy járatlan. Amennyiben a politikai tudományok igen tiszteletreméltó tanszéke megfelelne, úgy azt felajánlom Neked, minthogy megfelelőbbnek véltem inkább magyarral, semmint más idegennel betölteni ezt az oly számos előnnyel járó tanszéket.

Ezek az előnyök a következők: 1. Alezredesi rangfokozat,[12] amelyet nyomban elnyersz azután, hogy megérkezel Pétervárra és tanszékedet elfoglalod; 2. örökletes császári nemességet nyersz; 3. javadalmad évi 2000 rubel összegre rúg; a rubel jelenlegi árfolyama 103 krajcár; 4 meghatározott időn át teljesített eredményes munka után életed fogytáig évi nyugdíj illet; 5. az özvegy ugyanily összegű özvegyi pénzben részesül, ugyancsak holta napjáig; 6. mindkét nembeli gyermekeid neveltetéséről az állam gondoskodik; 7. amennyiben tárgyadba vágó értékes közjogi munkát adsz ki, a Szent Vladimir- vagy más, ugyancsak pénzjutalommal egybekötött renddel tüntetnek ki.

Ezek azok a feltételek, amelyek közlését Veled, kiváló Férfiú, szükségesnek láttam, mégpedig Novoszilcev Ur Őexcellenciája meghagyásából, aki Oroszország Uralkodójának bizalmas tanácsadója, államtanácsos és a pétervári akadémia elnöke.

Az a jóviszony és barátság késztetett engem e sorok írására, amely bennünket egykor egybefűzött Magyarországon. Az erény jegyében és a szerencse kíséretében még sokkal többre vihetnéd, mint amennyire — tudomásom szerint sokak irigylése közepette — eddig már vitted, ha gonddal és tudással látsz munkához, ami a legnagyobb tisztességet és dicsőséget fogja megszerezni Számodra. Légy tehát azon, hogy a derék és kiváló emberek várakozásának megfelelj, legszebb életkorodban élj a kitűnő alkalommal és ne vétsél Önmagad ellen, ne akadályozd pályád tovább ívelését

Felséges Császárunk a tudományok előmozdítója és a tudósok pártfogója, akiket éppen úgy tiszteletben tart, mint Macedoniai Sándor Aristotelest, Achilles az Agamemnon által reábízott Phönixet, Ausonius császár Gratianust, akik a velük és népükkel közölt tudományt adományokkal jutalmazták és a soha sem feledő léleknek a köteles hálából fakadó bizonyítékait szolgáltatták.

Pallasz, ez az igen nagynevű férfiú[13] a megjövendölt teuton viharok leküzdése után Oroszországban biztos partot ért. A dicséretesen megoldott különféle pétervári feladatok után szerencsésen és dicsősége teljében vonult vissza a krim-i Cherzonba, ahol az igazi boldogságról elmélkedve öregségét a természet csendes szemlélésével tölti el, amelynek mindig szorgalmas megfigyelője volt. Bizony mondom, kellemes dolog, ha az ember nem veszíti el azt, amire méltóvá tette magát; nincs annál kellemesebb, mint amikor a verítékkel kiharcolt dicsőség pályájának delelőjét nem homályosíthatják el irigy kezek.

Mirievoi Jankovics Tivadar úr Őexcellenciája, Őfelsége államtanácsosa szintén magyar nemzetiségű.[14] Egykor a nagyváradi tankerület főigazgatója volt, most 12.000 rubel évi jövedelemmel rendelkezik az elhúnyt császárné és a jelenlegi Felség jóvoltából. Reád, ha kegyesek az istenek és a szerencse kíséretedbe szegődik, ugyanez várakozik, ha bízol önmagadban. Bátraké a szerencse. Az erős számára nincs járhatatlan út. Az alig ismert Nagyváradról Pétervárra kerülsz, ebbe a hatalmas városba, ahol oly sok tudós él és virágzanak a tudományok; jelentősége akkora, hogy joggal elsőnek mondhatod az egész világon és amelyet olyan kormány igazgat, melynek rendelkezéseit könnyebb dicsérni, mint utánozni.

Cselekedj tehát és amit cselekszel, vagy cselekedni szándékozol, arról mielőbb értesíts. Bővebben is írok, ha hőn várt válaszodat veszem. Addig is lelkiismeretesen gondjait fogom viselni érdekeidnek. Vale!

Orlay János
a leghatalmasabb Orosz Császár
udvari tanácsosa

Kelt Pétervárott, 1803. évi február havában."

[1] „Biographia mea, a me senario carmine deducta atque dicata illustr. ac adm. rev. dne l. b. Josepho a Mezburg", Pozsony, 1831.

[2] U. ott 40—41. old. „Grande Paludjánszky Varadinae et forte palestrae Lumen et ingenium verum mentisque severae Lingvarum, Historiae gnarus, Rhetorque, Statista, Ante meum adventum doctus supplensque Cathedrae — Tam socialis erat, quam conversator amoenus Praecipuis ideo domibus gratissimus hospes."

[3] A helyt. oszt. litt. pol. dep. aktái között rendkívül sok irat található, mely az akadémiai tanárok egymásközötti ranghely- és mellékjárandóságvitáival és egyéb súrlódásaival foglalkozik.

[4] Medemné id. m. 430. old., Baranov id. m. 58. old.

[5] A. M. Pankratova: A Szovjetunió története. Szikra-kiad. 1950., I. köt. 134. old.

[6] Pl. Fatyejev id. m. 200. old.—Csekély jövedelme mellett is állandó előfizetője több folyóiratnak, így a „Zeitschrift von und für Ungarn"-nak is (lásd a különböző évfolyamkötetek végén szereplő előfizető-névsorokat).

[7] Magyar Kurir 1803. évf., 14. old.

[8] Uo. 78. old.

[9] Uo. 124. old.

[10] U. ott 414. old.

[11] „Zeitschrift von und für Ungarn zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur", 1803. évf., 258—261. old.

[12] „Clarissime ac doctissime Vir!

Inter innumeros constitutiones, quae memoriam Augustissimi Imperatoris nostri immortalem reddunt, eae sibi maximam vindicant attentionem, quae scientias in Russia promovendas spectant. In quavis provincia (Gouvernement) Archi-Gymnasium, in singulo districtu Gymnasium erit. Praeter seminaria episcopalia veluti totidem Academias et tres, quae hucusque floruere Universitates, scilicet Moscoviensem, Vilnensem et Dorpathensem, multorum Virorum eruditrices, Petropolitana Kioviensis, Charcoviensis, Casanensis, Ustyugensis et Tobolscensis surget. Professorum commodis quibus docenti provincia demandabitur, nunquam gentium ita, ut in Ruthenia prospectum est, ut proinde minime mirum sit, plurimos Germaniae, Galliae et Britanniae eruditos, Cathedras Ruthenas maiorum in modum ambire. In tanto eruditorum concursu Tu mihi, Cl. Vir, in mentem venisti, quem memini in scientiis politicis versatissimus esse et linguae Ruthenae haud imperitum. Si honorificentissima tradendarum scientiarum politicarum provincia arridet, optio Tibi sit: satius enim duxi Hungaro eam conferri, quam alienigenae, provinciam nempe, quae tot commoda secum fert. Primum est, honos Sub-Colonelli quo simul ac Petropolim veneris, ac provinciam, quae destinatur Tibi, ceperis, decorabere. 2. Nobilitatem Imperii consequeris cum Tuis pos-

teris; 3. Salarium erit bis mille Rubellorum (Rubellis moderno cursu efficit 103 crucigeros); 4. Perfuncto cum laude praestito tempore laboribus pensio annua ad mortem ministratibur; 5 Uxor facta Vidua pecuniam vidualem ejusdem summae ad dies vitae habebit; 6. Proles utriusque sexus publicis sumptibus educabuntur; 7. Si classicum opus de tuo objecto publici juris feceris, ordine S. Wladimiri decorabere, vel aliis, cum stipendio iisdem adnexis. Haec sunt Cl. Vir, quae Te scire volui, idque jussu Excellentissimi Domini Nowosilzow suae Majestatis Ruthenae Intimi Consiliarii, Referendarii et Academiae scientiarum Petropolitanae Praesidis. Popularitas, et amicitiae vinculum, quo quondam in Hungaria conjuncti fuimus, permovit me, ut ad Te haec scriberem, quae et fortunae Tuae conducere arbitrarer, et non aliena esse ducerem a dignitate. Multa consecutus es virtute duce, fortuna comite, eaquae quantum scio, multis in videntibus adeptus es, plura consequere, si in eam curam et cogitationem, quae tibi summam dignitatem et gloriam afferat, incubueris. Noli proinde committere, in hac optimorum, honestissimorumque Virorum exspectatione de Te, in optima aetate, in opportunissima occassione, ut ipse Tibi defuisse, aut gloriae Tuae cursum inauspicato impedivisse videaris. Augustissimus Imperator noster est scientiarum promotor, idemque Maecenas eruditorum, quos honofice habet, haud secus ac Alexander Macedo Aristoteli, Achilles Phoenici ab Agamemnone sibi legato, Gratianus imperator Ausonio, quibus suam Civiumque suorum scientiam in acceptis retulere, memoris animi argumente, quae a debita gratitudine poterant proficisci, dedere. Quod ni? Pallas vir celeberrimus, superatis apud Teutones decumanis tempestatibus, in Russia portum securitatis adtigit. Petropoli nempe variis cum laude perfunctus muneribus, fortunae, dignitatumque accessionibus auctus tandem locuples ad Chersonesum tauricam se contulit, ubi verae felicitatis oram tenes, senectutem in contenplanda natura, cujus adeo sedulus scrutator fuit, sinit requiescere. Sanepol jucundum est, esse secum, quumquis se dignum, diutissime quo fruatur efficit, nec quidquam jucundius esse potest, quam factam sudore auream gloriae sementim, ubi ad maturitatem surrexerit, invidorum manibus neutiquam meti. Excellentissimus D. Jankovits de Mirievo Suae Majestatis Consiliarius status actualis est natione Hungarus atque quondam per Districtum M. Varadiensem Supremus Director Scholarum, ex bonis ab Imperatrice pie defuncta, et a moderno Augustissimo dono datis 12 millia Rubellorum reditus habet. Eadem Te, si dii propitii fuerint, fortuna manet, si eandem experiri haud dubitaveris. Audaces fortuna juvat. Invia virtuti nulla via. M. Varadino ex loco vix noto migrabis Petropolim ad urbem scilicet amplissimam, quae eruditissimis hominibus liberalibusque studiis adfluit, cujum gravitas tanta est, ut haud sciam, an non jure cunctis gentibus anteponendam dicam, tanto Consilio Gubernatur, ut omnes ejus constituta laudare facilius possint, quam aemulari. Age igitur, et quid agas et quid acturum te putes facias me velim quanto ocyus certiorem. Plure ad Te scribam, quum quas avide expectabo, tuas accepero litteras. Interea, quae ad dignitatem tuam pertinere arbitrabor, studiosissime, diligenterque curabo. Vale!

Joannes Orlay
potentissimi Ruthenorum
Imperatoris Aulicus Consiliarius
m. p.

Dabam Petropoli
Kalendis Febr. 1803. anno".

[13] Lásd 7. fej. 7. jegyz.

[14] József császár 1785-ben Jankovics Tivadart, a temesmegyei görögkeleti nemzeti iskolák kerületi felügyelőjét, aki az orosz kormány meghívására még 1782-ben ment ki Oroszországba, nagyváradi tankerületi főigazgatóvá nevezte ki, de Jankovics alig, hogy meglátogatta a nagyváradi akadémiát, ismét visszautazott Oroszországba, ahol Katalin cárnőtől igen tekintélyes birtokadományt nyert.

XXI. FEJEZET

Balugyánszkyt lelke mélyéig felkavarta az oroszországi meghívás. Nem érte váratlanul, sőt Orlay levele után számított is arra, de az ígéretnek ilyen gyors, konkrét, a reméltnél sokkalta kedvezőbb valóraváltása súlyos válaszút elé állította. A lapos, mozdulatlan nagyváradi élet szürke valóságában, a levelezésére és magánéletére is ránehezedő, sokszor szinte elviselhetetlenné fokozódó rendőri megfigyelés[1] nyomasztó légkörében a pétervári katedra az első napok bizonytalan, ujjongó öröme után távoli, imbolygó ködképből elérhető, nagyszerű célként ölt formát. A bel- és külföldi lapok beszámolói nyomán mérhetetlen vonzódást érzett az őseinek nyelvén beszélő hatalmas ország iránt, mely most mérföldes léptekkel indult el a felvilágosodás, a műveltség terjesztésének, a tudományok és művészetek fejlesztésének útján. Ugyanekkor a mérleg megvonásakor érzi, hogy minden mellőztetése, politikai gúzsbakötése ellenére mennyi erős szál köti országához és hogy milyen nehezen tudna megválni hazájától. Aggályait, kétségeit őszintén feltárja Orlaynak. Megírja: még barátai is lebeszélik arról, hogy Oroszországba költözzék — akár csak ideiglenesen is, melyről ekkor alig tudtak valamit és ha igen, azt is helytelenül, de megírja azt is, hogy hazaszeretete viaskodik benne a meghívás elfogadásának szándékával. Orlay válasza most sem késik. Levelét Tertina Mihály nagyváradi bölcsésztanárnak,[2] közös jóbarátjuknak írja és ebben üzen Balugyánszkynak.[3] Az igazi barát megértő hangján oszlatja el Balugyánszky kétségeit. „Üdvözöld nevemben Palugyanszkyt és amennyiben kész Pétervárra jönni, használja fel a kedvező szeleket. Meg fogja kapni szép gyümölcsöket hozó állását . . . Leveleiből azt a benyomást merítem, hogy még habozik, a szülő-föld iránti szeretettől vezérelve, mely érzéstől magam sem távolodtam el. De a hazaszeretet nem állhat annak útjában, hogy — más külföldiek dícséretreméltó példáját követve — hazánkat a külföldiek előtt minél megbecsültebbé tegye. Tartsa szem előtt, hogy a tekintélyes tiszteletdíjjal meghívott angolok és franciák mellett magyar létére ott tündökölhet tehetségével".[4]

Professori Balugyánszky facultatem in Russiam emi, grandi impertior; In reliquo autem à Petito suo in omnibus punctis removendus est.

Franciscus

Occasio se obtulerit, salarium vero unius Anni ei, dem eo quoque ex Motivo resolvendum esse, existimet, ne is ad exteras oras venturus, se absque ulla Meritorum Remuneratione dimissum esse conqueri possit. Salvo caeteroquin altissimo Majestatis Vestrae sacratissima Arbitrio, et suprema Decisione Cãa Regia.

Majestatis Vestrae sacratissimae

Humillima et obsequentissima Cancellaria Regia Hgico Aulica

Comes Carolus Palffy

Vienna die 14. Octobris 1803

Josephus Lányi Aulae

Ferenc császár döntése Balugyánszky Oroszországba távozása tárgyában

Orlay mindent elkövet, hogy fokozza Balugyánszky kedvét a pétervári tanszékhez. Kieszközli, hogy az egyik előkelőbb orosz tudományos testület, a pétervári Császári Nemzetgazdasági Társaság, vagy miként akkor nálunk nevezték, „a' szabad gazdaságbeli társaság"[5] tagjai sorába válassza, amiről a hazai sajtó is megemlékezett.[6]

Többrendbeli levélváltás után Balugyánszkyban mindjobban felerősödik az útrakelés szándéka. El akarja foglalni a pétervári katedrát, de nem véglegesen, hanem egyelőre csak ideiglenesen, két-három esztendő tartamára. Néhány hónapi latolgatás után Bécsbe utazik, hogy Orlay tanácsához képest bemutatkozzék az orosz követségen és ott tájékozódást szerezzen a részletek felől. A követségen szerzett benyomásai és az ott közöltek megadják az utolsó nyomatékot elhatározásához és még bécsi tartózkodása alatt, 1803 augusztus 31-én megküldi a helytartótanácshoz Oroszországba utazásának jóváhagyása és ezzel kapcsolatos egyéb kérelmei tárgyában írt folyamodványát.[7]

Folyamodványának bevezető részében előadja, hogy meghívták Pétervárra, a politikai tudományok tanszékére. Ezt a megtisztelő és kedvező ajánlatot annál is inkább el szeretné fogadni, minthogy ottszerzendő tudásával és gyakorlatával egykor a hazának is nagyobb szolgálatára lehet. Kéri, hogy Őfelsége adja meg neki az engedélyt az Oroszországba való távozáshoz.

A meghívást nem ő kérte — írja kérvényében — és arra még csak nem is gondolt, ezért azt a szerencse ajándékának tekinti. Tizennégy esztendőn át minden fáradozása az ifjúság nevelésére irányult. Tárgya, a politikai ismeretek mellett huzamos időn át a világtörténelmet, statisztikát, közjogot és nemzetközi jogot is tanította. A könyvtár kezelését is magára vállalta, mint ahogy egyáltalán, soha és semilyen munka elől nem vonta ki magát.

Kéréseit a következőkben foglalta össze:

1. Nem azért utazik Oroszországba, hogy mindörökre búcsút mondjon hazájának. Célja az, hogy tudását külföldön továbbfejlessze. Ezért biztosítékot kér abban a tekintetben, hogy hazaérkezése után visszahelyezik szolgálatába;

2. Ha nem is veszik figyelembe elég hosszú szolgálati idejét, mégis egyrészt azért, hogy kezében legyen a fejedelmi bőkezűségnek iránta és a tudományt mívelők iránt alkalmazott bizonysága, másrészt azért, mivel csekély fizetéséből sohasem tudott megtakarításra szert tenni, nagyon kéri Őfelsége támogatását abban az irányban, hogy mostani tanári fizetésének egy évi ösz-

szege számára utalványoztassék, nehogy külföldön, mint nincstelen, a haza kebeléből kivetett személy kényszerüljön megjelenni;

3. Mivel az iskolai évhez a szünidők is hozzászámítanak, ő pedig befejezett egy teljes tanévet, kéri, hogy amennyiben Őfelsége döntése az ő távozásának engedélyezése tárgyában e két hónap lejárta előtt történne meg, utalványozzák számára a folyó negyedévre esedékes összeget.[8]

A helytartótanács 1803 szeptember 20-i ülésén tárgyalja Balugyánszky kérelmét.[9] Elismerő szavakkal méltatja Balugyánszky érdemeit a főiskolai ifjúság nevelése körül és javasolja a kért távozási engedély megadását, annál is inkább, mivel „ezt a férfiút saját ajánlkozása nélkül hívták meg a pétervári egyetemre", egyebekben pedig a kérelem egyéb pontjaival kapcsolatban a következő véleményt terjeszti fel:

ad 1. A kérelem teljesítése kizárólag a Felség jóindulatától és kegyétől függ; nem lehet ugyanis a kérelmezőt a hazájába való visszatérésétől eltiltani;

ad 2. Mindenesetre méltányos volna, hogy a folyamodó, aki tizennégy éven át kiváló eredménnyel látta el a reábízott munkakört és a folyamodványában maga mellett felhozottakat valóban teljesítette, jutalom gyanánt megkapja a tanulmányi alapból a 700 forintot kitevő egy évi fizetést.[10]

A helytartótanács olyan bizonyosra veszi Balugyánszky kérelmének teljesítését, hogy egyidejűleg felszólítja Tokody főigazgatót: előre gondoskodjék Balugyánszky tanszékének kellő időben történő helyettesítéséről.

A helytartótanács által ilyen kedvező véleménnyel felterjesztett kérelmet október 14-én tárgyalja a Kancellária.[11] Az ülésen Pálffy Károly elnököl, Lányi József az előadó. A kancelláriai votum azzal a fenntartással csatlakozik a helytartótanács véleményéhez, hogy Balugyánszkynak arra az esetre, ha hazatérne Oroszországból, nem kell más biztosítékot adni, mint egyszerűen közölni vele, hogy visszatérése esetén gondoskodni fognak a tudományos pályán való alkalmazásáról, mihelyt erre lehetőség nyílik. Egyébként az egyévi fizetést, mint jutalmat annál a megokolásnál fogva is helyes volna megadni, nehogy Oroszországba érkezve, jogosan panaszkodjék amiatt, hogy érdemeinek jutalmazása nélkül bocsátották el, „fenntartva egyébként Felséged számára a magas elhatározást és legfelsőbb döntést".[12]

A hivatalos vonal tehát egyáltalán nem zárkózott el Balugyánszky kérelmének teljesítésétől. Felmérték csaknem másfél évtizedes főiskolai tanári működésének eredményeit, elismer-

ték tudását és buzgalmát és a kialakult külpolitikai helyzetnek megfelelően nemcsak hogy nem gördítettek akadályt Balugyánszky távozása elé, hanem a járulékos jellegű kérések kedvező elintézését is javasolták, csakhogy minél kedvezőbb képet kapjanak a habsburgi kultúrpolitikáról, a tudományok és tudósok pártfogásáról a Balugyánszkyt meghívó ország vezető körei.

Ferenc császár azonban máskép döntött. A kialakuló külpolitikai konstellációban ő sem kívánta megakadályozni Balugyánszky Oroszországba távozását, melyet a bécsi orosz követség is hathatósan támogatott, azonban kényesebb ügyekben követett szokása szerint most sem saját hivatalos tanácsadóira, kormányhatóságainak felelős, vezető személyiségeire hallgatott, hanem magaszervezte titkos kamarillájára, mely az ország valamennyi részén felállított besúgóközpontok jelentései alapján sugalmazta döntéseit. A titkos kabinet, Baldacci, Kutschera és a többiek befolyása erősebb a dikasztériumok szavánál és mivel a rendőrminisztérium, a Polizeihofstelle véleménye rendkívül kedvezőtlen Balugyánszkyról,[13] a császár sajátkezűleg vezeti rá a kancellária előterjesztésére rosszakaratot, szűkkeblűséget és korlátoltságot árasztó döntését: „Professori Balugyánszky facultatem in Russiam emigrandi impertior; in reliquo autem a petito suo in omnibus punytis removendus est. Franciscus m. pr."[14]

A császár a maga szűklátókörű, kicsinyes hivatalnoki lényével azt hitte, hogy bölcs uralkodóhoz méltóan járt el. Megszabadult egy felforgató hajlandóságú magyar tudóstól, ugyanakkor eleget tett leendő szövetségese kérésének is, amellett, mint „takarékos uralkodó" meggazdálkodta Balugyánszky végkielégítését is.

Az uralkodó döntését Balugyánszky a helytartótanács 1803 december 6-i ülésén szerkesztett leiratból[15] tudja meg. A helytartótanács hivatalosan közli a nagyváradi tankerületi főigazgatóval, hogy „Balugyánszky Mihály, a politikai tudományok tanára kérelmének azt a részét, hogy Oroszországba távozhassék, Őfelsége a helytartótanács kedvező felterjesztése értelmében ugyan kegyesen teljesíteni méltóztatik, egyébként azonban elrendelte, hogy kérelme többi részével el kell utasítani. A királynak ezt a kegyes döntését a folyamodó felvilágosítása céljából azzal közli a Helytartótanács, hogy nevezett Balugyánszky Mihály távozásának tényleges napját — addig járó illetményeinek utalványozhatása céljából — hozzá jelentsék".[16]

Balugyánszkyt ez az „uralkodói gesztus" már nem tudta megingatni elhatározásában. A kicsinyes, gyűlölködő rosszakaratnak ez a megnyilvánulása csak arra jó, hogy megacélozza

elhatározásában és könnyebben mondjon búcsút hazájának. Ferenc császár nemcsak végkielégítését és esetleges tanári visszahelyezését tagadta meg, hanem voltaképpen a visszatérés lehetőségét is elzárta előle.

Balugyánszky hozzálátott élete döntő elhatározásának megvalósításához.

[1] Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Polizeihofstelle Nr. 1.451/1807.

[2] Szül. 1750., megh. 1808. — Tanulmányai befejeztével Eperjesen, Miskolcon, majd Budán tanárkodott és 1801-ben került Nagyváradra. A költészeten kívül a mineralógiát és esztétikát is művelte. Balugyánszkyval egyike volt a Schedius Lajos „Zeitschrift von und für Ungarn"-ja körül tömörülő íróknak és tudósoknak. Nyomtatásban megjelent, főleg verses munkáinak száma megközelíti a harmincat.

[3] „Zeitschrift von und für Ungarn", 1803. évf. 134. old.

[4] „Palugyánszkyum meo nomine salutabis, et si destinatus est Petropolim petere, veniat huc bonis avibus. Non deerit illa frugifere conditio, ad quam quanto ocyus suscipiendam mirifico studio ab omnibus bonis expectatur. In litteris suis tergiversari videbatur, utique amore natalis soli, a cuius caritate nec ipse unquam recessi, ductus. — Neque Patriae amor officit, quominus eandem apud exteros reddat illustriorem, laudabilibus aliorum popularium vestigiis insistens. Decori cedet, Hungarum inter adscitos honorifico salario Britannos Gallosque ingenio nitescere posse."

[5] Lassú István: Az orosz birodalom statisztikai, deographiai és historiai leírása. Pesten, Trattner-kiadás, 1827., 73. old.

[6] „Herr Michael Palugyánszky, der bald nach seiner jetzigen Bestimmung als Professor der Polizey und Kameral Wissenschaften an der russisch kais. Universität zu Petersburg abgeben wird, is vorläfig auch, unter dem 19. Juny d. J. zum Mitglied der Kais. Ökonomischen Gesellschaft zu Petersburg ernannt worden, worüber derselbe bereits das in russischer Sprache ausgefertigte Diplom erhalten hat". (Zeitschrift von und für Ungarn. 1803. évf., 134. old.)

[7] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 21.004/1803. sz.

[8] „Serenissime Regie Princeps etc! Infrascriptus pro professore scientiarum politicarum ad Universitatem Petropolitanam vocatus est, quam oblationem honorificam sibi et utilem eo magis acceptandam esse existimavit, quod maiori disciplinarum, quas profitetur, usu adiutus, utiliorem se aliquando patriae navare posse operam confidat. Rogat proinde humillime, ut Sua Maiestas Sacratissima sibi facultatem in Russiam abeundi clementissime largiatur. Infrascripta nec petenti, nec cogitanti ea fortunae accessio oblata est: a quatourdecim annis instituendae in disciplinis politicis iuventuti operam, eamque ut sperat, ipso superiorum iudicio haud inanem impendit; hoc temporis intervallo per duos integros annos historiam universalem, statisticam, ius publicum et gentium extra ordinem cum iactura paene valetudinis suae publice professus est; bibliothecae quoque curam inde ab abitu prioris custodis gessit; nullum praeterea munus in Academia extraordinarium, nulla opera necessaria fuit, quam

sibi a praeside delatam alacri non obivisset animo. — Haec sua exigua merita humillime Serenitati Vestrae Regiae et Excelso Consilio ob oculos ponit, ut ad petitiones, quas humillime subiungit, eo benigniorem clementissimi regis animum experiatur. 1-mo. Infrascriptus in Russiam non animo patriae aeternum vale dicendi abire vult, sed ut magis literis et usu rerum formatus se ad serviendum principi et patriae magis idoneum reddat: rogat itaque humillime, ut ipsi decreto Suae Maiestatis Sacratissimae clementissima assecuratio praestetur, eum post reditum in patriam iterum ad altissima Suae Maiestatis Sacratissimae servitia applicaturum fore. — 2-do. Non spectatis suis sat diuturni laboribus, sed ut publicum munificentissimi principis in se et in literas colentes existat liberalitatis documentum, et ne, cum tenui usus stipendio extra ordinem sibi conficere sumptum haud potierit, exteris penitus inops et quasi a sinu magnanimae patriae ejectus videatur, supplex munificentiam Suae Maiestatis Sacratissimae implorat, ut unius anni stipendium, quo nunc fruitur, sibi exolvi clementissime indulgeat. — 3-tio. Cum ad scholasticum annum menses quoque vacationum, reficiendis alioquin viribus destinati, accenseretur, suplicans autem integrum doctionis annum exegerit, humillima eius petitio est, ut si ante finem bimestris clementissima resolutio de eius abeundi facultate emanaverit, currens salarii quartale ipsi ultimam usque Octobris benignissime tribuatur. — Serenitatis Vestrae etc. humillimus et infimus servus Michael Balugyánszky".

[9] O. lt. helyt. oszt. prot. dep. ltt. pol., 1803 szept. 20.

[10] O. lt. canc. oszt. 10.474/1803. sz.

[11] U. ott.

[12] „Opinioni huic Consilii Locumtenentialis ea cum reflexione adstipulatur obsequentissima haec cancellaria, quod praefatum supplicantem, si et ubi ex Russia rediverit, de sui accomodatione denuo obtinenda non secus assecurandum esse censet, quam quod eidem innuatur, in casu reditus reflexionem eius habitum iri, quam primum eundem in re literaria applicandi occasio se obtulerit; salarium vero unius anni eidem eo quoque ex motivo resolvendum esse existimet, ne is ad exteras oras venturus se absque ulla meritorum remuneratione dimissum esse conqueri possit. Salvo caeteroquin altissimo Maiestatis Vestrae Sacratissimae arbitrio et suprema decisione Caesareo Regia Maiestatis Vestrae Sacratissimae".

[13] Ld. 1. jegyzet.

[14] „Balugyánszky tanárnak megengedem az Oroszországba távozást; egyébként azonban kérésének többi részét illetően el kell utasítani. Ferenc s. k."

[15] O. lt. helyt. oszt. litt. pol. 26.802/1803. sz.

[16] Mvaradiensi studiorum directori. — Erga recursum Michaelis Balugyánszky scientiarum politicarum professoris pro obtinenda in Russiam abeundi facultate supplicantis, Suae Maiestati Sacratissimae favorabili cum voto obhinc substratum dignabatur altefata Sua Majestas Sacratissima praedicto professori facultatem in Russiam emigrandi clementer quidem impertiri, in reliquo autem eundem a petito suo in omnibus punctis removendum praecipere. — Quam benignam resolutionem regium in nexu intimati sub 20-a Septembris anni currentis No 21.004 expediti, fine edocendi supplicantis, praefatae dominationi vestrae eo subnexu intimat Consilium isthuc Regium Locumtenentiale, ut realis discessus diem nominati Michaelis Balugyánszky, ad quem obveniens eidem salarium exassignatibur, isthuc annuntiare noverit".

XXII. FEJEZET

Balugyánszky már a proszeniori állás odaítélésével kapcsolatos beadványában célzást tett arra, hogy családot szándékozik alapítani. Ezt a tervét azonban csak egy évvel később tudta megvalósítani. 1802. november 30-án kötött házasságot a mindössze tizenhét éves Heger Antónia Anna Juliával.[1] Bécsi tartózkodásának ideje alatt, 1803 nyarának végén születik első gyermekük, József, aki azonban negyedik életévét sem érte meg. Házasságukból egyébként még kilenc gyermek származott, akik már valamennyien Oroszországban születtek.

A császár határozatának kézhezvétele után Balugyánszky haladéktalanul hozzálátott az utazás előkészületeihez. A Nagyvárad és Pétervár közötti többezer kilométeres út lebonyolítása rengeteg időt, fáradságot és költséget igényelt. Ilyen kalandos, valósággal expedíciószámba menő utazásra a táblabíróvilág Magyarországon vajmi kevesen vállalkoztak és azon keresztül is felmérhetjük Balugyánszky rendíthetetlen eltökéltségét, hogy vagyontalan, családos ember létére, télvíz idején rászánta magát erre a hosszú, fáradságos útra.

Útrakelése előtt azonban Balugyánszky egy egyéniségéhez kevéssé illő, de jellemvonásait, eszményeit végső soron mégis visszatükröző vállalkozásba fog. Az irodalmi mecénás szerepében lép fel, méghozzá egyáltalán nem önzetlen, hanem nagyon is reális, saját boldogulását előmozdító célzattal. Hannulik János Krizosztóm nagykárolyi gimnáziumi igazgatóval,[2] „Horatius versenytársával, a lirikusok fejedelmével"[3] dicsőítő ódát irat Sándor cárhoz és azt Pétervárra költözésének tiszteletére, saját költségén ki is adja.[4]

Lehet, hogy Orlay tanácsára tette ezt, aki nagyon jól tudta, hogy Sándor és tanácsadói milyen szívesen tetszelegtek a múzsák pártolóinak humanista szerepében és kedvtelve idézték fel a renaissance-udvarok művészetért és költészetért rajongó szellemét. De lehetséges az is, hogy Balugyánszkyt ebben az inkább élelmes, mint egyéniségéhez méltó lépésében az a felismerés vezette: nem jó egészen üres kézzel megérkezni idegenbe és az

ilyen önmaga által kiállított ajánlólevél nyilván javát fogja szolgálni.

Mai szemmel nézve bizonyosan vegyes érzelmekkel olvassuk Balugyánszky latin panegiriszét, hiszen a fejedelmi személyiség felmagasztalásának ez a formája nehezen egyeztethető össze írójának — a kor tükrében szemlélve — liberális, a francia forradalom eszméitől táplált érzéseivel. Itt azonban rá szeretnénk mutatni arra, hogy az ilyen, fejedelmekhez, hatalmas főurakhoz, egyházi és világi patronusokhoz intézett, mondjuk ki egyenesen, hízelgő, a „captatio benevolentiae"-re törekvő dicsőítő ódák és episztolák annak a klasszicizáló hagyománynak gyermekei, amelyek a római „aranykor" óta szakadatlan láncolatban jelentkeznek az emberi szellem legjobbjainál is. Ez a szokás különösen erős lendületet vett a renaissance alatt, majd barokk elemek járultak hozzá s így maradt fenn — gyakran könyvajánlások formájában — a XIX. század közepéig. A latin forma készen állt hozzá s az ügyes klasszikus verselő is megtette a magáét, hogy így Balugyánszky Mihály a kor hangulatának és szokásainak megfelelően kellőképp jelentkezhessék új, fejedelmi patronusa előtt.

A kifogástalan latinságú, gördülékeny verselésű költemény nem áll másból, mint Sándor uralkodói erényeinek magasztalásából, melybe belefűzi pétervári meghivatásának tényét és jelentőségét. És ennek ellenére a figyelmes olvasó mégis felfedezheti a dicsőítő sorok között mindazt, ami állásfoglalást jelenthetett az osztrák reakcióval és a zsarnokság felé rohanó napoleoni gőggel, a vérbe boruló és vasba öltöző világ felidézett nyomorúságával és szenvedéseivel szemben, a béke, a tudományok és művészetek pártfogása mellett.

„A hír azt hozza szárnyain, hogy Te, a haza atyja és egy nagy népnek dicsősége, csodálatos tetteket viszel véghez. Szinte az egész földkerekség a Te nevedet dicsőíti és csodálja. A természet népe javára ajándékozott Téged nekünk, hogy a tieitek szellemét kimüveljed és úgy boldogítsad a népet, hogy a szegénynek napjai boldogabban folyjanak és nem csak a Te birodalmadban, de a bármilyen távolban élő népek között is állandósuljon a boldog élet. Téged mindamellett dicséretreméltó buzgalmad főleg a szépművészetek és a tudományok ápolása felé vonz, és örvendezz, ha ezeket pártfogással és támogatásoddal gyarapítani tudod.

Mert ismert előtted az az igazság: a boldogság minden ajándéka a tudományok bőségszarujából fakad és ezek révén boldogul a nép is. Amint a felkelő nappal halad előre a fény az

emberlakta területeken és lényével megvilágítja, melegével pedig táplálja mindazt, ami csak jó van a földön.

Te, császárok legnagyobbika, okosan a jövőbe tekintesz és gondolataidat észszerűen a jövőbe veted, amikor inkább akarod azt, hogy Pallas békés védőszárnyai alatt szeressenek az emberek, semhogy bilincsben tartsad a leigázott népeket.

Mint harcbainduló Marsnak, rendelkezésedre áll az ifjúság, amely a Te vezérleted alatt nem fél akár a Gangesig előtörni, vagy az Óceán által elválasztott földrészekig, de Te irtózol a katonák vére árán szerzett diadalmenettől, mert hiszed, hogy azért állsz országod élén, hogy megakadályozd a nép pusztulását, a nyomorúságot, a városok és a művészetek romlását és gondoskodj arról, hogy viruljon az olajággal övezett béke."

Ferenc császár országában az oroszok uralkodóját a „Császárok legnagyobbikának" nevezni feltétlenül sokkal többet jelentett egyszerű politikai fogásnál. De ha figyelembe vesszük, hogy Ferenc alatt a könyvcenzúra milyen éberen őrködött a dinasztia, a feudális rend érdekei felett, fel lehet ismerni a szabadságszeretetnek, a féktelen hódításvágy elleni tiltakozásnak, a teremtő és termékeny békének szerény himnuszát ezekben a sorokban, melyek egyúttal tiltakozást is jelentenek a „leigázott népeket bilincsben tartó" zsarnokok, a „népeket pusztító, városokat és művészeteket tönkretevő" kormányrendszerek ellen.

Majd miután leírja, hogy Sándor cár gondoskodása minden embercsoportra kiterjed, a verses mű így fejeződik be:

„A múzsákat kedvelőket Pétervárra hívják és ezek mindenhonnan odaözönlenek, hogy ott leljék meg a csendes Helicont. Ezek, Caesar, Téged ércoszlopoknál maradandóbb örökkévalósághoz juttatnak és a Te nevedet mindenütt tiszteltté és szeretetté fogják tenni. Ezek halántékodat zöldelő borostyánnal fogják övezni, melyhez nem fog tapadni sem a vér, sem a félelem szennye."

A Sándor cár uralkodásának első esztendőit jellemző reformtörekvések ilyen lelkes ditirambusokra ragadják a változatlanul lelkesülni tudó Balugyánszkyt, akinek eredeti gondolatait nem egyszer valóban költői módon szólaltatja meg az egyébként inkább rutinos, mint tehetséges Hannulik. A kis nyomtatvány példányainak csak kisebb része maradt az országban; zöme — feltehetőleg, mint Balugyánszkyék útipoggyászának legértékesebb darabja — velük együtt utazott ki Oroszországba és egyengette a messziről érkezett professzor pétervári pályáját.

ODE

AD

ALEXANDRUM

RUSSORUM

IMPERATOREM,

FAMA RERUM

PRAECLARE GESTARUM

INPRIMIS PROMOTIONE

OMNIUM SCIENTIARUM

GLORIOSISSIMUM,

MAGNO-VARADINI,
Typis Antonii Gottlieb Maramarosiensis. 1804.

Quam

Caesarea Auctoritate vocatus ex Academia Hungarica Magno-Varadinensi ad tradendas Petropoli Politicas Scientias

Devotissimo animo obtulit

MICHAEL BALUGYANSZKY

Anno 1803.

Scripsit vero

PETROBURGENSIUM AMICORUM MONITU

IOANNES

CHRYSOSTOMUS HANNULIK

HUNGARUS,

Ex Instituto Piarum Scholarum

INTER ROMANOS ARCADES

ex tutia

SERALBUS ERIMANTICUS

Societatum: Hasso-Homburgensis, Electoralis Boicae, et Regiae Svecicae Membrum,

Gymnasii Magno-Karoliensis Director.

A Sándor cárhoz intézett óda címlapja és ajánlása

Közvetlenül az indulás előtti időből származik és híven tükrözi Balugyánszky zaklatott, vívódó lelkiállapotát Miller Jakab Ferdinándhoz intézett kelet nélküli levele.[4a] A máskor mindig választékosan, nem egyszer keresetten író Balugyánszky sorai szaggatottak, alig olvashatóak és rendszertelenül csaponganak egyik témáról a másikra. Közli meghivatása körülményeit, majd arra kéri Millert, hogy a pesti Eggenberger könyvkereskedő boltjában szerezzen be számára orosz nyelvtant és szótárt. Hevesen ellenzi, hogy a magyar lapok részletesen közöljék pétervári meghívólevelét. Üdvözli Schwartnert és a többi Pesten élő tudóst. Kéri Millert, hogy Tertina Mihály útján küldje vissza neki Berzeviczy Gergely „De commercio Hungariae" c. művét, melyet annakidején kölcsönadott neki. Végül üdvözletét küldi Magyarország első mecénásának, Széchenyi Ferenc grófnak.

Az útrakelés napjáról a bécsi Intelligenzblatt[4b] tudósít. Eszerint 1803 december ötödikén hagyta el a házaspár Nagyváradot. A búcsúzás érzelmi része aligha vette túlságosan igénybe Balugyánszkyt. Az elszakadás a nagyváradi alma matertől, a meghitt baráti körtől fájdalmasan érintette, annál kevésbé a családtagjaitól való megválás. Édesanyja már nem élt, apjától — aki nem átallotta saját hívőit bevádolni a megyei hatóságoknál, csakhogy érdemessé tegye magát valamely jobb parokiára[5] — már régen tökéletesen eltávolodott, fivére pedig évek óta különböző olasz garnizonokban teljesít szolgálatot[6] és csak levélben érintkeznek. Ezt a levelezést mindvégig Oroszországból is fenntartja.

Nagyvárad—Temesvár—Buda—Nagyszombat—Galgócz—Lőcse—Eperjes—Bártfa útvonalon haladva, a duklai szorosnál hagyja el az ország területét.

A városban még néhány hétig beszélnek róla, a magyar lapok még egyszer-kétszer megemlékeznek a távoli orosz birodalomba költözött professzorról — de a múló hónapokkal, a lassan pergő esztendőkkel mind ritkábban esik szó Balugyánszkyról, alakja lassan mindinkább ködbevész, feledésbe merül.

1804. január 10-én a helytartótanács Balugyánszky szeniori székét — akit pedig már valahol a nagy ukrán síkság keleti végein ráz az öblös orosz útialkalmatosság — Szerdahelyi Antalnak ítéli oda.[7] És néhány nappal azután, hogy Balugyánszky megérkezik új állomáshelyére, Pétervárra, a „Zeitschrift von und für Ungarn"[8] már arról tudósítja olvasóit, hogy „az Oroszországba távozott Balugyánszky Mihály tanszékét Őfelsége Sáfár Imre professzorral töltötte be, aki eddig Kassán adta elő a poli-

tikai tudományokat és őt egyben proszeniorrá kinevezni is méltóztatott".[9]

Később íródtak, de a Balugyánszky távozását követő időket tükrözik Faber Antal tanár visszaemlékezései,[10] aki verses önéletrajzában kiemeli, mekkora veszteséget jelentett Balugyánszky távozása mind az akadémia, mind a baráti kör számára. „Balugyánszky nagy tudásának híre az ország határain túl eljutott egészen Oroszországig; Sándor cár, a tudományoknak és tehetségeknek ez a nagyszerű pártfogója, országába hívja és pétervári katedrát kínál fel számára, igen kecsegtető feltételek mellett; mindehhez kieszközli az Ausztriai-ház hozzájárulását is. Ez a nagyváradi akadémia számára rendkívüli megtisztelést jelent. Balugyánszky, kizárólag a fényes pálya kedvéért, elfogadja az ajánlatot és ékes szavakkal vesz búcsút az akadémiától, elhagyja az akadémiát, a hazát, az édes otthont. Nagy veszteség volt e férfiú távozása a nagyváradi akadémia számára és engem különösen nagy fájdalommal érintett.[11]

És ezzel az elégikus akkorddal fejeződik be Balugyánszky Mihály magyarországi pályafutásának utolsó fejezete. Másfélévtizedes főiskolai tanárkodás után, a Martinovics-per megrendítő izgalmainak, a nyolc évig tartó rendőri zaklatásnak keserű emlékeivel halad az új élet felé a rázós galiciai utakon a még mindig csak harmincöt esztendős jogtanár és kis családja. Sok harc, sok siker és sok megalkuvás van mögötte. Vállalkozó kedve, ereje, a haladásba vetett töretlen hite keresztülsegíti a hólepte végtelen orosz síkság átszelésének fáradalmas hetein, mint ahogyan túlsegítette az elhatározás kiérlelésének még nehezebb hónapjaiban is.

Emberi, politikai, világnézeti kialakulása Magyarországhoz fűződik. Államférfiúvá, tudóssá, ugyanakkor lehiggadt egyszerű emberré Oroszországban érett, ahol termékeny életének még negyvenhárom esztendejét töltötte el.

[1] Valószínűleg pesti polgárlány volt, aki német eredete ellenére is mindig magyarnak vallotta magát (Fatyejev id. m. 167. old.). 1785 március 20-án született (Baranov id. m. 44. old.); születési helye ismeretlen. Sajnos, további részletes adatok vele kapcsolatban szorgos kutatás ellenére sem állnak rendelkezésre. Házasságkötésük helye sem ismeretes. Annyi bizonyos, hogy csaknem öt évtizeden át hűséges, odaadó élettársa volt Balugyánszky Mihálynak és önzetlen istápolója minden Oroszországba szakadt magyarnak (lásd XXXV. fejezet).

[2] Szül. 1745., megh. 1816. — 1768—69 bölcseletet tanít Nagykárolyban, 1770—71 Máramarosszigeten, majd 1775-ig Nyitrán, ezt követően egészen nyugalombavonulásáig, 1812-ig ismét Nagykárolyban, ahol 1803 óta a gimnázium igazgatója. Tehetségét a külföld is méltányolta és több tudományos társaság tagjai sorába választotta. Mint Szinnyei József megállapította (Magyar Írók Élete és Munkái, IV. köt., 435. old.), „nagyszámú latin költeményei az oroszoknál, Szentpétervárott is figyelmet keltettek", ami nyilván a Balugyánszky megbízásából Sándor cárhoz írt dicsőítő ódájára vonatkozik elsősorban.

[3] Morvai Győző: Gróf Fekete János. A Magyar Történeti Társulat kiadása, 1903. 162. old.

[4] „Ode ad Alexandrum Russorum Imperatorem, fama rerum praeclare gestarum inprimis promotione omnium scientiarum gloriosissimum, quam Caesarea Auctoritate vocatus ex Academia Hungarica Magno-Varadiensi at tradendas Petropoli Politicas Scientias devotissimo animo obtulit MICHAEL BALUGYANSZKY, anno 1803. — Magno Varadini, Typis Antonii Gottlieb Maramarosiensis, 1804."

[4a] Orsz. Széchenyi- könyvtár kézirattára, 781. Quart. kat. tom. IV.

[4b] 1804. évi márciusi szám.

[5] O. lt. Vertr. A. 38. Fasc. 375. sz.

[6] Schematismus der Kais. Königl. Armée für das Jahr 1805., 206. old.

[7] O. lt. canc. oszt. 1480/1804. sz.

[8] 1804. évf., 69. old.

[9] „Seine Majestät haben geruhet, die durch den Abgang des Professors Michael Palugyánszky nach Russland erledigte Lehrstelle der Polizey und Kameralwissenschaften an der königl. Akademie zu Grosswardein, dem bisherigen Professor des nämlichen Faches an der königl. Akademie in Kaschau, und Revisor, Hrn. Emrich Sáfár, mit dem Benefiz des Pro-Seniorates allergnädigst zu verleihen."

[10] Faber Antal id. m. 48—49. old.

[11] „Fama celebrati supra docti Paludjászky
Finibus a patriis Russas penetraverat oras —
Caesar Alexander — Musarum ac Ingeniorum
Eximius fautor, vocat hunc offertque Cathedram
Petropoli — prorsus speciosa conditione
Insuper Austriacae assensum simul impertrat Aulae —
Permagno id ludo Varadino cessit honori —
Vir — solum intentus fortunis amplificandis
Oblatum acceptat — dicto et sermone diserto
Deserit et Musas, patriam, dulcesque Penates —
Dives — in Imperio subsellia nunc tenet alta.
Magna fuit jactura viri haec Musis Varadinis
Praesertim — ast mihi mox cessit graviore dolore ...".

II. RÉSZ

XXIII. FEJEZET

1804 januárjában lépte át Balugyánszky Mihály az orosz birodalom határát. A külpolitikai horizonton mintha az amiensi békekötés megpecsételte volna Európa sorsát a francia imperializmus árnyékában. Bonaparte ezekben a hónapokban készíti elő császárrá koronázását, Anglia pedig — mely 1801-ben barátsági szerződést köt Oroszországgal — látszatbékébe egyezik bele Napoleonnal, hogy a viszonylagos szélcsendben megszervezhesse a nagy franciaellenes koalíciót.

I. Sándor cár uralkodásának harmadik esztendejében vagyunk. Befejeződött az Oginszkij-csatorna építése,[1] mely a Balti-tengert összeköti a Fekete-tengerrel. Óvatos császári ukáz jelenik meg, mely lehetővé teszi a földesuraknak, hogy felszabadítsák jobbágyaikat, de ez a rendelkezés a földhözkötötteknek csak elenyésző kis töredékét, alig félszázalékát érinti, mindössze negyvenhétezer lelket. Ugyanebben az évben kapják meg az orosz egyetemek a széleskörű önkormányzatot.

I. Sándor egészen fiatalon, 1801-ben lépett trónra; nevelése és hajlamai arra predesztinálták, hogy nagyanyjának, II. Katalinnak korszakát folytassa, amelyet atyjának, Pálnak, rövid, ellentmondásokkal teljes, népszerűtlen uralkodása szakított meg. Katalin, aki azzal dicsekedett, hogy Voltaire, Diderot, D'Alembert és a felvilágosodás századának sok más ragyogó elméje baráti köréhez tartozik, — ő maga is tehetséggel forgatta a tollat — uralkodásának első felében Montesquieu és Beccaria követésével kívánt tetszelegni, hogy aztán megrettenve a francia események lendületétől, az utolsó években a legkomorabb reakciós rendszert vezesse újra be.

Sándor nevelését nagyanyja irányította, aki ebben az időben még a „királyok és filozófusok" szövetségéről[2] szeretett beszélni. Nevelője, a svájci Laharpe, köztársasági érzéseket oltott az ifjú trónörökösbe, aki másrészről viszont barátságával tüntette ki már ebben az időben Arakcsejevet, későbbi miniszterét, a megmerevedett hűbéri rend egyik leggőgösebb, legtehetségtelenebb védelmezőjét. „Az új cár félig svájci polgár, félig

porosz káplár",[3] — mondták kortársai és valóban, I. Sándor bonyolult egyéniségét, mely annyira rányomta bélyegét a XIX. század első negyedének Oroszországára, nem lehet egyetlen mondatban összefoglalni. Már kora ifjúságában színlelésre, alakoskodásra szoktatták — Napoleon mondta róla Tilsitben a békekötés alkalmával, hogy a cár az „északi Talma".[4] Szívélyes, leereszkedő és a befolyásoknak látszólag könnyen engedő természete mögött mérhetetlen nagyravágyás, gyakorta vasakarat, szívósság húzódott meg és kedélyhullámzásai között nem hiányzott a féktelen dühkitörések sora sem.

Még trónörökös korában azt írja Laharpenak, nevelőjének: „uralkodásom célja — szabadságot ajándékozni az országnak és ilymódon megakadályozni, hogy országom a jövőben esztelen emberek játékszerévé váljék".[5] Valóban, uralkodása első éveiben reformtörekvésekkel telt ifjú barátokkal — a Czartoryski, Sztrogonov és Novoszilcevből álló „triumvirátussal", hivatalos nevén az „Állami reformtervek kidolgozására alakított titkos bizottsággal" — véteti körül magát. A XVIII. század utolsó negyedében rendkívül fokozódott a parasztság elszegényedése. A földbirtokosok mind erősebben rátértek a majorsági gazdálkodásra — a jobbágyföldek kárára. A belső piac mellett kifejlődött a külső — elsősorban angliai — piac is. A XIX. század elején pedig megkezdődik a naturál-gazdálkodást űző jobbágygazdaság bomlása Oroszországban, fokozottabban megindult az iparosodás, a hitel- és pénzforgalom. Mindezt felismerve hozta létre I. Sándor a „Titkos bizottságot", mely a reformtervek egész sorát dolgozta ki. Ezekkel a reformokkal akarták a bizottság tagjai — egyébként a legmérsékeltebb liberális arisztokraták — elhárítani Oroszország felől a forradalmi rázkódtatások veszélyét.[6] A titkos bizottság széleskörű reformtervei közül közvetlenül Balugyánszky megérkezése előtt a nyolc minisztérium felállítása valósult meg. Ezek a minisztériumok a Nagy Péter cár által szervezett kollégiumokat helyettesítették, melyeket II. Katalin cárnő szüntetett meg. A minisztériumokban — a kollégiumoktól eltérően — a miniszter az összes ügyeket egyedül vezette és a legfontosabb ügyekről közvetlenül a cárnak tett jelentést. A minisztériumok felállítása elősegítette a cári Oroszország államgépezetének további központosítását, a szenátust pedig a birodalom legfőbb ítélőszékévé szervezték át. Ez a kormányzási rendszer hamarosan megszilárdult és alapvonalaiban az egész XIX. század folyamán megmaradt.[7]

A Sándor cár uralkodása kezdetén bevezetett legjelentősebb reformok közé tartozott az új iskolarendszer is, amely

háromféle iskolát létesített: a négyosztályos gimnáziumot, a kétosztályos kerületi iskolákat és az egyosztályos egyházközségi iskolákat. A Balugyánszky megérkezése esztendejében kiadott szabályzat pedig önkormányzatot adott az egyetemeknek; a rektort és dékánokat a tanárok gyűlései választották, ugyanakkor az egyetemek jogot kaptak a tudományos fokozatok adományozására. Balugyánszky előtt az egyetemi szabadság széles távlatai nyíltak meg.

Ekkor még csak mindössze két egyetem működött Oroszországban: a moszkvai és a gyerpti. A rákövetkező esztendőben azonban már megnyitotta kapuit az újonnan szervezett harkovi és kazáni egyetem is.[8] A cár tanácsadói, valamint Zavadovszkij kultuszminiszter azonban már ekkor elhatározták, hogy a birodalom hatalmas arányokban fejlődő fiatal székvárosát, Pétervárt sem hagyják soká egyetem nélkül és tervbevették, hogy a Katalin cárnő által alapított pedagógiai szemináriumot fokozatosan továbbfejlesztik pedagógiai intézetté, majd később egyetemmé. Ennek a nagyrahivatott pedagógiai intézetnek egyik első tanárául hívták meg Balugyánszky Mihályt, akit Orlay János javaslatára Novoszilcev, az uralkodó egyik legbizalmasabb tanácsadója neveztetett ki a cárral.

Mintegy másfélhónapi küzdelmes téli utazás után, melyet rövidebb-hosszabb kényszerszünetek tettek még viszontagságosabbá,[9] Lvov és Kiev érintésével 1804. február 4-én érkezett meg a háromtagú Balugyánszky család Pétervárra.[10] Szinte még az út porát sem rázta le magáról, amikor az Orlayval való első viszontlátása után máris jelentkezett Novoszilcev miniszternél, akinek végső soron meghívását köszönhette.

Már az első látogatás alkalmával Balugyánszky olyan komoly és kedvező hatást gyakorolt Novoszilcevre, hogy az néhány napon belül bemutatta a távoli Magyarországról érkezett tanárt a triumvirátus másik két tagjának, Czartoryskinek és Sztrogonovnak, majd Zavadovszkij közoktatásügyi miniszternek is.[11] Ezek a látogatások döntő jelentőségűek voltak Balugyánszky egész későbbi pályafutására, mert Balugyánszkynak olyan indulási erőt adtak, amely megteremtette számára a tudásának, reformtevékenységének megfelelő érvényesülési lehetőséget; azt, amit a ferenccsászári, bürokratikus-reakciós Magyarország végleg megtagadott tőle. Mint egykorú orosz méltatója leírja, „Balugyánszky társalgásának emelkedettségével, harmonikus egyéniségével egycsapásra megnyerte a pétervári társaság rokonszenvét". Mélyen megalapozott tudása, fáradhatatlan tettereje és az a készsége, hogy tudását és sokoldalú ismereteit közkinccsé

tegye, rövidesen nélkülözhetetlenné tették mind az udvari körökben, mind pedig a magasabb államigazgatási funkcionáriusok előtt. Hamarosan általánossá vált az a szokás, hogy Balugyánszky tanácsát kérjék ki szociális és szervezési kérdésekben. A fiatal orosz reformátoroknak kapóra jött, hogy ilyen enciklopédikusan képzett tudóstól szerezhetik be információikat a legbonyolultabb államtudományi kérdésekben. És Balugyánszky szintén boldog volt, hogy rendelkezésre bocsáthatta tudását, — amit kicsinyes pedantéria, önelégültség nélkül tett, az igazi tudós igénytelenségével.[12]

Hasonlóan fejtik meg Balugyánszky kezdeti, döntő sikerének titkát többi méltatói is. „A fiatal tudóst, alig néhány hónappal azután, hogy megérkezett Oroszország közigazgatási fővárosába, bevonták azoknak az átalakító törekvéseknek forgatagába, melyek Pétervár összes udvari, tisztviselői és társadalmi köreit szüntelenül foglalkoztatták."[12a]

Balugyánszky rendkívül kedvező benyomást gyakorolt a vezető körökre. Ebben nemcsak sugárzó értelme és mélyreható ismeretei segítették, hanem előnyös külseje is. Megjelenését szerény méltóság, egyszerű viselkedés, nyílt, csinos arc, erőteljes alak, nemes arcél jellemezte, amelyről lerítt, hogy nem ismeri a mások előtti hajbókolást, talpnyalást. Ezek az előnyös tulajdonságok eleve felkeltették mindenki bizalmát és rokonszenvét. Szándékosan foglalkoztunk hosszasabban Balugyánszky külső tulajdonságaival; ebben az időben a pétervári „magasabb körökben" ez rendkívül nagy jelentőséggel bírt, legalább akkorával, mint a szellemi képességek és a francia nyelv tökéletes ismerete. Aki rátekintett erre a gondatlanul öltözött, és örökösen szórakozott, minddig gondolataiba merült emberre, amint Oroszország közigazgatásának reformálásán törte a fejét, akaratlanul is osztotta Nesselrode külügyminiszter véleményét; „Balugyánszky = a tudományok kútja. Mindnyájan belőle merítünk."[13]

A szerénynél is szerényebb nagyváradi tanárkodás után Balugyánszky tanári működése mellett az orosz hivatalnoki létrán is megindul. 1804 áprilisában cári rendelettel a 7. rangosztályba sorolják,[14] de alig két hónappal később, 1804. június folyamán Lopuhin herceg, a törvényszerkesztési bizottság elnökének javaslatára tanári állásának meghagyása mellett a törvényszerkesztési bizottság 2. osztályához is kinevezést kap, mint a pénzügyekkel és az államháztartással kapcsolatos új jogszabályok előadója.[15] Katedráján elsősorban a politikai gazdaságtant adja elő; de ezenkívül előadásokat tart a kereskedelmi és pénzügyi jog köréből is.[16] Katedráját az évtizedek során a tudomány

és a tanszabadság szilárd bástyájává építette ki és bár törvényszerkesztői tevékenysége mindinkább előtérbe lépett és háttérbe szorította tanári működését, mégis elsősorban ebben kell látnunk Magyarországon megkezdett tevékenységének szerves folytatását. Balugyánszky tanári pályája 1804-től 1821-ig ugyanabban a tudományos intézményben folyt le, melynek időközben csak jellege és elnevezése változott — ahhoz képest, ahogy egyetemmé fejlesztése során fokozatosan újabb tanerőkkel és tantárgyakkal bővült ki. A pétervári pedagógiai intézet tanára, a törvényelőkészítő bizottság előadója, Pétervár legszebb útvonalán, a Nyevszkij Proszpekten bérel szerényen bútorozott lakást;[17] innen indult nap mint nap a pedagógiai főiskolára, majd onnan — órái megtartása után — a törvényszerkesztési bizottság palotájába.

Az első évtized teljesen a megfeszített munka — igen sokszor a mások helyett elvégzett munka — jegyében zajlik le. Mint leánya írja emlékirataiban, édesatyja korán reggel lépett ki lakásuk ajtaján és csak későn este érkezett haza, ahol vacsorájának elköltése után nyomban folytatta elmélyült munkáját.[18] Két állást töltött be, melyek mindegyike tulajdonképpen egész embert igényel. Ez a lázas munkaütem a továbbiakban csak fokozódott. 1806—1808 között jelennek meg első tudományos munkái a „Sztatyisztyicseszkij Zsurnal" című folyóiratban, melyek az egész orosz tudományos világ érdeklődését reá irányítják. Ez a szinte korlátokat nem ismerő munkabírás a következő évtizedek folyamán egyik legjellegzetesebb tulajdonságává válik. Szerencsés alaptermészetén, egészséges paraszti szervezetén kívül boldog családi élete teszi ezt számára lehetővé. Családja még 1804-ben új jövevénnyel gyarapodik: szeptemberben megszületik Balugyánszky Mária, akit másfél évvel később, 1806 februárjában Anna nevű gyermekük követ. A család a további évtizedekben mind újabb és újabb ágakat ereszt; Balugyánszkyéknak összesen tíz gyermekük született boldog házasságuk folyamán és csak egyízben, 1807-ben köszöntött be hozzájuk a gyász, amikor még Nagyváradon született József nevű fiuk, akinek törékeny szervezete nem tudott megbirkózni a hideg, nyirkos pétervári éghajlattal, hosszú szenvedés után meghalt.

[1] Pankratova id. m. II. köt. 133. old.
[2] U. ott 70. old.
[3] U. ott 132. old.

[4] A kor leghíresebb francia színésze.

[5] Pankratova id. m. 134. old.

[6] Sz. V. Juskov: Az SzSzKSz állam- és jogtörténete, I. rész. Moszkva, 1950., 16. old.

[7] U. ott, 471. old.

[8] A pétervári — melynek Balugyánszky lett első rektora — csak 1819-ben alakult át pedagógiai főiskolából egyetemmé.

[9] Fatyejev id. m. 167. old

[10] Medemné id. m. 415. old.

[11] Sz. A. Vengerov: Orosz írók és tudósok kritikai-bibliográfiai névtára. Sztpétervár, 1891. II. köt. 80. old. és Baranov id. m. 4. old.

[12] Baranov id. m. 6. old.

[12a] Fatyejev id. m. 168. old.

[13] „votre père est un puits de science, et nous tous y puisons" (Medemné id. m. 426. old.).

[14] Fatyejev id. m. 169. old.

[15] Medemné id. m. 416. old. — Balugyánszky Mihály oroszországi pályafutásának pontos, időrendbe foglalt adatait egyébként 1837-ben készült, sajátkezű aláírásával ellátott „szolgálati kimutatása" (Formularnij szpiszok) tartalmazza teljes részletességgel, melynek fénymásolatát csak munkám kiszedése után vettem kézhez. Minthogy az általam feldolgozott forrásanyag adatai teljesen megegyeznek a szolgálati kimutatás adataival, a kettős hivatkozást mellőzhetőnek tartom. — A nagyterjedelmű anyag fénymásolatának megküldéséért hálás köszönetet mondok a leningrádi Állami Levéltár vezetőségének, valamint V. Z. Kuzmenko-nak, a VOKSz magyarországi megbízottjának.

[16] Fatyejev id. m. 169. old.

[17] Medemné id. m. 416. old.

[18] U. ott.

XXIV. FEJEZET

Amikor Balugyánszky megérkezett Pétervárra, a pétervári vezető körök két csoportra oszlottak. Az egyik csoport a régi, Nagy Péter és Katalin által rendszeresített kollégiális rendszer mellett tört lándzsát, a másik csoport pedig az ügykörök egyszemélyi vezetésének volt szenvedélyes híve. Az egyszemélyi vezetés alapjait már 1802-ben lerakta a „triumvirátus" a minisztériumok létesítésével, de a kérdés csak 1810-ben dőlt el véglegesen, amikor Szperanszkij végérvényesen a modern irányzat mellé állt és ehhez megnyerte a cár hozzájárulását. De ezalatt a nyolc esztendő alatt a harc egy pillanatra sem csendesedett el. Mindkét fél képviselői rendkívül magasra értékelték Balugyánszky állásfoglalását és ezért legmagasabb helyről megbízást kapott arra, hogy dolgozza ki szakvéleményét ebben a súlyos elvi éllel bíró problémában. Balugyánszky ennek a felkérésnek eleget tett és szakvéleményét „Az oroszországi minisztériumokról"[1] című, csak kéziratos alakban nyilvánosságra hozott tanulmányában bocsátotta közre.

A tudományos és közigazgatási élet vezető egyéniségei Balugyánszky munkáját, mint a gyakorlati és elméleti tudás különlegesen szerencsés egyesülését köszöntötték. Míg a Sztatyisztyicseszkij Zsurnal-ban nyolc részletben megjelent nemzetgazdasági cikksorozata inkább a közgazdászok szűkebb körét ragadta magával és korszerű eszméi mellett főleg jogászi és nemzetgazdasági nyelvújításaival hívta fel a közfigyelmet,[2] addig ez a tanulmány teljesen megnyitotta az utat Balugyánszky, az államjogász előtt. Munkája annyira megalapozta államjogászi hírnevét, hogy amikor Sándor cár, hosszú esztendők fontolgatása után végre hozzálátott ahhoz a soha meg nem valósított tervéhez, hogy országának alkotmányt adjon, Szperanszkij mellett Balugyánszkyt is felszólította, hogy különös figyelemmel Oroszország sajátos viszonyaira és fejlődésére, dolgozza ki az első részletes orosz alkotmánytervezetet.

A „triumvirátus"-nak, Balugyánszky első hatalmas támogatóinak fénykora ugyanis mindössze néhány évig tartott. Sán-

dor bizalma egy új embert, a XIX. század elejének legerősebb orosz egyéniségét, Balugyánszky későbbi közvetlen munkatársát és barátját, Szperanszkij Mihályt állította előtérbe.[3]

Szperanszkij is földhözragadt falusi pap fia volt, akit apja ugyancsak papnak neveltetett. Szemináriumi éveit Pétervárott tölti el, majd ugyanitt — fiatalon — a fizika és matematika professzora lesz. Ragyogó szellemi képességei a fővárosban ismeretesekké válnak, a kormánykörök érdeklődni kezdenek a fiatal professzor iránt és Kurakin herceg titkárává lesz. Ettől az időtől — a XIX. század első évei ezek — befolyása nőttön nő az új cár előtt. 1806-ban Sándor cár magával viszi Erfurtba, a híres fejedelmi találkozóra, ahol Szperanszkij önállóan tárgyal Napoleonnal. A francia császár úgy emlékezik meg róla, mint „Oroszország legvilágosabb fejéről". Amikor már letárgyalták ketten a külpolitikai kérdéseket — Napoleon Szperanszkijt az orosz reformok felől kérdezi. Ezután kapta Szperanszkij az uralkodótól azt a megbizatást, hogy a birodalom átalakítására vonatkozóan dolgozzon ki általános tervet.[4]

A birodalom átalakításának Szperanszkij által összeállított terve kétségtelenül a társadalmi berendezkedés és az államrend bizonyos mértékű megváltoztatására irányult. Tervezete értelmében a birodalom egész lakossága polgári szabadságot nyert volna a földesúri jog egyidejű megszüntetésével. A birodalom élére a monarchia szilárd uralmát tervezte, mellette a birodalmi tanáccsal. Ezek általános irányítása mellett kellett volna működniök az állami intézményeknek, a törvényhozó, végrehajtó és bírói szerveknek.

Szperanszkij előtt is a forradalmi veszély kiküszöbölésének célja lebegett, de ezt — a fennálló jobbágyi rend és önkényuralom alapjainak megőrzése mellett — némileg komolyabb engedmények árán akarta elérni.[5]

Szperanszkij tervezete sohasem jelent meg nyomtatásban, mint ahogy Balugyánszky javaslata is végső soron — amikor a gyenge, határozatlan cár a döntő pillanatban visszarettent a reformok megvalósításától — a megvalósulás helyett a levéltár porosodó polcaira került. De Sz. Szeredonyin, az első orosz alkotmánytervezetek kutatója kitűnő munkájában[6] közzétette a hosszú levéltári kutatásai eredményeképpen megtalált tervezetek egy részét és ezek alapján rekonstruálhatjuk Balugyánszky javaslatát is.

Balugyánszky a Szperanszkij-féle tervet mint a nagy politikai reform kiindulási pontját üdvözli az Államtanácshoz 1811. augusztus 11-én benyújtott észrevételeiben.[7] Mint Szeredonyin

kiemeli, „Balugyánszky lehetetlenségnek tartotta a törvényességet a kormányzás abszolút formája mellett" és ehhez képest a soronkövetkező logikus lépésnek azt tartotta, hogy Oroszország törvényhozó szervét választják külön az uralkodó személyétől.[8]

Szperanszkijjal szemben Balugyánszky a kétkamarás országgyűlés hívének vallja magát és szenátusból és képviselőházból álló parlament létesítését javasolja. Vagylagos — öt változatot magában foglaló — tervezetének első változata szerint a szenátusnak, másképpen a felsőháznak a következők lennének tagjai: az uralkodóház férfitagjai, a legfelsőbb méltóságok viselői, akik egyben az államtanácsnak is tagjai, a miniszterek, a legfőbb bírák és a közigazgatás vezető személyiségei, valamint a cár által kinevezett személyek. A képviselőház a nemesség és a polgárság küldötteiből állana. Az országgyűlés két házának jóváhagyása nélkül törvényt hozni, adókat kivetni stb. nem lehet; a főhatalom hordozóját csupán a törvények szentesítésének joga illeti meg. Új törvények meghozatalának kezdeményezési joga a kormányt illeti; az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatok először az Államtanács elé kerülnek és csak ennek jóváhagyása után az országgyűlés házai elé, mégpedig a következőképpen: a pénzügyi jellegű törvényjavaslatokat először a képviselőház tárgyalja, majd — miután az megszavazta, — a felsőház hagyja jóvá, míg valamennyi egyéb jellegű törvényjavaslat éppen az ellenkező utat tenné meg — először a felsőház tárgyalná, majd a megszavazás után jóváhagyás végett a képviselőház elé volna terjesztendő. Indokolásul Balugyánszky előadja, hogy a pénzügyi törvényjavaslatoknál elsősorban a lakosság bizalmát kell megszerezni, míg az egyéb természetű törvényjavaslatoknál a legfontosabb a tapasztalat, sőt a rutin. Ha az egyik ház a törvényjavaslatot elfogadja, a másik azonban elutasítja, egyeztető bizottságot kell választani. Ha az egyeztető bizottság nem jut eredményre, akkor a törvényjavaslatot az uralkodó elé kell terjeszteni, aki jogosult arra, hogy azt elfogadja, elutasítsa vagy módosítsa. A képviselőket tíz év tartamára kell választani, melynek leteltével újraválaszthatók. Az országgyűlést a kormány hívja egybe. Tekintettel a birodalom hatalmas kiterjedésére, Balugyánszky nem tartja szükségesnek az országgyűlés évenkénti összehívását, de javaslata szerint tizévenként legalább három ülésszakot kell tartani.

Második változatában Balugyánszky két irányban tesz engedményeket. Bebocsátaná az érsekeket és a püspöki kar egy részét a felsőházba, ugyanakkor azonban helyet kíván biztosítani a járásonként egy küldöttel megjelenő nemesség mellett a

császári városok egy-egy képviselőjének, valamint a Tudományos Akadémiának és az egyetemeknek, akiket intézményenként két-két tudós képviselne, továbbá a bankok és a nagykereskedelmi-, nagyobb ipari vállalatok képviselőinek is. Ennek a javaslatnak érdekességei közé tartozik az is, hogy Balugyánszky nem kívánja megadni az uralkodónak a vétójogot.

Harmadik variánsként a francia (napoleoni) alkotmányt jelöli meg, azonban rámutat arra, hogy „a francia szenátus vak fegyver a császár kezében, jóllehet hivatalosan a nép érdekei védőjének nevezik; az ilyen törvényhozó testület azonban jelentéktelen, hangját sem hallató gép, mely nem volna méltó az orosz néphez".

Negyedik változat gyanánt a holland alkotmányt említi, mint ötödik variációt a kétkamarás magyar országgyűlést ismerteti. A három utóbbi változatot azonban inkább csak az összehasonlítás kedvéért közli; valójában a két első javaslatát tartja megfontolandónak.

Ha értékelni akarjuk ezeket a terveket, tisztában kell azzal lennünk, hogy nemcsak Szperanszkijnak inkább abszolutisztikus reformtervei, de Balugyánszkynak az abszolutizmus bizonyosfokú mérséklését célzó javaslatai is messze voltak attól, hogy akár csak a burzsoá demokráciát megvalósító alkotmányos monarchiát jelentsenek, hanem legfeljebb a fejedelem kegyén alapuló alkotmányos, de nem felelős kormányzásnak azt a típusát vezették volna be, melyet pl. XVIII. Lajos Chartá-ja, vagy I. Ferenc József 1849. évi kremsier-i alkotmánya vagy 1860. évi októberi diplomája képviselt. Azonban Balugyánszkyéknak ezek a szerény, a burzsoá-fejlődés irányában tapogatódzó első kísérletei is eleve kudarcra voltak ítélve. A régi rend hívei felfegyverkeztek a „modern irányzatok" ellen és sikerrel fejtették ki ellenhatásukat. Vezérük, N. M. Karamzin, a nagytehetségű és ismert író, feliratot szerkesztett az uralkodóhoz „a régi és az új Oroszországról" és ebben veszedelmesnek bélyegezte az új terveket.[9] A cár egy ideig ingadozó magatartást tanúsított, de egyre inkább a szélsőségesen maradiak befolyása alá került és Szperanszkijt alig két évvel tervének benyújtása után megfosztotta méltóságaitól és száműzte a fővárosból. Balugyánszkynak pedig — aki, minthogy még nem futott meg olyan magas ívelésű pályát, mint Szperanszkij és nem vonta a fejére a hatalmasok gyűlöletét, — más feladatkört jelölt ki a reformoktól visszaretten uralkodó.

Чинъ, имя, фамилія, должность имъ отправляемая, сколько отъ роду лѣтъ и какого вѣроисповѣданія?	Изъ какого званія происходитъ?	Есть ли за нимъ, за родителями его, или когда женатъ, за женою недвижимое имѣніе?				Когда въ службу вступилъ, и въ оной какими чинами, въ какихъ должностяхъ и гдѣ происходилъ, также не было ль какихъ отличныхъ по службѣ дѣяній, и не былъ ли особенно кромѣ чиновъ чѣмъ награждаемъ, и въ какое время?	Годы.	Мѣсяцы и числа.	Въ походахъ противъ непріятеля и въ самыхъ сраженіяхъ былъ или нѣтъ, и когда именно?	Не былъ ли въ штрафахъ и подъ судомъ, и если былъ, то за что именно, когда и чѣмъ дѣло кончено?	Къ продолженію статской службы способенъ, и повышенію чина достоинъ или нѣтъ, и зачѣмъ?	Не былъ ли въ отпускахъ, и если былъ, то когда именно и на сколько времени, и явился ли на срокъ къ должности?	Не былъ ли въ отставкѣ съ награжденіемъ чина, или безъ онаго, и когда?	Женатъ ли, имѣетъ ли дѣтей, кого именно, какихъ лѣтъ, гдѣ они находятся и какого вѣроисповѣданія?
		У родителей и у самого у него:		У жены, буде женатъ:										
		Родовое.	Благопріобрѣтенное.	Родовое.	Благопріобрѣтенное.									
Статс-Секретарь Тайный Совѣтникъ Начальникъ 2го Отдѣленія Собственной Его Имп. Величества Канцеляріи Михаилъ Андреевичъ Балугьянскій; Ордена Святаго Владимира, Св. Анны 1 ст. и Императорскаго	Изъ Бѣлгородскихъ Вахмистровъ.	Не имѣетъ.				Вступилъ въ Высочайшую службу Ординарнымъ Профессоромъ Политическихъ наукъ при С. Петербургскомъ Педагогическомъ Институтѣ.	1803	Августа 1.	Не былъ.	Не былъ.		По Высочайшему повелѣнію въ 1828 году Апрѣля 23 уволенъ былъ въ отпускъ для излеченія болѣзни въ Карлсбадскихъ водахъ на 4 мѣсяца, въ 1833 Апрѣля 16 уволенъ былъ опять за границу къ минеральнымъ водамъ на 4 мѣсяца и возвратился на срокъ.	Не былъ.	Женатъ. Имѣетъ сыновей: Александра 18 лѣтъ, служитъ въ Департаментѣ Государственныхъ Имуществъ Архивнымъ Юношею, воспитывается въ Инженерномъ Черкасскомъ отъ Лихихъ дочерей: Маріи 31 года на замужествѣ за Генералъ-Маіоромъ Параскевѣ 30 лѣтъ, за Надворнымъ Анну 30 лѣтъ, за Коллежскимъ Асессоромъ Александрѣ 26 лѣтъ, и младшая при мнѣ Елену 25 лѣтъ замужемъ за Генералъ
						Произведенъ въ чинъ 7го класса.	1804	Апрѣля 18.						
						Опредѣленъ въ Комиссію Составленія Законовъ редакторомъ по части Государственнаго Хозяйства и Финансовъ съ оставленіемъ при Педагогическомъ Институтѣ.	1804	Іюня 20.						
						Награжденъ бриллiантовымъ перстнемъ.	1807	Сентября 14.						
						Начальникомъ IV Отдѣленія при Ком-								

Balugyánszky oroszországi „Szolgálati Kimutatásának" első lapja
(A leningrádi Állami levéltárból)

[1] Fatyejev id. m. 171. old.
[2] Ottuv: Slovnik naučný. Praha, 1890. III. köt. 203. old. — V. ö. Konstantin Maćik magyar-orosz műszótárának (Košice, 1918) előszavával.
[3] Juskov id. m. 473. old.
[4] U. ott 473—474. old.
[5] U. ott 16. old.
[6] Sz. Szeredonyin: „Az 1809. évi általános államátalakítási tervezet." (Sz. F. Platonovnak ajánlott cikkgyűjtemény.) Sztpétervár, 1911.
[7] „Refléxions sur le projet du statut de Senat dirigeant par Michel Balugjanskij".
[8] Szeredonyin id. m. 538. old.
[9] Juskov id. m. 474. és 490. old.

XXV. FEJEZET

Balugyánszkynak a Sztatyisztyicseszkij Zsurnal-ban megjelent tanulmánysorozata a különböző nemzetek gazdasági rendszereit és az azokkal kapcsolatos közgazdasági iskolákat ismerteti. De ezután már nemcsak régi, Bécsben és Magyarországon szerzett tudásának tárházából merít, hanem átfogó tanulmányokat folytat új hazája történelmének, gazdasági és pénzügyi fejlődésének megismerése területén. Ezeknek az új stúdiumoknak terméke az a munkája, amely az orosz pénzügyek 1780—1812 közötti történelmével foglalkozik.[1] Ezután lát hozzá egyik legfontosabb alkotásához: az orosz jobbágyok felszabadítási tervezetének négykötetes munkájához.[2] Mint Balugyánszky leánya írja visszaemlékezéseiben, édesatyja ebben az időben csak nehezen tudott megbirkózni egyre kínzóbb honvágyával. A feladatok azonban mind sűrűbbekké és átfogóbbakká váltak, mind jobban lekötötték Balugyánszky tudósi érdeklődését és Balugyánszky egyre közelebb érezte magához új környezetét, orosz őseinek népét és életét. És amikor letelepedési szándéka végképp megszilárdult, teljesen belevetette magát új hazája problémáiba és alig találunk az államéletben oly fontos problémát, melynek megoldásával Balugyánszky ne foglalkozott volna. Az uralkodó, híven ingadozó jelleméhez, semmit, vagy csak nagyon keveset valósít meg Balugyánszky kötetekre rúgó tervezeteiből, de nagyraértékeli tanácsadóját és ennek egyre-másra tanújelét adja. 1807-ben a törvényszerkesztés körül kifejtett érdemeiért brilliánsgyűrűt adományoz neki,[4] majd alig öt évvel Oroszországba érkezése után a Törvényszerkesztő Bizottság 4. osztályának elnökévé[5] nevezi ki. De Balugyánszky működésének tengelyében ekkor még a tanári pálya áll és még ugyanebben az esztendőben elfogadja újabb kinevezését, mely a köztisztviselői államvizsgabizottság tagjai sorába emeli.[6] Az első nagy alkotások évei ezek, amikor a még mindig alig negyvenesztendős Balugyánszky a másfélévtizedes magyarországi mellőztetés és üldözés korszaka után a biztos emelkedés fokozatain lép egyre magasabbra. Beérnek a kényszerű, küzdelmes felkészülés gyümölcsei;

a nagyváradi könyvtárban felszívott ismeretek most sorra gyakorlati jelentőségre tesznek szert és a tiszántúli katedra ismeretlen teoretikusa a világ leghatalmasabb birodalmának egyik legpraktikusabb államszervezési szakemberévé fejlődik. Oroszország liberális decenniumát éli; Szperanszkij közeledik hatalmának zenitjéhez és vele együtt emelkedik legközelebbi munkatársa[7] és helyettese, Balugyánszky hírneve, hatásköre és személyi boldogsága is. Első szerény, Nyevszkij-proszpekti szállásáról a mind népesebbé váló Balugyánszky-család átköltözik a Törvényszerkesztő Bizottság palotájának a Lityejnij Proszpekten levő lakosztályába.[8] Ebben az 1810-es esztendőben válik bensőségessé a barátság Szperanszkij és Balugyánszky között,[9] ebben az évben kapja meg szolgálati jutalmául az Anna-rend II. osztályát, 5000 rubel rendkívüli pénzjutalomban részesül, az uralkodó kinevezi a balti tartományok ügyeit intéző különleges bizottságba is, melynek később elnöke lesz.[10] Balugyánszky nem ok nélkül tartja ezt az esztendőt élete egyik legboldogabb évének.[11] Építő, harmonikus életet él, általános megbecsülés övezi és jogosan hiszi, hogy a Kassán megízlelt, Bécsben vérévé vált és a Martinovics-mozgalomban megvalósítani próbált reformgondolatok oroszországi életrekeltésén munkálkodik. E meggyőződésében csak megerősíti az, hogy még ugyanebben az esztendőben Pétervárott kezet szoríthat az egykori bécsi sonnenfelsi társaság egyik legkitűnőbb és legérdekesebb tagjával, Fessler Ignác Auréllal. Fessler, a híres történész, regényíró és nyelvész, Martinovics egykori lembergi tanártársa[12] a reakciós német udvarok üldözése elől a liberalizmus akkori fellegvárába, Oroszországba tette át székhelyét, hogy Balugyánszkyhoz hasonlóan katedrát foglaljon el a pétervári egyetemen, egyben, hogy feltámassza és újjászervezze a régóta szünetelő szabadkőműves páholyokat. Kijutásának körülményei szinte szószerint megegyeznek Balugyánszky kivándorlásának körülményeivel, de azok — tekintettel Fessler részletes önéletrajzára és a róla szóló igen alapos tanulmányokra — sokkal felderítettebbek. Ezek fényében más megvilágításból is meglátjuk Balugyánszky oroszországi kivételes pályafutásának rúgóit, — azokat is, amelyeket Balugyánszky méltatói nem ismerhettek vagy nem írhattak meg a későbbi szélsőséges reakciós korszakban.

Fessler önéletrajzában azt írja, hogy „Pétervárban az Alexander Newsky Akadémiának számára a Napkeleti nyelvek 'és a philosophia Cathedrájába Professor kívántatott' s Lódi Péterre, a Pedagógiai Intézet Professorára bizattatott, hogy valakit a Magyar, vagy akár más honni tudósok közül ajánljon".[13]

Igazat kell azonban adnunk Fessler életrajzírójának,[14] aki azt állítja, hogy Fessler egészen más módon került Oroszországba. Ennek nagyon is természetes útja volt, amelyről csak nem akart a nagyvilág előtt említést tenni, mert, mint kötelességtudó szabadkőműves, hallgatott ilyetén összeköttetéseiről",[15] annál is inkább, mert éppen önéletrajza megjelenésének idején jelent meg az a cári ukáz, amely elrendelte valamennyi páholy bezárását és minden szabadkőművestől, aki állami hivatalt töltött be, reverzális adását követelte meg abban a tekintetben, hogy nem vesz többé részt a mozgalomban. Nem felel meg a valóságnak, hogy csak a Nyevszkij-akadémián megüresedett katedra miatt telepedett le Oroszországba, hiszen már 1808. december 6-án azt írta páholytestvérének, Böttigernek, hogy minden igyekezetével Harkovba vagy Kazánba akar jutni és ezért kéri: járjon közbe érdekében a drezdai orosz követségen.[16] Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1809-ben, rögtön azután, hogy Pétervárra érkezett, már a szabadkőműves páholyban leljük és mellette a Magyarországról jött, Balugyánszky körül csoportosuló tanárokat: Lódy Pétert, Kukolnyik Vaszilt és Orlay Jánost,[17] akkor megtaláljuk a kérdésre a magyarázatot.

Oroszországban éppen ezidőtájt élte virágkorát a szabadkőművesség. Ezekben az években maga I. Sándor cár, aki később maga tiltotta be a páholyok működését is, tagja volt a szervezetnek, 1803-ban — Balugyánszky megérkezése előtt egy esztendővel — a cár visszavonta az elődje által kiadott, a páholyok szabad működését tiltó rendeletet és csakhamar a saját felvételét kérte, ami természetesen arra vezetett, hogy az összes ilynemű egyesületek megkezdték működésüket.[18] Fesslert is olyan — a Balugyánszky meghívólevelében foglaltakkal szinte azonos — rendkívül kedvező feltételekkel hívták meg Pétervárra, hogy azt nem lehetett egyedül egykori tanítványainak tulajdonítani. Orosz császári udvari tanácsosságot, nemességet a maga és utódai számára, továbbá a Szent Vlagyimir-rendet helyezték kilátásba számára. 1810. január 13-án érkezett meg Pétervárra, ahol Lódy Péter professzornál nyomban egybegyülekeztek Balugyánszky, Dobsa, Orlay és Kukolnyik, „a viszontlátáson örvendezvén, és Magyar honunkra közszeretettel áldást rebegve 's lelkesedéssel visszaemlékezve".[19] Mindez és későbbi irányító szerepe az orosz szabadkőművességben joggal enged arra következtetni, hogy ilyen összeköttetések segítették ki Pétervárra és egyengették az útját. Ugyanezt állapíthatjuk meg Balugyánszkyval kapcsolatban is.

Ezekben az években Oroszországban minden tanult, hala-

dásra szomjazó ember szabadkőműves páholyokban tömörült. L. N. Tolsztoj, a nagy orosz regényíró rajzolt felejthetetlen képet ezekről a társaságokról a „Háború és béke" című munkájában. Ezeknek a páholyoknak vált központi irányítójává, szervezőjévé, lelkévé Fessler, aki rövidesen Balugyánszky két legközelebbi munkatársát, Szperanszkijt és Rosenkampffot is megnyerte a mozgalomnak. Amint Friedrich vom Stein-nek, a nagy porosz államférfinak elbeszéléséből[20] megtudjuk, Fessler nagy tervet dolgozott ki Szperanszkij számára, amelyben az összes társulatoknak a közös haladás irányában végrehajtandó egyesítéséről volt szó. És Szperanszkij, aki időközben a Törvényszerkesztő Bizottság elnöke lett, befolyásával elérte, hogy Fesslert a cár rövidesen a Törvényszerkesztő Bizottság tagjává nevezze ki, bár páholyszervező működése és egyetemi előadásai miatt máris magára vonta az egyház haragját.[21] A Bizottságban szorosan együttműködött Balugyánszkyval, de csak néhány rövid évig, mert nyomban Szperanszkij bukása után Szaratovba költözött és ezentúl a két barát már csak ritkán találkozott egymással.

1811-ben Balugyánszkyt a Szent Vlagyimir-rend IV. osztályának lovagjává üti a cár és ezzel együtt megkapja az örökletes orosz nemességet is.[22] Rövidesen pedig tagja lesz a pénzügyminisztérium ötödik osztályát irányító bizottságnak és a cártól — nagy családjára és aránylag szerény jövedelmére tekintettel — újabb 3000 rubel összegű pénzjutalmat kap.[23] 1813-ban a cár megbízza azzal, hogy Mihály és Miklós trónörökösök számára jogi és történelmi előadásokat tartson. Sándor cárnak a radikális érzelmű Laharpe volt a mentora: ebben a szellemben cselekedett, amikor Balugyánszky Mihályt jelölte ki gyermekei oktatójául.[24] Ennek a megbízatásnak öt éven keresztül tett eleget. Ugyanebben az évben részletes tervezetet készít a kormányzó szenátus átszervezésével kapcsolatban. 1816-ban dolgozza ki Uvarovval együtt az alakuló pétervári egyetem szabályzatát, melynek szabadelvű szelleme miatt később sok súlyos bírálatot kellett elszenvednie.[24a]

A láncaitól megszabadult, szabadon szárnyaló tehetségű Balugyánszky tudományos hírneve és tekintélye annyira emelkedett, hogy amikor 1816-ban a pétervári pedagógiai intézet forma szerint is főiskolává alakul át, a tanári kar egyhangúan őt választja az egyesített bölcsész- és jogi kar első dékánjává.[25] Ezt a tisztséget egészen 1819-ig viseli, mindaddig, amíg csak a főiskolát cári rendeletre egyetemmé nem szervezik át. És amikor a főiskola egyetemmé alakult át, és a főiskola három dékánja közül kellett megválasztani az első rektort, — a tanári kar dön-

tése Balugyánszky Mihályra esett, míg a másik jelölt, a német tudományos eszméket közvetítő Raupach Ernst Salamon professzor egy szavazattal kisebbségben maradt.[26] Az egyetem elnökévé a cár Balugyánszky kassai iskolatársát és végig hűséges jóbarátját: Kukolnyik Vaszilt nevezte ki, míg Balugyánszky utóda a dékáni székben Lódy Péter lett, Balugyánszky másik bizalmas barátja és földije, akinek szerepéről Fessler Ignác Aurállal kapcsolatban már megemlékeztünk.

Balugyánszky eddigi munkásságára éppen egyik sajátkezű, Gurjevhez írt feljegyzése vet fényt, amelyben röviden összefoglalja fontosabb műveit. „Munkám gyümölcse volt az a felterjesztés is, amelyet Ön 1814-ben terjesztett az uralkodó elé. Majd ezután átadtam Önnek a bankok és hitelintézetek szervezésével kapcsolatos elgondolásaimat. Nem beszélve mindazokról a munkálatokról, amelyeket az Ön óhajának megfelelően hajtottam végre, elkészítettem tervezetemet a birodalom határvidékének papirpénzforgalma tárgyában, az adók kimunkálását és a kölcsönügyleteket érintő tervezeteket és eleget tettem mindazoknak a feladatoknak, amelyekkel az államnak az adott viszonyok közepette foglalkoznia kellett".[27]

A tizenöt esztendővel ezelőtt még mellőzött, Ferenc császár kopóitól figyelt nagyváradi tanár államférfi és egyben a világ egyik leghatalmasabb országa egyetemének rektora lett. És hogy ezt a tudományos pályafutást nem régi eszméinek elárulásával futotta be, azt éppen rektorságának története jellemzi, mely a várt tudományos dísz, általános megbecsülés helyett súlyos megpróbáltatást, megaláztatást eredményezett, de végülis igazi emberi értékeinek, a haladásért lobogó egyéniségének, tiszta jellemének legszebb próbáját hozta napvilágra.

[1] Fatyejev id. m. 170. old.
[2] Medemné id. m., 415—416. old
[3] Korff: „Gróf Szperanszkij élete", 90. old.; Vengerov id. m. 81. old.; v. ö. Nagy Szovjet Enciklopédia II. kiad., 4. köt. 167. old.
[4] Baranov id. m. 9. old.
[5] Enciklopédikus Szótár 833. old.
[6] Baranov id. m. 11. old.
[7] Nagy Szovjet Enciklopédia I. kiad., 3. köt. 566. old.
[8] Medemné id. m. 418. old.
[9] Baranov id. m. 43. old.
[10] U. ott, 10. old — Érdemes megjegyezni, hogy I. Sándor és I. Miklós uralkodása alatt két irányban enyhült a parasztság sorsa. Az orosz birodalom egyetlen területe, ahol a parasztok megszabadultak a jobbágyság jármából: a Balti-tenger melléke. A másik vívmány a kincstári parasztok igazgatásának újjászervezése volt, amenyiben ezek a

parasztok, akik az orosz jobbágyság tekintélyes részét alkották, önkormányzathoz jutottak. Mindkét vonatkozásban Balugyánszky vitte a döntő szerepet, egyrészt, mint bizottsági elnök, másrészt mint a javaslatok zömének szerzője (lásd Medemné id. m. 428. old., v. ö. Juskov id. m. 498—499. old.).

[11] Medemné id. m. 416. old.

[12] Szül. 1756. a mosonmegyei Zarándfalván, meghalt 1839. Szentpétervárott. Eredetileg szerzetes volt, de az általa tapasztalt igazságtalanságok és egyéb visszásságok annyira felháborították, hogy röpiratot írt, melyet József császárhoz is eljuttatott, aki annak alapján szigorú vizsgálatot indított a szerzetesrendek ellen. 1784-től egyetemi tanár Lembergben. Irodalmi működése miatt az egyház üldözőbe veszi és kénytelen Németországba menekülni. Belép a szabadkőművességbe, melynek egyik legnagyobb szervezője lett. Németországban megismerkedik Goethevel és Herderrel; filozófiai, történeti munkák mellett regényeket is ír. 1810-ben elfogadja az orosz kormány meghívását. Itt írja meg élete főművét, a tízkötetes „Die Geschichte der Ungarn" című munkát. Élete utolsó évtizedeit Oroszországban töltötte el és itt írta és adta ki önéletrajzát is.

[13] Fessler Ignácz Aurél önéletrajza, Holéczy Mihály kéziratban lévő magyar feldolgozásában. Orsz. Széchenyi kvtár kézirattára, 657. Quart. Hung.

[14] Koszó János: Fessler Aurél Ignác. Bpest, 1923., 263. old.

[15] U. ott.

[16] U. ott 264. old.

[17] A. N. Pipin: Quellen und Beiträge zur Geschichte der Freimaurerlogen Russlands. Riga, 1896., 59—60. old. és a Vesztnyik Jevropi 1872. évi jan., febr. számai.

[18] Allgemeines Handbuch der Freimaurerei, Leipzig, 1867., III. köt. 112. old.

[19] „Fessler Ignácz Aurél visszapillantásai az ő hetvenéves zarándokságára. Fordító: Vizer János". Orsz. Széchenyi-kvtár, 1014. Quart. Hung. 112. old.

[20] Pertz-féle életrajz, III. köt., 57. old.

[21] Főleg filozófiai előadásait kifogásolták. Nem tetszett nekik, hogy a skolasztikus és merőben teológiai megalapozású filozófiai iskolák helyett Plato bölcseleti rendszerét részesítette előnyben.

[22] Vengerov id. m., 82. old.

[23] Baranov id. m. 10—11. old.

[24] Fatyejev id. m. 169. old.

[24a] „... nyilvánvalóan minden vallási és erkölcsi nevelési rend aláásására irányul", „a kormányzat által kitűzött elvekkel merőben ellentétes" (Az Oktatásügyi Főosztály véleménye az egyetemi szabályzat átdolgozásának szükségességével kapcsolatban. Baranov id. m. 18. old.). V. ö. Slovenské Pohlady XLIII. évf. 529. old. — Jellemzően adja vissza A. Sz. Gribojedov, a nagy orosz színműíró reakciós kortársainak a Balugyánszky által vezetett pértervári főiskoláról alkotott nézetét „Az ész bajjal jár" c. vígjátékának III. felvonásában, Tugouhovszkája hercegnő szavaival:

Нет, в Петербурге Институт пе-да-го-гический, так кажется зовут: Там упражняются в расколах и безверьи Профессоры!

[25] Enciklopédikus Szótár II. köt. 834. old.

[26] Fatyejev id. m. 172. old.

[27] Baranov id. m. 12—14. old.

XXVI. FEJEZET

Tíz évvel azután, hogy Balugyánszky Mihály Pétervárra érkezett, a politikai irányzat gyökeresen megváltozott. A cár és szövetségesei a népek felszabadító harcát nem a népek tényleges felszabadítására használták fel, hanem arra, hogy Európában visszaállítsák a feudális rendszert. A „Szent Szövetség" ellenforradalmi programja I. Sándor belpolitikájának is alapja lett. A cár szabadelvű tanácsosait sorra leváltotta és bevezette azt a rendszert, melyet az utókor Arakcsejev-rezsim név alatt ismer. A pétervári egyetem rektorának, Balugyánszkynak, csakhamar saját bőrén kellett tapasztalnia annak a tételnek az igazságát, melyet a pétervári tankerület új főgondviselője,[1] Runyics fejtett ki, aki minduntalan azt hangoztatta Balugyánszky érveivel szemben: „akkor (t. i. tizenöt esztendővel ezelőtt) ez valóban úgy volt. De most másképpen van".[2] Balugyánszky — mint azt később Krüdener bárónő, Sándor cár barátnője és uralkodása második felében egyben legbizalmasabb tanácsadója Medemnének[3] elbeszélte — ekkor még teljesen eszméi világában élt és súlyos eseménynek kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy levonja az újabb helyzet következményeit.

A „nagyváradi inkvizíció" ismétlődött meg, — most már országra-világra szóló arányokban — de Balugyánszky tekintélye és hírneve biztos tudatában, most már nem keresett kiutat, hanem férfiasan, tudóshoz és államférfihez illően inkább otthagyta tanári katedráját is, mert felismerte: egész életművét gyalázná meg, ha fejet hajtana a szélsőséges reakció képviselőinek követelései előtt. Razumovszkij és Novoszilcev, a régi liberális irány képviselői, akikhez a pétervári egyetem megalapítása fűződik, már nem voltak helyükön. De lemondott már Uvarov is, aki a pétervári egyetem alapításáról szóló törvényt szerkesztette, mivel az egyetem tantervét vallásellenesnek találták. Uvarov utóda a pétervári tankerület gondviselői székében Runyics lett, Galicinnek és Magnyickijnak, Sándor cár új reakciós kegyenceinek velük egyívású embere.

Runyics egyik intézkedése az volt, hogy néhány diák-

tól erőszakosan elvétette egyetemi jegyzeteiket. A bevont jegyzetek alapján Runyics azonnal vádat emelt Kunyicin professzor természetjogi tanítása ellen és a vád alapján Kunyicin professzort elmozdították katedrájáról. Magnyickij, akinek szelleme teljesen felülkerekedett a közoktatásügyben, a maga misztikus, babonás tudatlanságában ezt írta Kunyicin tanításának hatásáról: „Isten ellenségének alig három esztendőre volt szüksége ahhoz, hogy a Kunyicin tanszékéről elhintett tanok megvalósuljanak Nápolyban, Turinban, Madridban és Lisszabonban", t. i. ott, ahol a nép fellázadt az abszolutisztikus kormányrendszerek ellen. Az egyetem rektorát, Balugyánszky Mihályt felszólították, hogy úgyis, mint aki felelős a vezetése alatt álló egyetemen folyó oktatásért, úgyis, mint tekintélyes szakember, közölje álláspontját. És Balugyánszky nem is várat magára válaszával. Mint a tanári kar által felvett hivatalos jegyzőkönyv kiemeli, Balugyánszky „az őt jellemző erős meggyőződésével, széleskörű tudásával, a tudós férfiú ékesszólásával több órán keresztül tartó beszédében kifejtette, hogy a kérdéses természetjogi tételeket az ő véleménye szerint elő lehet adni anélkül, hogy az káros hatást gyakorolna a hallgatók erkölcsi és politikai felfogására".[4]

Runyicsot és Kavelint Balugyánszky férfias kiállása csak még jobban felingerli és haladéktalanul összehívják a pétervári egyetem tanári értekezletét. Balugyánszky jelenlétében vonják felelősségre az egyetem leghíresebb professzorait: Raupachot, Arszenyevet, Galicsot és másokat. Runyics egyenesen azzal vádolja Raupachot, hogy szisztematikusan terjeszti a hitetlenséget az egyetem hallgatói között. A két „inkvizitor" olyanokat vág a tanárok arcába, hogy gyujtogatók, rebellisek és Robespierre tanainak terjesztői. Kavelin, még dühödtebben, rendőr és börtön után kiált. Hiába követeli Hermann professzor, a megvádolt tanárok egyike, hogy „folytassák le a vizsgálatot illetékes bírák, akik járatosak a politikai tudományokban", hiába áll ki a megvádolt tanárok mellett Balugyánszkyn kívül Lódy Péter, Csizsov, Szolovjov, Graefe, Visnyevszkij és a pétervári egyetem tanári karának többi kitűnősége, a két nekivadult pribék a tanárok egész sorát akarja kiüldözni az egyetemről. Balugyánszky ekkor megkérdi: vajjon akkor miért volt szükség az ő szakvéleményére. Runyics durva gúnyolódással, modortalan kötekedéssel válaszolt Balugyánszky kérdésére és feleletet követelt arra, hogy a Hermann és Raupach tanároknak tulajdonított tételek összeegyeztethetők-e a miniszter és az egyetemi ügyosztályok által kidolgozott tantételekkel vagy

sem. A többórás, szenvedélyes vita során, melynek folyamán Runyics és Kavelin teljes egészében érzékeltették a professzorokkal, hogy engedetlenségük esetén a pétervári rendőrfőnöknek adják át őket,[5] végül is Balugyánszky rektortól nyilatkozatot vettek fel a megvádolt tanárok tételeivel kapcsolatban. A vita egyébként olyan példátlanul heves volt, hogy több tanár rosszul lett, az egyik sírógörcsöt kapott, Balugyánszky pedig izgalmában elájult.[6] Balugyánszky nyilatkozata a következőképpen hangzott: „a kivonatban bemutatott tételek súlyosan elítélendők és terjesztésük nem engedhető meg sem nyilvános, sem magánintézményekben. Azok a tanárok, akik ilyeneket előadtak volna, méltatlanok a kormány bizalmára". De mekkora volt Balugyánszky és a tanári kar megdöbbenése, amikor másnap Pliszov professzor, aki a jegyzőkönyvet vezette, közölte Balugyánszkyval, hogy Runyics a lakásán meghamisította a nyilatkozatot, amennyiben kihagyatta a „volna" szót és ezáltal teljesen más értelmet adott a Balugyánszkytól kicsikart szavaknak.

Balugyánszky azonnal jelentést tett erről felettes hatóságának,[7] de a dolgok menetén ez már mitsem változtathatott. Runyics győzedelmeskedett és Raupachnak, Hermannak és Arszenyevnek távoznia kellett az egyetemről.[8]

Megtörten, fáradtan, megöregedve tért haza Balugyánszky a döntés kézbevétele után lakására — írja leánya feljegyzéseiben.[9] Összeomolva látta egész eddigi életművét és bizonyára felidézte magában a harmincegy esztendő előtti nagyváradi üldözést, amikor szintén néhány haladó tantétel védelmében kellett felvennie a kesztyűt a hatalmasok ellenében.

1821. november 3-án ült végleges diadalt Runyics Balugyánszky felett, amikor az egyetem tanácsa, az ő elnöklete alatt, kimondta, hogy „a szentpétervári egyetem a legfelsőbb elhatározás értelmében abban a tisztességben részesült, hogy a császári egyetem címét használhatja. Ehhez képest Balugyánszky professzor felmenttetik a rektori tisztség ellátása alól; a miniszter úr a rektori méltóságba Zjablovszkij professzort helyezi be helyettesítés jogcímén".[10]

A professzorok — köztük Balugyánszky — egyértelműleg azt követelték, hogy állítsák őket bíróság elé, mely kellő szakértelemmel rendelkezik a politikai tudományok kérdéseiben. Ugyanekkor a tankerületi vezetőség, felbuzdulva eddigi sikerein, bűnvádi eljárást akart indíttatni ellenük. De a további üldözést már maga Arakcsejev is megsokallotta, aki ekkor már teljhatalmú ura volt az országnak és aki eddig semmi ki-

vetnivalót nem talált a Runyics által indított hajszában és a következőkkel fújta le a „bűnügyet": „ha nem teszünk különbséget a gyanú és a bűncselekmény között és ha minden feljelentést válogatás nélkül átadunk a büntetőbíróságnak, akkor Oroszországban valamennyi köztisztviselőt egytől-egyig bíróság elé lehetne állítani és egyetlen becsületes, az értelem legcsekélyebb szikrájával megáldott ember nem volna hajlandó közszolgálatba lépni".[11] Ehhez a véleményhez Mordvinov tengernagy, Arakcsejev ellenfele is teljes mértékben csatlakozott, aki az üggyel kapcsolatban a következő nyilatkozatot tette: „aki téves eszméket fejt ki — még nem tekinthető bűnözőnek".[12] Így aztán Runyics kénytelen megelégedni a tanárok elbocsátásával, annál is inkább, mivel Balugyánszky súlyosan elkedvetlenedve a történtektől, beszünteti előadásait,[13] beadja lemondását katedrájáról és 1824 április 12-én, eddigi fizetésének, mint nyugdíjnak meghagyásával végleg elhagyja tanszékét.[14] Nem mond azonban búcsút az ifjúság nevelésének, hanem azt később, más formában és más adottságok közepette folytatja.

[1] Megfelel a tankerületi főigazgatónak, azzal a különbséggel, hogy ellenőrző tevékenysége az egyetemi tanárokra is kiterjed.
[2] Fatyejev id. m. 172. old.
[3] U. ott, 173. old.
[4] U. ott, 174. old.
[5] Baranov id. m. 18—20. old.
[6] Vengerov id. m. II. köt. 82. old.
[7] „A jegyzőkönyvek szerkesztése nem hiteles; ... a jegyzőkönyv szerkesztői bizonyos részeket beszúrtak, másokat pedig átértelmeztek." — V. ö. Nagy Szovjet Enciklopédia I. kiad., 4. köt., 566. old.
[8] Grigorjev V. V.: A szentpétervári császári egyetem fennállásának első 50 éve. Sztpétervár, 1870., 14, old.
[9] Medemné id. m. 417—418. old.
[10] Fatyejev id. m. 175. old.
[11] U. ott
[12] U. ott, 176. old.
[13] Baranov id. m. 21. old — Itt kell megjegyeznünk, hogy Balugyánszkynak az egyetemi üggyel kapcsolatban tanúsított magatartását mind az egykorú, mind a későbbi orosz és szovjet források rendkívül pozitíven értékelték és annak valóságos irodalma támadt. „Élete végéig ugyanazt a politikai irányvonalat követte, mint az egyetemi ügyben: a lelkiismeretszabadság és a meggyőződések tiszteletének alapján állt és gyűlölte a jezsuita gondolkozásmódot" — írja Baranov, könyve 20. oldalán. „Otthagyta a császári egyetemet, mert nem tudta és nem is

akarta elviselni. Magnyickij és Runyics sötét, reakciós rendszerét" — állapítja meg E. Nedzelszkij (id. m. 115. old.) A Vengerov-féle enciklopédia is „rendkívül rokonszenvesnek és elvhűnek" nevezi Balugyánszky kiállását a tanszabadság és megvádolt tanártársai mellett. A Nagy Szovjet Enciklopédia is hasonló szellemben értékeli Balugyánszky magatartását (I. kiad. 4. köt. 566. old.).

[14] Fatyejev id. m. 175. old.

XXVII. FEJEZET

Tizenhétesztendős odaadó, fáradságot nem ismerő tanári munka után az egyetemi ügy ilyen lezáródása Balugyánszky számára katasztrófával ért fel. Jövendő pályájára azonban ez az eset — bármily súlyos volt is — egyáltalában nem gyakorolt döntő befolyást. „Minden miniszter olybá veszi a reá bízott minisztériumot, mint a földesúr ősei jogán bírt jószágát" — állapította meg Szperanszkij és — mint Fatyejev írja[1] — a közoktatásügyi minisztérium igazságtalan, rideg döntése egyáltalán nem befolyásolta a többi minisztériumot abban, hogy az eltávolított professzorokat ne helyezzék el hasonló, vagy akár még magasabb állásokban. Amikor Runyics elment megköszönni a cárnak az egyetemi ügy „kivizsgálása" körül szerzett érdemeiért kapott kitüntetést, a cári palota folyosóján találkozott Miklós nagyherceggel, a trónörökössel. A nagyherceg a következő szavakat intézte a meglepett Runyicshoz: „Köszönöm, hogy elbocsátotta Arszenyev professzort. Már fel is vettem a mérnöki főiskola tanári karába. Nagyon kérem, üldözzön ki még néhány hasonló, nagytudású és jóerkölcsű tanárt az egyetemről, hogy kellő színvonalra emelhessem a vezetésem alatt álló intézményt".[2]

Így történt Balugyánszkyval is, annál is inkább, mivel tevékenysége eddig sem szorítkozott a tanári pályára, hanem mint a törvényszerkesztő bizottság tagja, sőt 1809. óta osztályelnöke, munkaidejének mintegy felét gyakorlati jogászi munkával töltötte. Ebben a minőségében két minisztériummal tartott fenn egészen szoros kapcsolatot, nevezetesen a pénzügy- és igazságügyminisztériummal. Maga az a tény, hogy éppen a második osztálynak már érkezése évében tagja, majd később osztályelnöke lett, közeli összeköttetésbe hozta a pénzügyminisztériummal. Az évek folyamán Gurjev pénzügyminiszter a legszorosabb kapcsolatokat tartotta Balugyánszkyval, aki főnökének első munkatársa és — ami a liberális újításokat illeti — legfőbb ösztönzőjévé vált. Azonban a pénzügyek szervezése terén Balugyánszky tulajdonképpen Szperanszkijnak köszönhette

országos jelentőségű munkaterületét, amely az egyetemi katasztrófa után véglegesen helyet biztosított tevékenységének.

Amikor annakidején a minisztériumokat megszervezték, szervezetükről csak kevés és egészen általános jellegű jogszabály jelent meg. Szperanszkijra várt az a feladat, hogy a belügyminisztérium szervezetével és működésével mintául szolgáljon a többi minisztérium számára, Szperanszkij az őt jellemző páratlan szívóssággal és elmélyüléssel vetette bele magát közigazgatásjogi tanulmányaiba és — mint életrajzírója írja[8] — Balugyánszkyban nyomban első találkozása alkalmával felismerte, hogy olyan férfiúval áll szemben, aki tele van kezdeményezéssel, merészséggel és töviről-hegyire ismeri a korszerű államtudomány minden csinját-binját.

Gurjev az udvar fényében sütkérező nemes mintaképe volt, inkább adminisztrátor, mint államférfi, gazdag, idegeneket utánzó földesúr, akiből azonban nem hiányzott a tehetség és ez abban is megnyilvánult, hogy felismerte Balugyánszkyban az értékes segítőtársat, akinek tudását minden irányban fel lehet használni. Mindazt, amit Szperanszkijnak a belügyminisztériumban kellett elvégeznie, az lett Gurjev feladata a pénzügyminisztériumban, ahol még nem ment végbe a rendszeres szervezés munkája. Gurjev nem indulhatott ki olyan adottságokból, mint Szperanszkij. Nagyúri életmódja mellett elképzelhetetlen lett volna, hogy nekiüljön Adam Smith műveinek és a többi európai koreszmének tanulmányozásához, mint azt Szperanszkij tette. Ezért fogadta szívesen Balugyánszkyt, aki csaknem névtelenül, a dicsőség kívánása nélkül, csendes alkotómunkájával kiérdemelte minisztere számára a cár, a kortársak és a következő nemzedékek elismerését.

Balugyánszkynak a pénzügyminisztériumban elfoglalt helyzetére rendkívül előnyös hatást gyakorolt az a tény, hogy Szperanszkij vette át a törvényszerkesztő bizottság elnöki tisztét. Szperanszkij az őt jellemző energiával azonnal megtisztította a bizottságot az oda nem való elemektől, elsősorban a túlságosan elszaporodott német jogászoktól és utat nyitott az akkori Oroszország legkiválóbb pénzügyi szakembereinek.[4] Szperanszkij a bizottságot négy szakosztályra osztotta és a legképzettebb szakembereket hívta meg a különböző egyetemekről, így például Jakobi professzort Harkovból, Virsztet, a híres pénzügyi szakértőt stb. Balugyánszky a negyedik szakosztálynak lett a vezetője, ahol az államgazdaság és a közjog területét érintő törvények előkészítésével foglalkoztak.

Amikor nem sokkal ezután Gurjev pénzügyminiszter meg-

bízta Balugyánszkyt, hogy készítse el az orosz pénzügyek átszervezésének tervét,[5] feladatának teljesítése közben még csak arra a politikai gazdaságtani tudásra támaszkodhatott, amelylyel Oroszországba érkeztekor rendelkezett. Munkáját nem annyira Gurjev utasításai, hanem Szperanszkij elgondolásai szerint végezte. Ezt nemcsak speciális szolgálati körülményei miatt tette így, hanem finom ösztönű ítéletével nagyon is jól felfogta a Szperanszkij és Gurjev által megtestesített két politikai irányzat közötti különbséget. Balugyánszky szívvel-lélekkel Adam Smith tanításainak megvalósítását hirdette. M. A. Korff, Szperanszkij helyettese és későbbi életrajzírója — aki egyaránt a legközelebbről ismerte mind Szperanszkijt, mind pedig Balugyánszkyt, — azt elemzi, hogy Oroszországban, amelyet akkor más államokénál elmaradottabb formájú kormányzat, a nézetek szabad nyilvánításának és a társadalmi közvéleménynek hiánya jellemzett, milyen nagy nehézségek álltak az Adam Smith által hirdetett tanok bevezetésének, gyakorlatba való átültetésének útjába. „Noha az udvarban Storch akadémikus, a tanintézetekben Balugyánszky professzor hirdette is ezeket az elveket, ezek az elméletek hosszú ideig semmi befolyást nem gyakoroltak és nem voltak hatással a kormányzat működésére. Szperanszkij volt az első, aki a Storch és Balugyánszky által hirdetett tanokat megkísérelte a gyakorlatba átültetni".[6]

Balugyánszky elgondolásainak megvalósítására a következőképpen került sor.

Oroszországban a pénz vásárlóértéke ekkor erősen leromlott és rendkívül súlyos pénzügyi válság állt elő. A pénzügyi nehézségek oly mérvet öltöttek, hogy hovatovább államcsőddel kellett szembenézni, ezért gyökeres reformokban kellett a gyógymódot keresni. Szperanszkij hatalma csúcspontján állt. Tudta, hogy mindenért ő felelős és neki kell megtalálnia a bajokból kivezető utat. Szperanszkij a roppant horderejű probléma megoldására irányuló tervezet kidolgozását három emberre bízta, hogy azok egymástól függetlenül, külön-külön sürgősen találják meg a bajok gyógyírját. Ez a három személy a már említett Jakobi, Virszt és Balugyánszky volt.

Virszt nevéhez fűződött az orosz kereskedelmi törvény megalkotása. Jakobi professzornak a bankokról írt munkái szereztek hírnevet. Amikor a három pénzügyi szakember beterjesztette tervezeteit, Szperanszkij megállapította, hogy „Balugyánszky egyéni, elsőrendű munkája messze a többieké fölé emelkedik" és megbízta a végleges tervezet elkészítésével.[7]

Balugyánszky tervezetének egyetlen hibája abban nyilvánult meg, hogy — szemben Szperanszkijjal — ekkor még nem ismerte eléggé a speciális orosz viszonyokat, az orosz államgépezet munkáját és adminisztratív működését. „Balugyánszky javaslata azonban kitűnő alapanyagul szolgált a nagy reformátornak, aki erre a tudományos alapra csak rávarrta az orosz pénzügyek átalakításának sajátos különlegességeit. Szperanszkij azonban még ezzel sem elégedett meg. A javaslatot egy bizottság elé terjesztette, melynek Potocki Szeverin, Mordvinov, Kocsubej, Kompenhausen és Balugyánszky voltak tagjai és a bizottság ülésén Szperanszkij egekig magasztalta Balugyánszky munkáját".[8] A tervezet végleges szövegét az államtanács 1810. január 1-én, ünnepélyes megnyitása napján tárgyalta és azt Sándor cár rövidesen törvénybe is iktatta.

Mint Fatyejev megállapítja, „az orosz pénzügyi reformok épületének alapjához Balugyánszky rakta le az első követ; Szperanszkij avatott, zseniális tolla csak az Oroszországban szokásos jogi formulákat fűzte ahhoz".[9]

[1] Fatyejev id. m. 177. old.
[2] U. ott.
[3] Baranov id. m. 7. old.
[4] Fatyejev id. m. 179. old
[5] Baranov id. m. 9—10. old.
[6] M. A. Korff id. m. 75. old.
[7] Fatyejev id. m. 182. old.
[8] U. ott.
[9] U. ott.

XXVIII. FEJEZET

Ilyen előzmények után érthető volt, hogy Balugyánszkyt tárt karokkal fogadták a Törvényszerkesztő Bizottságban, aki az egyetemi oktatás nehéz munkája alól felszabadult energiáját teljes egészében a legnehezebb és a legfelelősségteljesebb jogászi munkának szentelte. Bár forma szerint csak 1824. április 12-én bocsátják el a pétervári egyetem kötelékéből,[1] előadásokat a Runyics-ügy óta már nem tart és teljesen munkájának és családjának él. A sok leánygyermek után két fiúval gyarapodik a Balugyánszky-család; 1818. június 22-én születik Sándor, 1819. október 29-én pedig András. Még egyetemi tanári évei alatt, 1817. július 17-én nevezik ki Balugyánszkyt az Államadósságok Törlesztésével Foglalkozó Bizottság elnökévé.[2] Ezt a „mellékes" állását egészen 1829. január 18-ig tölti be, amikor egyéb elfoglaltságai miatt felmentését kéri a megbizatás alól.[3] A napoleoni háborúkban nagymértékben eladósodott birodalom egyik legfontosabb pénzügyi problémájának megoldásában Balugyánszky olyan sikereket ér el, hogy jutalmul a cár 1819. február 28-án valóságos államtanácsossá nevezi ki,[4] 1819. április 14-én pedig a Vlagyimir-rend III. osztályával is kitünteti.[5] Egyik kitüntetés a másik után éri Balugyánszkyt törvényszerkesztői pályáján és annál figyelemreméltóbb, hogy ő mégis elsősorban tanári pályájához ragaszkodott és az igazi emelkedés útjára valóban az sodorta, hogy kényszer hatása alatt el kellett hagynia katedráját.

Az egyetemről való távozása után Balugyánszky tevékenységének oroszlánrésze hosszú ideig a Törvényszerkesztő Bizottsággal kapcsolatos. Ez az intézmény Nagy Péter cár uralkodása alatt jött létre. A nagy szervezőnek egyik kedvenc eszméje — hogy Oroszországnak világos, jólszerkesztett törvénykönyvet adjon — ekkor még nem volt megvalósítható. Magának a Törvényszerkesztő Bizottságnak története bizonyítja, hogy mennyi akadállyal, nehézséggel kellett megküzdeni addig, míg végül is sikerült a birodalmi törvénykönyvet, a „Szvod Zakonov"-ot végleges alakjában megalkotni. Százhuszonhat esztendő alatt éppen tízszer változtatták meg az intézmény jellegét,[6] de az

átszervezéseket mégsem koronázta siker. Amikor Balugyánszky törvényszerkesztői munkássága kezdetét vette, a Bizottság éppen a tizedik átszervezésen ment keresztül. I. Sándor uralkodásának első felében került előtérbe a reformok gondolata és ennek a Törvényszerkesztési Bizottsággal kapcsolatban hatalmas jelentőséggel kellett volna bírnia. Ezt a jelentőséget azonban az uralkodó haláláig nem érte el. A XIX. század elején a kodifikáció fontossága rendkívül megnövekedett. A kapitalizmus fejlődése olyan jogszabályok kiadását tette szükségessé, amelyek többékevésbé kifejezték az orosz birodalomban végbement gazdasági és szociális fejlődést. Az új jogszabályokat a cár kívánságára titokban, hét pecsét alatt készítették elő. A lakosság, de még az uralkodó osztályok is, csak mint befejezett tényekről értesülhettek róluk. A reformokat ukázok formájában valósították meg. Ezeknek a jogszabályoknak kidolgozása tartozott Balugyánszky Mihály, illetve az általa vezetett osztály hatáskörébe.

A szempontokat Balugyánszky rendszerint készen kapta, de gyakran belevonták azoknak kialakításába is, főleg addig, míg az Arakcsejev-féle irányzat ezen a vonalon is el nem hatalmasodott. A folyó törvényszerkesztési munka mellett Balugyánszky gyakorlati jogászi munkája még két főirányra terjeszkedett ki ezekben az esztendőkben. A legfontosabb jogi kérdésekben — így nemzetközi jogi problémákban is — rendszeresen szakvéleményt nyilvánít és hozzákezd élete főművének: Az Orosz Birodalom Törvénygyűjteményének (Szvod Zakonov) kidolgozásához.

Mint Szperanszkijnak a cárhoz intézett egyik jelentéséből kitűnik,[7] Balugyánszky ezekben az években az összes bírói fórumokat megjárt, oly kiemelkedő fontosságú perek felülvizsgálatával foglalkozott, amelyekben a meghozott ítéletek különböző okoknál fogva nem voltak megnyugtatók és azokat nem lehetett véglegeseknek tekinteni. A törvények homályossága, elégtelensége, egymással ellentétes intézkedései — a birodalmi törvénykönyv még messze állt a megvalósulástól — eleve rendkívül megnehezítette a bírák dolgát. Ehhez járult az a régen elavult, de még hatályos jogszabály, mely a törvények kiterjesztő értelmezését szigorúan megtiltotta a bíráknak. Balugyánszky elé utalták azoknak a pereknek a felülvizsgálatát is, amelyekben az eljáró személyek elfogultságának gyanúja merült fel. Hogy ezt a munkát éppen Balugyánszkyra bízták rá, nemcsak azt bizonyítja, hogy jogtudását a legmagasabbra becsülték, hanem azt is, hogy milyen nagyra értékelték becsületességét, megvesztegethetetlen puritán egyéniségét.

Nemzetközi jogászi tevékenysége legfontosabb eseményének maga Balugyánszky is az Anglia és az Amerikai Egyesült Államok közötti jogvita eldöntésében való közreműködését tekintette.[8] Még röviddel halála előtt fogalmazott visszapillantásában is kiemeli ennek fontosságát.[8a] Balugyánszky készítette ugyanis el annak a választottbírósági ítéletnek a szövegét, amelyet I. Sándor cár hozott 1822. április 21-én a két állam között a gand-i szerződés egy rendelkezésével kapcsolatban felmerült bonyodalomban.[8b] Ennek a választott bírósági döntésnek rendkívül pozitív értékelésében az egész modern nemzetközi jogtudomány egyetért. Legrészletesebben Paul Fauchille méltatja, aki nem említi ugyan, hogy az ítélet szövegét Balugyánszky készítette, mert hiszen az uralkodók által hozott nagyjelentőségű döntőbírói ítéletek dicsőségét a burzsoá írók mindig magának az uralkodónak igyekeztek tulajdonítani, bár mindenki tudta, hogy az uralkodók az ilyen fontos ítéletek elkészítéséhez szükséges szakértelemmel sohasem rendelkeztek. Fauchille is elismeri, hogy a XIX. század nemzetközi jelentőségű választott bírósági ítéletei közül ez egyike volt a legjelentősebbeknek. Fauchille megjegyzi, hogy a XIX. század választott bírósági ítéletei közül csak a legjelentősebbeket sorolja fel és azok között első helyen említi az 1822. április 22-i ítéletet. Egyben utal ezzel kapcsolatban Calvo, Darby, Dreyfus, Mérignhac, Rouard de Card, de Lapradelle és Politis, valamint La Fontaine vonatkozó műveire.

A választott bíráskodás története nagyon messzire nyúlik vissza. Már az ókorban találunk választott bírósági döntéseket a nemzetközi jog terén. A középkorban pedig a pápák, a német-római császárok, jogtudósok, tudós testületek és a parlamentek gyakran töltötték be a választott bíró tisztségét. A modern választott bíráskodás alapelvei azonban csak a XIX. század végén és a jelen század elején, az 1899. és 1907. évi hágai konferenciákon alakultak ki véglegesen, amelyeknek inspirálója — mint ismeretes — Oroszország volt.

Ma már kétségtelenül megállapítható, hogy ez a két választott bírósági ítélet, amely a XIX. század folyamán a világ közvéleményét a választott bíráskodás eszméjének megnyerte, amely alapul szolgált a hágai konferenciákon a választott bíráskodás alapelveinek kodifikálásához és amely a hatalmakat a hágai Cour permanente d'arbitrage felállítására indította, a Balugyánszky által készített 1822. évi ítélet és az ugyancsak Anglia és az Egyesült Államok közötti vitás ügyet eldöntő 1872. szeptember 14-i ítélet volt, amely Angliát arra kötelezte, hogy az Egyesült Államoknak 15 és félmillió dollárt fizessen.

Így a modern nemzetközi választott bíráskodás alapelvei részben — még hozzá nem is kis részben — Balugyánszky munkáján, elgondolásain alapulnak, akinek osztályrészéül jutott az a nem lebecsülendő dicsőség, hogy a háború elkerülésére, a béke megőrzésére szolgáló egyik legfontosabb intézmény jogi alapjait lerakhatta.

[1] Baranov id. m. 21. old.
[2] U. ott, 20. old.
[3] Fatyejev id. m. 190. old.
[4] Baranov id. m. 15. old.
[5] U. ott, 22. old.
[6] Juskov id. m. 489. old.
[7] Fatyejev id. m. 185. old.
[8] Baranov id. m. 37. old., Fatyejev id. m. 183. old.
[8a] Lásd bővebben a 235—236. oldalon.
[8b] A Balugyánszky által szerkesztett ítélet a grand-i békeszerződésnek arra a részére vonatkozott, amely az angolok által megszállt amerikai területen levő rabszolgák tulajdonjogáról szólt. Az ítélet egyébként az Egyesült Államok javára döntött. V. ö. F. Martensz: Szerződések és konvenciák gyűjteménye. II. köt. 271—273. old., F. I. Kozsevnyikov: Nemzeti közjog segédkönyve. 198. old. és a „Nemzetközi jog" (Moszkva, 1951) c. mű 481. old. (G. P. Zadorozsnij tanulmánya).

XXIX. FEJEZET

1825 december 13-án gyorsfutár hívta Balugyánszkyt az Anyicskov-palotába. A futárt Nyikoláj Pavlovics nagyherceg küldte, az a nagyherceg, akinek a következő napon kellett elfoglalnia az orosz cári trónt.[1]

Ismeretes, hogy másnap robbant ki a dekabristák felkelése és hogy már előző este a legkülönfélébb, egymásnak ellentmondó hírek keringtek. Az egész országban, de főleg Pétervárott, rendkívül feszült, nyugtalan hangulat uralkodott. A család aggodalommal engedte Balugyánszkyt útjára és egészen az éjféli órákig izgatottan várta visszaérkezését.[2]

Ebben a nehéz órában a leendő uralkodó szükségét érezte, hogy egykori tanárjához forduljon.

Miklós hosszasan tanácskozott Balugyánszkyval, de a beszélgetés tartalmáról Balugyánszky rendkívül szűkszavúan számolt be. Annyi bizonyos, hogy az egykori nevelő sem a tanulóévek alatt, sem a későbbiek során nem tudott maradandó hatást gyakorolni az új uralkodó jellemére, még kevésbé politikájára, mint ahogy annakidején a republikánus érzületű Laharpe felvilágosult tanai is végeredményben nyom nélkül peregtek le neveltjéről, I. Sándorról. Miklós cár ugyan megbecsülte Balugyánszky önzetlenségét, tudását és becsületességét, de Balugyánszkyt — mint azt nem egyszer féltréfásan megállapította — inkább elvont, idealista eszméktől eltelt, a könyvek világában élő tudósnak tekintette, semmint gyakorlati politikusnak, akit felhasználhat autokratikus elvei megvalósításában. Lehet, hogy ebben a komor órában kénytelen-kelletlen számolt azzal, hogy engedményeket kell majd tennie a liberális reformok irányában és ennek az elgondolásának tengelyébe Balugyánszkyt kívánta állítani. De a dekabrista forradalom leverése után a cár végleg rálépett a korlátlan önkényuralom útjára és bár Balugyánszkyt élete végéig megtartotta hivatalában, kitüntetésekkel és a megbecsülés egyéb jeleivel halmozta el — olykor még lakásán is meglátogatta, ami a személyi rokonszenv kivételes jele volt[3] — feladatkörét mégis döntően elhatárolta a gyakorlati államirányí-

tási funkcióktól. Törvénykönyvszerkesztés, a legfontosabb szakvélemények kidolgozása, igazságügyi problémák megoldása lett Balugyánszky tevékenységének végleges területe.

Balugyánszky mindössze annyit közölt erről a megbeszélésről, hogy a cár elismerte a törvények betartásának döntő fontosságát és a jogi élet újjászervezésének szükségességét és úgy döntött, hogy a törvényszerkesztési bizottságot megszünteti, illetve átszervezi a Kancellária II. osztályává,[4] melynek hatáskörébe az orosz birodalom időrendileg összefoglalt törvénygyűjteményének összeállítása, a hatályos törvények rendszerbefoglalása és az új törvények szerkesztése tartozik. A cár Balugyánszkyt akarta a hivatal élére állítani, de Balugyánszky állhatatosan kérte, hogy Szperanszkij irányítása alatt vezethesse a minisztériumi hatáskörben megszervezett kancelláriai osztályt. Az uralkodónak egyáltalán nem volt ínyére a régóta kegyvesztett Szperanszkij visszahívása a politikai életbe, annál is kevésbé, mert a dekabristáknál talált „direktóriumi tagnévsorok" valamennyiében a jelöltek között ott szerepelt a Szperanszkij neve is. Végül is azonban hozzájárult ahhoz, hogy Szperanszkij és Balugyánszky együttesen vezessék a Kancellária II. osztályát, mely a birodalom legfontosabb intézményei sorába emelkedett.

Balugyánszky — aki kinevezése után rövidesen megkapta a Vlagyimir-rend II. osztályának nagykeresztjét,[5] majd az államtitkári rangot is[6] — szabad kezet kapott a hivatal személyzetének összeállításához. A személyi állományt Szperanszkijjal együtt a legtapasztaltabb és legképzettebb professzorokból választották ki és ekkor szerzett Balugyánszky fényes elégtételt azoknak az egykori professzor-kollégáinak, akiket néhány év előtt Runyicsék megbélyegeztek és kiüldöztek a pétervári egyetemről: Kunyicin, Arszenyev és a többi kitűnő, haladószellemű jogász a hivatal legmagasabb állásait kapták meg.[7] De a két szervező nem feledkezett meg az oroszországi egyetemek legkiválóbb végzett hallgatóiról sem és a legjobb fiatal erőket is bevonták a hivatal munkájába. A II. osztály a következő két évtizedben eredményesen birkózott meg a hatalmas, a jogászi, közigazgatási és történészi tudás maximumát megkövetelő tennivalókkal, ami főleg annak tulajdonítható, hogy Szperanszkij és Balugyánszky, a két vezető tökéletes harmóniában, közös erőfeszítéssel, egymás maradéktalan megbecsülése jegyében oldott meg minden eléjük tornyosuló feladatot. Érdekesen jellemzi a két férfiú kölcsönös viszonyát Korff, Szperanszkij későbbi helyettese és életrajzírója: „Szperanszkij szerette és nagyrabecsülte Balugyánszkyt, mint a legjobb és legönzetlenebb embert, aki ugyanakkor az uralkodó sze-

mélyi rokonszenvét is élvezi. De rendkívül sokra értékelte, mint az ismeretek, a tudás kiapadhatatlan forrását is, amely valósággal enciklopedikus jellegű volt és nem kellett sohasem attól tartani, hogy az valaha is kimerülhet. Balugyánszky a szolgálatban is az a nyugodt, megállapodott tudós volt, akitől távol állt, hogy csillogtassa alkotásait; sokat, mondhatni szüntelenül dolgozott, ugyanakkor azonban lassan, szinte túlzott lelkiismeretességgel, ami nem felelt meg a nagy iramot megkövetelő munka természetének. Művei gyakran befejezetlenek, nem egyszer csak tervezetek, előkészítő vázlatok maradtak és ez arra késztette Szperanszkijt — noha nem szűnt meg a jó öreget (t. i. Balugyánszkyt) hiúságában legyezgetni és körülvenni a hatalom külső jeleivel — hogy a tényleges irányítást fokozatosan magához vonja".[8]

Fatyejev a maga részéről a két ember közötti döntő különbséget karrierjük alakulásában látja: Balugyánszky pillanatig sem habozott, hanem elvei kedvéért azonnal megvált egyetemi tanszékétől, míg Szperanszkij, aki már elérte Oroszország legfontosabb pozícióját, a cár megszégyenítő ukáza után azonnal elfogadta a penzai kormányzóságot.[9]

Balugyánszky leánya érdekes szemszögből ítéli meg atyja és Szperanszkij egymáshoz való viszonyát. „Atyám szerénysége — írja Medemné —, mellyel mindig a háttérben maradt és félrehúzódott, rendkívül kapóra jött Szperanszkijnak... Azokba a jelentésekbe és előterjesztésekbe, amelyeket atyám tett az uralkodónak, Szperanszkij mindig aktívan be akart kapcsolódni és arra törekedett, hogy atyámat a közvetlen részvételtől elüsse".[10]

Szperanszkij legelismerőbb méltatói is megállapítják, hogy kiváló tulajdonságai mellett nem volt mentes az effajta hibáktól. Azonban ennek ellenére sem árnyékolta be a két reformátor tevékenységét semmi egymás iránti irigység vagy áskálódás, mert Balugyánszky teljes egészében felismerte Szperanszkijban a kivételes tehetségű irányítót és önként átadta neki a csillogóbb, tetszetősebb szerepet,[11] bár nem egyszer — mint például a minisztériumok kérdésében is — merőben ellentétes álláspontot foglalt el és ezt teljes nyíltsággal ki is fejtette.

Évtizedek telnek el, míg a hivatal Balugyánszky vezetése alatt megvalósítja legfontosabb célját és elkészül az egymásnak ellentmondó, részben elavult, részben rosszul szerkesztett törvények helyén felépülő hatalmas, tizenöt kötetre rúgó új Törvénygyűjtemény. A gyűjtés és rendszerbefoglalás munkája mellett azonban Balugyánszky hallatja a hangját minden új problémá-

val kapcsolatban és nemsokára ismét ott találjuk az igazi énjéhez legközelebb álló munkaterületen, az új, tudós jogásznemzedék képzésének vonalán is.

[1] Medemné id. m. 419. old.
[2] U. ott.
[3] U. ott, 420. old.
[4] Juskov id. m. 502. old.
[5] Baranov id. m. 24. old.
[6] U. ott, 37. old.
[7] Fatyejev id. m. 191. old.
[8] M. A. Korff id. m. 79. old.
[9] Fatyejev id. m. 192. old.
[10] Medemné id. m. 413. old.
[11] Az utókor tudatába is az ment át, hogy Balugyánszky szerepe csupán az adminisztratív vezetésre szorítkozott, de a jogszabályalkotások lelke kizárólag Szperanszkij volt (lásd pl. Juskov id. m. 490. old.). A felkutatott egykorú anyag tükrében azonban ez a megállapítás revizióra szorul. A források zöme Balugyánszky visszavonult, a külső sikerekre Szperanszkijnál kevesebbet adó egyéniségének tulajdonítja azt, hogy Szperanszkij szerepe erősen háttérbe szorította Balugyánszky tevékenységét.

XXX. FEJEZET

Balugyánszky egyik legfontosabb jogirodalmi alkotásának, mely az orosz bírósági szervezet későbbi fejlődésére N. M. Korkunov,[1] a nagy orosz jogtudós szerint maradandó hatást gyakorolt és eszméi haladottságában a nyugati államok egész sorát előzte meg, az „Oroszország intézményei és törvényhozása megjavításának eszközeiről"[2] című, csak kéziratban ismeretes művét, valamint „Gondolatok a kormányzóság intézményéről"[3] című, később nyomtatásban is megjelent tanulmányát[4] tekinthetjük.

1826-ban külön titkos bizottságot hívott életre a cár azzal a megbizatással, hogy vizsgálja meg a bírói és közigazgatási szervezet megjavításának és jobb szervezésének lehetőségét.[5] A bizottság elnöke Kocsubej gróf, tagjai pedig Vaszilcsikov, Tolsztoj gróf, Gyibics, Galicin herceg, és Szperanszkij voltak. A bizottság tagjai sorából a cár kihagyta Balugyánszkyt, éspedig — mint később kiderült — azért, hogy Balugyánszky is kidolgozhassa javaslatát és benyújthassa a bizottsághoz — mely csak a javaslatok elbírálására és azok alapján végleges tervezet kidolgozására volt hivatott — méghozzá anonim módon, neve megjelölése nélkül, „egy ismeretlentől" aláírással. Eleinte Balugyánszkyn kívül csak a cár tudta, hogy ki a nagy feltűnést keltő javaslat szerzője és csak később került köztudomásra a szerző kiléte. Uralkodása első éveiben Miklós cár a törvényesség megvalósítására irányuló igyekezetével kérkedett és szívesen engedte szóhoz jutni Balugyánszkyt, aki viszont a zsarnokság elleni, vádiratszámba menő tanulmányaiban a zsarnokságot egyedül a csinyovnyikrendszerben és az ezzel kapcsolatos bürokráciában találta meg, de a cári despotizmust — érthető okokból — figyelmen kívül hagyta.

Balugyánszky Oroszország legmélyebben gyökerező bajának „valamennyi tisztviselő önkényét és zsarnokságát tekintette, a minisztertől kezdve le a legkisebb hivatalnokig".[6] „Hol fészkel a despotizmus?" — teszi fel a kérdést, majd nyomban megadja a választ: „a közhivatalokban és azoknál a személyeknél, akik korlátlan hatalommal rendelkeznek és tetszésük szerint állít-

hatják fejtetőre az ügyintézés rendjét és teszik az ügyintézést a bürokrácia melegágyává". A minisztériumokban és a többi főhivatalokban csak aktagyártó főhivatalnokok ülnek, nem pedig az ország ügyeihez értő személyek. De a bírósági szervezetet tekinti a legtökéletlenebbnek. „A bíróságoknak a kormányzó alá rendeltsége, a bírói tisztségeknek választás útján való betöltése,[7] végtelen lassúság a perek eldöntésében, ami annak a következménye, hogy az első- és másodfokú bíróságok hatalma rendkívül korlátozott, valamennyi peres ügy felkerül a szenátushoz és a perek ezáltal a végtelenbe nyúlnak" — Balugyánszky véleménye szerint ezek régi bírósági szervezetünk leglényegesebb fogyatkozásai — írja Korkunov „M. A. Balugjanszkij. Az 1828. évi bírósági reformterv" című munkájában.[8]

„Ahol a bírói hatalom nem független a kormányhatalomtól, ott elképzelhetetlen a törvényes igazságszolgáltatás" — mondja Balugyánszky. „A bírói- és végrehajtóhatalom elválasztásának szükségessége századunkban senki előtt sem lehet már kétséges. Mindenki érzi, hogy ott, ahol a kormányzó megparancsolhatja a bíráknak, hogy miként ítéljenek, ott nem a törvény, hanem az önkény uralkodik", — írja 1828-ban Balugyánszky, amikor Magyarországon még a rendiség állapotai uralkodnak és a két hatalmi ágazat még teljesen összefonódik. Balugyánszky előtt bizonyára régi magyarországi élmények emléke vonul el, amikor gondolatmenetét továbbfűzi. „A bírói hatalom önmagában a főhatalom három ágazatának egyike. A közigazgatás lényegében csak a végrehajtóhatalom egyik részlege, következésképpen a bírói hatalom az államban a második helyet foglalja el a törvényhozóhatalom után. A közigazgatásnak nem lehet a bírói hatalomhoz hasonló szerepköre. A törvény magasztossága megköveteli, hogy a közigazgatási szervek maradéktalanul tiszteletben tartsák a bírói döntéseket. Ha az ítéletek javításra, helyesbítésre szorulnak, rendelkezésre állnak a rendes és rendkívüli jogorvoslatok, a fellebbezések, újrafelvételek, felülvizsgálati kérelmek. Lehetetlen azonban, hogy a törvényekben, de legalábbis a perrendtartásban teljesen járatlan kormányzók dönthessék el a pereket. Ha alapos az a panasz, hogy a törvényeket nem hajtják végre, annak okát a bírói hatalom teljesen alárendelt helyzetében találhatjuk meg".[9]

Balugyánszky nemcsak a bíróságnak a közigazgatási szervekkel szemben mutatkozó súlyosan alárendelt szerepét tartotta a régi orosz bíróság rákfenéjének, hanem a bírák helyzetét is, akik a szükséges bírói függetlenségnek még a látszatával sem rendelkeztek.

„Az a tény, hogy a bírákat, miután megválasztották őket, mindössze három évre nevezik ki, egyszersmindenkorra megakadályozza annak lehetőségét, hogy a bírák valaha is megszerezzék azokat a szükséges ismereteket és tapasztalatokat, valamint azt a tiszteletet, amelyre a hosszú időre kinevezett és feltétlenül igazságos ítéleteket hozó bírónak szüksége van. Miféle bíró a falusi földesúr, a kvietált katonatiszt vagy a polgárember, akit három év tartamára választottak meg és alig várja, hogy megbizatásának ideje lejárjon. A nemesi és városi rendek éljenek választójogukkal akkor, amikor a helyi testületek állásainak vagy különböző közigazgatási tisztségeknek betöltése felől kell határozni, de ne a bírák választásánál, akiket tapasztalt, jogvégzett vagy legalábbis a törvényben jártas személyek sorából a kormánynak kellene kineveznie, mégpedig életfogytiglan vagy legalábbis hosszú időre".

Balugyánszky mindezeknek a fogyatékosságoknak kiküszöbölésére „elengedhetetlenül szükségesnek tartja, hogy a bírói szervezet átalakításának tengelyébe két főelvet állítsanak. Ez a két főelv: a bíróság önállósága és a bírák függetlensége".[10]

„Peres ügyeket tilos az Államtanács elé vinni".[11] „Az igazságügyminisztérium még a legalsóbbfokú bíróság ítéleteit sem változtathatja meg, nem vizsgálhatja felül és nem utalhatja az ú. n. 'jogi szakértők kollégiuma' elé és még csak intencióit sem közölheti az egyes ügyek kapcsán a szenátus bírói osztályával, vagy egyéb bíróságokkal".[12] A szenátusnak Balugyánszky véleménye szerint semmítőbíróságnak kell lennie, amely „nem ítélkezhet a per érdeme vagy a vádlott sorsa felől, hiszen az ítélet hatályon kívül helyezésével az ügyet más bíróság elé utalhatja". A bíróságok pedig, mind az alsó-, mind pedig a középfokúak, mentesek minden hatalmi befolyás alól és csak a szenátus bírósági osztálya, vagyis a Legfelső Bíróság áll felettük.[13] Éppen ezért „a helyi bíróságok határozatai teljesen kivétetnek a kormányzó és a kormányzósági igazgatás hatalma alól".[14]

Balugyánszky ezen kívül a bírói hatalom nagyobb önállóságának biztosítása céljából még az ügyészség átszervezését is javaslatba hozta és annak funkcióit egyrészt a bíróságokhoz alkalmazva, másrészt némileg korlátozva, a következőképpen foglalta össze: „1. az ügyészség őrködjék az igazságszolgáltatás rendje és a hatályos törvények betartása felett; 2. a kincstár képviseletében kereseteket indít és őrködik az államot megillető jogok felett; 3. üldözi a bűntetteseket, vezeti a nyomozásokat stb. és 4. figyelemmel kíséri a bíróság ítéleteinek végrehajtását".[15]

A bírói függetlenség biztosítása céljából Balugyánszky azt

javasolta, hogy az összes bírák — mégpedig mind a kormány által kinevezettek, mind pedig a választottak — tisztsége szóljon életfogytiglan. Csak az ú. n. magisztrátusi bíróságok és az alsófokú parasztbíróságok ülnökei lennének tervezete értelmében „határozatlan időre" választandók.[16]

Balugyánszky lándzsát tör amellett, hogy a bírósági tanácsokban a kormány által életük végéig szóló hatállyal kinevezett szakbírák mellett választott ülnökök, esküdtek is helyet foglaljanak. Tervezete értelmében az esküdtek csak a tényállás megállapításában határozhatnak, míg a jogszabályok alkalmazása a szakbírák dolga lenne.[17]

Balugyánszky, miután irányelveit kifejtette, a bíróságok szervezetét a következőképpen kívánja felépíteni.

Az egész bírói hatalom élén a Legfelső Bíróság, régi hivatalos elnevezése szerint a szenátus bírói osztálya áll, melynek hatásköre a következőkre terjedne ki: 1. a fellebbezési bíróságok ítéleteinek hatályon kívül helyezése; 2. a hatásköri és illetékességi viták eldöntése; 3. felség- és hazaárulási ügyek tárgyalása".[18] Három szakosztályra oszlik, nevezetesen polgári, büntető és kegyelmi szakosztályra.[19]

A szenátus után a törvényszékek következnek, amelyeknek illetékessége két-két kormányzóságra terjedne ki. A törvényszékek polgári és büntető tagozatokra oszlanak. Elnökből és legfeljebb tíz bíróból állnak, akiket életfogytiglanig neveznek ki.

Két-, esetleg három kerületenként kerületi bíróságok alakítandók, amelyek ugyancsak két tagozatra oszlanának.

Balugyánszky azt javasolja, hogy a városokban szervezzenek újfajta, ún. magisztrátusi bíróságokat, amelyeknek bíráit az igazságügyminiszter nevezné ki, ülnökeit pedig „a városi könyvbe bevezetett lakósok választanák, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy a nemesek, polgárok vagy kalmárok soraiból valók".[20]

Végül pedig a kincstári és földesúri parasztok számára egyaránt alsófokú parasztbíróságokat kíván szervezni, amelyeknek elnökét a járásban lakó nemesek közül, két ülnökét pedig a járásban lakó parasztok közül kell választani".[21]

Balugyánszky tervezetét több ülésen vitatták meg és „noha a bizottság nem tudott egyetérteni Balugyánszky összes előterjesztésével és javaslataival, munkájában mégis széleskörű ismeretekkel párosuló nemes szándékot és közjóra irányuló törekvést látott".[22] De ez a szép jegyzőkönyvi megállapítás, valamint az azt követő legfelső elismerés egyben Balugyánszky javaslatainak elparentálásával is egyértelmű volt.

[1] Nyikolaj Mihajlovics Korkunov (1853—1914), a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti korszak egyik legkiválóbb alkotmányjogásza, jogbölcsésze és perjogásza volt, akinek műveit a szovjet szerzők is gyakran idézik. Balugyánszky reformtervéről írt munkájára E. Korovin professzor hívta fel figyelmemet 1953 február 7-i levelében. Korkunovon kívül Kalacsev és Fojnyickij ismert processzualisták is hasonló jelentőséget tulajdonítanak Balugyánszky hivatkozott munkáinak.

[2] „Gondolatok az oroszországi intézmények és törvényhozás megjavításának eszközeiről". (Oroszul.)

[3] „Gondolatok a gubernium intézményéről. (Oroszul.)

[4] Az Orosz Cári Történettudományi Társaság (a továbbiakban OCTT) tárának XC. kötetében.

[5] Juskov id. m. 482. old.

[6] „Az összes csinovnyikok önkénye és deszpotizmusa kezdve a minisztertől egészen az utolsóig." (Oroszul.)

[7] Természetesen ezeken a „választásokon" csak a kiváltságos osztályok tagjai vehettek részt.

[8] Megjelent Pétervárt, 1895-ben.

[9] OCTT id. kiadványa, 228—229. old.

[10] Balugyánszky 2. alatt előbb id. m. 11. §.

[11] U. ott 12. §.

[12] U. ott 63. §.

[13] U. ott 10. §.

[14] OCTT id. kiadványa, 244. old.

[15] Balugyánszky előbb id. m. 17. §.

[16] U. ott 61. és 68. §.

[17] OCTT id. kiadványa, 222. old.

[18] Balugyánszky előbb id. m. 5. §. 25. és 26. pont.

[19] U. ott 30. §.

[20] U. ott 31. §.

[21] U. ott 32. §.

[22] OCTT id. kiadványa, 285. old.

XXXI. FEJEZET

A Bizottság Balugyánszky javaslataival kapcsolatban a következőkben szögezte le a maga álláspontját.[1]

A Legfelső Bíróságnak mint semmitőszéknek való megszervezését illetően megállapította, hogy a Balugyánszky által javasolt rendszer, melynek alkalmazásával külön kellene választani az ügy eljárásjogi helyességének vizsgálatát az ügy érdemének vizsgálatától, valóban nyújt ugyan bizonyos előnyöket, mindamellett aligha volna bevezethető valaha is Oroszországban. Elutasító állásfoglalását a Bizottság azzal támasztja alá, hogy a kormányzósági bíróságok helyzete és kevéssé kielégítő összetétele, valamint többségüknek a fővárostól való távolsága eleve kizárja a tervezet megvalósítását, nem is szólva arról a döntő akadályról, hogy a Balugyánszky által javasolt rendszer alig ismeretes bárki előtt és az legfeljebb Franciaországban vált be.

Az ügyészi felügyeletnek a bíróságok mellett való kizárólagos alkalmazása kérdésének megvitatását a Bizottság arra az időre halasztotta, amikor sor kerül a kormányzósági közigazgatás új szervezetének végleges letárgyalására.

Hosszasan foglalkozott a Bizottság — anélkül azonban, hogy döntést hozott volna — Balugyánszkynak azzal a javaslatával, hogy a polgári rendből származó ülnökök is részt vehessenek olyan perek eldöntésében, melyeknek nemesemberek a résztvevői. A Bizottság nem határozott, tehát továbbra is megmaradt a régi rend és a nemesek fölött még évtizedeken át csak nemesemberek ítélkezhettek. Azonban a Balugyánszky által szerkesztett tervezetben felvetett legfontosabb bírósági szervezeti kérdések — nevezetesen a bírói hatalom önállósága és a bírák függetlensége — felől a Bizottság még csak véleményt sem mondott. Ezek a javaslatok, úgy látszik — írja Korkunov — akkoriban még nem voltak teljesen érthetőek.

Így tehát az első kísérlet az önálló bírói hatalom és a bírák függetlensége alapelvének megvalósítására sikertelennek bizonyult — írja Korkunov. A Bizottság által elfogadott tervezet-

ben mindezekről még csak említés sem történik, sőt, a Bizottság javaslata még jobban fokozza a bíróságnak a közigazgatással való összekeverését. A szenátus tevékenységét sem korlátozzák a kasszációs tevékenységre, hanem azt javasolják, hogy a szenátus mellett szervezzenek „legfelső lelkiismereti bíróságot".

Korkunov, Balugyánszky méltatója, a régi orosz perjogászok egyik legkiválóbb alakja, aki az új orosz bírósági szervezeti törvény életbeléptetése alkalmából írta meg Balugyánszky törvénytervezetéről szóló tanulmányát, megállapítja, hogy „Balugyánszkynak 60 évvel ezelőtt írt műve — a bírói szervezet vázlata — feltétlenül megérdemli, hogy megemlékezzünk róla. Bármilyen frissek is még a bírósági szervezeti szabályok kidolgozásának korszakával kapcsolatos visszaemlékezések, az azokat előidéző viszonyok megítélése gyakran szolgáltat okot a vitára. Egyesek hajlanak arra a nézetre, hogy a bíróságok megreformálásának egyáltalán nincsenek gyökerei múltunkban, hogy az minden előkészítés nélkül történt, hogy az nem más, mint váratlan ajándék, amelyet annak a háborgó tengernek a hullámai vetettek partra, amelynek most sokak szemében a hatvanas évek orosz társadalma tűnik; Balugyánszky tervezete azt bizonyítja, hogy az új bíróság alapelveinek gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak vissza és ezeket az alapelveket nem valamely kósza szél hordta ide, hanem azok egy hosszú, talán túlságosan is hosszú és nehéz érés gyümölcsei."[2]

A magunk részéről azt fűzhetjük hozzá Korkunov megállapításaihoz, hogy Balugyánszky javaslatai a bírósági szervezetre irányuló korabeli burzsoá felfogás széleskörű ismeretéről tanúskodnak. Montesquieu hatalommegosztási tanát — melyet még magyarországi tanulmányai idején kitűnően megismert — úgy látszik, inkább az alsóbb fokon kívánja érvényesíteni. Javaslatából kivehetően tudott arról, hogy az eljárásjogi téren a kontinensen előljáró francia jogfejlődés, mint az már az 1808-as Code d'instruction criminelle-ből is kitűnik, jelentős mértékben visszaesést jelent az 1789. és 1791. évi radikális perjogi reformokhoz képest. Balugyánszky javaslatai a feudális bírósági szervezetet modernebb elvi indokolású alapokra igyekeznek helyezni (bírói függetlenség, szakbírák, a bíróság önállósága); de tartózkodnak attól a döntő lépéstől, hogy a feudális bírói szervezetet gyökerében felváltó új burzsoá bíróság kívánalmával lépjenek fel. Nehezen is lehetett elképzelni ezt anélkül, hogy a feudális államszervezet helyébe a formai jogegyenlőségen alapuló burzsoá államszervezet ne lépett volna. Ezért nem is feltűnő, hogy Balugyánszky az eljárási jogoknak a francia forradalom óta Európa-szerte

ismert főbb reformjainak jórészéről (pl. szóbeliség, nyilvánosság, kontradiktorius elv stb.) nem tesz említést. Balugyánszky az ilyen előrehaladott reformokra még nem látta elérkezettnek az időt és az olyan szerényebb haladó gondolatokra szorítkozott, mint a parasztülnökök részvétele az alsóbbfokú parasztbíróságokban vagy a nem nemesek ülnökként való részvétele a magisztrátusi bíróságokban és ezzel kezdeményező lépéseket tett a jogegyenlőség irányában. Hogy az adott viszonyok között még ezek a szerény reformjavaslatok is túlzottaknak, irreálisoknak bizonyultak, azt Balugyánszky javaslatainak sorsa mindennél ékesebben bizonyítja.

Balugyánszky javaslatai sok értékes gondolatot vetnek fel, mégis magukon viselik a vázlatosság jellegét. Más munkáiból ismerjük a részletekig terjedő figyelmét; ha egy kérdéssel foglalkozott, nem elégedett meg csupán az elnagyolt vonások felvázolásával. Abból, hogy nagyonis fontos részletek hiányoznak munkájából, arra is lehet következtetni, hogy nem bízott javaslatai elfogadásának lehetőségében és csak óvatosan próbálta adagolni az adott körülmények között elfogadhatónak tűnő gondolatait. De akármi is volt az indoka Balugyánszkynak, még ezek a mértéktartóan adagolt reformjavaslatok sem találtak visszhangra a bizottságban.

Balugyánszky a korabeli feudális orosz bírói szervezetet jól ismerte, hiszen javaslatai éles kritikát tartalmaznak a kormányzóknak alárendelt, szakképzetlen, függő helyzetben levő nemesi bírákról. S ha egyetlen szava sincs az inkvizíciós jellegű eljárás kinövései ellen, azt jól tudta, hogy I. Péter büntetőbíráskodása alapvető maradt a XIX. század első évtizedeiben is, — sőt, mint tudjuk, ugyanaz marad egészen az 1864. évi reformig. A döntő az volt, hogy az orosz bíróság feudális nemesi bíróság volt, az „egyszerű nép" fékentartását szolgáló intézmény. Hogy csak a felső fokot nézzük, a Kormányzó Szenátus kezében egyesült a bíráskodás, az igazgatás és az ellenőrzés. Az igazságügyi kollégium, amelynek tagjait az akkor Pétervárott tartózkodó összes nemesek részvételével választották meg, a felülvizsgálatra előterjesztett, vagy a felek panaszára, illetve egyes hatósági szervek jelentésére hozzá érkezett ügyek elbírálásával foglalkozott. A Kormányzó Szenátus felülvizsgálati eljárásában a kollégiumnak nehézséget okozó ügyeket bírálta el, mint elsőfokú bíróság pedig a magasabb tisztviselők hivatali bűncselekményeiben mondott ítéletet. A Kormányzó Szenátusnak a magasabb méltóságok utasításokat adhattak. Ami az alsóbbfokú szervezetet illeti, a II. Katalin idején végleges szervezethez jutott bíróságokat az

jellemezte — és ez lényegileg fennmaradt az 1864. évi reformig —, hogy bár elvileg minden társadalmi réteg saját rendi bírósággal rendelkezett, mégis valójában minden bíróság a nemesség kezében volt. Az ügyek többségét a felsőbb bíróságokhoz kellett felterjeszteni „felülvizsgálat" és a kormányzói jóváhagyás megszerzése céljából. Ez ügyek egy része pedig — további felülvizsgálatra — a Szenátushoz került, I. Sándor óta pedig bizonyos esetekben az Államtanács is foglalkozott az ügyek felülvizsgálatával. Ez a feudális bíráskodást rendkívül hosszadalmassá tette. Ez az általános kép, amely megalapozta Balugyánszky bírálatának jogosságát.

Balugyánszky a korabeli oroszországi bírósági szervezet hibáit meg tudta látni, de abból, hogy reformtervezetét csak vázlataiban készítette el és nem dolgozta ki behatóan a részletekig, arra lehet következtetni, hogy javaslata elfogadását illetően maga sem táplált túlzott reményeket. Annál elismerésre méltóbb, hogy mégsem hallgatott, hanem legalább egy program-minimumot készített el. Más kérdés, hogy a Bizottság még ezt is túlzottnak találta. Az akkori társadalmi-gazdasági fejlődés még nem érlelte meg az időt a döntő burzsoá reformra Oroszországban.

[1] OCTT (Orosz cári történettudományi társaság) id. kiadványa, 280. old.

[2] Dzsansijev: A nagy reformok korából. 5. kiad., 1894. 369. old. és Korkunov id. m. 11. oldal.

XXXII. FEJEZET

Ha Balugyánszky bírósági szervezeti törvényjavaslata meg is feneklett a haladás elől mereven elzárkózó rendiség zátonyain és elveinek még évtizedekig kellett várakozniok a megvalósulásra, a törvényjavaslat szerzője újból fényes érvényesülési lehetőséghez jutott az orosz jogtudósképzés rendszeres megszervezése és megvalósítása terén.

A jogászképzés elmaradottsága, a jogászpedagógusok mind súlyosabbá váló hiánya arra késztette Szperanszkijt és Balugyánszkyt, hogy a sürgős orvoslásra szoruló helyzetet alapos tanulmányban tárják fel a cár előtt és egyben körvonalazzák a problémák megoldására és a jogszolgáltatás megszilárdítására irányuló elképzeléseiket.

Felterjesztésük hatása alatt a cár 1828. január 23-án nagyjelentőségű, az újkori orosz jogi oktatást döntően befolyásoló rendeletet adott ki.[1] A rendelet kimondja, hogy az uralkodó „az orosz főiskolai jogászképzés megszilárdítása és elmélyítése kívánságától áthatva kegyelmesen elrendelni méltóztatott, hogy a szentpétervári egyetemen jogtudományi kandidátusok képeztessenek ki, akik később alkalmasak lesznek a professzori állások betöltésére". Elrendeli, hogy a pétervári és moszkvai egyetem jogi karainak legjobb végzett hallgatói közül hatot-hatot válasszanak ki erre a célra.

A kandidátusokat az elméleti oktatás mellett gyakorlati oktatásban is kell részesíteni. Az egész kandidátusképzés „megszervezésével és vezetésével Őfelsége Balugyánszky Mihály államtitkárt, a Kancellária II. osztályának vezetőjét bízza meg".[2]

Az új orosz tudományos jogászképzés intézését ezzel teljesen Balugyánszky kezeibe rakták le — állapítja meg P. A. Baranov, Balugyánszky jogpedagógiai munkásságának legalaposabb ismerője.[3]

A kandidátusképző tanmenetét teljesen Balugyánszky dolgozta ki és sajátkezű aláírással ellátott tanterv-javaslatát 1828. március 14-én terjesztette az uralkodó elé.[4]

A tanterv címe: „Az orosz jogtudomány propedeutikájának

és történetének tanterve". Alatta megjegyzi: „a törvénytudományokba való bevezetés két részre tagolódik: az első rész a jogtudomány és a beletartozó tudományágak általános fogalmait tartalmazza; a második a jogtudományi oktatás rendjét, metodológiáját fejti ki.

A tanterv három részre oszlik. Az első rész címe: A jogtudományról általában és annak ágazatairól. Ez a rész kilenc címre oszlik, amelyek további alcímekre tagolódnak.

I. cím. Általános fogalmak a jogról és a törvények különféle fajairól. (1. a jog mint törvény — vagyis objective; 2. A jog mint a törvénynek megfelelő cselekvés erkölcsi lehetősége — vagyis subjective, 3. A jog mint törvények gyűjteménye, — pl. római jog, orosz jog, stb.). A törvények fajai: 1. állami közjog; 2. polgári törvények — polgári jog (jus civile); 3. hűbéri törvények; 4. egyházi törvények; 5. büntetőtörvények; 6. pénzügyi törvények; 7. rendészeti törvények; 8. traktátusok — népjog.

A II. cím az állami közjogot tartalmazza; alcímekre nem tagolódik.

A III. cím a „Polgári törvényekről — polgári jogról" szól. A „polgári jog fogalma" alcím alatt a polgári jog meghatározását mutatja be, előbb a római jogtudósoknál, azután az orosz jogszabályok alapján. A „polgári jog tárgyai" alcím alatt a személyekkel, a dolgokkal, a kötelmekkel és a cselekményekkel foglalkozik. A „polgári peres eljárás alapelvei" alcím alatt a keresetekről, a bírósági szervezetről és a bírói eljárásról emlékezik meg. Balugyánszky itt hozzáfűzi, hogy e cím kapcsán kerül tárgyalásra a kereskedelmi jog, bányajog és erdészeti jog is, mint az általános polgári jog részei.

A IV. cím tárgya a hűbéri jog, mely a hűbéri jog eredetét, a hűbéri birtok adományozója és tulajdonosa közötti kapcsolatokat, a közjogon és magánjogon alapuló birtokszerzést ismerteti, végül a hűbéri jog fejlődését Oroszországban a tatárok betörése előtt, valamint a tatáruralom alatt.

Az V. cím a görögkeleti egyházjogi szabályokat ismerteti, igen röviden.

A VI. cím a büntetőjogi ismeretekkel foglalkozik. Beosztása a következő: 1. A büntetőjog általános alapelvei. 2. A jogsértő cselekmények felosztása bűntettekre, vétségekre és kihágásokra. 3. A jogsértő cselekmények felosztása aszerint, hogy állami vagy magánérdekeket sértenek. Ezután tárgyalja a büntetésnemeket (becsülettől és élettől való megfosztás, polgári és vagyoni jogoktól való megfosztás, szabadságtól való megfosztás és annak különböző alakjai, úm. fegyház, börtön stb. továbbá a

testi büntetések). Végül a büntető peres eljárás alapjait ismerteti.

A VII. cím a kincstári jogismereteket foglalja egybe. Első alcíme az állami bevételeket tárgyalja (1. állami birtokokból származó bevételek; 2. bánya- és sójövedéki bevételek; 3. adók és vámilletékek. Második alcíme az állami kiadásokat ismerteti tárcánkénti részletezésben, a harmadik alcím az állami hitelintézményekről, a negyedik pedig az államkincstár és államszámvitel szerepéről emlékezik meg.

A VIII. cím a rendészeti jogismeretek felsorolását nyújtja. Első alcíme a közjóléttel, erkölcs- és egészségügyi rendészettel foglalkozik. Ezután gazdasági rendészeti alcím alatt *a)* a földművelési, ipari, kereskedelmi; *b)* építésügyi; *c)* útügyi; *d)* hajózási és *e)* élelmezésügyi rendészetet taglalja. A kötelező szolgáltatások rendészetét tárgyaló alcím alatt a helyi- és kincstárnak teljesítendő szolgáltatások szerepelnek, míg a rendőrbíráskodás alcíme két részre: a polgári ügyekben és a büntetőügyekben folyó rendőrbíráskodásra oszlik.

A IX. cím tárgya a népek joga, éspedig 1. béke idején és 2. háború idején.

A második rész címe: „A jogtudományok módszertana". Felosztása a következő: 1. a jogtudományok tanulmányozásához szükséges előkészítő jogi ismeretek tanulásának rendje; 2. A főbb jogi tanulmányok tanulmányozásának rendje; 3. A segédtudományok tanulásának rendje. E hármas felosztáshoz Balugyánszky hozzáfűzi, hogy „az itt kifejtett valamennyi jogtudományi ágazatnál utalás történik minden egyes rész legfontosabb forrására, valamint a vonatkozó klasszikus művekre".

A harmadik rész címe: „Az orosz jogtudomány története". Az anyagot négy korszakra osztva tárgyalja: 1. Szent Vlagyimirtól a tatárok betöréséig; 2. A tatárok betörésétől a Szugyebnyik (Törvénykönyv) kiadásáig; 3. A Szugyebnyik kiadásától az Ulozsenyije (Törvénygyűjtemény) kiadásáig; 4. Az Ulozsenyije kiadásától a jelenkorig.

A harmadik részt és egyben a tantervet a következőkkel zárja le Balugyánszky: „Mindezek kapcsán tárgyaltatni fognak a törvénygyűjtemények, valamint az orosz törvényhozással kapcsolatos művek és források. Pétervár, 1828. március 14. Mihajlo Balugjanszkij s. k.".

Az egész tervezetet a reánk maradt vázból alig lehet értékelni azon túl, hogy tárgybeosztása jól tagolt és áttekinthető; hiszen ilyen beosztásban éppen úgy meg lehet szervezni egy kezdő jogászoknak szánt bevezetés, egy laikusokhoz szóló ismeretter-

jesztés vagy végzett jogászokat érdeklő továbbképzés tervét, mint egy ilyen speciális tanfolyamét. Az egész tanfolyamnak az orosz jogászképzés számára való jelentőségét inkább a tanfolyamból kikerült tanítványok működése és jelentősége szabja meg, ami a rendelkezésre álló adatok szerint igen komoly volt.

A cár Szperanszkij javaslatára elfogadta a tantervet és a kandidátusképző tanfolyam első csoportja nem egészen másfél év alatt befejezte tanulmányai első részét, amelyet egyesztendős külföldi tanulmányút követett. Visszaérkeztük után egy tudósbizottság előtt, melynek Balugyánszky volt az elnöke,[5] újabb vizsgát kellett tenniök, mégpedig igen szigorú feltételek mellett. A bizottság teljes mértékben elismerte a fiatal tudósok felkészültségét és nagyrészüknek megadta a professzori képesítést.

Mint Baranov megjegyzi, már a szárnyukra bocsátott fiatal jogtudósok első csoportja is fényesen igazolja azt a megállapítást, hogy a Kancellária II. osztályát kell az újabb orosz jogtudomány melegágyának tekinteni. „A legújabbkori orosz jogtudósoknak ebből az iskolájából lépett ki a jogi fakultások összes tanára, a legjelesebb ügyvédek zöme és a legkiemelkedőbb államférfiak egész sora. Ennek az iskolának vezetője és szellemi irányítója Balugyánszky volt és az ő hatalmas tudásának, gondosságának és fáradozásainak köszönhetik a XIX. század első felének jogtudósai képzettségüket. És valóban szembeszökő, hogy e kor államférfiúi, Balugyánszky egykori tanítványai közül milyen sokan akarták megvalósítani Balugyánszky szellemi hagyatékát: mélyenjáró tudományos elveit és a nép életének megjavítására irányuló eszméit. A történelem és saját, mindeddig nyilvánosságra nem került művei fogják kellő megvilágításba helyezni Balugyánszky személyiségét, mely méltatlanul merülne a feledés homályába. Azokon a munkákon kívül, amelyekre 1816. évi feljegyzésében hivatkozott, bizonyára még nagyszámú alkotást őríznek a későbbi évekből a különféle állami levéltárak. Vanitatum vanitas — ez volt Balugyánszky kedvenc mondása, amit főleg akkor ismételgetett, amikor azt kellett tapasztalnia, hogy önfeláldozó szorgalommal kidolgozott javaslataiért és tervezeteiért a legmagasabb állású államférfiak — azok, akik az igazi szerző nevét még csak meg sem említették — jutottak hozzá a kitüntetésekhez, rangokhoz és az uralkodó kegyének egyéb megnyilvánulásaihoz, amelyeknek ő csak apró morzsáit élvezte, — egyben a kortársak és az utókor megbecsüléséhez. Balugyánszky csendes derűvel örült az általa alkotott művek sikerének és ilyenkor mindig ezt a kedvenc mondását hangoztatta, amelyhez jogosan hozzáfűzhetett volna egy másí-

kat is, saját műveire vonatkoztatva: „sic vos, non vobis". A levéltárak mélyén szunnyadó anyagok fogják majd egyszer megmutatni, mit jelentett Balugyánszky Mihály a valóságban Oroszország számára"[6] — írja harmincöt évvel Balugyánszky halála után Platon I. Baranov.[7]

[1] Baranov id. m. 26. old.
[2] U. ott 27. old.
[3] U. ott.
[4] Leningrádi áll. ltár, Szperanszkij-iratok, 118. sz.
[5] Fatyejev id. m. 195. old.
[6] Baranov id. m. 29. old.
[7] Platon Ivanovics Baranov (1827—1884) az Orosz Birodalmi Szenátusi Levéltár igazgatója, több történeti és jogtörténeti munka szerzője

XXXIII. FEJEZET

Bármily fontos volt is Balugyánszky újjáéledt pedagógiai munkássága a tudományos jogászképzés terén, jelentőségében mégis messze elmaradt a Kancellária II. osztálya élén folytatott törvényrendszerező és törvényelőkészítő tevékenysége mellett annak megalakulása, tehát 1826 óta. A Kancellária II. osztálya nem volt más, mint a 180 éves múltra visszatekintő Törvényszerkesztő Bizottság szerves folytatása, de erősen módosított és megnövelt hatáskörrel. A Kancellária két — később négy, majd hat — osztályból állt, amelyek mindegyike minisztériumi hatáskörrel rendelkezett, sőt közülük egyesek minisztériumi elnevezést is kaptak, — így például a III. osztály egyben az Állami birtokok minisztériuma is volt. Balugyánszky államtitkári rangban vezette a hivatalt, amelynek főfeladata — mint már mondottuk — valamennyi orosz törvény összegyűjtése, ennek elvégzése után a hatályát vesztett és egymásnak ellentmondó jogszabályok kirostálása, végül a hatályos joganyagból készülő hivatalos törvénygyűjtemény kiadása volt. Emellett azonban a minisztériumoknál és egyéb főhatóságoknál készülő valamennyi jogszabálytervezetet be kellett mutatnia a II. osztálynak, melynek jóváhagyása nélkül semmilyen jogszabály nem jelenhetett meg. Hatalmas feladatok álltak a hivatal előtt, melyekkel évtizedeken keresztül eredménytelenül birkózott a Törvényszerkesztő Bizottság.[1] Balugyánszky részint személyesen, részint legképzettebb munkatársai útján átvizsgálta az összes állami és nagyobb magánlevéltárak idevágó anyagát, melynek során nem egyszer a cár intézkedését kellett kérnie, hogy megnyissák előtte a féltveőrzött régi kézirattárokat.[2] Az előirányzott hosszú idő helyett alig három év leforgása alatt elkészült a roppantarányú gyűjtéssel, amely az írott jog valamennyi emlékét felölelte, méghozzá a cárok törvényei mellett az egykori részfejedelemségek jelentősebb jogszabályait is. Újabb rendjelek,[3] a pétervári egyetem díszdoktori oklevele[4] és a titkos tanácsosi rang adományozása[6] jelzik a hatalmas munka sikeres befejezését. Ekkor a kancellária II. osztálya Balugyánszky vezetésével a gyűj-

tött anyag értékeléséhez lát hozzá és elkülöníti a hatályos, élő anyagot az elavult és egymásnak ellentmondó matériától. Balugyánszky javaslatára a cár külön nyomda berendezését engedélyezi a II. osztály számára. Ennek irányítását is Balugyánszky veszi kezébe[6] és rövidesen tökéletesen korszerű nyomda segítségével egymásután látnak napvilágot a rendkívül nagyméretű törvénygyűjtemény testes kötetei. A II. osztály külön palotát kapott, amelynek első emeletén volt Balugyánszkynak és családjának lakása,[7] míg a többi emeletet a hivatali helyiségek és a Balugyánszky által szervezett nagyméretű jogi könyv- és kézirattár foglalták el.

A rostálás munkája alig két esztendőt vett igénybe[8] és annak befejezése után már csak a munka kisebb, de ugyanekkor legfelelősségteljesebb része maradt hátra: a hatályos birodalmi törvénykönyv, a Szvod Zakonov összeállítása. 1832 májusának végén jelentette Balugyánszky a cárnak, hogy a munka teljesen elkészült. Azonban még csaknem két esztendőt vett igénybe, míg a különféle minisztériumok és egyéb főhivatalok által tett fontosabb észrevételek figyelembevételével a törvénykönyv megkapta végleges alakját. A sokezer oldal terjedelmű, tizenöt nagyalakú, vaskos kötet szigorú rendszereséggel ölelte fel az egész orosz jogot és magába foglalta a közjogi alaptörvényektől kezdve a rendészeti jogszabályokig az egész tételes joganyagot.

A Szvod Zakonov 1835. január 1-én lépett életbe[9] és kisebb-nagyobb módosításokkal egészen a cárizmus bukásáig érvényben maradt.

Balugyánszky a Szvod Zakonov elkészültekor „fáradhatatlan és kiemelkedő jelentőségű munkájáért" a koronával díszített Anna-rend I. osztálya után megkapja a lengyel Fehér Sas-rendet, egy podóliai birtok tizenkét évi ingyenes haszonélvezetét és fizetésén kívül holta napjáig járó évi 3500 rubeles járadékot.[10] Azonkívül immár nagyon tekintélyes summára, kereken huszonötezer rubelre rúgó adósságát is elengedik.[11] Ugyanekkor „megromlott egészségének helyreállítására" államköltségen három havi szabadságra küldik, amelyet Karlsbadban tölt el.[12]

A túlerőltetett munka — mint az egykorú források megállapítják — súlyos hatást gyakorolt az immár hatvanas évei derekán járó Balugyánszky egészségére. Amellett a nagy családdal járó anyagi gondok is mindeddig erősen éreztették hatásukat, annál is inkább, mivel Balugyánszky eddig kizárólag fizetéséből élt és mint külföldi állampolgár, birtokadományban nem részesülhetett. 1830-ban azonban, amikor Sándor fia belépett a hadseregbe, Balugyánszkynak rendeznie kellett állampolgárságát.

Ekkor veszi fel az orosz állampolgárságot[13] és ezzel véglegesen annak a nemzetnek lesz tagjává, mely őt oly szeretettel fogadta és oly tág teret engedett tehetsége érvényesülésének.

Két évvel a Szvod Zakonov életbelépése után, 1837. július 16-án a cár Balugyánszkyt valamennyi leszármazójával együtt felveszi az örökletes orosz nemesség sorába.[14]

A címerpajzs egészen szokatlan heraldikai megoldást foglal magában, mely kifejezi azt, hogy Balugyánszky nemesi rangra emelése egyike azoknak a ritka eseteknek, amikor az uralkodók tudósokat tudományos munkájukért vesznek be a kiváltságos osztályok sáncai közé. A címer egyetlen motívuma, a „XV" szám mintegy örök emlékezetet akart állítani a Balugyánszky irányítása és odaadó személyes részvétele mellett alkotott tizenöt kötetből álló, akkor különösen nagyjelentőségű első jogszabálygyűjteménynek, mely a kapitalista fejlődés irányában haladó orosz uralkodóosztály törvényességének sokáig alappillére maradt. Mindenesetre ez az egyszerű, sallang nélküli római szám a címerpajzson sokkal több érdemet, szorgalmat és haladniakarást fejez ki, mint a griffekkel, oroszlánokkal, sasokkal, sárkányokkal és egyéb csodaszörnyekkel hivalkodó kiváltságosoknak címerei.

1839. július 3-án Balugyánszky a kormányzó szenátus — a legmagasabb orosz közjogi testület — tagja, vagyis szenátor is lett.[15]

A „Szvod Zakonov" méltatása nem tartozik munkánk körébe és annak ismertetése túlnőne a Balugyánszkyról szóló könyv keretein. Az Októberi Forradalom előtti orosz szakmunkák[16] kiemelik annak jelentőségét, hogy a Szvod Zakonov megjelenése véget vetett a bírói önkény legkirívóbb megnyilvánulásainak és bizonyosfokú jogbiztonságot teremtett azzal, hogy egységes kódexet adott, ha nem is az orosz nép, de legalább az orosz jogászok kezébe, véget vetett az egymással merőben ellentétes szabályok uralmának és egységes judikatúrát eredményezett. A szovjet jogtörténészek is progresszív jelentőséget tulajdonítanak a Szvod Zakonovnak. Juskov kiemeli,[17] hogy az orosz jog kodifikálása kétségtelenül előre tett lépésnek tekintendő az orosz jog fejlődésében. A Nagy Szovjet Enciklopédia is mint a liberális reformok hívét jellemzi a Szvod Zakonov szerkesztőjét.[18] Az aggkor felé közeledő jogász életművének utolsó nagyszabású alkotása volt ez; utána már csak kisebb jogalkotások, fontosabb esetekben szakvélemények adása, az uralkodóhoz vagy az államtanácshoz intézett szervezési javaslatok jelzik, hogy az örökké szorgalmas, fáradhatatlan Balugyánszky hajlott kora ellenére is helyén van.

[1] Juskov id. m. 489. old.
[2] Fatyejev id. m .189. old.
[3] Baranov id. m. 29—30. old.
[4] Fatyejev id. m. 191. old.
[5] U. ott, 42. old.
[6] Baranov id. m. 26. old.
[7] Medemné id. m. 420—421. old.
[8] Baranov id. m. 26. old.
[9] Brokgauz-Jefron Enciklopédia, XV. köt., 866. és 873. old.
[10] Baranov id. m. 30. old.
[11] U. ott.
[12] Medemné id. m. 421. old.
[13] Medemné id. m. 430. old.
[14] Baranov id. m. 32. old., Nedzelszkij id. m. 115. old., Fatyejev id. m. 202. old.
[15] Baranov id. m. 33. old.
[16] Rövid tanulmány Ő Császári Felsége Kancelláriája II. osztályának tevékenységéről 1826 és 1876 között. (Szpb. 1876), Ja. Barsev: Történelmi feljegyzés az oroszországi jogtudomány fejlesztésének Ő Császári Felsége Kancelláriája II. osztálya részéről történt előmozdításáról. (Szpb., 1876), stb.
[17] Id. m. 493. old.
[18] II. kiad., 4. köt., 167. old.

XXXIV. FEJEZET

Immár harmincöt esztendő pergett le azóta, hogy Balugyánszky Mihály, az orosz birodalom államtitkára és a kormányzó szenátus tagja elhagyta szerény nagyváradi katedráját és megindult új hazája, a hatalmas Oroszország felé. Végigkísértük pályáján, mint emelkedett egyszerű pétervári tanárból a Törvényszerkesztő Bizottság tagjává, osztályelnökévé, egyetemi professzorrá, dékánná, rektorrá, láttuk, mint hagyta el tanszékét elvei kedvéért. Majd ismét felemelkedésének voltunk tanúi: a Kancellária egyik vezetője, Szperanszkij legközelebbi munkatársa, az orosz jogi élet vezető egyénisége lesz. Fáradhatatlan munkája látszólag csak megbecsülést, díszt és babért termett számára, — így volt-e vagy sem, arról még meg fogunk emlékezni. Csodálatos pályát futott be, amilyenről Magyarországon jogász sem előtte, sem utána még csak nem is álmodhatott. Vajjon számontartotta-e a volt nagyváradi jogtanárt a szülőhaza, a hivatalos Magyarország, a hajdani pályatársak? Vajjon gondolt-e a mind magasabbra emelkedő Balugyánszky egykori barátaira, régi tanítványaira, a nagyváradi évekre, a tüzes pesti tervezgetésekre?

Balugyánszky 1803 telén hagyta el Magyarországot. 1804 nyárelőn kapjuk az első hírt a magyar sajtóban arról, hogy Balugyánszky megkezdte előadásait a pétervári pedagógiai intézetben.[1] A kis közlemény beszámol arról, hogy „a N. Váradi Királyi Akadémiának egy tudós tagja, Professor Palugyánszky Mihály Úr a Fels. Orosz Császár hivatallyára, a mult ősszel Petersburgba utazott 's a neki szánt tanítói hivatalt ott már el is kezdette. Ezen tudós hazánkfián kívül ismét három Magyar Tudósok hivattak az Orosz Birodalomba Professorságra, úm. Sztojkovics, Lódy Péter (volt lembergi professor) és Kukolnyik Bazil. Mindhárman engedélyt nyertek az oda való menetelre és Petersburg felé úton vannak".

Tudomásunk szerint hosszú időre ez volt a hazai sajtó utolsó, sőt egyetlen megemlékezése az Oroszországba távozott Balugyánszky Mihályról. Helyét gyorsan betöltötték, a nagy

távolság és a kezdetleges postaviszonyok pedig többé-kevésbé lehetetlenné tették a rendszeres levélváltást. Azt lehetne hinni, hogy távolbavesző alakja, melyet oly szorgalmasan figyelt a bécsi rendőrség és magyarországi kopói, végleg eltűnik a hazai szemek elől.

Nem így történt. A titkosrendőrség nyomban kiveti hálóját, ha nem is Balugyánszkyra, de megmaradt magyarországi kapcsolataira és ebből a célból ráteszi a kezét Balugyánszky levelezésére. 1807. július 14-én Ley udvari tanácsos, a rendőrség főigazgatója, jelenti főnökének, a rendőrminiszternek, hogy Balugyánszky Mihály és Sztojkovics Afanaszi[2] „veszélyesnek látszó levelezést" folytatnak Kelemen Imre pesti egyetemi jogtanárral.[3] Egy október 23-i anonim besúgó jelentés azzal vádolja Balugyánszkyt, „Kelemen budai jogtanár meghitt barátját",[4] hogy Sztojkoviccsal együtt állandó levelezést folytat veszélyes erdélyi elemekkel. Hozzáfűzi, hogy „e két embernek a neve Budán és Pesten, amikor levelek érkeznek, közszájon forog".[5]

Három nappal később, október 26-án Sumerau rendőrigazgató felterjeszti a Balugyánszky és Sztojkovics levelezéséről szóló bizalmas jelentéseket Ferenc császárhoz.[6] Jelenti, hogy a bizalmas informátor útján meg fogja tudni, hol tartózkodnak ezidőszerint Balugyánszky és Sztojkovics, egyben az uralkodó hozzájárulását kéri ahhoz, hogy Kelemen professzorral folytatott levelezésüket rendszeres megfigyelés alá vonhassa. Ferenc császár sohasem tagadta meg hasonló javaslatok teljesítését és nyomban elrendelte Balugyánszkyék levelezésének „megfigyelését".[7] A szorgalmas és ügybuzgó Ley már október 29-én gondos és alapos jelentésben számol be a császárnak Balugyánszky körülményeiről és ebben Balugyánszky oroszországi baráti köréről is megemlékezik. A jelentés a következőket tartalmazza: Balugyánszky Pétervárott statisztika-tanár; ide Nagyváradról hívták meg. Ennél az embernél egy érdekes esetet kell megemlítenünk. Rosenmann itteni magyar udvari ágens[8] néhány esztendő óta „Európa" címmel latinnyelvű újságot szerkeszt. Erre az újságra Balugyánszky is előfizetett eddig Szentpétervárról. Nemrég azt írta Rosenmannak Szentpétervárról, hogy ne küldje tovább az „Európát" Pétervárra, minthogy ez a lap nem más, mint a Moniteur egyszerű kiollózása, márpedig ő (t. i. Balugyánszky) erről a Moniteurről tudni sem akar. Balugyánszky nemrég Magyarországra akart utazni és erre írásban kért engedélyt a Magyar Udvari Kancelláriától,[9] azonban elutasító választ kapott azzal az indokolással, hogy „maradjon csak ott, ahol van".[10]

Sztojkovicsról és Kukolnyikról azt írja, hogy mindkettő

Magyarországról jött és fizika-tanárok Oroszországban. Vidéki akadémiákon tanítanak, „de hogy melyeken, azt nem tudom, de ki fogom nyomozni".

Ezzel szemben egy bizonyos Orlay Pétervárott mint udvari orvos működik. Született magyar ember, de görögkeleti vallású. Egy ideig a József császár által alapított sebészfőiskolát látogatta Bécsben, majd Pétervárra került, ahol nemcsak az orvosi életben játszik komoly szerepet, hanem állami ügyekben is nagy befolyásnak örvend. Bécsben sokan ismerték; a Szent Borbáláról elnevezett görögkatolikus templom plébánosa azt állapította meg róla, hogy „cselszövő a javából".[11]

A bécsi cabinet noir eljárásának eredményét nem ismerjük, mivel a bécsi levéltár vonatkozó anyaga elpusztult. Nem ismerjük Balugyánszkynak Kelemen Imrével vagy másokkal való levélváltását sem, melyek elvesztek vagy fellelhetetlenek. Ezért a végső következtetéseket nem vonhatjuk le abból az epizódból, melyet a bécsi rendőrminisztérium nyomozása és adatszolgáltatásai jelentenek.

Balugyánszkynak mindössze két oroszországi levelét ismerjük. Első reánkmaradt levelének[12] címzettje Brassói Miller Jakab Ferdinánd, a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója, egykori nagyváradi tanártársa. Ez a terjedelmes, 1807. május 1-ről keltezett latinnyelvű levél komoly bepillantást enged Balugyánszky első oroszországi esztendeibe, a pétervári magyar kolónia életébe,[12a] az akkori orosz felsőoktatásügybe. Talán legérdekesebb vonatkozása a bensőséges hangú levélnek — melyet fontossága miatt magyar fordításban alább közlünk — az a ragaszkodás, amellyel Balugyánszky egykori hazájának őstörténete és irodalmi élete iránt viseltetik, még akkor is, ha több szempontból — így elsősorban a nyelvészet terén — feltevései ma már elavultak.

„A nagytekintetű és tudós Miller Jakab Ferdinándnak, egykori nagyrabecsült kollégájának küldi Balugyánszky Mihály.

Amióta eljöttem, senkinek sem írtam a hazai tudósok közül. Mérlegeltem és hosszasan forgattam elmémben, kinek is kellene először írnom és felidéztem a régi idők emlékét: Veled, mint kollégámmal több, mint tíz esztendeig éltem együtt és a haza azon tudósai közé számítalak, akiknek elsőrangú gondja a hazai irodalom előmozdítása. Elég gyakran olvastam a halle-i tudóstársaság közleményeiben, hogy mily odaadással és lelkesen karolod fel a hazai nyelv és irodalom ápolását. Annak, aki az Országos Könyvtárban dolgozik, tág tere nyílik arra, hogy kutassa az ősök emlékeit, vizsgálja az eredet kérdését, kihámozza a régi

királyok törvényeit, tisztázza az ország egykori határait és az ősök eredeti letelepedési helyeit. Gyakran elmélkedtem e kérdések felett és éreztem, hogy annak a birodalomnak a fővárosában lakom, ahonnan — a tudomány mai állása szerint — őseink útrakeltek és nem ritkán támadt az az óhajom: bárha lenne rá mód, hogy végre helyesen határozhassuk meg a magyarok eredetét. A német tudósok Schlözer[13] vezetésével többségükben azt hiszik, hogy finn eredetűek vagyunk. Sajnovits-nak és elsősorban Gyarmathynak ezt a véleményét az ott található könyvek annyira a magukévá tették, hogy az itteni tudósok közül ezt senki sem vonja kétségbe. Pray, Katona és más hazai írók De Guignes[14] vezetése mellett a hunnoktól származtatnak bennünket. De ezen írók közül egy sem bírta azt a nyelvet, amelyet a magyarok eredete után kutatónak feltétlenül ismernie kellene. Sajnovits azt állította, hogy a lappokhoz állunk a legközelebb — jóllehet ő maga a finnek között forgolódott. Gyarmathy sem ismerte a vogul, finn stb. nyelveket, jóllehet nagy szorgalommal tanulmányozta a Schlözer-ék nyújtotta grammatikákat. Az orosz szerzőket egyikük sem ismeri, bár ezek között is akad olyan, aki alig törődik a birodalom területén lakó népek történetével, — aki pedig közülük ismeri e népek nyelvét, az nem ismeri a magyar nyelvet. Ki vette figyelembe a mandzsu nyelvet? Klaproth,[15] a Tudományos Akadémia adjunktusa nemrég Kínában sok nyomot talált. Oroszország uralkodóinak címei között ma is olvasható: „Tzar seu Rex Jugurorum", de egyetlen halandó sem tudja, hogy hol volt ez a Juguria. Egyesek a magyarokat az e birodalomban élő voguloktól, mások az osztjákoktól, mások a baskiroktól, ismét mások pedig egyéb nemzetektől származtatják. Itt általános az a vélemény, hogy a húnok mongolok voltak, így ha a magyarok a húnoktól származtak, őket is a mongolok és kalmükök közé kell sorolni. A Volgán felfelé hajózva néha Pétervárra is eljutnak egyesek e népekből, de ezeket éppoly kevéssé értettem meg, mint a finneket. Ennek valószínűleg az az oka, hogy csak nagyon ritkán tudok érintkezni ezekkel. Szt. Andrejben lakik egy orvos, név szerint Baranyi, aki teljesen behatolt Szibériába, amint nekem elmondották, és olyan népekre bukkant, akik magyarul beszélnek és sok rokon szót gyűjtött össze. Tőle magától többet tudhatsz meg. Nekem, akit teljesen más dolgok foglalnak le, mint a régi népek emlékezete, nem áll módomban, hogy különleges buzgalommal vessem rá magam e kérdés tanulmányozására. Az oroszoknak, kunoknak, székelyeknek és oláhoknak történetét ugyanilyen homály fedi. Jelenleg különösen két akadémiai adjunktus, Krug

és Lehrberg foglalkozik Oroszország őstörténetével; az első Oroszország őskorát, a második IX—XIII. századi földrajzát kutatja, — mindkettővel baráti kapcsolatban állok. Jóllehet sok adatot találnak a mi hazánkra vonatkozólag is, ezek mind eltemetve maradnak, mert nincs, aki e felfedezéseiket feldolgozná. Tudod, hogy Schlözer milyen ádáz dühhel támadt neki Nestorában a mi Anonymusunknak. Eredetünk felkutatását nem várhatjuk sem az oroszoktól, sem a németektől, sem pedig a franciáktól. A mi tudósaink már csak a patakokból és nem a forrásokból merítettek. Oroszországot kell bejárni, megismerni az Anonymus által megnevezett folyókat és hegyeket, meg kell tanulni a finn és vele rokon nyelveket, mint a tatárt, az oroszt és még nem tudom melyiket, ha igazi eredetünk ismeretéhez akarunk eljutni! Aki pedig az ilyen útra vállalkozik, annak hazulról magával kell hoznia a magyar nyelv tökéletes ismeretét. Hány olyan szót találtam Oroszországban, melyeknek a magyar nyelvben is azonos értelmük van, mint például: sátor, beszéd, ikra, csuka. A debreceni magyar grammatikában több olyan szó van, mely idegen eredetű és egyszerűen azt írják mellékük: török vagy perzsa eredetűek. Nem kevésbé használatosak a jelenleg is Oroszország területén élő népek nyelveiben az olyan szavak, mint például: atya, apa, anya, ökör stb. Micsoda tág mező volna ez Magyarország tudósai számára, ha szabad volna valamelyiköknek tisztán csak ebből a célból a hatalmas orosz birodalmat bejárnia. A mi etimológusaink csűrik-csavarják azokat a szavakat, amelyeknek értelmét nem ismerik és vagy Egyiptomból, vagy Perzsiából, vagy Isten tudja, honnan származtatják azokat: senkinek sem jut eszébe, hogy az eredeti letelepedési helyekre kell elmenni, ha igazat és nem mesét akarnak elénk adni. Bárcsak Magyarország is dicsekedhetnék Tudományos Akadémiával! De attól az Akadémiától azután távol kell tartani azokat a tudományágakat, amelyek merő metafizikai dolgokkal foglalkoznak. Belátom, hogy ez a vágyam most csak jámbor óhaj. Ma, amikor a pénzt az ország erejének helyreállítására kell fordítani, az idő nem alkalmas e javaslat megvalósítására.

Kedves Millerem, ezeket akartam Veled mintegy baráti beszélgetés formájában közölni, mert tudom, hogy Téged különösen érdekelnek a hajdankor emlékei.

Néhány szóval meg kell emlékeznem az Oroszországban élő magyarok csoportjáról. Minden magyar Bél Mátyástól szívta magába azt a mondást, hogy „extra Hungariam si est vita, non est ita", — ezért aztán keveset lehet belőlük az ország határain kívül találni. Én, amint csak egy magyarnak nyomára akadok,

azt a legféltőbb gonddal igyekszem magamhoz vonni, bár sajnos, akadnak közöttünk olyanok is, akikkel kár foglalkozni, mert többnyire katonaszökevények, de ezek között is ismerek két igen jellemes férfiút, akik valamikor magyar csapatokban szolgáltak. Közülük az egyik — mint mondják — jóbirtokú, előkelő családból származik. Egy másik, Komjáti[16] nevezetű, egykor Bécsben a magyar testőrség századosa volt; most Kazánban lakik. Fiúgyermekek mellett házitanítóskodik, vándorpedagógus. Kronstadtban él egy 80 éves idős hölgy, erdélyi származású, ura 90 körül volt, amikor meghalt. Magas állami szolgálatban állt. Az idős hölgy még egészen jól beszél magyarul. Említésreméltó, hogy két leánya van, akik bár mindketten Oroszországban születtek, mégis folyékonyan beszélnek magyarul. A család neve Hodossy. Azok között, akiket a haza szégyen nélkül mondhat a magáénak, van néhány tudós is. Ezek között első helyen kell említeni Kereszturyt,[17] aki Moszkvában orvosprofesszor, a Szent Anna-rend lovagja, kollégiuma tanácsosi, vagyis ezredesi rangban van. A sárospataki kollégiumból vette eredetét. Már hajlottkorú, egyébként igen vagyonos ember. Harkovban él Sztojkovics, a fizika tanára, jelenleg az egyetem rektora és egy másik, Kassáról származó orvos, Koritáry vagy Coritar nevezetű. Szentpétervárott négyen vannak, mind tanárok: Kukolnyik, a fizika és a római jog tanára, Lódy — egykori tanítványod — a bölcselet és természetjog tanára; én a kereskedelem és politika tanára vagyok. Udvari tanácsosi címmel és jelleggel bírunk. A negyedik: Terloits, az egyetemes történet és jogi enciklopédia rendkívüli tanára. Kollégiumi ülnöki, vagyis őrnagyi rang illeti. Az első kettőnek a fizetése a két-két tanszék után egyenként 4000 rubel, Terloits-é a két tanszék után 3000 rubel, míg én tanári állásom és törvényszerkesztő működésem után 5000 rubel összegű illetményt kapok. Öt egyetem van tervbevéve: a gyerpt-i, moszkvai, harkovi, melyek már a megkívánt állapotban vannak. A kazáni is napról-napra gyarapodik, míg a szentpétervári még csak papiroson van meg. Ennek oka abban keresendő, hogy kurátora, Novoszilcev ezt a többinél is különbnek tervezi, már pedig a háborús viszonyok miatt a kiadások nem állhatnak arányban a szükségelt összegekkel. Ennek felállításáig a Pedagógiai Főiskolán tanítunk. Tizenegy professzor részesít itt oktatásban kétszáz válogatott ifjút. A logikát, metafizikát, etikát, a természetjogot, a közjogot és a nemzetközi jogot Lódy tanár adja elő, az esztétikát Martinov professzor, a kereskedelmet, politikai gazdaságtant, pénzügytant, a diplomáciai ismereteket Balugyánszky professzor, a fizikát Kukolnyik professzor, a kémiát Scherer

professzor, a statisztikát Hermann tanár, Schedius egykori göttingai barátja. A mineralogiát Meder professzor adja elő, az orosz- és egyetemes történetet Terloits, a zoológiát és növénytant Tyerjajev, a matézist Rezanov tanár, a földrajzot Zjablovszkij, a francia irodalmat Du Bois de la Molignière, a német irodalmat Schumacher, a rajzolást Berlinszkij. A tanulmányi idő három évre terjed. Minden tantárgyat orosz nyelven adnak elő. Az innen kikerülő ifjak a kormányzósági gimnáziumok tanárai lesznek. Ezek a gimnáziumok megfelelnek a mi liceumainknak. Ezekben az összes, most felsorolt tantárgyat előadják, de ezeken kívül még a latin, görög és angol nyelvet is. A professzori címmel itt csinyján bánnak, mert udvari tanácsosi cím és jelleg kapcsolódik hozzá. Ezért aztán nem mindenkit neveznek ki azonnal professzornak, aki az egyetemen előad, hanem csak adjunktusoknak, majd rendkívüli professzoroknak. A gimnáziumi tanerők címe: címzetes tanácsos, vagyis a kapitányi rangfokozatban állnak. Akik az alsó iskolákban tanítanak, azok csak tanítók, „ucsityel"-ek. Pétervárott igen sok tudományos intézet van: három Akadémia, a tudományos, az Orosz és a Szépművészetek akadémiája. A teológiai akadémia, mely az Alekszandr Nyevszkij kolostorban székel, teljesen a metropolita vezetése alatt áll. Van azután orvostudományi akadémia, pedagógiai főiskola, jogi főiskola, három katonai főiskola, melyekben mintegy 4000 ifjú kapja neveltetését. Van bányászati főiskola, tengerészeti főiskola, hadapródiskola, működik a szentpétervári gimnázium, nem is szólva a hatalmas számú alsóbb iskoláról.

De mostanra elég. Üdvözöld nevemben az egyetem tanárait, különösen azokat, akiket annyira tisztelek: Tomtsányit, Schediust, Szütsöt, Schwarnert, valamint Eggenbergert. Mondjátok kérlek, mi módon tudnék szert tenni mindenekelőtt Magyarországra és a magyar irodalomra vonatkozó könyvekre. Ha tudnál nekem néhány borgai pipát és néhány „veres szilvafából" készült pipaszopókát, valamint törökdohányt küldeni, végtelen gyönyörűséget okoznál nekem. És ha mint ismeretlennek szabad hódolnom Széchenyi grófnak, a legbőkezűbb maecenasnak, adott alkalommal ne mulaszd el azt átadni. Ha szabad lesz, rajta leszek, hogy könyvtárát Oroszországból néhány művel gyarapíthassam. Vale."

A második levélnek, mely csaknem másfél évvel később íródott, Vuchetich Mátyás, egykori évfolyamtársa[18] a címzettje, de ez a levél nem árul el sokat küldőjéről, aminek nyilván a cenzúra felerősödése az oka, mely a Szent Szövetség éveiben virágkorát élte. Balugyánszky nem akart kellemetlenséget szerezni

sem magának, sem régi kollégájának és ez a meggondolása húzódik végig egész levelén.

Levele bevezető részében a baráti emlékezés hangján idézi fel a harminc év előtti kapcsolatok emlékét. „Nem hinném kedves Mátyás, hogy azt a baráti köteléket, melyet harminc esztendővel ezelőtt szőttünk, akár a távolság, akár az idő múlása, akár valamely vétkem vagy jellemhibám megingatta volna. Barátként írok a jóbarátnak, akit ifjúkorában szerettem és mint tudóst és híres férfiút nagyraértékeltem." A közös emlékek felidézgetése után Balugyánszky rátér levele tulajdonképpeni tárgyára. „A mi hazánk bővelkedik tudós, jóerkölcsű és becsületes férfiakban, akik az odahaza szinte felesleges munkásságukat mind a maguk, mind az orosz ifjúság számára hasznosan fejthetnék ki és a haza dicsőségét tanításukkal és erényeikkel e hatalmas birodalom legvégső határáig terjeszthetnék. Talán alkalmuk lesz arra is, hogy a magyarság őstörténetének számos pontjára fényt derítsenek. Munkásságuk számára a lehető legtágabb lehetőség nyílik. Az orosz kormányzat ugyanis a Magyarországból származó férfiakat elébe helyezi azoknak, akiket Európa többi része küldhet." Arra kéri Vuchetichet, hogy javasoljon egy-két olyan fiatal jogtudóst, akik alkalmasak arra, hogy idővel főiskolai tanárok legyenek „jóerkölcsűek és jámborak".

Levele befejező részében Balugyánszky üdvözli régi barátait, ami érdekes fényt vet egykori kapcsolataira. Arra kéri Vuchetich Mátyást, hogy adja át baráti üdvözletét Markovicsnak, Kelemen Imrének, Schwartner Mártonnak, Schédius Lajosnak, Szűtsnek, valamint egykori kollégáinak: Millernek, Tomcsányinak és Kereszturynak.

„Isten veled, legjobb és legbarátibb Mátyásom, — zárja le sorait Balugyánszky. — Arcod mindig előttem áll. Várom válaszodat." Az egykori sokat mellőzött nagyváradi jogtanár, aki előtt a pesti egyetem katedrája soha nem nyílt meg, nem tud megtagadni magától egy kis elégtételt. Aláírása alatt ilyképpen közli az egykori kollégákkal címeit: „Feladó: à Michel de Balugyanszky, Conseilleur d'Etat actuel, chevalier de plusieurs Ordres et Recteur de l'Université à S. Petersburg".

Vuchetich válaszlevelét nem ismerjük.

Hogy Balugyánszky hazatérési szándéka 1807-ben komoly volt-e vagy csak a bécsi rendőrminisztérium bizalmas informátorának agyában született meg: nem tudjuk. Mindenesetre adatunk van arra vonatkozólag, hogy Balugyánszky „1811-ben ideírt levelében honvágyát és visszatérésének forró óhajtását nyil-

ványította",[19] azonban a levél közelebbi tartalmát nem ismerjük és lehet, hogy ilyen formában adott kifejezést honvágyának, annál is inkább, mivel csak néhány esztendővel később eresztett véglegesen gyökeret új hazájában. Orlay János gyakrabban levelezett magyarországi hozzátartozóival és ilyenkor mindig megemlékezett barátjáról is. 1813-ban azt közli, hogy Balugyánszky megbízást kapott arra, hogy a trónörököst jogi és történelmi ismeretekre oktassa,[20] 1827-ben írt soraiban pedig azt tudatta, hogy „Balugyánszky Mihály oroszbirodalmi belső titkos tanácsossá neveztetett és egyszersmind közel lehetőségét írta, hogy miniszteri rangra is kijelöltetnék".[21]

Arra vonatkozólag, hogy Balugyánszky nem mulasztotta el az alkalmat a régi hazával való kapcsolatok felújítására, érdekes első bizonyítékul szolgál Pjotr Ivanovics Keppen, a híres orosz geográfus és régész[22] magyarországi utazása, aki Balugyánszky kérésére meglátogatta annak rokonait. Keppen 1821-ben járta be a Kárpátok vidékét, — egyebek mellett az ottani orosz tájszólás tanulmányozása céljából. Öt kötetre rúgó kéziratos feljegyzéseinek Balugyánszky rokonai meglátogatásával kapcsolatos részét Szvencickij forrásmunkája[23] sajnos, csak kivonatosan közli. „Reggel felkerekedtem, hogy felkeressem Balugyánszky valóságos államtanácsosunk rokonait. Édesatyja ... Terebesen lakik. Terebes: zemplénmegyei község, a Sátoraljaújhelytől Kassa felé vezető úton az első állomás jobbkéz felé. Balugyánszky felesége, született Heger Antónia, közismert szépség. Bátyja itt halt meg. Glubosickij főispán[24] mondta nekem, hogy Balugyánszky neki is távoli rokona. A főispán elküldött engem Mihalovics tanár özvegyéhez, aki Balugyánszky személyes ismerőse. Elmondta nekem, hogy Balugyánszky iránt nagyon érdeklődik Vécsey bárónő,[25] akinek házában Balugyánszky gyakran megfordult. Balugyánszky fivére most Olaszországban szolgál, mint a Franz Carl-ezred kapitánya. Atyja él és Balugyánszkytól rendszerint csak egy levelet kap esztendőnként."

Keppen rövid beszámolójában talán az a legérdekesebb, hogy Zemplénmegye előkelőségeiből hányan fedezik fel egyszerre rokonságukat Balugyánszkyval. Persze, ez a rokonság a cári államtanácsosnak, a pétervári egyetem rektorának szól, akit annakidején nem hogy „rokonuknak" nem lettek volna hajlandók elismerni, de talán még a köszönését sem fogadták volna ...

A „Tudományos Gyűjtemény" az, amely hosszú idő után, 1835-ben hírt ad Balugyánszky pályafutásáról egy rövid cikkében, mely magyarok külföldi karrierjéről számol be.[26] A rövid, semmitmondó közlemény után még hosszú évek telnek el, míg

végre hazai tudományos köreink hiteles értesüléseket kapnak Balugyánszky Mihály oroszországi pályafutásáról és életéről Reguly Antal, a nagy finn-ugor nyelvész és etnográfus tudósításán keresztül.

[1] Magyar Kurir, 1804. évf., I. fertály, 302. old.

[2] Szül. 1773-ban a szerémmegyei Ruma helységben, meghalt 1830. körül Oroszországban. Gimnáziumot Sopronban, a bölcseletet Szegeden végezte. Innen Göttingába ment, ahol bölcseleti doktor lett. Majd Oroszországba költözött, ahol a harkovi egyetemen a természettan tanára volt.

[3] Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, Polizeihofstelle, 1451/1807. szám.

[4] „... ein intimer Freund des Professors Kelemen in Ofen".

[5] „... diese letzten zwey Männer werden in Ofen und Pest, da Briefe ankommen, gemeiniglich genannt".

[6] „Zum Behufe der gemäss Eurer Majestät allerhöchsten Entschliessung über meinen Vortrag vom 14. vorigen Monats in Beobachtung genommenen Correspondenz des Kelemen Professors an der Pester Universität dürften Eure Majestät sich bewogen finden, auch die Correspondenz des Kengyelatz und Balugyanszky in Aufsicht nehmen zu lassen."

[7] „Wegen Beobachtung der hier bemerkten Correspondenz ist die Einleitung getroffen worden, und dient der übrige Inhalt der Anzeige lediglich zur Nachricht. Franz m. p.".

[8] Lásd 61. old.

[9] Errenézve semmiféle adalékot nem találtam a kancelláriai indexekben.

[10] „... er solle nur dort verbleiben, wo er dermalen ist".

[11] „... vorzüglich behauptet aber der hiesige Pfarrer von St. Barbara von ihm, dass er ein sehr intriganter Kopf ist".

[12] Orsz. Széchenyi-könyvtár kézirattára, Quart. Lat. 781. tom. VI.,

[12a] A pétervári magyar kolónia életére, elsősorban Orlay János minden magyar ügyet felkaroló lelkes tevékenységére érdekes fényt vet Tertina Mihály nagyváradi tanárnak Miller Jakab Ferdinándhoz írt, 1807 április 24-i levele, mely egyebek mellett a következőket tartalmazza: „Meg kell emlékezzem új munkádról, a „Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der Ungrischen Sprache" c. értekezéséről... Pétervárra is szeretnék küldeni egy példányt annak a kiváló, derék hazafinak, Orlay János cári udvari tanácsosnak, aki a legnagyobb kegyben áll a cárnál és fivérénél, Konstantin nagyhercegnél, akiknek társaságában nap mint nap megfordul. Orlay nekem kebelbarátom és állandó levelezésben állok vele. Tekintélyével elérte, hogy bármit küldök neki hazai irodalmunk kéziratairól vagy nyomtatásban megjelent műveiből, azt a bécsi orosz követség — a háború ellenére is — köteles elfogadni és Orlayhoz továbbítani. Ő pedig, mihelyt kézhez veszi ezeket, nem csak a mieinkkel közli azonnal, akik szép számmal élnek Pétervárott, hanem más nemzetek tudósaival is, akik szintén nagyobb számmal gyűltek ott össze, — sőt mindezekről beszámol a (Sándor) cár és Konstantin nagyherceg előtt is és elmagyarázza azokat. Éppen ezért...

az egész magyar nemzet dicsősége és megtisztelése érdekében... tégy félre e műveidből és egyéb, magyar történeti tárgyú munkáidból néhány példányt". Orsz. Széchényi-könyvtár kézirattára, 781 Quart. Lat., tom. VI. — Egyébként a pétervári és általában az oroszországi magyar kolóniával újabb munkámban foglalkozom részletesebben.

[13] August Ludwig v. Schlözer (1735—1809) Pétervárott, majd Göttingában a történelem egyetemi tanára. Az erdélyi németség történetének kutatója („Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen").

[14] Joseph de Guignes (1721—1800) francia orientalista. Főműve: „Histoire générale des Huns, des Turcs, etc."

[15] Heinrich Julius Klaproth (1783—1835) orientalista és útleíró, Ázsia és a Kaukázus ősnépeivel foglalkozott. Főművei: „Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807—1808" és „Tableaux historiques de l'Asie" (1826).

[16] A zemplénmegyei Komjáthy Sándor Zsigmond (szül. 1776) 1794—1799. között szolgált a bécsi nemesi testőrségben. Bővebben lásd Hellebronth K.: A magyar testőrségek kézikönyve. Bpest. 1939. 218. old.

[17] Keresztury Ferenc (szül. 1735., megh. 1811) 1756 március 24-én iratkozott be a sárospataki református főiskolára: az anyakönyvben neve mellett a következő adat szerepel: „clam se subduxit in Poloniam et ultra". (Sárospataki Főiskola Nagykönyvtárának ad 254/1954 számú sz. közlése).

[18] Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára. Fol. Lat. 1886.

[19] Krausz Godofréd László: A nagyváradi tanintézetekre vonatkozó történelmi és statisztikai adatok. Nagyvárad, 1867. 91. old.

[20] U. ott.

[21] U. ott.

[22] Lásd az I. fejezethez fűzött 5. jegyzetet.

[23] Adatok az újjászületett Kárpát-Oroszország történelméhez (Lvov, 1905) c. mű II köt. 137. old. (Oroszul.)

[24] Klobusitzky Vince gróf.

[25] Báró Vécsei Miklósné, szül. Markovics Vilma.

[26] „Palugyánszky Mihály, a Petersburgi egyetemen Professzor. Oda 1803-ban ősszel költözött ki, mint az itteni kir. Academiának egyik tudós tagja".

XXXV. FEJEZET

1840. Az immár hetvenes éveiben járó Balugyánszky túlhaladt élete delelőjén. A sokévtizedes megfeszített munka után hajlott korára végre nagyobbakat ízlelhet karrierje gyümölcseiből. Már nem tölt be párhuzamos állásokat, külön-külön is egész embert megkívánó pozíciókat, hanem tevékenységét a kancelláriai II. osztály vezetésére korlátozza és emellett csupán a Belügyminisztérium statisztikai szervezetével foglalkozik.[1] Beosztottai feljegyzéseiből képet kapunk Balugyánszky öregkori életrendjéről. „Balugyánszky titkos tanácsos naphosszat ki sem lép carszkoje-szeloi lakásának dolgozószobájából. Az erőteljes testalkatú, hetvenéves, nagyothalló, szürkehajú ember házikabátjába burkolózva karosszékben ül, íróasztala előtt, melyet könyvek, újságok és különféle irományok a lehető legnagyobb rendetlenségben borítanak el. Balugyánszky vagy aktáiba mélyed el, olvas, vagy tárgyal beosztottai valamelyikével, vagy pedig szunyókál. Reggel öt órakor kel; tizenegyig dolgozik, majd tizenegytől háromig alszik. Ebéd után ismét álomra hajtja fejét, körülbelül kilenc óráig, de azt követően késő éjjelig újból dolgozik."[1a] De öreguras életrendje mellett is most már gyakrabban fordul meg a pétervári tudományos körök összejövetelein, sőt, látogatója a koncerteknek, színházaknak is. Azonban egykori vasegészségén az idők múlása mind erősebb nyomokat kezd hagyni; évente hosszú hónapokat tölt fürdőhelyeken, elsősorban Karlsbadban és Teplitzen. Fiai katonatisztek, leányai — a legfiatalabb kivételével — magasállású főhivatalnokokhoz és tisztekhez mentek nőül.[2] A nagy család, a megnövekedett társadalmi kötelezettségek ugyanakkor súlyos anyagi gondok közé sodorják.[3] A rendjelek még hullanak: 1841 április 16-án megkapja a legmagasabb orosz kitüntetést, az Alekszandr Nyevszkij-rendet.[4] De ellenségei is elérkezettnek látják az időt, hogy megkíséreljék a gyengülő egészségű, fáradt Balugyánszkyt eltávolítani a helyéről. Bljudov gróf, Balugyánszky egykori tanítványa, majd beosztottja, később helyettese arról akarta meggyőzni a cárt, hogy egykori tanítóját, — mivel az kora miatt már nem tudja

hivatalát a régi energiával vezetni — nyugdíjba kellene helyezni. Mint Medemné írja visszaemlékezéseiben, a cár erre az inditványra szúrósan összevonta szemöldökét és így válaszolt: „engedelmével, gróf, én és Balugyánszky halálunk napjáig aktív szolgálatban fogunk maradni".[5] Ha a cáron nem is fogtak egykori jogi oktatójának tanai, sőt azokat nem egyszer gúnyolta is,[6] Balugyánszkyt mégis késő aggkoráig meghagyta vezetőállásában, amit annál is inkább megtehetett, mert Balugyánszky holta napjáig teljes szellemi frisseségnek örvendett. Amint Balugyánszky leánya írja, hivatali szobájában és otthonában egyaránt állandóan a közélet vezető személyiségei keresték fel, hogy megtanácskozzák vele a legfontosabb államügyeket. Nesselrode, Kocsubej Viktor, Uvarov, a két Muravjov, Lopuhin, Hovanszkij, Mordvinov, Kankrin, Panyin, Sztrogonov, Ribeaupierre miniszterek állandó vendégei voltak, de megfordultak nála pétervári tartózkodásuk tartama alatt Heinrich vom Stein és Alexander Humboldt is, akikkel maradandó barátságot kötött.[7]

Balugyánszky lassan alkonybahajló életének ezt a korszakát sok érdekes adattal világítja meg Reguly Antal tudósunknak eddig nagyrészt kiadatlan oroszországi levelezése.

Reguly Antal,[8] miután húsz éves korára Pesten elvégezte a jogot, Körösi Csoma Sándor vállalkozásának hatása alatt, jóformán minden anyagi eszköz nélkül rászánta magát, hogy a világot beutazza. Először Svédországba, majd Finnországba utazott, hogy ott a finn-magyar rokonság problémáját tanulmányozza. Megtanulta a finn, majd a lapp nyelvet és egyúttal etnográfiai kutatásokat is végzett. Mintegy esztendőkig tartó vándorlás után Szentpétervár felé vette útját, hogy ott készüljön fel a keleti finn-ugor néptörzsek meglátogatására. Ekkorra már Magyarországon is híre támadt Reguly tudományos eredményeinek és a Magyar Tudományos Akadémia is kisebb-nagyobb összegeket küldött Regulynak expedíciója támogatására. 1841. június 11-én érkezett meg Reguly Szentpétervárra; az orosz főváros tudományos körei, élükön Baer, Keppen és Sjögrén akadémikusokkal, „mind szokatlan szívességgel fogadták a finom műveltségű és érdekes társalgású ifjú magyart, kinek jöttét a svéd és finn lapok hírei előzték meg. De bár az összeköttetések terveire nézve sok kedvezést, a tudósok megelőző barátsága tudományos eszközöket és tanácsokat ígérének, semminemű találkozás nem hatott kedélyére olly elfogó örömmel, mint mikor Balugyánszky státustanácsossal és a törvényhozó bizottmány főnökével lett szemben, ki Magyarországból 1803-ban költözvén ki nejével együtt, csak hazát cserélt, nem szívet is, és magyar

Istenhozottal fogadván vendégét, annak kebelét a két év óta nélkülözött honi hangokkal mélyen meghatotta. Itt ő legott a ház gyermeke volt, s nagy részén azon vigasznak, mellyre az idők lefolyása alatt olly nagy szüksége volt, ez atyai barátjának, ez anyai barátnőjének köszönhette".[9]

1841 január 25-i keltezést visel Regulynak az a levele, melyben leírja, mint ismerkedett meg Balugyánszkyval. „Madame Fesslertől[10] tegnap megtudtam, hogy itt egy született magyar lakik, Balugyánszky nevezetű. Most éppen őtőle jövök és tőle hozom ezt a lelkesedést. Harmincnyolc éve él Pétervárott, de testben-lélekben magyar maradt és anyanyelvét egészen csodálatraméltóan beszéli. Felesége is magyarországi származású és mindenben hasonló férjéhez. Balugyánszky: „Staatt-Sécretaire, Excellenz és a Törvénybizottság elnöke, tehát jogász és mint nekem gróf Armfelt mondja, egyike Oroszország legelsőinek. Valódi honfitársi melegséggel fogadott engem és a legörömtelljesebben segíti elő tanulmányaimat. Már régóta várt egy fiatal magyar embert — mondja ő —, aki Oroszországot meglátogatja."[11]

Július 10-i leveléből kicsendül, hogy Balugyánszkyt menynyire magával ragadta a fiatal magyar tudós lelkes tervezgetése és magyarországi hírei. „... Este Balugyánszkynál voltam és felolvastam neki a Magyar Tudományos Akadémia értekezéseit; éjfél után két óra felé járt az óramutató, amikor távoztam tőle. Egészen magán kívül volt, — lelkesen résztvesz mindabban, ami Magyarországot érinti. — Egyébként egész nap szállásomon tartózkodom, írok és olvasok, este pedig rendszerint Balugyánszkyékhoz, vagy Schmidthez megyek. Baer elutazott. Balugyánszkynál igen gyakran étkezem, mindennapos vendége vagyok és úgy érzem magam Nála, mintha otthon volnék; négy órakor vagy félötkor étkeznek és olyankor tízig, tizenkettőig náluk vagyok. Az öreg most Pszkovban van; még ma este írok neki."[12]

Július 24-én Reguly arról tudósít, hogy 16-án Balugyánszkyéknál vacsorázott, majd velük együtt szép színházi estét töltött el. Színház után meglátogatták Kapger szenátusi főprokurátort, Balugyánszky vejét. Ugyanebben a levelében Reguly boldogan jelenti szüleinek, hogy nagyon jól halad orosz nyelvtanulásában, mivel „Balugyánszky menyétől, egy nagyon szőke, rendkívül törékeny, zefirkönnyű asszonytól" már több leckét kapott. De többször megfordult Stolpakov ezredes — Balugyánszky másik veje — vendégszerető házában is.[13]

A fiatal magyar tudós nem soká élvezheti a szentpétervári élet kellemességeit, mert ágynak dől és sokáig élet és halál között

lebeg. Mint Toldy Ferenc írja,[14] „életéhez a remény fogyni kezdett. Tiszteletreméltó barátnéja, Balugyánszkyné asszonyság, mindennap nála volt és egy második édesanyaként ápolta őt. E szerető gond, s az orvosok részvevő munkássága végre megjutalmaztatott: a fiatal természet kifogott a veszedelmen . . ."

Novemberben már lábadozik. Mint levelében írja, „egész nap szobámban ülök, csak egyszer voltam a Néva-szigeten. Balugyánszky gyakran meglátogat". Ebben a levelében azt is megírja, hogy közbenjárt Balugyánszkynál egy Kéry nevű, Magyarországról jött tanár elhelyezkedése ügyében; Balugyánszky meg is ígérte, hogy Kéryt álláshoz fogja juttatni.[15]

1842 március 20-án Reguly ismét azt közli, hogy minden szabad idejét Balugyánszkynál tölti. „Amivel Balugyánszkynak nagy örömet okozhatnának, kedves Papa, az egy Corpus Juris volna; már sok embernek adott ennek beszerzésére megbízást, de mégsem tudta megkapni". Balugyánszkyné számára is magyar könyveket kér.[16]

A felgyógyult Reguly hosszú felfedezőútra indul és ezalatt a Magyar Tudományos Akadémia a Regulynak küldött leveleket és pénzösszegeket rendszeresen Balugyánszky címére adja fel.[17]

Mire Reguly visszaérkezik utazásáról, addig a Corpus Juris is kijutott Pétervárra. Egyébként „az öreg Balugyánszky azzal szórakozik, hogy a „Világ" nekem küldött példányait olvassa. Szidja a rengeteg rövidítést, amelyek az egyszerű szavakat helyettesítik, de szidja azt a nehézkes hosszadalmasságot is, melyek az összetett szavak jellemzői. Ez különösen akkor okozott neki nehézségeket, amikor megkezdte az olvasást, de ma már sokkal könnyebben megy neki. Ennél a szónál: „pipereárusnő", szívből felkacagott, mintha csak a legjobb anekdótát hallotta volna".[18] Ugyanebben a levélben aggodalmas hangon ír Balugyánszky hanyatló egészségéről és megjegyzi, hogy időnként Balugyánszky csaknem teljesen süket.

1843 júniusában zajlott le Balugyánszky legkisebb leányának, Olgának esküvője Komar Konsztantyinnal, egy gazdag bojár fiával.[19] Reguly színesen számol be erről az eseményről, amelyen, mint a Balugyánszky család jóbarátja, a vőfélyi tisztet töltötte be, majd röviden érinti, hogy Balugyánszkyék társaságában Liszt Ferenccel is találkozott.[19a] Júliusi levelében leírja, hogy Balugyánszkyval együtt egy gőzhajó fedélzetéről nézte a cári flotta tengeri manővereit, amelyeket azonban a viharos időjárás miatt hamarosan lefújtak.[20] Levelét postai címének közlésével zárja le: à la seconde division de la Chancellerie de

l'Empereur chez son excellence M. le Secrétaire d'État de Balugyánszky".

Ezzel Reguly leveleinek sora megszakad és több értesülést Balugyánszky Mihályról nem kapunk tőle. A fiatal tudós hosszú, többéves szibériai útra indult, és csak 1846 augusztus 25-én tért vissza Szentpétervárra, ahol ugyan még fél évig tartózkodott, mielőtt hazautazott volna, de ebből az időszakból származó levelei nem maradtak reánk.

[1] Baranov id. m. 31. old.

[1a] I. v. Grünewaldt: Erzählungen aus der Geschichte der Codification des Provincialrechts (Baltische Monatschrift Bd. XXIX. 20—21. old. Riga, 1882). Itt köszönöm meg Csekey István ny. egyet. tanárnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a cikkre, melyről egyébként a Vengerov- féle „Kritikai biográfiai névtár" is megemlékezik (II. köt. 81. old.).

[2] Máriát Nyikolaj Medem főkormányzó vette el. Anna férje, P. Daragan altábornagy, Alexandráé I. Kapger szenátor, később főprokurátor, Jelenáé P. Bartolomej vezérőrnagy, pszkovi kormányzó, Jekatyerináé A. Halpert, Jelizavetáé Stolpakov ezredes, később altábornagy, Olgáé pedig Konsztantyin Komar földbirtokos.

[3] Baranov id. m. 33. old.

[4] U. ott.

[5] Medemné id. m. 427. old., Fatyejev id. m. 199. old.

[6] Fatyejev id. m. 169—170. old.

[7] Medemné id. m. 427. old.

[8] Szül. 1819, meighalt 1858. — A finn-magyar rokonság tudományos megalapozását tűzte ki élete feladatául. Még Pétervárott megtanulta a finn mellett a zürjén, mordvin, cseremisz és csuvas nyelvet. 1843 októberében utazott Szibériába, ahol három éven keresztül folytatott kutatásokat. Eredményeit különösen az orosz tudósok fogadták nagy elismeréssel. Magyarországra visszaérkezve a M. Tud. Akadémia Könyvtárnoka lett és hozzálátott gyűjtésének feldolgozásához, azonban állandó betegeskedése miatt ennek csupán kis részével tudott elkészülni.

[9] Toldy Ferenc: Reguly utazásai (Reguly-album). Pesten, Emich Gusztáv kiadása, 1850. 32. old.

[10] Fessler Ignác Aurél özvegye.

[11] Erre utal egyébként Balugyánszkynak Vuchetichhez írt 1820. évi levele, melyben az őshaza felkeresését, illetve kutatását ajánlja a fiatal magyar tudósoknak (lásd 218. old.).

[12] M. Tud. Akadémia kézirattára, Reguly-iratok.

[13] U. ott.

[14] Toldy Ferenc id. m. 50. old.

[15] M. Tud. Akad. kézirattára, Reguly-iratok. Egyébként több Oroszországban élő magyar emberről találtunk említést Reguly leveleiben és Balugyánszky feljegyzéseiben, így pl. Molnár Jánosról, a moszkvai Péter-Pál kórház szatmári eredetű másodorvosáról is (lásd egyébként „Athenaeum" c. folyóirat 1841 február 21-i számát).

[16] U. ott.
[17] 1842 október 19-i levele (U. ott.).
[18] 1843 ápr. 22-i levele (u. ott).
[19] 1843 jún. 29-i levele (u. ott).
[19a] 1843 júl. 23-i levele (u. ott).
[20] Liszt Ferenc Balugyánszky baráti körének más tagjaival is megismerkedett Pétervárott, így Kukolnyik fiaival is (L. Ramann: Franz Liszt. Drittes Buch, 210—211. old.).

XXXVI. FEJEZET

Reguly Antalnak bőségesen volt alkalma arra, hogy pétervári tartózkodása alatt beszámoljon Balugyánszkynak mindarról, ami Magyarországot, a haladó magyar társadalmat a gyötrelmesen hosszú ferenccsászári évtizedek után ismét mozgásba, sőt pezsgésbe hozta. Reguly nemrég még a pesti jogászifjúság tevékeny tagja volt és a közvetlen átélés őszinteségével mondhatta el, hogy a sokévtizedes abszolutizmus nem törte meg a magyarság gerincét, hogy a magyarság nem fél a harctól és mind elszántabb közvélemény formálódik Metternich és rendszere ellen. 1840. május 5-én Kossuth kiszabadult háromesztendős fogságából és nyomban megindította a Pesti Hírlapot, hogy az újság hasábjain előkészítse a nemzeti megújhodás nagy művét. Nem véletlen, hogy Balugyánszky, aki egészségi okokból az utolsó évtizedben mind sűrűbben járta a külföldet, Magyarországot következetesen elkerülte. Reguly elbeszélése után azonban friss érdeklődés ejtette hatalmába a hetvenes éveiben járó Balugyánszkyt szülőhazája, a negyvenkét éve nem látott Magyarország iránt, melyben ismét az 1790 után következő néhány rövid esztendő szabadabb szellői kezdtek fújdogálni. Bizonyára rendkívüli energia és főleg a viszontlátás vágyától átfűtött akarat kellett ahhoz egy 76 éves aggastyán részéről, hogy élete alkonyán, törődött egészséggel rászánja magát egy sokezer kilométeres utazásra akkor, amikor a vasúti közlekedés Európa jórészén még többé-kevésbé ismeretlen volt és a rossz, kátyús országutakon hetekig kellett rázatnia magát az utasnak, még akkor is, ha esetleg saját hintaján utazhatott. Balugyánszkynál azonban ez sem állt fenn, hanem fiával, két leányával és vejével, Medem Nyikolajjal, aki ekkor a varsói főkormányzói állást töltötte be, valamint két unokájával Pétervárott hajóra szállt; Hamburgig hajón tette meg az utat,[1] majd Hamburgtól Prágáig a rendes állami postakocsit vette igénybe. Prága után a csehországi Toplice fürdőt kereste fel, ahol néhány héten át gyógykezeltette magát, majd egészsége felerősödésével Bécsen át Pestre utazott.

Bécsben látogatást tett az egyetemen, megmutatta leányá-

nak azt a tantermet, ahol egykor Sonnenfels előadásait hallgatta, akinek — mint mondotta — oly sokat köszönhetett.[2] Alig néhánynapos bécsi időzés után hajóra szálltak. A dunai gőzösön — mint Medemné írja[3] — az utasok, magyarok és szlovákok, mihelyt megtudták, hogy Balugyánszky velük utazik, azonnal üdvözlésre siettek. Ez a szeretetteljes fogadtatás mélyen megindította atyámat, aki boldogan és készségesen beszélgetett magyarul az utasokkal".[4]

Balugyánszky pesti tartózkodásának napjairól az egykorú magyar sajtó, valamint Degré Alajos önéletrajza alapján tudunk képet nyerni.

1845 szeptember 13-án érkezett Pestre Balugyánszky és családja. Szeptember 19-én a „Der Ungar", a legelterjedtebb pesti németnyelvű lap számol be elsőnek Balugyánszky érkezéséről. „Néhány nap óta oly férfiú tartózkodik körünkben, aki csodálatos és ritka szerencsétől koszorúzott életpályájával jogosan áll az általános érdeklődés középpontjában. Balugyánszky nagyváradi professzor 43 évvel ezelőtt vándorolt ki Oroszországba, Feszlerrel, a híres történetíróval együtt.[5] Oroszországban a jelenleg uralkodó Miklós cár nevelője lett,[6] most pedig titkos tanácsos és szenátor". Leírja, hogy családi vonatkozásban is boldog ember; fia gárdatiszt, leányai magasállású államhivatalnokokhoz és katonatisztekhez mentek nőül. Balugyánszky egyik úticélja az volt, hogy meglátogassa fivérét, aki nyugalmazott ezredes.[7] Balugyánszky úgy nyilatkozott, hogy „csak állami fontosságú hivatala készteti arra, hogy visszatérjen Oroszországba, új hazájába; egyébként legfőbb vágya az volna, hogy pályáját szeretett Magyarországán, felejthetetlen hazájában fejezze be".[8]

Két nappal később már a Pesti Hírlap is tudomást szerez Balugyánszky pesti időzéséről és első tudósításában a következőket közli: „Városunkban mulat jelenleg Balugyánszky orosz státustanácsos hazánkfia. A 70 éves aggról, ki gyermekeivel, unokáival ide utazott Pétervárról, hogy még egyszer láthassa hazáját, rokonait, barátait, jövő alkalommal talán bővebben szólhatunk. Balugyánszky státustanácsost és magyar vendégszerető pétervári házát hálásan említi minden nála megfordult utazó 's ezek között különösen Reguly Antal. Nevezetes, hogy őexcellenciája annyi évi távolléte 's olly előre haladt kora daczára is folyvást melegen érez nemzetiségünk iránt, nyelvünket még mindig jól beszéli, 's általában minden mozgalmaink iránt a' legforróbb részvéttel viseltetik. S ezen érzelmek ő benne mag nélkül fognak elhalni, miket ő éveknek hosszú során apáitól kapott e hazá-

ban; ő nem ültetheti azokat gyermekei szívébe, mert azok más hazának más jogok- 's kötelességekkel bíró szülöttei".[9]

A Honderű szeptember 23-i számában emlékezik meg az eseményről. „Mult vasárnap este Pest egyik legnevezetesebb vendége látogatta meg színházunkat, Balugyánszky orosz státustanácsos ő excellenciája, egy hetven éves ősz hazánkfia, ki ámbár a sors által egy más hazának lőn szánva polgárává, hol érdemei magas álláspolczot vittek ki számára, azért nem hamvadozott ki keblében szülőhonának édes emléke, 's most élte alkonyatán eljött, meglátogatni még'egyszer hazája földét, itteni rokonit, barátit. Ő exc. a tetemes időhossz dacára, melly Magyarhontul távoltartá, nem feledé el magyar anyanyelvét, 's ezt jól beszéli".[10]

A Pesti Hirlap második közleménye is Balugyánszky színházlátogatásával foglalkozik. „Mult számaink egyikében említett agg hazánkfia Balugyánszky orosz státustanácsos fővárosunkbani mulatása alatt igen gyakran látogatá meg csinos színházunkat (mellynek német vendégeink rendesen „herzig" epithetont szoktak adni) vele együtt köztünk mulató gyermekei 's unokáival együtt. Különösen nagy kedvteléssel látszék őexcja nézni Nagy Ignácz „Tisztujítás"-át, melly darabot már csak azért is szeretné látni, mert — mint mondá — már negyven év óta nem látott korteskedést. — Bár mi sem láttunk volna; eddig talán nekünk is nagyobbra vitte volna az Isten dolgunkat, — Őxcellenciája, ki még mindig a leglángolóbb szeretettel viseltetik hazánk 's nemzetiségünk iránt, már elutazik városunkból, elbúcsúzik a hazától, melly bölcsője volt, de sírja nem lehet".[11]

Mint leánya megjegyzi,[12] Balugyánszky pesti idejét a lehető legboldogabban töltötte el, sorban felkereste mindazokat a helyeket, melyekhez ifjúkora emlékei fűzték és különösen gyakran fordult meg a Nemzeti Színházban. De nagy örömet jelentett az is számára, hogy hosszú évtizedek után végre találkozhatott egyetlen még életben levő fivérével, Balugyánszky János nyugalmazott ezredessel és annak Katalin nevű leányával, aki ekkoi már Perczel Sándornak — Perczel Móricz, a szabadságharc későbbi tábornoka fivérének — volt a felesége.

Mindezeknél a hírlapi tudósításoknál és emlékszilánkoknál mélyebb és igazibb képet kapunk Degré Alajos tollából, azokról az indítóokokról, melyek Balugyánszkyt a hosszú, fáradságos útra késztették. Degré Alajos, az 1843. évi országgyűlési ifjúság egyik vezére, majd 1845-től Petőfi és Jókai mellett a pesti irodalmi élet irányítója[13] önéletrajzának abban a részében, melyben a nemzeti körnek és a híres Pilvax-kerekasztalnak állít em-

léket, írja le Balugyánszky pesti tartózkodásának egy megkapó epizódját:[14] „Petricsevics Horváth Lázár gyönyörű dunaparti szállásán zenével s énekkel egybekötött reggélyeket szokott adni hetenkint. Ezekre nagy közönség járt el, de író, főleg fiatal író, a Honderű egy-két munkatársán kívül, ott látható soh'sem volt.

Egyik estén függönyös földszinti páholyából magához int engemet. Kíváncsi voltam, vajjon mit akar? Holnap okvetlen jöjjön el a reggélyre, igen fényes lesz, s azonkívül nevezetes személyiségekkel fog megismerkedni, ma érkeztek Szt.-Pétervárról.

Ez már érdekelt.

Találtam ott egy őszbeborult, hajlott öreg urat, az orosz legfőbb bíróság elnökét, ki elég tisztán, s a legjobb kiejtéssel beszélt magyarul. Nagyon elcsodálkoztam, amikor hallottam, hogy neve Palugyánszky. Harminc s néhány év előtt ment ki, mint nevelő, aztán hivatalnok lőn, megnősült, s ma nagy úr. Eljött még egyszer látni hazáját s attól örökbúcsút venni. Fiát is magával hozta, aki testőrtiszt.[15] Meglepő szép és élénk ifjú volt. Ez egy szót sem tudott magyarul, de mindjárt hozzám csatlakozott; velem jött ebédelni, elvittem kávézni a kerek asztalhoz;[16] végtelenül megszerette barátimat. Bebarangoltam vele Pestet, elmentünk a színházba, Hollósy Kornélia és Stéger valóságos lelkesedésbe hozta.

Másnap az öreg úr azon óhaját fejezte ki, hogy szeretne még egyszer életében a Gellérthegyről széttekinteni, ajánlkoztam kísérőül, valamint fia is. Fölmentünk, helyenként két oldalról vezetve a roskadozó öreg urat. A csillagvizsgálóhoz elérve, megindító volt látni, amint kezeit Pest felé kitárva, mintha magához akarná ölelni, aztán tenyereit szeméhez emelve, zokogásba tört ki. „Naggyá és széppé lettél, óh Pest, mióta nem láttalak, — sóhajtott, — virágozzál, s légy dísze ne csak az országnak, de a világnak is", aztán leült, fejét tenyerébe fektette s némán nézett. Nagy sokára távozásra bírtuk. Kezével csókokat hányt Pestre, midőn lefelé haladtunk".

És ezzel a szép akkorddal be is fejeződik Balugyánszky Mihály stílusos és lelke mélyébe bepillantást engedő öregkori vállalkozása.[17] Balugyánszky Mihály orosz államtitkár előtt utoljára elsuhantak fiatalkori tervezgetéseinek emlékei, a küzdelmes, megpróbáltatásokban és balsikerekben, de bátor kezdeményezésekben is gazdag ifjúkor élményei. Október első napjaiban elhagyja Pestet és Krakkó érintésével visszatér Oroszországba.

[1] Medemné id. m. 422. old.
[2] U. ott.
[3] U. ott.
[4] U. ott.
[5] Téves adat. Fessler 1788-ban kényszerült Sziléziába menekülni, ahonnan Poroszországba, majd 1810-ben Oroszországba emigrált.
[6] Ez sem felel meg a valóságnak, mert Kukolnyikkal együtt csupán jogi és történeti ismereteket adott elő a két trónörökösnek.
[7] Sokévtizedes olaszországi garnizonszolgálat után, melyet a 61. sz. magyar gyalogezredben töltött el, ezredesi rangban nyugdíjazták és Pécsett telepedett le (Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien, 1847., 63. old.). Leányát, Katalint, Perczel Sándor, a szabadságharc későbbi őrnagya, Perczel Móricz honvédtábornok testvéröccse vette nőül. (Perczel Sándor életpályájáról igen érdekes adatokat közöl Radovics György „Egy elfelejtett egyetemi csomó" című Budapesten, 1942-ben megjelent munkájában.)
[8] „Palugyánszky äusserte sich, dass ihn nur sein dringender Staatsdienst bestimmen kann nach Russland, seinem neuen Vaterlande zurückzukehren, und währe dies nicht der Fall, so währe es sein sehnlichtster Wunsch, seine ruhmvolle Laufbahn in seinem geliebten Ungarn, dem nie vergessenen Vaterlande zu beschliessen".
[9] 1845 szeptember 21-i szám.
[10] 1845 szeptember 23-i szám.
[11] 1845 szeptember 28-i szám.
[12] Medemné id. m. 423. old.
[13] Szül. 1820, megh. 1896. — A pozsonyi országgyűlési ifjúság vezére, a szabadságharc többször kitüntetett tisztje. A fegyverletétel után soká bujdosni kényszerült, később internálták. 1867 után képviselő. Könnyed, szórakoztató novellái nagy sikerre tettek szert. „Visszaemlékezéseim" című önéletrajza igen sok érdekes adatot tartalmaz a 48 előtti haladó ifjúsági mozgalmakról.
[14] Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Pfeifer Ferdinánd kiadása, Bpest, II. kiad. I. köt., 129—130. old. (V. ö. Vadnai Károly: Irodalmi Emlékek. Kisfaludy-társaság kiadása. Bpest, 1905).
[15] Degré Alajos alig négy évvel később rendkívül érdekes véletlen révén a világosi fegyverszünet napján Világos mellett újból találkozott Balugyánszky Alekszandrral, aki ekkor már gárdaezredes és ezredparancsnok volt. Visszaemlékezéseinek 156—157. oldalán beszéli el a nem mindennapi viszontlátás lefolyását. „Az orosz tisztek előzékenyen, udvariasan s barátságosan bántak velünk. Hozzánk lovagoltak, részvétöket fejezték ki; dícsérték seregünket, hogy itt, meg ott a csatákban mily hősiesen küzdöttek. Kínáltak italaikkal, bizalmas társalgásba ereszkedtek, pajtásosan tegeztek s a németet helyettünk is szidták.
Zerinden megszólít egy Olga-huszár kapitány.
— Mi ismerjük egymást.
— Azt hiszem, kardjaink találkoztak.
— Mégpedig derekasan, mindkét részről. Ugye Turánál?
— Amint az egyenruháról látom, igen.
— Én is arról ismertem rád. Ej, csak azt a püspököt láthatnám, aki ott veletek harcolt. Az valóságos halál angyala volt, oly irtást vitt végbe.
— Velünk püspök?

— Igen; veres díszben, mellén nagy kettős kereszttel. Visszagondolkoztam.

— Ah, tudom már, az nem püspök, hanem Dessewffy tábornok volt.

— Mindnyájan azt hittük, még ezredesünk is, pedig ő már volt Magyarországon, sőt atyja magyar eredetű.

— Valóban? vetém oda egykedvűen.

— De igen, Palugyánszkynak hívják.

E névre felrezzentem.

— Itt volt?

— Sőt, most is itt van; felelte a kapitány.

— Vezessen el hozzá.

— Ismeri?

— Nem tudom, de meglehet, hogy igen.

Bóra, a főhercegi uradalmi tiszthez mentünk, az ezredes ott volt beszállásolva.

Amint a szobába léptem, az ezredes — daliás fiatal férfi — egy pillanatig rám mereszti szemét, megismer, felkiált, és ölelésemre siet.

— Hogy így kell önt viszontlátnom! sóhajtá, hogy így találtam őseim szép hazáját!

— Az ezredes úrnak kevés oka lehet ezen feljajdulni.

— Ne higyje, s hogy itt lát, nagy erkölcsi nyomás következtében történt. Beadtam lemondásomat, de legfelsőbb helyen súlyt fektettek arra, hogy én vezényeljem az ezredet. Olga hercegnő, az ezred tulajdonosa hívatott, sajátkezűleg ajándékozott meg a díszkarddal (ékkövekkel gazdagon kirakott kard) s kijelentette óhajtását, hogy szép és vitéz ezredét én vezényeljem. Önök itt nem tudják, mit jelent az ott? ily magas parancs ellentmondást nem tűr. Meg kelle hajolnom, vagy... Megtettem, ami tőlem telt; amint Magyarország határát átléptük, hüvelyébe rejtettem kardomat, csatákba mentem mindig üres kézzel, mert én, mióta magyar földön vagyunk, kardot nem rántottam.

Őszinte megindulással beszélt.

Ott tartott theára, s visszaemlékeztünk a Pesten együtt töltött napokra. Kérdezett Schodelnéra, Lendvayra, Marczibányiékra és névszerint emlegette azokat a derék fiúkat, akikkel annyi jó és kellemes órát eltöltött.

Késő este váltam el tőle; kért, hogy míg a végzet együtt tart bennünket, látogassam meg gyakran, mindennap, s ha valamiben szolgálatomra lehet, ha tán menekülni akarnék a helyzetből, legyek bizalommal iránta, tán segíthet.

Megköszöntem. Én társaim sorsában osztozni akarok".

(Érdemes megemlíteni, hogy ez az epizód erősen emlékeztet Jókai Mór — egyébként Degré közeli barátja — „Kőszívű ember fiai" c. regénye III. kötetének „Régi jó barátok" c. fejezetében leírt találkozásra. Valószínűleg Jókai magától Degrétől hallotta a történetet.)

Balugyánszky Alekszandr egyébként az orosz hadtörténelem ismert alakjává vált, mert alig néhány évvel később már a Kaukázusba került ezredével, ahol személyes bátorságával és tehetségével még jobban kitűnt, és végülis 1859-ben ő fogta el Samilt. 1897 májusában halt meg Rjázányban, mint nyugalmazott vezérőrnagy, a „Kaukázus utolsó hőse". (Narodnie Noviny, 1897 jún. 24-i száma.)

[16] Az asztaltársaság tagjai Petőfi, Lisznyai Kálmán, Bérczy Károly, Pákh Albert, Pálffy Albert, Tompa Mihály stb. voltak.

[17] Érdemes megemlíteni azt a derűs epizódot, mely a maga jelen-

téktelenségében is fényt vet Balugyánszky egyszerű, az etikettel örökké hadilábon álló egyéniségére. Mint leánya leírja (Medemné id. m. 428—429. old.), Balugyánszkyt pesti tartózkodása alatt József nádor is meghívta magához a budai várba. A fogadáson természetesen díszruhában kellett megjelennie és ezért megparancsolta az inasnak, hogy készítse elő cári főhivatalnoki mundírját, annak összes tartozékaival együtt. Öreg inasa rémülten fedezte fel, hogy elfelejtette Pétervárott becsomagolni a csákót és a díszkardot és riadtan vallotta be mulasztását Balugyánszky fiának. Balugyánszky Alekszandr gyorsan segített a bajon; az első üzletben vásárolt egy magyar kardot és egy osztrák díszcsákót, amit édesatyja gyanútlanul magára is öltött és anélkül, hogy megjelenésének különös voltát felfedezte volna, így jelent meg a palatinusnál, aki egyébként rendkívül szívélyesen fogadta.

XXXVII. FEJEZET

Krakkóban a város megtekintése során Balugyánszky a temetőt is felkereste, hogy Kosciusko sírját meglátogassa, ahol — mint Medemné írja[1] — hosszasan, fedetlen fővel áldozott a nagy lengyel szabadságharcos emlékének. Rövid krakkói időzése után Varsón keresztül még a szigorú tél beállta előtt visszaérkezik Pétervárra.

Bár megérkezése után rövidesen ismét hivatala élén látjuk Balugyánszkyt, egészsége most már rohamosan gyengül. Betegeskedése állandósul, először hallása, majd látása is hirtelen romlásnak indul és mindehhez súlyos láborbánc is járult, mely többször visszatért és végül is halálát okozta.

Balugyánszky élete utolsó hónapjainak szenvedéseit nagy lelkierővel és filozófusi derűvel viselte el. Kínzó testi fájdalmai ellenére is készséggel állt rendelkezésére a hozzáfordulóknak, mint például Korff államtitkárnak is, aki néhány nappal halála előtt jelent meg nála egy nagyfontosságú probléma megtárgyalása céljából.

Balugyánszky Mihály 1847. április 3-án halt meg, családja és meghitt munkatársai körében. Holttestét a Pétervár melletti troicko-szergievszki kolostor kriptájában helyezték nyugovóra.

Néhány nappal a temetés után hozzátartozói megtalálták egy 1846 május 4-én kelt feljegyzéseit, melyben Balugyánszky visszatekint élete legfontosabb eseményeire.[2] „Érzem, hogy napjaim fogytán vannak. Mielőtt meghalnék, szeretnék visszapillantani életem folyására, arra, hogy milyen csodálatos utakon át vezetett pályafutásom". Visszaemlékezését azonban az 1803. évi meghívással kezdi — ifjúságáról, magyarországi életéről, forradalmár múltjáról mélyen hallgat... Leírja, hogy tanári állása mellett fontos helyeket töltött be a törvényszerkesztő Bizottságban és a Pénzügyminisztériumban. Az állami hitelszervezet kidolgozásával és a kincstári jobbágyok helyzetének javításával kapcsolatos rendeleteket sorolja fel legfontosabb alkotásai közé, de megemlíti, hogy „a császári kegy különös

megnyilvánulása jóvoltából résztvehettem az Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok közötti vita döntőbírósági elintézésében is". Ezután felsorolja későbbi hivatalait, magasabb kitüntetéseit, államtitkári és szenátori rangra emelését, majd magasztalja a cárt, hogy lehetővé tette a Birodalmi Törvénykönyv, a Szvod Zakonov megalkotását és életbeléptetését. Összesen két oldal terjedelmű feljegyzése végén családját a cár személyes gondviselésébe ajánlja.

Balugyánszky életútja valóban rendkívüli magaslatokat ért el — de csak akkor, ha későbbi pályáját magyarországi éveinek, küzdelmeinek alapjára helyezzük és abból kiindulva szemléljük. Visszaemlékezéseiből csak egy nagyon magasrangú közhivatalnok pályafutása tekint le reánk, mivel éppen az első fejezeteket — a felvilágosodás mozgalmában, majd a jakobinus szervezkedésben vitt szerepét — elhallgatta, ami egyébként kora tükrében érthető is volt, mivel ezt a feljegyzését tulajdonképpen a cárnak szánta.

Méltatói — elsősorban Baranov, továbbá Alegyinszkij, Nedzelszkij, Grigorjev és a többiek — tollából a következő képet kapjuk Balugyánszky egyéniségéről és Szperanszkijjal való együttműködéséről. Hallgassuk meg előbb Baranov véleményét.

„Balugyánszkyt ifjúkora óta az a vágy hevítette, hogy a népek életét, különféle viszonyaikat és igényeiket megismerje. Ez avatta Balugyánszkyt átfogó, enciklopédikus tudású emberré, ez alapozta meg szilárd gyakorlati tudását, melyben kevés kortársa kelhetett volna versenyre vele.

Az idők múlásával mindinkább megszilárdult benne az az őszinte, önzetlen vágy, hogy a szociális életet becsületes alapokon újjászervezze. Erejéhez és az adott lehetőségekhez képest minden igyekezetét a normális államrend megvalósítására összpontosította, arra vágyott, hogy a nép javát elősegítse és biztosítsa a társadalom jólétét — ezek voltak azok az eszmények, amelyek felé szűntelenül törekedett.

Pártatlan kortársai és életrajzírói egyöntetűen azt vallják, hogy mindenkinek, aki őt megismerte, azonnal feltűnt: milyen harmonikusan olvad össze egyéniségében a mély tudás és a gyermeteg jólelkűség, a tudomány és az emberiség iránti szeretet, a tudás sokoldalúsága és a klasszikus egyszerűség.

Melegszívűsége élete végéig sohasem hagyott alább és aki tanácsért vagy segítségért fordult hozzá, sohasem távozott dolgavégezetlen.

Hallgatóinak ítélete szerint lelkes és magával ragadó tanár

volt, akinek sokoldalú tudása hallgatóságát gyakran bámulatba ejtette. Tudományos tekintélye előtt mindenki meghajolt.

Mint főnök, egyszerű volt a beosztottaival való érintkezésben, mindig készséges és előzékeny, ugyanakkor szigorú és igazságos cselekedeteiben.

Ravaszság és hízelgés távol állottak tőle, nézetét mindig nyíltan kimondta, sőt ideges, lobbanékony természetének megfelelően kifejezésmódja nem volt éppenséggel tartózkodó. Tudott éles, sőt kíméletlen is lenni, amikor az ügyek — meggyőződése szerint — helytelen irányba fejlődtek.

Igényeiben Balugyánszky felettébb egyszerű volt, ellensége minden fényűzésnek, bár szeretett minden szépet és ízléseset. A legegyszerűbb ételeket kedvelte és ezeket szívesen fűszerezte magyar borokkal. Kedvenc bora a tokaji volt, mely távoli hazájára és ifjúkorára emlékeztette. Baráti lakomáknál az első felköszöntőt mindig új hazája felvirágzására mondotta, de gyakran beszélt első hazájáról is és vidám alkalmakkor szerette a tüzes magyar táncokat eljárni. Szívesen látott vidám fiatalságot maga körül és maga is részt vett játékaikban és a táncban.

A zenében is öröme telt, de jobban szerette Beethoven mély zenéjét, mint Rossini és az olasz iskola muzsikáját. Ifjúkorában maga is fuvolázott.

Erőteljes testalkatú volt és jó egészségnek örvendett. Az orvosokat kevésre becsülte és nem szívesen vette igénybe szolgálataikat.

Balugyánszky egyáltalán igen eredeti egyéniség volt mind megnyilvánulásaiban, mind pedig életmódjában. Senki iránt nem viseltetett ellenségességgel, de mégis annyian irígyelték tehetségét és sikereit, hogy sok titkos ellenséget szerzett azok sorából is, akik eleinte szellemi kincseiből táplálkoztak, hogy azután jóllakottan leváljanak róla, akárcsak a piócák.

Mennyi munkáját, ötletét, tervezetét titkolták el, vagy mellőzték hallgatással, hogy ne őt, hanem valaki mást emeljenek az általa épített piedesztálra és annak szerezzenek elismerést, dicsőséget és megbecsülést. Balugyánszky mindezt jól látta és tudta, de ha munkája és személyes érdemei kerültek szóba, mindig csak azt ismételgette: „vanitatum vanitas"...

Érdekes volt átnézni Balugyánszky részben megmaradt levélváltását különböző rendű és rangú kortársaival. Az a sokoldalú és terjedelmes levélváltás, melyet előzékenyen rendelkezésünkre bocsátottak, rendkívül értékes és tanulságos anyagot tár elénk. A szivélyes, túlságosan szolgálatkész, hízelgő leve-

lek, amelyeket az akkori idők nagyságaitól kapott, világosan mutatják, hogy csak kevesen voltak olyanok a vezető államférfiak között, akik ne vették volna igénybe Balugyánszky nagy tudását és élettapasztalatát...

Említésreméltó, hogy Szperanszkij és Balugyánszky között, akik mindketten rendkívül független jelleműek és különösen eredeti egyéniségek voltak, ennek ellenére sem keletkezett sohasem komolyabb nézeteltérés és egyetértésük, együttműködésük hosszú évtizedeken keresztül végig fennmaradt.

Közös tulajdonságuk a természetes észjáráson és a rendkívüli szellemi képességeken kívül alig volt. A két ember egyénisége igen nagy eltérést mutatott. A büszke, önérzetes, becsvágytól telített és önző Szperanszkijjal szemben Balugyánszky a munka szerény fanatikusa volt, aki ki nem állhatta, ha magasztalták; tehetségével és tudásával szolgálni akaró tudós volt, aki megvetette a dicsőségszomjat.

Szperanszkij szeretett szembetűnő szerepet játszani és hangsúlyozottan aktív módon fellépni, míg Balugyánszky belefeledkezett tudományos munkájába és ha csak tehette, elkerülte a nagyvilágot, és a társaságot. Szperanszkij nagyon óvatos, szófukar és zárkózott ember volt, aki minden szavát többször is meggondolta és megfontolta, míg Balugyánszky, a tüzes, ösztönös magyar nyíltszívű volt és gyakran élesbeszédű. Szperanszkij magatartása mindig és mindenütt tele volt büszkeséggel, méltósággal és előkelőséggel míg a lobbanékony Balugyánszky nem mindig tudott magán uralkodni. Szperanszkijnál túlsúlyban voltak a külsőségek, minden lépését előre kiszámította, ugyanakkor Balugyánszkyt szinte gyermekes egyszerűség jellemezte az emberekkel való érintkezésben. Szperanszkij gróf mindig nagyon akkurátus, elegáns udvari ember volt, Balugyánszky viszont hanyag és gondatlan volt ruházkodásban és külsejében, aki sokkal jobban érezte magát öreg házikabátjában, mint a főhivatalnoki frakkban, nem is beszélve az udvari díszöltözetről.

Az előbbi számításból volt jó az emberekhez, az utóbbi belső ösztönből és szívjóságból...

Mint tudjuk, Szperanszkij eredetileg nem részesült rendszeres és sokoldalú kiképzésben és fényes szellemi fegyverzetét későbbi erélyes és céltudatos önképzésének köszönhette. Ezzel szemben Balugyánszky ifjúságától kezdve szigorúan módszeres és akadémikus kiképzésben részesült. Mint már mondottuk, a klasszikus, ókori nyelveken kívül négy élő nyelven írt és olvasott. Szperanszkij a régi nyelveken kívül csak a

francia és angol nyelveket ismerte és szerette, németül pedig egyáltalán nem értett. Csak egyben tett túl Balugyánszkyn, nevezetesen abban, hogy anyanyelvét tökéletesen bírta, míg Balugyánszkynak az orosz nyelv eleinte bizonyos nehézségeket okozott, fogalmazványait többnyire latinul vagy franciául írta.[2a] Később egyébként tökéletesen elsajátította az orosz nyelvet is, amit nagyjelentőségű jogi munkái is bizonyítanak.

Először 1810-ben jött létre közeledés a két férfi között. A későbbi években a közös munka szoros kapcsolatot teremtett közöttük. Mint már mondottuk, teljes egyetértésben dolgoztak együtt és egyikük sem kezdett bele valamely munkába, mielőtt azt a másikkal meg nem tanácskozta volna. Baráti levélváltásuk és beszélgetéseik többnyire latin nyelven folytak. A nyíltszívű, őszinte Balugyánszky mindig barátilag és szívélyesen viselkedett munkatársával és barátjával szemben. Azon az emlékezetes megbeszélésen, melyet Nyikolaj Pavlovicsal trónrajutásának előestéjén folytatott, semmi olyat nem mondott, ami növelhette volna a császár ellenszenvét Szperanszkijjal szemben, hanem éppen ellenkezőleg, mindent megtett annak érdekében, hogy közelebb hozza őt a császárhoz, mikor azután mindketten ugyanannál a hatóságnál, egy és ugyanazon a feladaton dolgoztak, melyet hivatalosan Balugyánszkyra, mint a II. osztály főnökére bíztak, míg Szperanszkij a cártól tulajdonképpen semmilyen hivatalos címet és jelleget nem kapott, Balugyánszky önként átengedte kartársának az elsőbbséget és maga szerényen beérte a második hellyel. Szperanszkij járt a cárhoz beszámolni és Szperanszkijnak nagyon is megfelelt ez a hatásos feladat, miután most, mint közvetítő a cár és Balugyánszky között, de facto a főnök szerepét játszhatta, jóllehet az de iure Balugyánszkyt illette. Szperanszkij méltányolta kartársának ezt az önkéntes engedményét és tudatában volt annak, hogy soha és sehol sem találhatott volna még egy ilyen munkatársat. Balugyánszkynak is megfelelt az ügyeknek ez az állása, mert összhangban volt tartózkodó természetével".[3]

Ezt a képet szervesen egészítik ki Nedzelszkij szavai. „Balugyánszky, bármily magas tisztségekre emelkedett is, sohasem vált udvaroncca, mint ahogy nem lett száraz csinovnyikká sem. Független ember volt és maradt, aki azt az életcélt tűzte maga elé, hogy megismerje és az életbe is átvigye az igazságot, kerüljön az bármily árba is. Balugyánszky kitörölhetetlen nyomot hagyott tevékenységével az orosz állam és tudomány történetében; államférfiak nemzedékeit nevelte fel, önmaga pedig úgy áll a történelem fényében, mint a fáradha-

tatlan munkás, a szerénység és az igazságszeretet mintaképe".[4]

Sz. A. Vengerov hivatkozott munkájában kivételes munkabírása és emlékezőtehetsége mellett kiemeli Balugyánszky „szerénységét, egyszerűségét és azt, hogy mindenki szeretetét élvezte".[5]

A pétervári egyetem történésze, Grigorjev, Balugyánszkyról, mint „a leglelkesebb és legvonzóbb tanárról" emlékezik meg, aki széleskörű és szerteágazó tudásanyaggal rendelkezett és akit tanítványai ezért és igazságosságáért egyenesen bálványoztak.

A magunk részéről Balugyánszky szerepét és jelentőségét — mintegy háromnegyed évszázaddal méltatói tanulmányainak megjelenése után — magyarországi múltja ismeretében, természetesen más szemléletből vizsgáljuk, látjuk és értékeljük.

[1] Medemné id. m. 423. old.

[2] Baranov id. m. 36—37. old.

[2a] „Balugyánszky ... besitzt eine Masse der verschiedensten Kentnisse, versteht fast alle europäischen Sprachen, spricht aber keine einzige derselben gut, ausgenommen die ungarische. Für die lateinische hat er eine besondere Vorliebe; er machte Notizen und was er für sich selbst schrieb, lateinisch". (I. v. Grünewaldt id. m., 20. old.)

[3] Baranov id. m. 42—43. old.

[4] Nedzelszkij id. m. 114—115. old.

[5] Vengerov id. m. 82. old.

Balugyánszky Mihály

XXXVIII. FEJEZET

Balugyánszky Mihálynak az orosz jogtudomány és államszervezet terén alkotott életműve történeti mérlegét megvonni lényegében egyszerű művelet és nem vet fel különösebb problémákat. Orosz életírói és méltatói semmit nem tudnak Balugyánszky jakobinus múltjáról, felforgatás és istentelenség címén történt bevádoltatásáról, titkos társaságokban való részvételéről, számukra úgy jelenik meg, mint a cároknak egy felvilágosult, de inkább teoretikus jellegű tanácsadója, akinek pozitív és sikeres alkotásai a jogtudomány, jogtanítás és jogszerkesztés technikai területére korlátozódnak, viszont ezeknél messzebb mutató, szélesebb távlatokat nyitó elgondolásai nem jutottak túl az elméleti tervezgetés stádiumán. Így sem vitás Balugyánszky oroszországi működése mérlegelésének szempontjából, hogy a legújabb szovjet források szerint is az orosz jogtudomány haladó hagyományai közé tartozik, mint tevékeny részese azoknak a polgári reformtörekvéseknek, amelyek a XIX. századeleji Oroszországot korszerű közigazgatással, független bíráskodással, polgári jogbiztonsággal és jogegyenlőséggel felruházott, modern állammá akarták átalakítani. Mind jogalkotásainak szelleme, mind pedig a haladást száműzni kívánó reakciós erőkkel szemben tanúsított, tudóshoz méltó gerinces magatartása megérdemli a szovjet enciklopédiának róla nyújtott értékítéletét.

Magyarországi látható és eredményekben megfogható működésének mérlege szerényebb és jóval szűkebbkörű az oroszországinál. Ránkmaradt két tudományos munkája bármily sokat is jelentsen annak szemében, aki Balugyánszky Mihály indulását, szellemi formálódását és személyes kapcsolatait tüzetesebben ismeri, mégsem haladja túl a doktorátusi művek előírt kereteit. Honi működéséhez és eredményeihez tartozik az a kétségtelen tény, hogy kitűnő tanár volt, aki a nagyváradi akadémián tizenöt éven keresztül teljes eredménnyel tanított: szaktársainak megbecsülését, az ifjúság szeretetét és az ósdi maradiság képviselőinek ellenérzését kiváltva látta el kated-

ráját. Ha ehhez hozzávesszük a jozefinizmus és a magyarországi jakobinizmus vezérférfiaival való szoros személyes kapcsolatát, sőt egyesekkel barátságát, a Martinovics-összeesküvést előkészítő titkos társaságban viselt aktív szerepét és a — mondhatjuk — véletlen folytán végrehajtatlanul maradt letartóztatási parancsot, amellyel a hosszú bebörtönöztetés veszélyének, sőt, nem is romantikus túlzással, a vérpadnak árnyékába került, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy személye és működése nemcsak az orosz, hanem egyben a magyar jogtudománynak is haladó hagyományai közé kívánkozik.

Nem lehet vitás Balugyánszky Mihály emberi arcéle, jellemének mérlege sem. Kortársainak egybehangzó véleménye azt mutatja, hogy nagytudású, ritka munkabírású, szeretetreméltó, segítésrekész, tiszta szándékú ember volt. Nincs adat olyan cselekedetéről, amely köz-, vagy magánvonatkozásban jellemére foltot vetne. Pályájának merész ívelését nem elveinek eladásával, köpenyegforgatással, mások elgáncsolásával, szolgalelkűséggel érdemelte ki, hanem tehetségének sokrétűségével, szorgalmával, kivételes emlékezőtehetségével és szervezőképességével. Életrajzírói kiemelik nagyfokú szerénységét és a nyilvános, látványos szerepektől való visszahúzódását; e vonásának megítélése — bár nyilván konkrét tényeken alapszik — egész pályájának átfogó szemléletében a mai életrajzíró részéről némi hozzátételt igényel. Ha életútját a maga egészében vizsgáljuk, az a benyomásunk támad, hogy ez az ember előbb vagy utóbb, de úgyszólván mindent megkapott és elért, amit az ő indulási feltételei mellett azokban az időkben és esetekben egyáltalán el lehetett érni. Sűrű beadványai, melyekben ösztöndíj, kinevezés, előmenetel, pénzsegély, státusjavítás a visszatérő témák és amelyekhez újból meg újból a legdícsérőbb hangú bizonyítványok szerepelnek mellékletekként, annak az embertípusnak példájaként mutatják be, amely fáradhatatlan szorgalommal — akár mint diák, akár mint tanár, akár mint államhivatalnok — mindenütt eminensként jelenik meg, hamar nélkülözhetetlenné válik és ebben a helyzetben megengedheti magának a szerény fellépés külső attributumait. A nyilvános és mutatós szerepektől való idegenkedése pedig könnyen magyarázható esetleg annak az embernek a józan okosságával, aki nagyon is jól tudja, aki saját tapasztalatai árán, de más példáján is láthatta, hogy nem nemes és nem vagyonos származású ember számára az uralkodó osztályoknak fenntartott nyilvános és mutatós szerepek rendkívüli veszélyekkel járnak és rövid dicsőség után esetleg félelmetes

bukással végződhetnek. De még a legellenségesebb értékeléssel sem állíthatná bárki azt, hogy a törtetés, a karrierszomj hajtóereje irányította volna pályáját. Ha visszaemlékezünk a rektorságról való lemondásának történetére, a szimpla karrierizmusnak még a lehetőségét is el kell vetnünk. Inkább a nehéz sorból felvergődött embernek az anyagi és pozicionális helyzetjavulás iránti kényszerű érzéke mutatkozott meg attól az első beadványtól kezdve, melyben — kora szokása szerint — alázatosan ösztöndíjért esedezik, addig az utolsóig, ahol az Alexander Nyevszkij-rend nagykeresztjét megköszöni. De ezzel szemben sokkal nagyobb súllyal esik latba, hogy szívesen tette kockára szegényes, de mégis biztos nagyváradi katedráját akkor, amikor mint proszénior, szinte vádbeszéddel felérő felterjesztésében összefoglalta kora magyarországi pedagógusainak siralmas helyzetét, súlyos sérelmeit. És ugyanúgy elvei kedvéért kész volt odadobni pétervári katedráját is akkor, amikor pedig jogosan tarthatott attól, hogy fellépése miatt tanártársához, Raupachhoz hasonlóan esetleg elűzik Oroszországból. Másképpen alakultak ugyan a dolgok és pályafutása tulajdonképpen ezzel a bukással vette igazi kezdetét, de a véletlen művét előre semmiképpen sem láthatta.

Nem vitás Balugyánszky Mihály jelentősége az orosz-magyar kapcsolatok története terén sem. Ebből a korszakból eddig rendkívül kevés idevágó adalékunk állt rendelkezésre. Balugyánszky Mihály élettörténete, oroszországi magyar barátainak nagy száma és a künnjárt magyarok iránti nagyszerű magatartása egyaránt azt mutatja, hogy ezek a kapcsolatok 1849-ig sokkal élénkebbek voltak, mint ezt eddig sejtettük. Ami egészen természetes is, mert hiszen mind a két ország jelentéktelen fáziskülönbséggel, pontosan egyformán viszonyult az európai társadalmi fejlődéshez. Nem véletlen tehát, hogy — mint Balugyánszky írja Vuchetich Mátyáshoz — „itt Oroszországban a Magyarországról származó férfiakat elébe helyezik azoknak, akiket Európa többi részei küldhetnek". Balugyánszky életében az orosz-magyar kapcsolatok intenzitásának két tényezője komoly szerepet játszik. Az egyik az, hogy az akkori Magyarországon, a Kárpátok alatti részeken nem kisszámú orosz lakosság él és Balugyánszkyt éppúgy, mint Kukolnyik Vaszilt és a többit kétségkívül magyarországi orosz származásuk is segíti ahhoz, hogy Oroszországban magasra ívelő pályát fussanak be. De megjelent Balugyánszky életében a Reguly által megtestesített másik összekötő kapocs, a magyarság oroszországi őstörténetének vonatkozása is; Oroszországba érkezésétől kezdve[1]

végigkísérti az a gondolat, — mely leveleiben is fel-felbukkan — hogy a magyar őshaza kérdésének megoldását az oroszországi rokonnépek körében kell megtalálni.

De elmondhatjuk azt is, hogy Balugyánszky oroszországi meghívása mögött rejtett jakobinus kapcsolatok is állnak; a magyar és orosz jakobinizmus történetének kutatói előtt tehát olyan elindulási nyomok kínálkoznak, amelyek esetleg nagyon érdekes eredményekhez fognak elvezetni. Aligha képzelhető el, hogy Balugyánszky személyiségéről, nézeteiről, magyarországi működéséről ne szereztek volna teljesen részletes, átfogó képet azok az államférfiak, akik a felvilágosodás zászlaja alatt kormányozták a meghívás előtti és utáni esztendőkben Oroszországot. Inkább szakvonatkozású, de nem kevésbé érdekes téma lesz annak számára, aki egyszer hozzájuthat Balugyánszky irattárakban és levéltárakban fekvő tervezeteihez és anyaggyűjteséihez, megvizsgálni, hogy az ő oroszországi jogszerkesztő és reformtevékenységében hol és mennyiben mutatkoznak meg akár az akkor tételes magyar jognak bizonyos szerkezeti sajátságai vagy megoldásai, akár a jogi és politikai reformgondolatok itthoni műhelyének — gondoljunk az 1790-es évek hallatlan méretű röpirodalmára — különböző reformtervezetekben megnyilatkozó leszűrődései. Mindehhez azonban az szükséges, hogy a levéltárakból mielőbb előkerüljenek Balugyánszkynak azok a terjedelmes tervezetei és felterjesztései, melyekről tudunk, de nem ismerjük őket, vagy esetleg olyanok is, amelyekről nem is tudunk.

Egyetlen kérdés marad nyitva Balugyánszky személyének, pályájának és élete művének megítélésében és ez az a kérdés, vajjon politikai és társadalmi meggyőződésének végső szövetében ki volt Balugyánszky? Félbemaradt forradalmár-e, akit a történelmi helyzet mostohasága, saját temperamentumának mérsékeltebb volta és jogászi élethivatásának szűk kerete a liberális reformer szerepére korlátozott, vagy pedig nem több, mint egymást követő uralkodók felvilágosult, de lojális szolgája, aki a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendszerek kinövéseit és avultságait próbálta csak nyesegetni, anélkül, hogy azokon túllátott volna. Nehéz erre a kérdésre egy szóval felelni, egyrészt azért, mert nincs a kezünkben olyan adalék róla, vagy tőle, amely erre a kérdésre kétséget kizáró feleletet adna, másrészt azért, mert olyan korokban, mint aminők a Balugyánszkyé voltak, ez a kétféle beállítás nem mindig válik el élesen a különféle emberek, sőt egy-egy ember pályája folyamán. Jellegzetes vonása a haladó, terjeszkedő, előretörő,

a fejlődés élvonalában járó kapitalista-burzsoá fejlődésnek, hogy forradalmi jellegű nekiindulás után előbb-utóbb óhatatlanul bekövetkezik az elért eredményeket konszolidálni, megőrizni, a mögöttük feltörekvő proletariátussal szemben biztosítani kívánó polgárság megtorpanása, a monarchia és a reakció erőivel való kiegyezés. Ez a forradalmi nekiindulás és a reakcióba hajló megtorpanás egyetlen ország fejlődésében is nem egy, hanem több hullámban ismétlődve figyelhető meg. Balugyánszkynál pedig, aki hosszú életpályája során két országban is átélte ezt a folyamatot, különös élességgel figyelhetjük meg a történelem dialektikus változásainak az egyéni életpályára való hatását. Minden okunk megvan annak feltevésére, hogy Balugyánszky a felvilágosult abszolutizmus légkörében nyert neveltetése után egyenes vonalban eljutott a jakobinus forradalmisághoz. Az itt kapott ijesztő lecke után azonban életreszóló módon megtanulta, hogy a múlt hatalmasságaival nem tanácsos ujjat húzni és minthogy nem volt a végső következményekig elmenő harcos forradalmárok sorából, megelégedett a liberális reformer szerényebb, de biztonságosabb szerepével; azonban ebben a szerepben, ha kellett, tudott bátor, harcos és önérzetes is lenni. S ha ő maga nem is vállalta még egyszer a forradalmár pálya kockázatait, de döntő szerepe volt egy olyan nemzedék felnevelésében, amely véghezvitte az elkövetkező korszak reformjait, így az 1864. évit is és előkészítette a forradalmi változás eszméjének végső kiérlelődését.

[1] 1804-ben Orlayval együtt pártfogásába veszi a Moszkvába érkezett Nagylaki Jaksics Gergely orientalistát, aki a magyarok eredetét kutatta Oroszországban (Felső Magyar Országi Minerva, 1825, II. Negyed, 203—206. old.).

A JEGYZETEKBEN FELSOROLT MUNKÁKON KÍVÜL FELHASZNÁLT EGYÉB FORRÁSOK

1. Алединский: Некролог Балугьянского. Северная пчела, 1847, 49. szám.
2. Egyetemes Magyar Enciklopédia, V. köt., 472. old.
3. Фатеев, А. Н.: К истории юридической образованности в России. Прага 1923.
4. Филиппов: Император Николай I и Сперанский. Юридический вестник, 1897.
5. Геннади: Справочный словарь о русских писателях и ученых. Санкт-Петербург 1876.
6. Kató István: A magyar jakobinus mozgalom. Bpest 1951.
7. Кралицкий, Анатолий: Михаил Балугьянский. »Слово« című napilap, Львов 1864, 30. szám.
8. Rizner, L. V.: Bibliografia pisomnictva slovenského, I. köt.
9. Сухомлинов, М. А.: Материалы для истории образования при Александре I.
10. Tardy Lajos: M. A. Balugjanszkij (Jogtudományi Közlöny, 1952. évi 7. szám).
11. Wurzbach: Bibliographisches Lexikon des Kaiserthum Österreich (Wien, 1856, I. rész, 139—140. old.)

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. A kassai kir. akadémia 1786. évi tanulmányi értesítője 24
2. Az egykori nagyváradi jogakadémia épülete 56
3. Az udvari vizsgálóbizottság kimutatása a magyarországi titkos társaságok tagjairól 96
4. Szentmarjay Ferenc 1794 december 16-i kihallgatásának jegyzőkönyve 96
5. Balugyánszky kinyomtatott doktori vitatételeinek címlapja .. 112
6. Balugyánszky doktori disszertációjának kéziratos címlapja .. 120
7. Ferenc császár döntése Balugyánszky Oroszországba távozása tárgyában 144
8. A Sándor cárhoz intézett óda címlapja és ajánlása 152
9. Balugyánszky oroszországi „Szolgálati Kimutatásának" első lapja (a leningrádi állami levéltárból) 168
10. Balugyánszky Mihály arcképe 240

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КАНДИДАТСКОЙ ДИССЕРТАЦИИ

Михаил Андреевич Балугьянский родился в 1769 году в селе Фелшёольшва (Вьщня—Олшава), входящее в те времена в состав Венгрии; семья его была русского происхождения. После окончания гимназии, он учился сначала на философском факультете, а затем на юридическом факультете академии г. Кашша (Кошице). Он окончил юридический факультет Венского университета под руководством знаменитого профессора Зонненфельса, сторонника рационализма. Будучи молодым студентом в г. Кашша, он, вместе со своими друзьями, которые впоследствии, после открытия заговора якобинцев в Венгрии, были казнены, присоединился к прогрессивному движению того времени. Благодаря достигнутым отличным успехам в учении, Балугьянский в конце своей университетской деятельности в Вене, получил по конкурсу кафедру на юридическом факультете в академии г. Надьварад (Орадеа). Здесь он вскоре подвергся яростным нападкам из-за его прогрессивных взглядов. Балугьянский продолжал усовершенствоваться во всех отраслях юридических наук, в то же время под влиянием Великой французской буржуазной революции работая в одной из политических организаций, а именно в тайном обществе, основанном Мартиновичем под названием »Общество свободы и равенства«. По свидетельству сообщений, написанных агентами правительства — сообщения эти недавно были найдены в Государственном архиве Венгрии — тайная полиция была также осведомлена о деятельности Балугьянского и его имя было занесено в список вместе с 44-мя »наиболее опасными революционерами« страны. После открытия заговора был выдан также мандат на арест Балугьянского. Все же, по административным причинам, арест его был отложен, затем — вероятно потому, что было много заключенных в тюрьмах в связи с этим делом, а также из-за того, что правительство полагало, что уже в достаточной степени терроризировало страну — он не был арестован. Под надзором полиции Балугьянский смог продолжать читать лекции, но в течение периода реакционного давления он почувствовал непреодолимое отвращение к государственному строю Венгрии. Он все же продолжал свои занятия юридическими науками. На юридическом факультете Будапештского университета он сдал государственные экзамены и подготовил докторскую диссертацию, найденную лишь недавно. Диссертация эта является предвестницей тех научных работ, которые Балугьянский впоследствии написал в России. Его реформаторские идеи содержат чрезвычайно интересную и своеобразную смесь экономических теорий меркантилистов, физиократов и либералов. Получив диплом доктора юридических наук, Балугьянский начал переписываться со своим старым приятелем и земляком И. С. Орлаи, эмигрировавшим в Россию и ставшим врачом царя. Орлаи сообщал Балугьянскому в своих восторженных письмах о мощном культурном подъеме в России, о новых русских университетах и о свободе университетской жизни. Балугьянский был воодушевлен этими сведениями о родине своих предков.

Получив приглашение Новосильцева занять кафедру в Педагогическом институте в Петербурге, Балугьянский принял это предложение

без малейшего колебания и попросил у императора Франца разрешение покинуть страну. Император дал ему разрешение под условием, что Балугьянский никогда больше не вернется назад. Это решение не могло поколебать решимости Балугьянского осуществить свой план. В декабре 1803 года он отправляется в путь. В Петербург он прибыл 4 февраля 1804 года.

Жизненный путь, пройденный Михаилом Андреевичем Балугьянским в России, известен в Советском Союзе; поэтому мы упомянем о нем лишь вкратце. Он был профессором, затем деканом, наконец ректором Педагогического института, впоследствии Петербургского университета. Он был одним из первых поборников освобождения крестьян и составил на эту тему трехтомный доклад. Из-за своих прогрессивных взглядов и непоколебимых позиций, он должен был оставить университетскую кафедру. Все же он продолжал свою деятельность на государственной службе, руководя, в качестве статс-секретаря, II. отделением Государственной канцелярии. Ему принадлежит выдающаяся роль в деле создания Свода Законов в 15 томах. В »Большой Советской Энциклопедии« мы читаем о Балугьянском: — он был »сторонником либеральных реформ и преобразований по крестьянскому вопросу«. В конце своей жизни, в 1845 году, он посетил Венгрию, где ему был оказан самый сердечный прием. Он умер 3 апреля 1847 года.

Значительность деятельности Балугьянского на поприще русско-венгерских отношений не подлежит сомнению. История его жизни и его связи показывают, что эти отношения до 1848 года были более оживленными, чем мы до сих пор предполагали.

Вокруг биографии Балугьянского возникают иные проблемы, именно в связи с русско-венгерскими отношениями. Совершенно невозможно себе представить, что в момент его приглашения либеральные государственные деятели, руководившие в это время умственным развитием в России, не знали об истории его жизни, не были осведомлены о его якобинском прошлом. Не скрываются ли какие-то якобинское связи с этим приглашением? Наконец следует поставить следующий вопрос, кем был Балугьянский? Неудавшимся революционером, которого ограниченность его положения, умеренность его характера осудили на роль реформатора-постепенновца, или же он, будучи рационалистом по своим воззрениям, оставался все же лояльным слугой нескольких государей, слугой, который стремился смягчить существующую социальную систему, основанную на эксплуатации, не предвидя будущее историческое развитие? Трудно разрешить эту проблему. С одной стороны у нас нет данных, на основании которых можно было бы ответить с уверенностью, к тому же трудно прийти к заключению и потому, что в ту эпоху два мировоззрения не всегда были остро разделены. Характерной чертой капиталистического буржуазного развития является то, что первоначальный революционный порыв сопровождается нежданной остановкой, и буржуазия для того, чтобы закрепить за собой перед раскрывающимися новыми силами уже достигнутые результаты, идет на компромис с реакционной властью. Мы имеем все основания предполагать, что Балугьянский, чья молодость была окружена атмосферой просвещенного абсолютизма, пришел по прямой линии к самым якобинским революционным идеям. После полученных им уроков жизни, не будучи революционером идущим до конца, он удовольствовался ролью либерального реформатора, но в этой роле он сумел быть храбрым и гордым борцом за идеи прогресса.

Лайош Тарди

NÉVMUTATÓ

Abaffy Ferenc 85
Abafi Lajos 28, 47
Alegyinszkij 236
Almásy Mihály 9
Arakcsejev, A. A. 159, 176, 178, 179,
Aranka György 44, 60, 82
Armfelt Sándor 224
Arszenyev, K. I. 177, 178, 181, 190
Bacsányi János 21, 23, 31, 32, 33, 34, 44, 75, 82
Baer, K. E. 223, 224
Baldacci 147
Ballagi Géza 55, 84
Balugyánszky Anna 163
Balugyánszky András 7, 8, 9, 10, 19
Balugyánszky Béla 12
Balugyánszky Erzsébet 173
Balugyánszky Jakab 7
Balugyánszky János 8, 27, 230
Balugyánszky József 150, 163
Balugyánszky Katalin 173, 232
Balugyánszky Mária 163
Balugyánszky Sándor 185, 232
Baranov, Platon 13, 23, 28, 42, 47, 58, 61, 78, 90, 141, 154, 164, 174, 175, 179, 184, 188, 192, 201, 205, 206, 210, 226, 235, 240
Baranyi 214
Barco Vince 34, 94
Barcsay Ábrahám 82
Barics Béla 36, 85, 87, 117
Baróti Szabó Dávid 21, 32, 54
Barsev, J. 210
Bartolomej, F. 226
Beccaria 109, 159
Bedekovich 114, 115
Beethoven, Ludwig van 237
Benda Kálmán 4, 28, 34, 47, 84, 88, 89, 96, 97, 98, 104
Berlász Jenő 67
Bernakovics 114
Berzeviczy-család 22, 26
Berzeviczy Gergely 153
Bessenyei György 42, 59
Bél Mátyás 215
Bérczy Károly 233
Bikessy András 33, 92, 93, 94, 100
Bixatich András 25
Bljudov, D. N. 222
Blumauer Alois 44
Bognár 114, 115, 116
Bonaparte, l.: Napoleon
Borovszky Samu 13
Bozóky Alajos 54, 133
Böttiger, Karl Wilhelm 172
Brassói Miller Jakab Ferdinánd 50, 57, 58, 60, 103, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 153, 213, 218
Bronyevszkij, Vlagyimir 11, 13, 21, 23
Bujanovics Kornél 89
Calvo, Carlos 187
Chiolich Miksa 55
Christan 114
Clemens, Ferdinand 75, 77, 87
Csekey István 226
Csizsov 177
Czartoryski Ádám 160, 161
D'Alembert, Jean le Rond 159
Daragan, P. 226
Darby, John Nelson 187
Dayka Gábor 25
Degré Alajos 229, 230, 232, 233
De Guignes, Joseph 214, 221
Delivuk Márk 96
Dellefont 115
Demién Antal 51, 52, 87
Dereskey 115
Dessewffy-család 9
Dessewffy tábornok 233
D'Este Viktor 25, 44
Diderot, Denis 159
Dobsa 172
Domokos Lajos 63, 66, 68
Dreyfus 187
Dubinszky Mária 8

Dudek Jakab 92
Du Bois de Molignière 217
Du Hamel 120, 121, 122, 125
Dzsansijev, 201
Eckhart Ferenc 4, 13, 28, 41, 72, 104, 114, 133
Eckhardt Sándor 89
Ember Győző 13
Erdélyi László 24, 89
Erőss Pál 22
Faber Antal 131, 135, 136, 154, 155
Fark Kristóf 29
Farkas Róbert 22, 23, 28, 115
Fatyejev, A. N. 13, 18, 23, 34, 42, 47, 58, 59, 60, 61, 90, 104, 141, 154, 164, 169, 174, 175, 179, 180, 181, 184, 188, 190, 192, 206, 210, 226
Fauchille, Paul 187
Favassy-család 9
Fekete János 99, 155
Ferenc császár 45, 80, 81, 91, 94, 110, 126, 147, 148, 149, 152, 174
Ferenc József, I. 168
Fessler Ignác Aurél 171, 172, 173, 174, 175, 229, 232
Fessler Ignác Aurélné 224, 226
Finánczy Ernő 18, 23, 28
Fojnyiczkij 197
Forbonnais, François Véron 119, 121
Fölsch 38
Fraknói Vilmos 94
Frigyes (Nagy) 124
Friml Aladár 18
Galicin, A. N. 176, 193
Galics 177
Gegenbauer István 42
Gittl Ignác 42
Glubosicky, lásd Klobusitzky
Gotthardi, 47
Gotzigh 115
Graefe 177
Gribojedov, A. Sz. 175
Grigorjev, V. V. 179, 236, 240
Grotius Hugó 45, 57
Grusz 115
Grünewaldt, I. 226, 240
Gurjev 174, 181, 182, 183
Gyarmathy Sámuel 214
Gyárfás Károly 44
Gyibics 193
Gyurits András 76
Gyurkovics Ferenc 55, 85, 87, 89
Hadzsega Vaszil 13
Hajnik 115
Hajnóczy József 26, 34, 35, 41, 85, 93
Haller József 63, 99
Halpert, Alexander 226
Hannulik János Krizosztom 150, 152
Haydn, Joseph 44
Heckenast Gusztáv 28
Heger Antónia (Balugyánszky Mihályné) 150, 219, 225
Hermann 177, 178, 217
Hidvégi István 4
Hirgeist Ferenc 85, 89, 92
Hobbes, John 106
Hodossy-család 216
Hoffmann Lipót Alajos 47
Holbach, Paul Henri Dietrich d' 82
Holéczy Mihály 175
Hollósy Kornélia 231
Horánszky Lajos 34
Horváth Jenő 61
Hovanszkij 223
Humboldt, Alexander 223
Illésházy 115
Izdenczy József 90, 99
Jacquin 47
Jakobi 182, 183
Jancsó Elemér 61
Jankovics Tivadar 140, 142, 143
József császár 21, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 34, 37, 38, 46, 49, 51, 52, 57, 62, 63, 64, 80, 81, 82, 91, 99, 107, 124, 143, 175, 213
József nádor 127, 234
Juricskay László 92, 94
Juskov, Sz. V. 164, 169, 188, 192, 197, 209, 210
Kalacsev 197
Kankrin, J. 223
Kapger 224, 226
Kapy 135
Karamzin, N. M. 168
Kassay Mihály 44, 60
Katalin cárnő 124, 159, 160, 161, 165, 200
Kató István 84
Katona István 214
Kavanagh 95
Kavelin 177, 178
Kazinczy Dienes 59, 92
Kazinczy Ferenc 21, 25, 31, 32, 33, 34, 42, 43, 44, 46, 59, 60, 75, 93, 97
Kazinczy Miklós 59, 60, 83, 92, 94, 95, 97, 100, 132

Kelemen Imre 126, 132, 212, 213, 218, 220
Kemenes János 4
Kengyelatz Konstantin 220
Keppen, P. I. 12, 219, 223
Keresztúry Ferenc 216, 221
Keresztúry József 60, 136, 218
Kéry tanár 225
Kink Rudolf 42
Kiss Antal 21
Klaproth, H. J. 214, 221
Klobusitzky Vince gróf 221
Kocsubej, Viktor 184, 193, 223
Konderits 115
Komar Konsztantyin 225, 226
Komáromy Ambrus 21
Komjáthy Sándor 216, 221
Kompenhausen 184
Koppai Károly 85
Korff, M. A. 174, 183, 184, 190, 192,
Korkunov, N. M. 193, 194, 197, 198, 199, 201
Korovin, E. A. 4, 197
Kosciuszko, Tádé 235
Kossuth Lajos 228
Koszó János 175
Kovács Imre 131
Körösi Csoma Sándor, 223
Kövi Sándor 41
Krály József 31, 33, 34
Krail Antal 44, 85
Krausz Godofréd László 221
Krug 214
Krüdener Júlia 176
Kukolnyik Bazil 33, 172, 174, 211, 212, 216, 227, 232, 243
Kultsár István 138
Kunyicin 177, 190
Kurakin 166
Kutschera, Johann 147
Kuzmenko, V. Z. 164
Laczkovics János 44, 92, 93, 94, 95, 97, 104
La Fontaine 187
Laharpe, Fréderic César 137, 159, 160, 189
Lakics György 22, 55, 70
Lapradelle 187
Lassú István 148
Lányi József 146
Lehnau Ferenc 87, 88
Lehrberg 215
Leibniz Gottfried Wilhelm 45
Lenin, Vlagyimir Iljics 13
Ley 212
Lipót császár 31, 44, 47, 70, 72, 79, 80, 81, 91
Lisznyay Kálmán 233
Liszt Ferenc 225, 227
Lipthay 115
Lódy Péter 171, 172, 174, 177, 211, 216, 218
Lopukin 162, 223
Mačik Konstantin 169
Magnyickij 176, 180
Magyar Miklós 12, 13
Mally 115, 116
Marcibányi 233
Markovics Pál 87, 88, 218
Martini, C. A. 105, 106, 109, 114
Martinov 216
Martinovics Ignác 24, 28, 33, 43, 44, 78, 84, 89, 91, 93, 94, 99, 100, 112, 131, 171, 242
Marx, Karl 39
Mályusz Elemér 34, 61, 77, 84, 97
Mária Terézia 8, 11, 15, 18, 22, 31, 35, 36, 38, 105, 124, 133
Medem Nyikolaj 226
Medemné, Balugyánszky leánya 18, 38, 42, 78, 88, 141, 164, 174, 175, 176, 179, 191, 192, 210, 223, 226, 229, 232, 234, 235, 240
Merignhac, nemzetközi jogász 187
Metternich kancellár 228
Mezburg József 141
Mérei Gyula 13
Mihalkovich 96
Mihalóczy György 21, 50, 58, 60, 101, 102, 103, 127, 129, 131, 132, 133, 136
Miklós cár 174, 189, 193, 229
Miller Jakab, lásd Brassói Miller Jakab Ferdinánd
Mirabeau 47, 121
Mirievoi Jankovits Tivadar 140, 142, 143
Miskolczy Farkas 66
Mitrofanov, P. 34, 42, 47, 48, 54
Molnár János 226
Montesqieu, 31, 82, 159
Mordvinov 179, 184, 223
Morvay Győző 155
Mozart, Wolfgang Amadeus 44
Morus Tamás 21, 23
Muravjov, Mihail Nyikolajevics 223
Müller Wilibald 42, 47
Nagy Ignác 230

Napoleon 99, 137, 159, 160, 166, 176
Nedzelszkij, E. 180, 210, 236, 239, 240
Nemessányi András 89
Nesselrode, Karl Robert 162, 223
Németh János jogügyi igazgató 28, 41, 94, 95, 96, 99, 127
Németh János tanár 136
Novák István 29
Novoszilcev (Novosilzef) 138, 139, 140, 160, 161, 176
Orczy Lőrinc 32
Orlay János 45, 47, 127, 135, 137, 139, 141, 142, 144, 145, 150, 161, 172, 213, 220
Ortvay Tivadar 77
Osswald János 42
Ottuv, K. 169
Őz Pál 41, 85, 92
Paine, Thomas 82
Paitzkoffer Antal 92
Pallasz, P. Sz. 44, 140
Pancera 115
Pankevič, Iván 12, 13
Pankratova, A. M. 141, 163, 164
Panyin, N. P. 223
Pákey Lajos 44, 60
Pákh Albert 233
Pál cár 137, 159
Pálffy Albert 233
Pálffy Károly 55, 146
Paulinyi Oszkár 4
Pehem 38, 44, 45
Perczel Sándor 230, 232
Perényi József 4
Perlaky István 87
Petőfi Sándor 233
Petrasovich András 76
Petrichevich Horváth Lázár 231
Petrovich József 29, 87
Péchy Imre 63
Péter I. cár 30, 160, 165, 185, 200
Pichler 96
Pipin, A. N. 175
Pliszov 178
Podmaniczky-család 26, 70
Podobnik 115
Politis 187
Potocki, Szeverin 184
Pray György 59, 214
Pruzsinszky József 89
Pufendorf S. 45
Radocsay János 51
Ramann L. 227
Ratschky K. 43, 44
Raupach, Ernst Salomon 174, 177, 178
Razumovszkij, A. K. 176
Rákóczi Ferenc, II. 20
Reguly Antal 220,223, 224, 225, 226, 228, 229, 243
Reiszig Ede 67
Reviczky József 87, 88, 90
Révai József 13, 62, 67
Révai Miklós 14
Ribeaupierre 223
Risinger Özséb 30
Robespierre, Maximilien 85, 174, 177
Rosenkampff 173
Rosenmann István 53, 212
Rossini Gioacchino Antonio 237
Rosty Antal 87
Rosty Ferenc 87
Rouard de Card 187
Rousseau, J. J. 31, 70, 82, 92
Rudinszky ügyvéd 59, 83
Runyics 176, 177, 178, 179, 180, 181, 185, 190
Rupp órás 92
Sajnovits János 214
Salamon Norbert 25
Samil 233
Sauer Ambrus 18
Saurau 93
Sax Mihály 87, 88
Sáfár Imre 132, 153, 155
Sándor cár 45, 125, 137, 138, 139, 150, 151, 152, 155, 159, 160, 165, 172, 174, 176, 184, 185, 186, 187, 189, 201, 220
Sándor Lipót 34, 61, 77, 95
Schaetzel 115
Schedius Lajos 48, 217, 218
Scheidler 38
Schlözer, A. 214, 215, 220
Schodelné 233
Schőner Ferenc 92
Schwartner Márton 153, 217, 218
Selihova, Irina 4
Sjögrén 223
Sonnenfels, Joseph, bécsi egyet. tanár 2, 5, 29, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 57, 75, 86, 87, 90, 96, 106, 109, 111, 112, 114, 117, 121, 122, 123, 125, 229
Spira György 13

Splényi-család 26
Smith Adam 45, 113, 119, 121, 125, 182, 183
Stéger 231
Stein, Heinrich, vom 173, 223
Stoll 47
Stolpakov I. 224, 226
Storch 183
Stur József 87
Schwabel János 87
Sumerau 212
Szabó Sáróy Sámuel 44
Szalavjov 177
Szántó Imre 13
Szentjóbi Szabó László 59, 126
Szentmarjay Ferenc 31, 32, 33, 34, 41, 85, 87, 89, 92, 93, 94, 95, 97
Szerdahelyi Antal 51, 56, 57, 58, 127, 128, 129, 132, 133, 153
Szeredonyin 166, 169
Széchenyi Ferenc 54, 153, 217
Széchenyi István 13
Szüts 96
Szilágyi Sámuel 66, 68
Szilla Miklós 89
Szinnyey József 28
Szlávy György 59, 83, 89, 126, 155
Szlávy János 59, 83, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 104, 126
Szmetanovics Károly 89
Szolarcsik (Szolarcsek) Sándor 28, 31, 32, 33, 34, 42, 88, 89, 94
Szolovjov 177
Szperanszkij M. M. 165, 166, 167, 168, 173, 181, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 205, 211, 236, 238, 239
Sztáray-család 26
Sztáray Kristóf 31, 33, 71, 87
Sztáray Mihály 92
Sztojkovics Afanaszi 212
Sztrogonov 160, 161, 223
Szuhányi Ferenc 18, 21, 23
Szulyovszky Menyhért 34, 85, 92
Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics 72, 137
Szüts István György 217, 218
Szvencickij, L. 12, 219
Táncsics Ignác 34
Tarjány 96
Teleky Sámuel 63
Terjajev 217
Tersztyánszky Dániel 16
Terloits 216
Tertina Mihály 144, 153, 220
Tichy István 25
Tokody György 51, 66, 67, 71, 75, 87, 88, 102, 103, 127, 129, 132, 135, 146
Toldy Ferenc 225, 226
Tolnai Gábor 28
Tolsztoj P. A. 193
Tolsztoj, L. N. 173
Tompa Mihály 233
Tomtsányi Ádám 218
Török Lajos 34
Trattner Mátyás 103
Tuczy János 18
Újfalussy 115
Uvarov 173, 176, 223
Ürményi József 16, 22, 55, 94, 96, 99
Vadnay Károly 232
Vajda Pál R. 72
Van Swieten, G. 31, 37
Varga 136
Vass János 135
Vaszilcsikov 193
Váczy János 88
Vályi András 13
Várady Zsigmond 78, 84
Vécsey József 93, 97
Végh 115
Vengerov, Sz. A. 164, 175, 179, 180, 240
Verhovszky Sámuel 42
Virág László 59, 83
Virszt 182, 183
Visnyevszkij 177
Vizer János 175
Voltaire 32, 99, 159
Vörös Antal 4
Vuchetich Mátyás 44, 51, 87, 217, 218, 226, 243
Wagner Vilmos 132
Wallis 94
Weissengruber Antal 36
Weissengruber Károly 51, 52, 55
Wick Béla dr. 23
Wiczay Menyhért 34
Wolff Christian 45, 106
Wolff, G. 42
Zaffiry László 66, 68
Zavadovszkij 161
Zeiller 38, 44, 45, 53
Zichy Károly 98, 99
Zinner János 30
Zjablovszkij 178, 217

TARTALOMJEGYZÉK

Első rész

oldal

Előszó. 3

I. fejezet. A Balugyánszky-család. Jobbágyvilág Felsőolsván. 7

II. fejezet. Első iskolaévek. A Ratio Educationis és a sátoraljaújhelyi gimnázium. 14

III. fejezet. A kassai gimnázium. Tanárai. Diákélet. 19

IV. fejezet. Bölcsészévek. Tantárgyai, évfolyamtársai. Az első ösztöndíj. 24

V. fejezet. A kassai jogakadémián. A város szellemi arculata. Baráti kapcsolatok kialakulása. Kazinczy. 29

VI. fejezet. Ösztöndíjjal a bécsi egyetemen. II. József főiskolai politikája. Sonnenfels és tanai. 35

VII. fejezet. A bécsi aufkläristák. Barátsága Orlay Jánossal. Tanárainak róla alkotott véleménye. 43

VIII. fejezet. Pályázat a nagyváradi jogakadémia tanszékére. Versenyvizsgák. Sonnenfels javaslatára Balugyánszkyt nevezik ki. 49

IX. fejezet. Az új professzor bemutatkozása. Tantárgyai. Folytatja tanulmányait. Váradi társasága. 56

X. fejezet. József császár halála és a bihari közhangulat. A megye közgyűlése panaszt emel Balugyánszky „felforgató tanai" miatt. 62

XI. fejezet. A helytartótanács foglalkozik a panasszal. Döntése. 69

XII. fejezet. El akarja hagyni Nagyváradot. Sikertelenül pályázik a pozsonyi akadémiára. 74

XIII. fejezet. A francia forradalom magyarországi kihatása. A rendi reakció. Forradalmi mozgolódás Nagyváradon. 79

XIV. fejezet. Balugyánszky Pestre készül. Pesti társasága. Megpályázza a politikai tanszéket. Mást nevezznek ki. 85

XV. fejezet. A Martinovics-szervezkedés. Szlávy János beszervezi. Juricskay besúgójelentése. Bikessy András feljelentése. Elfogatóparancs. 91

oldal

XVI. fejezet. Szlávy mentővallomása elhárítja a perbefogás veszélyét. Teljesen visszahúzódik; tanul és tanít. Szigorlatai. 99

XVII. fejezet. Doktori vitatételei. 105

XVIII. fejezet. Disszertációja a gabonaraktárakról. 117

XIX. fejezet. Doktorrá avatják. Felveszi a kapcsolatot Orlay Jánossal. A váradi akadémia dékáni székében. 126

XX. fejezet. Utolsó nagyváradi évei. Fokozódó érdeklődése Oroszország iránt. Levélváltás Orlayval, a cár háziorvosával. Meghívják Pétervárra. 135

XXI. fejezet. Döntő elhatározásra jut. Folyamodványa az uralkodóhoz kibocsátása iránt. A helytartótanács és a kancellária véleményezése. Ferenc döntése. .. 144

XXII. fejezet. Családot alapít. Dicsőítő ódát ad ki Sándor cárhoz. Elindul Oroszország felé. 150

Második rész

XXIII. fejezet. Megérkezik Pétervárra. Sándor uralkodásának első évei. Bemutatkozása a vezető államférfiaknál. 159

XXIV. fejezet. Tanszéki és irodalmi működésének kezdete. Tudományos sikerei. Megismerkedik Szperanszkijjal. Alkotmánytervezete. 165

XXV. fejezet. A Törvényszerkesztő Bizottság elnöke lesz. Fontos megbízatások. Találkozás Fessler Ignác Auréllal. Dékánná, majd rektorrá választják. .. 170

XXVI. fejezet. Az új reakciós irányzat megtámadja liberális tanártársait. Balugyánszky kiállása. Elmozdítják rektori tisztségétől. Lemond katedrájáról. 176

XXVII. fejezet. Pályájának új alakulása. Pénzügyi reformjavaslatai. Működése a pénzügy- és igazságügyminisztériumban. 181

XXVIII. fejezet. Törvényszerkesztő tevékenysége. Ítéletfelülvizsgáló működése. Szerepe az Amerikai Egyesült Államok és Anglia közötti választóbírósági ítélet meghozatalában. 188

XXIX. fejezet. Átveszi a Kancellária II. osztályának vezetését, mint államtitkár. Együttműködése Szperanszkijjal. 189

XXX. fejezet. Fontosabb jogirodalmi alkotásai. Tervezete a közigazgatás újjászervezésére. 193

XXXI. fejezet. Korkunov a tervezetről. A tervezet haladó vonásai. 198

XXXII. fejezet. Balugyánszky szerepe az orosz tudományos jogászképzésben. Megszervezi a kandidátus- tanfolyamokat. 202

oldal

XXXIII. fejezet. Szerepe a kancellária II. osztályának élén. A „Szvod Zakonov" szerkesztése. Felvétele az nemesség soraiba. A Szvod Zakonov progresszszív jelentősége. 207

XXXIV. fejezet. Bécsből sokáig figyelik Balugyánszky „gyanús" oroszországi tevékenységét. Levelezése Kelemen Imrével, majd Vuchetich Mátyással. Keppen utazása. .. ..

XXXV. fejezet. Reguly Antal pétervári beszámolói a hetvenéves Balugyánszkyról. 222

XXXVI. fejezet. Balugyánszky hazalátogat Magyarországra. Pesti időzése. Degré és a hazai sajtó Balugyánszky látogatásáról. 228

XXXVII. fejezet. Életének utolsó szakasza. Halála. Egyénisége, működése és jelentősége a kortársak és a polgári jogtörténészek műveinek tükrében. 235

XXXVIII. fejezet. Balugyánszky értékelése. Helye haladó hagyományaink és magyar-orosz kultúrtörténeti kapcsolataink között. 24

Idegen nyelvű kivonat 247

Névmutató 249

Ára: 40,— Ft